Gesamtwörterbuch

der

alt- und neuhebräischen Sprache

von

Elieser Ben Jehuda

in Jerusalem

Eingetragene Schutzmarke

Berlin-Schöneberg

Langenscheidtsche Verlagsbuchhandlung

(Prof. G. Langenscheidt)

Dictionnaire complet

de la

Langue Hébraïque ancienne et moderne

par

Eliézér Ben Jehouda

à Jérusalem

Paris
H. Le Soudier

Berlin-Schöneberg
Librairie Langenscheidt
(Prof. G. Langenscheidt)

Bruxelles
Misch & Thron

A Complete Dictionary

of

Ancient and Modern Hebrew,

by

Eliezer Ben Yehuda

of Jerusalem

London WC.
H. Grevel & Co.

New York
The International News Company

Berlin-Schöneberg
Langenscheidtsche Verlagsbuchhandlung
(Prof. G. Langenscheidt)

THESAURUS
TOTIUS HEBRAITATIS
ET VETERIS ET RECENTIORIS

AUCTORE

ELIESER BEN IEHUDA

HIEROSOLYMITANO

VOL. IV

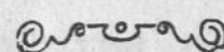
SCHOENEBERGI APUD BEROLINUM
IN AEDIBUS PROF. G. LANGENSCHEIDTI

Langenscheidtsche Buchdruckerei, Berlin-Schöneberg

מִלּוֹן הַלָּשׁוֹן הָעִבְרִית

הישנה והחדשה

כרך רביעי

Titel z. IV. Bd.

מִלּוֹן הַלָּשׁוֹן הָעִבְרִית

הישנה והחדשה

כולל:

א) כל מלות הלשון העברית שבתנ״ך, והמלות העבריות ומספר רב מיתר המלים שבתלמוד ומדרשים, וכל המלים שבספרי הפוסקים, המחקר, החכמות, הפיוטים, השירה והמליצה, עד ימינו אלה; וכמו״כ המלות שנתחדשו בזמן האחרון, ומספר רב של מלים אשר יצר המחבר למושגים ישנים וחדשים, אשר לא מצא להם כלל מלים בספרותנו או שהמלים, אשר מצא, אינן טבועות במטבעת הלשון העברית.

ב) גדר כל מלה לכל משמעותיה, ותרגומה בגרמנית, צרפתית ואנגלית.

ג) עדיות ומשלים מכל הספרות, לכל פרטי משמעות המלה ולכל גוניה ולכל דרך שמוש הלשון בה.

ד) מדרש מלים, בהערות, באו בו חקירות והַוָּיוֹת בדבר צורת המלות ומשקלן, מקורן, פרושן ודיוק משמעתן, לפי דעות המסורה, המתרגמים והמדקדקים הקדמונים, והחקירות החדשות על פי דמיון ללשונות האחיות.

ה) השמות הנרדפים, ובמושגים כלליים, המלות השיכות להם עפ״י דמיון ושתוף הרעיון למען יוכל אדם למצא המלה המְבֻקשה גם אם איננה ידועה לו.

חברו

אליעזר בן־יהודה

ירושלמי

כרך רביעי

ירושלם — ברלין

אתתמ״ד לחרבן

לכבוד

ועד המלון בברלין

ב־גשי כבוד והכרת טובה

המחבר

Widmung z. IV. Bd.

הערה

הקדמה ומבוא גדול יבואו בכרך מיוחד.

מפני שעוד לא הגיעו החכמים לכלל הסכמה בקביעת זמן חבור קצת חלקי התנ"ך לא הקפדתי על סדר הזמנים בדיוק, וחשבתי את כל זמן התנ"ך בשתי תקופות, בתקופה הראשונה רוב הספרים הכתובים בסגנון הלשון הטהורה, הקדומה, ובתקופה השניה—הספרים שנושאים עליהם מטבע הסגנון של הזמן המאוחר.

את גוף בן סירא, שנמצא בהגניזה במצרים, אעפ"י שהוא בודאי קדום לקצת מזמורי תהלים וכדומה, צינתי בציון שצינתי המקורות מזמן המשנה והתלמוד.

בהמשנה והתלמוד השתמשתי בהדפוסים שהיו תחת ידי פה, ובשנויי נוסחאות של רבינוביץ (דקדוקי סופרים), וכמו"כ במשניות דבני מערבא, ובקצת סדרי המשנה שיצאו לאור עם גוף הערבי של פרוש הרמבם, וקצת המסכתות שפרסם פרופ' דר' שטראק, ובכ"י של המשניות המנקדות שבבית הספרים בפרמה.

בתלמוד ירושלמי השתמשתי בדפוס ויניציה, וצינתי מראה המקומות לפי מספר הדפים של דפוס זה.

בהספרות שלאחר זמן התלמוד ועד ימינו השתמשתי לפי סדר הזמנים. ואף על פי כן, בקצת מקומות לא דקדקתי בזה והבאתי את המשלים על פי ראות עיני לפי הצרך ההגיוני וכיוצא בזה.

המלים הלועזות בגרמנית צרפתית ואנגלית כתבתי עפ"י הכתיב הנהוג בהמלונים של Toussaint—Langenscheidt.

ואלה הסימנים שהשתמשתי בהם:

בלי כל סימן הם מלים מהתנ"ך.

* מלים מגוף בן סירא מהמשנה, ותלמוד ומדרשים.

∵ מלים מהספרות שלאחרי התלמוד, מימי הגאונים ואילך.

∞ מלים שחדשתי אני ושנתקבלו כבר בספרות של זמננו, או בדבור העברי בארץ ישראל.

לוח מקצת ראשי תבות

א.

א"א, ארך אנפין.
אב', מסכת אבות.
א"ב דר"ע, אלף בית דרבי עקיבא.
אג' המוס', אגרת המוסר.
אדו"מ, אהבת דוד ומיכל.
אדר"נ, אבות דרבי נתן.
אהל', אהלות.
אה"ע, אבן העזר.
אה"צ, אהבת ציון.
או"א, אמת ואמונה.
או"ד, לרסע"ג, אמונות ודעות
או"ז, אור זרוע.
או"ת, אורח חיים.
אולסה', אולסהויזן.
או"נ, אוצר נחמד.
אוצה"ח, אוצר החיים.
אוצה"ס, אוצר הספרות.
אוצה"ש, אוצר השרשים.
אוצ"ט, אוצר טוב.
אורח' צד', אורחות צדק.
איו', איוב.
איכ', איכה.
איל' אהב', אילת אהבים.
אי"ש, איש שלום (Fríedman).
אמו"ר, אמונה רמה.
אמשד', אמשטרדם.
א"ס, אין סוף.
אסת', אסתר.
אעפי"ב, אף על פי כן.
א"ק, אדם קדמון.
ארנ' מוס, ארנולד...

ב.

באה"ג, באר הגולה.
באו"ת, בעל אור תורה (מנחם מלונזנו).
בארמ', בארמית.
ב"ב, בבא בתרא. — בר בהלול
בד"ה, בדבור המתחיל.
בוקשד', בוקשדורף.
ב"ז, בן זאב.
בחי"ע, בחינת עולם.

ביהמ"ד, בית המדרש.
בינ', בינוני.
בכו', בכורים. — בכורות.
ב"מ, בבא מציעא.
במד', במדבר.
ב"ס, בן סירא.
בסור', בסורית.
ב"ע, בר עלי.
בעבר', בעברית.
בע"ח, בעלי חיים.
בערב', בערבית.
ב"ק, בבא קמא.
ב"ר, בן רבי. — בראשית רבה.
בראש', בראשית.
בר"ד, בר דוד.
ברכ', מסכת ברכות.

ג.

גא', גאון. — גאונים.
גיט', גיטין.
ג"כ, גם כן.
גמ', גמרא.
גני', גניזה.
ג"ע, גן עדן, של ר"א הקראי.
גפה"ע, גוף פרוש הערבי.

ד.

ד"א, דרך ארץ.
דבר', דברים.
ד"ה, דבור המתחיל.
דה"י, דברי הימים.
דהי"א, דברי הימים א.
דהי"ב, דברי הימים ב.
דו"מ, דוד ומיכל.
ד"ח, דברי חכמים.
די"ע, דברי ימי עולם.
דל"ע, דקדוק לשון עברית.
דני', דניאל.
ד"ס, דקדוקי סופרים (שנויי נוסח' בתלמוד בבלי).
דרנב', דרנבורג.

ה.

ה"ג, הלכות גדולות.
הגר"א, הגאון ר' אליהו.
הוס' הוספה.
הוצ', הוצאת.
הור', הוריות.
הוש', הושע.
הלכ' פסוק', הלכות פסוקות.
הקד', הקדמה.
הרא"ש, הרב רבנו אשר.
הרדב"ז, הרב דוד בן זמרי.

ו.

ויקר', ויקרא.

ז.

ז"א, זעיר אנפין.
זבח', זבחים.
זד"ת, זואולוגי דס תלמודס, (Zoologie des Talmuds).
זכר', זכריה.
ז"ל, זה לשונו.

ח.

ח"א, חלק א.
חבק', חבקוק.
חגי', חגיגה.
חה"י, חמדת הימים.
חו"ה, חובות הלבבות.
חוה"מ, חול המועד.
חוהמ"ס, חול המועד סכות.
חוהמ"פ, חול המועד פסח.
חול', חולין.
חו"מ, חושן משפט.
חז"ס, חיים זליג סלונימסקי.
חס', חסר, חסרים.

ט.

טהר', טהרות.
טע' זקנ', טעם זקנים.

י.

י"א, יש אומרים.
יבמ', יבמות.
י"ג, יש גורסים.
יוא', יואל.
יו"ד, יורה דעה.
יוה"כ, יום הכפורים.
יחזק', יחזקאל.
יל"ג, יהודה ליב גורדון.
ילק' שמע', ילקוט שמעוני.
י"מ, יש מפרשים.
יסו"ע, יסוד עולם.
יסט', יסטרוב (M. Jastrow).
ירוש', ירושלמי.
ירמ', ירמיה.
י"ש, יהודה שלמה.
ישע', ישעיה.
יש"ר, יהודה שלמה ריגיו.

כ.

כ"י, כתב יד.
כ"מ, כסף משנה.
כמו"כ, כמו כן.
כנ', כנוי.
כנה"ג, כנסת הגדולה.
כרית', כריתות.
כשת', כשתלו (Castello).
כתוב', כתובות.

ל.

לד"א, לדוד אזו.

מ.

מ' לטריש, מאיר...
מ"א, מלכים א'. — מאיר אלדבי.
מ"ב, מלכים ב'.
מג"א, מגן אבות.
מד', מדות.
מדב"מ, מתניתא דבני מערבא.
מדב"ע, מדבר בעדו.
מד"ר, מדרש רבה.
מהד', מהדורה.
מהר"י קולון, מורנו הרב יוסף...
מהר"מ מרוטנברג, ר' מאיר...
מהרש"ך, הרב שלמה כהן.
מהרש"ל, הרב רבי שלמה לוריא.
מה"ש, משקלי השמות.
מו"ל, מוציא לאור.
מו"מ, מזרח ומערב.
מו"נ, מורה נבוכים.
מו"ק, מועד קטן.
מ"ז, משקל וזכר.
מיכ', מיכה.
מיכאל', מיכאלים.
מי"כ, מיכה יוסף כהן.
מכי', מכילתא.
מכשי', מכשירין.
מל', מלא, מלאים.
מלא', מלאכי.

מל"א, מלון לשון אשורית.
מלא' ההג', מלאכת ההגיון.
מלה"ג, מלות הגיון.
מ"מ, מכל מקום.
מנח', מנחה, מנחות.
מס', מסכת.
מסו' מסורה.
מ"ע, מצות עשה.
מע"ר, מעשר ראשון.
מע"ש, מעשר שני.
מעשר', מעשרות.
מק"נ, מקיצי נרדמים.
מ"ר, מספר רבים.
מ"ש, מנחת שי.
משמ' משמעת.
מת' שפת', מתק שפתים

נ.

נגע', נגעים.
נדר', נדרים.
נוסח', נוסחאות.
נחו', נחום.
נחמ', נחמיה.
נחמ' ונע', נחמד ונעים.
ניד', נידה.
נל"ה, נחי למד הא.
נמס', נמסר.
נע"ו, נחי עין וו.
נע"י, נחי עין יוד.
נפ"י, נחי פה יוד.
נק', נקבה.

ס.

ס' פרנקל, סיגמונד . .
סדעו"ר, סדר עולם רבה.
סוט', סוטה.
סה"ש, ספר השרשים, ספרי השנים.
סמא"צ, סדור מנהג ארם צובה.
סמ"ג, ספר מצות גדולות.
סמי', סמיכות.
סנה', סנהדרין.
סרע"ג, סדר רב עמרם גאון.

ע.

עב', עבר.
ע"ד, על דבר.
עדי', עדיות.
עה"מ, עמק המלך.
עה"ש, ערוך השלם.
עובד', עובדיה.
עוקצ', עוקצין.
ע"ז, עבודה זרה. — על זה.
עזר', עזרא.
ע"ח, עץ חיים.
עי', עיין.
עיוה"כ, ערב יום הכפורים.
עי"ש, עין שם.
עי"ת, עשרת ימי תשובה.
ע"כ, עד כאן.
עכ"פ, על כל פנים.
ע"מ, על משקל.
עמ' פרנס', עמנואל פרנסים.
עמה"מ, עמק המלך.
עמו', עמוס.
עפי"ר, על פי רוב.
ער"ה, ערב ראש השנה.
ערכ', ערכין.
ערל', ערלה.
ע"ש, על שם.
עת', עתיד.

פ.

פ"י, פעל יוצא.
פסח', פסחים.
פסק' רב', פסיקתא רבתי.
פסק' ר"כ, פסיקתא רב כהנא.
פע"פ, פועל עומד, פתחי עולם.
פעו"י, פעל עומד ויוצא.
פרש"י, פרש רש"י.
פתי', פתיחה.

צ.

צ"ד, צמח דוד.
צו"ג, צום גדליהו.
צוה"ת, צוהר התיבה.
צ"ל, צריך לומר.
צפנ', צפניה.

ק.

קהל', קהלת.
קוה', קוהות.
קומ"ק, קונקורדנץ מנדלקרן.
קונט', קונטרים.
קינ', קינה.
קני' קנים.
ק"ס, קרית ספר.
ק"ש, קלמן שולמן.

ר.

ר"א קליר, רבי אליעזר . . .
ר"א מודינא, רבי אריה . . .
ר"א הקראי, רבי אהרן . . .
ר"א דלמידיגו, ר' אליהו . . .
ר"א בחור, רבי אליהו . . .
ראב"ד, רבי אברהם בר דוד.
ראב"ע, רבי אברהם בן עזרא.
רגב"ש, ר' גרשון בן שלמה.
רגמ"ה, רבנו גרשון מאור הגולה
רד"ק, רבנו דוד קמחי.
ר"ה, ראש השנה.
רה"ג, רב האי גאון.
ר"ח, רבנו חננאל.
רח"ו, רבי חיים ויטאל.
ר"י יעבץ, רבי יוסף . . .
ר"י נאגארה, ר' ישראל . . .
ר"י סטנוב, ר' יצחק . . .
ר"י אברבנל, ר' יצחק . . .
ר"י עמדין, ר' יעקב . . .
ר"י א"ת, רבי יהודה אבן תבון.
ר"י אלבו, רבי יוסף . . .
ר"י הלוי, רבי יהודה . . .
ר"י אלחריזי, רבי יהודה . . .
ר"י חיוג, רבי יהודה . . .
ריב"ג, רבי יונה בן גנאח.
ריב"ל, רבי יצחק בר לוינזון.
ריב"ק, ר' יהודה בן קריש.
ריב"ש, רבי יצחק בר ששת.
רי"ל בן חביב, ר' יצחק לוי . . .
ר"ל, רצה לומר.
רלב"ג, רבי לוי בן גרשון.
ר"מ, רבי מאיר, רבי משה.
ר"מ מרוטנברג, רבי משה . . .
רמא"ג, ר' מרדכי אהרן גנזבורג.
רמב"ם, רבנו משה בן מימון.
רמב"ן, רבנו משה בן נחמן.
רמב"ע, רבי משה בן עזרא.
רמ"ג, ר' מאיר גבאי.
רמח"ל, רבי משה חיים לוצאטו.
רמ"ע מפאנו, רבי משה עוריה...

רמ"ק, רבי משה קורדובירו.
ר"נ, רבנו נסים.
רנה"ו, ר' נפתלי הירץ ויזילו.
רנ"ק, ר' נחמן קרוכמל.
רסע"ג, רב סעדיה גאון.
רע"ב, ר' עובדיה ברטנורה.
רע"פ, ר' עמנואל פרנסים.
ר"ש הנגיד, רבי שמואל . . .
ר"ש גמע, רבי שמואל . . .
רשב"א, ר' שלמה בן אדרת.
רשב"ג, ר' שלמה בן גבירול.
רשב"ם, רבי שלמה בן מאיר.
רשב"צ דוראן, ר' שלמה בן צמח...
רש"ט פלקיירא, רבי שם טוב . . .
רש"י, רבנו שלמה יצחקי.
רש"ל, ר' שלמה.
ר"ת, רבנו תם, ראשי תיבות.

ש.

ש' בלאך, שמשון . . .
ש"א, שמואל א', שבילי אמונה.
ש"ב, שמואל ב'.
שבו', שבועות.
שבי', שביעית.
שבי"ע, שבילי עולם.
שד"ל, שמואל דוד לוצאטו.
שה"ג, שבת הגדול.
שה"כ, שיר הכבוד.
שה"פ, שם הפעולה.
שה"ק, שלשלת הקבלה.
שה"ש, שיר השירים.
שו"ע, שולחן ערוך.
שופט', שופטים.
שו"ת, שאלות ותשובות.
ש"ז, שם זכר.
שי"פ, שמואל יוסף פין.
שי"ר, שלמה יהודה רפפורט.
של"ה, שני לוחות הברית.
שמה"צ, שמות הצמחים.
שמו', שמות.
שמח', שמחות.
שמ"ע, שמיני עצרת.
ש"נ, שם נקבה.
ש"ע, שבילי עולם.
שקל', שקלים.
שש"ק, שירי שפת קדש.
ש"ת, שמחת תורה.
שת"ז, שם תאר זכר.
שת"נ, שם תאר נקבה.

ת.

ת"א, תרגום אונקלוס. — תרגום ארמית
ת"ב, תשעה באב.
תגמ' הנפ', תגמולי הנפש.
תד"א, תנא דבי אליהו.
תהל', תהלים.
תה"פ, תאר הפעל.
תה"ש, תאר השם.
תה"א, תולדות הארץ.
תוה"ב, תורת הבית.
תוה"ט, תולדות הטבע.
תוס', תוספות.
ת"ז, תאר זכר.
תחכ', תחכמוני.
ת"י, תרגום יונתן, ירושלמי.
תל"ע, תלמוד לשון עברי.
תמו' תמורות.
תמי', תמיד.
ת"נ, תאר נקבה.
תנח' בוב', תנחומא בובר.
תרג', תרגום.
תרומו', תרומות.
תענ', תענית.
תשו', תשובות.

בסוף ההקדמה הגדולה תבוא רשימה שלמה מכל הספרים שהשתמשתי בהם לחבורי זה.

מפני מענות רבים החלטתי לא להכנים בגוף החבור אלא המלים העבריות, או המלים שכבר נכנסו לתוך הסגנון העברי ומצויות בהמקורות העברים. אך כדי שיהיה החבור מספיק לכל הספרות העברית, אתן בכרך מיוחד בקצרה אוצר המלים הארמיות וגם המלים הזרות, יוניות, רומיות ופרסיות שבתלמוד ומדרשים.

בהוצאת ההדפסה משתתפות החברות הללו: **Gesellschaft zur Förderung der Wissenschaft des Judentums; Hilfsverein der Deutschen Juden; Zunz-Stiftung; Zionistische Vereinigung.**

חברי „הועד להוצאת מלון בן יהודה" הם האדונים:
Prof. Dr. M. Philippson; Dr. Paul Nathan; Prof. Dr. O. Warburg.

Barth, NB., Nominalbildung in den semitischen Sprachen.

Brock, Brockelmann.

Cis, Corpus inscriptionum Semiticarum.

Ew, Ewald.

Ges, Gesenius.

JAs, Journal asiatique.

JQR, Jewish Quarterly Review.

KMT, Kahle, Der masoretische Text des Alten Testaments nach der Überlieferung der babylonischen Juden.

Kö, König, Lehrgebäude der hebräischen Sprache.

Lehnw, S. Kraus, Griechische und lateinische Lehnwörter im Talmud, Midrasch und Targum.

MF, Morgenländische Forschungen.

MOS, Mitteilungen des Orientalischen Seminars.

Nö, Dr. Nöldeke.

Olsh, Olshausen.

Pflnzn, Aramäische Pflanzennamen von Dr. J. Löw.

PSBA, Proceedings of the Society of biblical Archæology.

PSm, Payne Smith.

QGJD, Quellen zur Geschichte der Juden in Deutschland.

REJ, Revue des études juives.

SKr, S. Kraus.

Spi, Spitta, Grammatik des arab. Vulgärdialektes von Ägypten.

ZAW, Zeitschrift für die alttestamentliche Wissenschaft.

מִלּוֹן הַלָּשׁוֹן הָעִבְרִית

הַיְשָׁנָה וְהַחֲדָשָׁה

שער החית

—סוף—

חרדון

*חַרְדּוֹן[1]), ש"ז, מ"ר חַרְדּוֹנִים, — מין לטאה גדולה, ובפרט הזכר, big lizard ; gros lézard ; gr. Eidechse : זימן (הקדוש ב"ה) חכינא והעלה עליה ה ר ד ו ן ויצא ממנה חברבר (ירוש׳ ברכ׳ ח יב: וכעין זה מד"ר ברא׳ פכ). לקוח ח ר ד ו ן ההולך על כפיים ומראיהו ירוק וימצא ביערים בימי אביב (אסף הרופא 108).— והשתמש בשם זה בתוה"ט להלטאה הגדולה, Stellio vulgaris : ה ח ר ד ו ן נמצא למרבה בכל מקומות משכנו והוא שוכן שם לצבאותיו על סלעים ואבנים ועל חומות ובתים אשר יסק עליהם קל מהרה במרוצתו יחפוז גוו ויתפתל כנחש וגם בהתרפקו על הכותל יתעוֹת וירוץ בחפזון נמרץ מרום ישא אז את ראשו בגאון וגבה כאחד מבני שחץ בעמדו ישא ראשו וישתחוה לרגעים אפים ארצה וכו׳ ספרו (החכמים) בימיהם כי הישמעאלים שונאים את ה ח ר ד ו ן והורגים אותו בחשבם כי בהשתחויתו יניע עליהם במו ראשו וזו לעגו לדתם (תוה"ט, הזוחלים).

[1]) בסור׳ חרדנא, וחרדנא דנילוס וחרדנא דימא להבדילו מן חרדנא דיבשה, חרדון היבשה. בארמ׳ הרדונא, ׳נה: תני ובלבד שלא ישוח (בתפלה) יותר מדאי אמר ר׳ ירמיה ובלחוד דלא יעביד כהדין ח ר ד ו נ ה אלא כל עצמותי תאמרנה ה׳ מי כמוך (ירוש׳ ברכ׳ א ג ד). והצב (ויקר׳ יא כט) ת"י : וחרדונא. בערב׳ חרדון a) וחרד'ון b), וכבר הביאן אלג'ואליקי באלמערב בין המלים השאולות מפרסית, ופרנק׳ סובר שהיא שאולה מארמית. והביא אלג'ואליקי בשם אלאצמעי שאמר כי אינו יודע בברור איזו חיה מכנים הערבים חרדון, וכמו"כ אלמצבאח בשם אבן דריד ואחרים, ואמרו שהיא חיה קטנה דומה לחרבא (חמט) והיא מצויה בסביבות מצרים, והיא יפה ומנומרה בגונים ונקודות. ויש אומרים שהיא זכר הצב בערבית. ואמר פלישר בהערותיו למלון התרגו׳ של לוי כי אין לתמוה על פקפוק זה, מפני שבכלל אצל המזרחיים הרבה משמות בע"ח וצמחים אינם קבועים בדיוק. בלשון ההמונ׳ הערב׳ בסוריה ומצרים קוראים הרד'ון למין לטאה גדולה ששמה המדעי בלטינית הוא Stellio vulgaris, ונתקבלה מלה זו במשמ׳ זו גם בלעז, ועפי"ז קבע השם הזה גם בעל תוה"ט.

a) حَرْدُون   b) حَرْذَون

חרדל

*חַרְדָּל[1]), ש"ז, מ"ר חַרְדָּלִים, — זרעון שגרגריו דקים עגלים, והוא חריף הטעם ושוחקים אותו ומתקינין בחמץ ואוכלין בבשר וכדומה, וישתמשו בו לרפואה בהנחות על הגוף לחמם המקום, Senf ; moutarde ; mustard : ח ר ד ל ו ח ר ד ל מצרי ודלעת המצרי

[1]) כך מנוק׳ במחזור מנוקד׳ ישן כ"י ביה"ס כזנתנסי

(כלא׳ ה ב). ואת החרדל (מרחיקין) מן הדבורים (ב״ב ב י). מותר לעשות לתוך שדהו שורות של חרדל הריע (תוספתא כלא׳ ב ד). מעשה בשיחין בקלה אחד של חרדל שהיו בו שלשה בדין ונפשח אחד מהן וסיכבו סוכת היוצרין ומצאו בו שלשה קבין של חרדל (ירוש׳ פאה ז כ:). אמר ר״ש בן חלפתא קלח אחד של חרדל היה לי בתוך שלי והייתי עולה בו כעולה בראש התאנה (שם). — ובכנ׳: שאתה אומר לו הרחק חרדלך מן דבוראי (ב״ב יח.). — ומתקן לאכילה: נותנין ביצה במסננת של חרדל (שבת כ ב). אין נותנין קמח לתוך חרוסת או לתוך החרדל (פסח׳ ב ח). חרדל ששחקה מערב שבת מביא דבש ונותן לתוכו (תוספתא שבת יד יד). הלוף והחרדל ותרמיסין ושאר כל הנכבשים בין עד שלא המתקו בין משהמתיקו (שם עוקצ׳ ג ט). תמרות של תלתן של חרדל ושל פול לבן (ירוש׳ מעשר׳ א מח ד). מטלטלין החרדל מפני שהוא מאכל יונים (שם שבת יח יו ג). ממתקין את החרדל בגחלת (שם ביצה ד סב ג). הרגיל בחרדל אחת לשלשים יום מונע חלאים מתוך ביתו (ברכ׳ מ.). חרדל שלשו מע״ש למחר ממחו בין ביד בין בכלי ונותן לתוכו דבש (שבת קמ.). שכל מה שנברא בששת ימי בראשית צריכים עשייה כגון החרדל צריך למתוק החיטים צריכים להטחן (מד״ר בראש׳ מג). — ולכל גרגר וגרגר של החרדל: הרואה טיפה (של דם) כעין החרדל יושבת ומשמרת עליו ז׳ נקיים (ירוש׳ ברכ׳ ה ח ד). בנות ישראל החמירו על עצמן שאפילו רואות טיפת דם כחרדל יושבות עליה ז׳ נקיים (בבלי שם לא.). לעולם אין גלגל חמה שוקע עד שהוא נעשה כמין חרדל של דם (מד״ר ויקר׳ לא). — ומ״ר: השק מלא אגוזים בידך את נותן לתוכו כמה שומשמים כמה חרדלים והן מחזיקין (מד״ר שה״ש, אל גינת אגוז). — ובחלום סימן לקבורה: כשלקה עפר (בחלום) סימן לקבורה והחרדל גם כן לפי שהוא דק כעפר (פתר׳ חלומ׳ לר״ש אלמולי ד ד).

***חַרְדְּלִית**[1], ש״נ, — זרם של מי גשמים מקלחים ובאים בעז ממקום גבוה, Giessbach; torrent: מטבילין (כלים) בחרדלית (עדי׳ ה ב, ובעי״ז מקוא׳ ה ו). ואיזהו חרדלית מי גשמים הבאין מדרון (תוספתא מקוא׳ ד י). שלש גממיות בנחל העליונה התחתונה והאמצעית וכו׳ וחרדלית של גשמים עוברת ביניהן (חגי׳ יט.). חרדלית ששוטפת ויורדת ממקום גבוה (רש״י שם).

***חַרְדֶּלֶת**, ש״נ, — כמו חרדלית: שלש גממיות של נחל התחתונה והעליונה של עשרים סאה והאמצעית של ארבעים סאה חרדלת של גשמים נכנסת לתוכן ויוצא מהן (תוספתא מקוא׳ ג ד).

∴**חַרְדָּן**[2], ש״ז, — כמו א.חרדה: שהוא שאינו גוף ולא כח בגוף יחוייב לסלק ממנו יתברך ההתפעלים הגשמיים כלם כמו החרדן[3]) והעצב והשמחה והנקימה והנטירה (העקרים ב ו).

∴**חַרְדְּנִיאֵל**, ש״ז, — מלאך ממונה על הרקיע, גבה קומה מאד: ועל הרקיע ממונה חרדניאל אמרו עליו על חרדניאל שגבוה מחביריו מהלך ששים רבוא פרסאות וכל דבור ודבור שמוציא מפיו יוצאים עמו י״ב אלפים ברקים של אש לבנה ושר צבאו ברקיאל ממונה עליו ומלאכים ברקיע שמגידים שבחו והיאך מתנהג עם העולם (ספר רזיאל כג:).

א.**חרה**[4]), ממנו חָרָה, חָרוֹן, חֳרִי, ואולי גם *תַּחֲרוּת.

חָרָה, פ״ע, עת׳ יֶחֱרֶה, יִחַר, וַיִּחַר, מקור חֲרֹה, חֲרוֹת, בַּחֲרוֹת, — חָרָה לו, כָּעַס, קָצַף, zornig w.; se fâcher; become angry: ויאמר יי׳ לקין (שהתרעם על אלהים שלא שעה אל מנחתו) למה חָרָה לך ולמה נפלו פניך (בראש׳ ד ו). אם כה יאמר (שאול) טוב שלום לעבדך ואם חָרֹה יֶחֱרֶה לו דע כי כלתה הרעה

ברומה, וכן בוקשד׳ וצ״ד. לוי ד סגולה. יסטר׳ ד קמוצה. בארמ׳ וסורית חרדלא. בערב׳ חַ׳רְדַל a) חרד׳ל b). ואמר פרנק׳ (Fr. Aram. 141) שהיא מלה חשודה אעפ״י שהזכירוה כבר הערבים הקדמונ׳ עוד לפני מחמד. ולא נתברר מקור מלה זו.

[1]) כבר אמר בנימין מ׳ספיא, כי מקור מלה זו במלה יונית חרדרא, והסכימו לזה רוב החדשים, מפני שאין בשאר הלשונות השמיות מלה דומה לה במשמ׳ זו ואין שרש שמי שנוכל לגזרה ממנו. ואעפי״כ מפני הסוף העברי ־ית, ־ת, יש לה קצת זכות בתוך אוצר המלים של הלשון העברית. ורה״ג גרס הרדלית בהא.

[2]) משק׳ אבדן, בנין. — [3]) כך בכל הדפוסים.

[4]) בארמ׳ חרא. ברט מדמה לזה וחר a) בערב׳ במשמ׳ כעס.

---

a) خَرْدَل b) حَرْدَل

a) وحر

מעמו (ש״א כ ז). ויאמר (אברהם בדברו אל האלהים) אל נא יחר לאדני ואדברה אך הפעם (ברא׳ יח לב). וישע יי׳ אל הבל ואל מנחתו ואל קין ואל מנחתו לא שעה ויחר לקין מאד ויפלו פניו (שם ד ד-ה). ויחר ליעקב וירב בלבן ויען יעקב ויאמר ללבן מה פשעי מה חטאתי כי דלקת אחרי (שם לא לו). ובני יעקב באו מן השדה כשמעם (מה שענה שכם את דינה אחותם) ויתעצבו האנשים ויחר להם מאד כי נבלה עשה (שכם) בישראל (שם לד ז). ויחר למשה מאד (על דתן ואבירם) ויאמר אל יי׳ אל תפן אל מנחתם (במד׳ יו יה). ויהי דבר יי׳ אל שמואל לאמר נחמתי כי המלכתי את שאול למלך כי שב מאחרי ואת דברי לא הקים ויחר לשמואל ויזעק אל יי׳ כל הלילה (ש״א יה י-יא). והמלך דוד שמע את כל הדברים האלה (שקרה בין אמנון ובין תמר) ויחר לו מאד (ש״ב יג כא). וירע אל יונה רעה גדולה (על מה ששלחהו אלהים להתנבא על נינוה) ויחר לו (יונ׳ ד א). ויהי כאשר שמע סנבלט כי אנחנו בונים את החומה ויחר לו ויכעס הרבה וילעג על היהודים (נחמ׳ ג לג). ויחר לי מאד כאשר שמעתי את זעקתם (של העם על השרים) ואת הדברים האלה (שם ה ו). — חרה לו על דבר, כעס או הצטער בשביל הדבר: ויען כל איש יהודה על איש ישראל כי קרוב המלך אלי ולמה זה חרה לך על הדבר הזה (שמהרנו להשיבו אלינו) האכול אכלנו מן המלך (ש״ב יט מג). ותך השמש על ראש יונה ויתעלף וישאל את נפשו למות ויאמר טוב מותי מחיי ויאמר אלהים אל יונה ההיטב חרה לך על הקיקיון ויאמר היטב חרה לי עד מות (יונ׳ ד ח-ט). ויאמר (איש בשת בן שאול) אל אבנר מדוע באתה אל פילגש אבי ויחר לאבנר מאד על דברי איש בשת ויאמר הראש כלב אנכי (ש״ב ג ז-ח). וימת שם (עזה) עם ארון האלהים ויחר לדוד על אשר פרץ יי׳ פרץ בעזה (שם ו ז-ח). — וחרה בעיניו כי, כמו חרה לו על: ועתה אל תעצבו ואל יחר בעיניכם כי מכרתם אתי הנה (ברא׳ מה ה). — ובפרט עם אף, חרה אף[1]) פלוני: וחרה אפי והרגתי אתכם בחרב (שמות כב כג). ויאמר אהרן אל יחר אף אדני (שעשיתי את העגל) (שם לב כב). ויהי כאשר קרב (משה) אל המחנה וירא את העגל ומחלת ויחר אף משה וישלך מידו את הלחת וישבר אתם (שמות לב יט). וישמע זבל שר העיר את דברי געל בן עבד ויחר אפו (שופט׳ ט ל). ותצלח רוח אלהים על שאול בשמעו את הדברים (שאמר נחש העמוני לישראל) ויחר אפו מאד (ש״א יא ו). — וחרה אפו בפלוני: הבשר עודנו בין שניהם טרם יכרת ואף יי׳ חרה בעם ויך יי׳ בעם מכה רבה מאד (במד׳ יא לג). וחרה אף יי׳ בכם ועצר את השמים (דבר׳ יא יז). ויחר אף יעקב ברחל ויאמר התחת אלהים אנכי (ברא׳ ל ב). ויחר אף אליאב בדוד ויאמר למה זה ירדת ועל מי נטשת מעט הצאן ההנה במדבר (ש״א יז כח). הבנהרים חרה יי׳ אם בנהרים אפך (חבק׳ ג ח). ויסף אף יי׳ לחרות בישראל ויסת את דוד בהם (ש״ב כד א). לולא יי׳ שהיה לנו בקום עלינו אדם אזי חיים בלעונו בחרות אפם בנו (תהל׳ קכד ב-ג). — וחרה אפו אל פלוני ועל פלוני: ויחר אף בלק אל בלעם ויספק את כפיו (במד׳ כד י). על הרעים חרה אפי ועל העתודים אפקוד (זכר׳ י ג). — וחרה בעיני פלוני: ותאמר (רחל) אל אביה אל יחר[1]) בעיני אדני כי לוא אוכל לקום מפניך כי דרך נשים לי (ברא׳ לא לה). — והשתמש הפיטן שלא כדין בפעל זה בהחלט חרה פלוני, ויחר פלוני במשמ׳ קצף: חם ויחר מושל רשע, חזק מכותיו בלי פשע (הודך כי אנפת, שבת א׳ חנכה).

— נפע׳, נחרה[2]), בינ׳ נחרים, עת׳ אחרה, — נחרה פלוני בפלוני, התנהג אתו בקושי, ברע לב, באיבה, : misshandeln, placken ; maltraiter ; maltreat אל תראני שאני (שולמית) שחרחרת ששזפתני השמש בני אמי נחרו[3]) בי שמני נטרה את הכרמים (שה״ש א ו). הן יבשו ויכלמו כל הנחרים בך יהיו כאין ויאבדו אנשי ריבך (ישע׳ מא יא). עדיו יבוא ויבשו כל הנחרים בו (שם מה כד).

— הפע׳, החרה, החריתי[4]), יחרה, יחר, ויחר, — א) החרה אפו על פלוני, עשה שיחרה אפו: יתצני סביב

---

[1]) יש סמך לדבר כי לפנים קראו שתי מלים אלו חרה-אף כמלה אחת, חרף, וכמו״כ חרה אפי כמו חרפי, ולכן אמרו בגמ׳ ירוש׳ (מגי׳ א הל׳ יא): אלו שמות שהן נחלקין (בכתיבה) בית אל בית און וחרה אף וחרה אפי, ע״כ. ועי׳ במבוא בחלק הדקדוק. — [1]) ריב״ג: וכבר אמרו אל יחר בעיני אדוני במקום אל ירע. — [2]) עי׳ הערה שלקמן. — [3]) הסכמת המדקדקים הקדמונ׳ כי הוא נפע׳ מן חרה זה, וכן מהחדשים בטכר וגז״ב, נגד אולד, אולסה׳ ושטדה שהחליטוהו מן חרר, ואמר גז״ק כי נחרו הוא במקום נחרו כמו נהיו, ונחטף מפני פגישת חית וריש. ואולם בכלל קצת קשה הסתעפות משמ׳ זו ממושג הח׳ם והרגז, ועי׳ נ ח ר. — [4]) ר״י חיו״ג.

ואלך ויסע כעץ תקותי ויחר עלי אפו ויחשבני לו כצריו (איוב יט י-יא). — ב) החרה[1]) ועשה דבר, נזדרז ועשה בחם וקנאה, eifrig sein; être zélé be zealous: אחריו החרה[2]) החזיק ברוך בן זבי (בבנין החומה סביב ירושלם) מדה שנית (נחמ׳ ג כ). — התפ׳ התחרה, תתחרה, [3]), תתחר, — התחרה בפלוני, התקנא בו והשתדל לעשות כמעשהו, wetteifern rivaliser; to rival: אל תתחר[4]) במרעים אל תקנא בעשי עולה כי כחציר מהרה ימלו וכירק דשא יבולון (תהל׳ לז א-ב). דום ליי׳ והתחולל לו אל תתחר במצליח דרכו באיש עשה מזמות הרף מאף ועזב חמה אל תתחר אך להרע (שם ז-ח). אל תתחר במרעים אל תקנא ברשעים כי לא תהיה אחרית לרע (משלי כד יט-כ). — ואמר המשורר: במרע אל תתחר, ודרכו אל תבחר, בליל פה ובמחר, מקמט בקברים, והתחר ביראו, וקנא במורה, תעודת הבורא, ומעגל מישרים (דונש, לכבוד הנשיא חסדאי א). — ובמשמ׳ *התגרה: באין עצמה אל תתחר[5]) ובריב זדים אל תקומם (כ״ס גני׳ יא ט). באויבי אל תתחר, ואפך בו יחר, סביביו תאכל אש, ואת תוכו נחר (ראב״ע, באויבי). — וכמו שלמים: אל תתחרה באיש מתעלל כי צודה הוא לדברי פיך (כ״ס, תרג׳ כ״ז ח יד). — ובמשמ׳ השתדל והתאמץ: ואם תחפץ לכתוב דבר בתוך עלי העתים תתחרה על פי רוב לכתוב דבר ממשי ואותך אבקש אשר בבוא התכריך מליפציג לה׳ ד׳ תתחרה לגרשו מריגא בחפזון (אגר׳ יל״ג א יג).

[1]) מלה חשודה, ועי׳ הערה לקמן. — [2]) פרשו המבארים הקדמונים ורוב החדשים במשמ׳ זריזות והתהלבות. אמר ריב״ג: ואפשר שיהיה מן הענין הזה ואחריו החרה החזיק כלומר חם לבו ובנה. ע״כ. אבל הדבר חשוד, כי מדוע לא נכתבה מלה זו אלא פעם אחת רק אצל אחד מרבים שנזכרו שם שעסקו בבנין החומה, ולא אצל הראשון או אצל האחרון אלא באמצע, ובודאי אין שום סבה לחשב כי זה האחד בלבד נזדרז בדבר ולא האחרים. ולכן קרוב הדבר כי מלה זו היא שבוש, כפל משובש מן המלה החזיק שלאחריה. וכבר מחקוה קצת החדשים. אבל, עפ״י הכלל שלשוננו בנויה ומיוסדה על התנ״ך לפי הנוסח המסור, יש לה למלה זו זכות בלשון במשמ׳ שיחסו לה המפרשים. — [3]) ר״י חיוג. — [4]) אמר ר״י חיוג: ויתכן היות אל תתחר במרעים מזה הענין (של חרה) ויהיה שרשו תתחרה כמו תתגרה. ע״כ. וכן גם החדשים. — [5]) בפנים גוף הכ״י כתוב תאחר. אבל הנוסח הסורי תתחרא מעיד כי נשתבש הנוסח העברי ונתחלפה התיו באלף.

— והשתמשו הסופרים החדשים הרבה בפעל התחרה בפלוני במשמ׳ נלחם עם פלוני למשל בעניני מסחר וכדומה, עשה לו תחרות, עי׳ זה הערך. — תתחרה׳ מתחרה, עי׳ תחר.

ב. **חרה**[1]), ממנו חרא, חרי, מחראה.

***חרוב**[2]), חרוב, ש״ז, מ״ל חרובים, חרובים, — אילן דומה במראהו לאילן התפוח, והוא דחוס בעלים ונותן פרי כעין תרמיל ארוך נוצץ ובשרי, מתוק הטעם ובו גרעינים קשים, Bochshornbaum; caroubier carob-tree: ופול מצרי והחרוב אינם כלאים זה בזה (כלא׳ א ג). מרחיקין את האילן מן העיר כ״ה אמה בחרוב ובשקמה חמשים אמה (ב״ב ב ז). אילן שהוא נוטה לשדה חבירו קוצץ מלא המרדע על גבי המחרישה ובחרוב ובשקמה כנגד המשקולת (שם יג). המוכר את השדה מכר את האבנים וכו׳ ואת החרוב שאינו מורכב (שם ד ח). המקדיש את השדה לא הקדיש החרוב המורכב ושקמה הישנה (ירוש׳ שם סוף ד). גוי אחד שאל את ר״ג אמר מפני מה נגלה הקב״ה למשה מתוך הסנה א״ל אלו נגלה על חרוב אחד או על תאנה אחת כך היית שואלני (מד״ר במד׳ יב). את סבור שמתחת חרוב אחד או שקמה אחת הביאהלו (האלהים לאדם את חוה) אלא משקשטה בכ״ד מיני תכשיטין אח״כ הביאה לו (שם ברא׳ יח). אין הארץ שותה אלא לפי הסומה אם כן מה יעשו שרשי חרוב ושרשי שקמה ששרשיהם עד תהום (שם יג). — ומ״ל: ובאילן האוג והחרובין האגוזים והשקדים (פאה א ה). אר״ג נוהגין היו בית אבא שהיו נותנין פאה אחת לזיתים שהיו להם בכל רוח ולחרובין כל הרואין זה את זה (שם ב ד). מאימתי אין קוצצין את האילן בשביעית וכו׳ החרובין משישלשלו והגפנים משיגריעו (שביע׳ ד י). לולבי זרדים והחרובין יש להם שביעית (שם ז ה). דקלים וזיתים וחרובין אע״פ שחנטו פירותיהן קודם ט״ו בשבט (ר״ה יה:). — והפרי, התרמילים המתוקים: ב׳ ציבורי זיתים וחרובין שכחה (פאה ו ה). הדבילה והתמרים והחרובים

[1]) בערב׳ ח׳רי a).

[2]) כך נקוד בתוספתא (ב״ב א יג) כ״י אר״פ. ולוי נקד ח קמוצה ר שרוקה, וכך הברת האשכנזים, וכן גם התימנים. הספרדים הוברים חרוב. בארמ׳ וסורית

a) خرى

האורז והכמון (דמאי ב א). חרובין חדשים שכבשן ביין ישן וישנים בחדש (שבי׳ ז ז). החרובין (חייבים במעשרות) משינקדו וכל השחורים משינקדו (מעשר׳ א ג). הפרד והצמוקין והחרובין משיעמיד ערימה (שם ו). והחרובים עד שלא כנסם לראש הגג מוריד מהם לבהמה (שם ג ד). אין מרסקין לא את השחת ולא את החרובין לפני בהמה (שבת כד ב). לולבי הזרדין והחרובין עד שלא ימתיקו (תוספתא מע״ש א יג). חרובין מאכל בהמה הן (ירוש׳ מעשר׳ ג א). בכל יום ויום בת קול יוצאת מהר חורב ואומרת כל העולם כולו נזונין בשביל חנינא בני וחנינא בני די לו בקב חרובין מערב שבת לערב שבת (ברכ׳ יז:). בבקשה ממך מפני שאני בדוחק השאילני כור של חרובים א״ל בוא וטול א״ל השאילני כור של שעורים והנח כור של חרובים א״ל בוא וטול (מדר׳ אגדת בראש׳ פו). — ומשל: משל אומרים לאדם מפני מה אתה אוכל פת שעורים מפני שאין לי פת חטים מפני מה אתה אוכל חרובים מפני שאין לי דבילה (ספרי, בהעלותך פט). — ומיני חרובים גרועים: חרובי שיטה וחרובי צלמונה וחרובי גירודא [1]) שאין נאכלים (ספרי דבר׳ קה). והיו אוכלין (רשב״י ור״א בנו בהיותם במערה) חרובין של גרוד׳ עד שהעלה גופן חלודה (מד״ר בראש׳ עט). — וקללה: חרובין תאכלו (מד״ר ויקר׳ לה), ר״ל תהיו דלים ורשים שיהיה מאכלכם חרובים. יושבין (אוה״ע) משיחין בי ומלעיגין בי ואומרין (כדי שלא נצטרך לחרובים [2]) כיהודים) (ר׳ אבהו, מד״ר איכ׳, פתיח׳). — וברפואה: החרובים הדומים לקרני עיזים מתוקים וחמים ויבשים מונעים את הרוחות ומכניעים את הליחה וכובשים את המרה (אסף הרופא 31). חרובים הצומחים בקוצים בארץ גליה ופרים דומה לכליות הכבשים מחזיקים את הילוך המעיים (שם).

***חֲרוּבִית**, ש״נ, מ״ר חֲרוּבִיּוֹת, — אילן החרוב: אמר רבי חנינא (אבשלום) כחרובית גדולה היה (מד״ר במד׳ ט). מיד כעס עליו מנשה (על ישעיה) ואמר להם תפשוהו רצו אחריו לתופשו ברח מפניהם פערה החרובית עצמה ובלעה אותו אמר ר׳ יצחק בר׳ חנינא בר פפא בר׳ יצחק והוא מביא חרשים ונוסר את החרובית והיה הדם שותת (פסיק׳ רבתי, ויקח אליהו).

***חָרוּד**[1]), ש״ז, — כמו ב.חרדה: (קרע האבל את הברסים ואת הברדסים ואת הפלמוט ואת השלל ואת החרוד[2]) לא יצא (ידי חובת קריעה) (מס׳ שמח׳ ט).

חָרוּז[3]), ש״ז, מ״ר חֲרוּזִים, — א) חוליות של פנינים וכדומה חרוזים על פתיל, תלבשם האשה לתכשיט על צוארה, Perlenschnur; collier des perles; strings of pearls: נאוו לחייך בתורים צוארך בַּחֲרוּזִים תורי זהב נעשה לך עם נקדות הכסף (שה״ש א י-יא). — ואמר הפיטן: אני ישנה זך הנוני בחרוזים, פשטתי חליתי בכרעי לתרזים (יולר ב׳ פסח, גן נעול). — ועצם החוליות: וכבר נאמר כי החרוזים העשויים מאבן האלמוגים אם יתלו די שיגעו באצטומכא יועילו תועלת גדולה לכאביה (קאנון ג יג ד א). — ב) *נתח בשר או דג חרוז על שפוד וכדומה שתלוי בחנות הקצבים: (בעה רב הונה מרב בשר) בחרוזין[4]) מהו (אם זה סימן מספיק אם נעלם מן העין ביד גוי

חרובא. בערבית ח׳רוּב a), ח׳רנוּב b), וכבר פקפק פרנק׳ (Fr. Aram. 14) בערביותו, מפני שעצם המשק׳ פעול אינו ערבי ביותר וגם מפני מציאות הצורה השניה ח׳רנ׳ב. — ולא נתברר מקור השם. — [1]) בירוש׳ (מעשר׳ א א) גדורה: שאני מרבה חרובי שיטה וצלמונה וחרובי גדורה. — [2]) עצם המשל הוא בארמית: בגין דלא נצרוך לחרובא כיהודאי. — ומשל: צריכין ישראל לחרובא עבדין תתובא (פסיק׳ דר״כ, שמעו), ובעבר׳: צריכים ישראל לחרוב הם עושים תשובה. — ובדרך דרוש: למה נקראו חרובים שמחריבים את השנים (תנחומ ירושלמי, הקד׳).

a) خَرُّوب b) خَرْنُوب

---

[1]) עי׳ הערה שלקמן. — [2]) כך הגרסה בכל נוסח׳ של מס׳ שמחות, והגיה הגר״א עפ״י הבבלי מו״ק כו: הקורע את הסולמות ואת הלקט ואת השלל ואת המלל. אך זו הגהה יותר מדי קיצונית, כי רק המלים פלמוט ושלל דומות להמלים האחרות שבגמ׳ מו״ק שם, אבל המלים הברסים והברדסים והחרוד אינן דומות כלל ללקט ומלל, והשתבשות כזו קשה להניח. וע״כ דבר ברור הוא כי כמו ברדסים וברסים הם שמות בגדים כן גם חרוד, וכבר פרש כך גם המפרש בעל נחלת יעקב, אמר וז״ל: הברסים וכו׳ מיני בגדים הן שאינן חשובין מש״ה לא יצא בהן ידי חובת קריעה. ע״כ. ובספר המליצה לר״ש בר״ש פרש טלוא. וסמך לזה גם השם ב.חרדה, וכבר נזכר בהערה שם דעת לוי והגזרה מן השרש הרד בערבית, ואלה שתי המלות חרוד וחרדה מעידות זו על זו.

[3]) מן חרז, עי״ש. — [4]) כך בנוסח׳, ובערוך

והכיר אח"ב היהודי את החרוזים) אמר לו אל תהי שוטה בחרוזין הרי זה סימן (חול׳ נה:). ואם יש בשר בחרוזים כמו שתולין הקצבים ועשה בו הלוקח סימן באותם חרוזים מהו (רגמ"ה שם). מצא חרוזין [1]) של דגים ושל בשר הרי אלו שלו (תוספ׳ שם). — ג) "במלאכת השירה, פסוק מרכב ממספר קצוב של הברות עפ"י סדר קבוע, verse ; [2]Vers) : בחרוז ומפ׳רד, כמו הטל יורד, בלב חכמי ספרד, לדורי הדורים (שירי דונש על מנח׳ ג טו). וירב חרוזים מעותים ונלוזים בעבור הודיע חכמתו בשוקלו לשון יהודית במשקל הערב (תשו׳ תלמידי מנח׳, ראש דבר). ונעים זמירות כל מתי שיר, ואדון השיר ומבצר קורע, באו לך חרוזים נעמו, ירך לבבי ויקרע (רסב"ג, שירי שלמה לב). כתר לי זעיר עד אערך לפיך חרוזים רקים צנומים ודקים בם עור ופסח (ר"י הלוי, מכת׳ לר׳ דוד). חרוזי שיר בעת שקר עניתם, ואיך עת האמת עתה דמיתם, קשרתם כלכם וזדתם, עדי לבא ברסני לא רציתם (הוא, אמור לנבא שתקים). נאום אסף ביום אסף חרוזיו, ונשא על נשיא לוי חרוזיו (הוא, נאום אסף). וכאשר יפתח האות בעבור שיש אחריו נח נראה כמ"ם אמר יקמץ בקמץ גדול אם היה בסוף פסוק או באתנח כי משפט אחד להם וכאלו הוא חצי חרוז (ראב"ע, צחות, בדבר התנועות). והדרך השניה של משקל הפועלים והשמות היא על דרך בעלי החרוזים

חריזים. ופרש: דץ בו קוץ או מידי אחרינא. ע"כ. ורש"י לעז רישטש, ונראה שהכונה בזה לרשת וכדומה. אך רגמ"ה פרש חרוזים נתח כמו שעושים הקצבים, ובהיות שהוא הקדמון פרושו מכריע, ובפרט שהוא כבר השתמש בלשוננו בשם זה במשמ׳ זו, וגם התוספות הסכימו לפרוש זה, כנראה מדבריהם שם ד"ה בחרוזים, שאמרו שם: משמע שאין דרך לחרוז בשר, והביאו מהתוספתא מצאו חרוזין, כמו שהובא בפנים. ועי׳ הערה שלקמן. — [1]) הביאו התוספ׳ מאמר זה בשם התוספתא ב"מ ב. אך בגוף התוספתא בנוסח׳ וגם בכ"י אר"פ מהד׳ צו"מ הגרסה: חתיכות של בשר ומחרוזות של דגים. ואולי בכ"ז היתה בידיהם נוסח׳ אחרת ששם היתה גרסה זו שהביאו, עכ"פ בעלי התוספ׳ השתמשו במלה זו כמו"כ במשמ׳ שהשתמש בה כבר רגמ"ה. — [2]) עפ"י לשון ערבית שהשתמשו למושג זה בהשם נט׳ם [a]), שעקר משמעתו הוא סדר וביחוד חרוזי פנינים וכדומה, ובהשאלה במלאכת השירה, פסוק שקול במספר ההברות וסדר

[a]) نظم

ושוה הוא במשקל וכו׳ (שם, משק׳ הפעלים). ובעבור היות זה המשקל כבד בלשון הקודש ובעבור היתדות הוצרך בעל החרוזים להפסיק מלת כגבור (שם). ובאמת כי היא (חכמת הלשון) חכמה מפוארה כי ידע בעליה לדבר לשון צחות במכתביו או בחרוזיו (הוא, יסוד מורא א). יש (נביא) עושה חרוזים בתולדתו בלי למוד ויש שהוא צריך לימוד (הוא, פי׳ יוגה ה א). ואם באנו לדקדק בספרים שאינם דרך חרוזים נמצא בהם טעיות רבות בדקדוק גם בטעמי המלות אף כי בכל חרוז (הוא, שפת יתר עד). אם במפרד נפשי תחרד איך בחרוז יש לי תקוה (רמב"ע, דיואן 198). לזאת יאות להתם כל חרוזים בך כי לך נאוה תהלה (הוא, תרשיש א נסט). שלהו חרוזים ירדו על לב אנוש צמא למי שכל כמימי גשם יפ ומא׳דם מאד צחו עדי עלו חרוזיהם כמנין לשם (שם שע). גלה סוד רזיו דונש בחרוזיו עד פה וכו׳ בחרוזי שירי יאורו עיני נשפו (דונש על מנח׳, הכרע׳ ר"ת). וראינו להביא אחר כן מעט מזער מדברי החכמות ומיליהם ולחבר אליהם ממה שחיברו אנשי המוסר בחרוזים (ר"י א"ת, תמה"ג לרסב"ג כד). והיה זה אחר הגיע אלי כתביך וחרוזיך מן אסכנדריה (ר"ש א"ת, פתיח׳ מו"נ). שוש אתנו עם בני ישראל שלשה מינים מהשירים המין האחד הוא מהמאמרים הנעשים במדה במשקל ובמשורה וכו׳ ונקראו השירים ההם חרוזים לפי שהם שבילים מסודרים מלשון צוארך בחרוזים שהם אבנים טובות ומרגליות נקודות מחוברות ומסודרות בסדר ותבנית ישר (ר"י אברבנאל, בשלח). ואמרו החרוזים יגיעה רבה בהעשותם ותכלית רוחב הלב בהראותם לפני מבחיני ערכם (ידע׳ בדרשי, הפרדס ח). וחקקתי על פני הספר חרוזים שנים על שם הספר (ספ׳ הגלוי לרי"ק, קלה). — וביחוד שויון הקול בסוף שתים או יותר מלים [1]), כמו אָמַר-שָׁמַר, גֶּבַע-צֶבַע-שֶׁבַע, וכיוצא בזה, Reim rhyme ; rime : ומזה (מן צוארך בחרוזים) קראו המשוררים הפנות של בתי השיר חרוזים בעבור סדורם על אותות ידועות (ריב"ג, שרש חרז). צריח שיר מסוגר השערים, ונלאו מעבור בו רוב יצורים, אשר בו אוצרות שיר לא ערכו זהב אופיר ולא גזרי שמירים, ומחמד כל מליצות גם נכות החרוזים החשוקים

מיוחד. — [1]) עי׳ בהערה לערך חרז אדות הראשונים שהשתמשו בשרש זה במלאכת השירה, אבל בצורה

הבחורים (ר״מ דרעי, לקו״ק פט). ענה אחד מחכמי הדור ואמר כי חרוז יקפיל הצריכו (את ר״א קליר) לאמר פור הפיל השיבותיו כי לא מצאנו הנביאים בכל תפלתם שיעסקו בחרוז ועוד כי היה לו לעשות על חרוז אחר ולמה רכב על פיל ואותו לארץ הפיל (ראב״ע, קהל׳ ה א). ואפשר שיביאום (מחברי ספרי הפלסופיה) במשקל שיר וחרוז[1] ויבחרו להם מלים צחות (ר״י חריזי, מו״נ א עג). ונקרא התנועה האחרונה השוה בכל השירה חרוז ונקרא האות השרשית המתנועעת אות החרוז (רס״ע אבן דנאן, פרק בחרז). מי הוא אבי המשוררים אם תדעו אחי ואי מזה חרוזים באו (שם). וכבר בקשתי וחפשתי הרבה ומצאתי כי לפני חרוזי הרב הגדול ר״א הקליר ז״ל לא ידענו ולא נשמעו לנו חרוזים באומתנו (הוא, הקד׳ הסרפ׳ שלו, בכ״י). שהספרדים נתעסקו בה (במלאכת החרוזים) יותר ועשו חרוזי הנוי והצחות כמעשה הישמעאלים (שם). חרוז הוא השואת ההברה באחרית התבה כמו שירה ברה טהורה שהתנועה האחרונה לכל התבות רה וכן דבר שבר מדבר תנועה אחרונה לכלם בַר (ר״ע פרנסיס, מתק שפת׳ 41). תפשתי את קסתי ולשלחני ישבתי, לענוד בת שירי חרוזים כאשר נסיתי (יל״ג, הבירה מאין תמלא). — ״חֲרוּז עָנִי, ששויון הקול אינו ממש אן שמספר הקולות השוים אינו אלא אחד וכדומה: יש בפיוטיו (של ר״א קליר) חרוזים עניים ואביונים מחזירי על הפתחים שחיבר הר עם נבחר (ראב״ע, קהל׳ ה א).

*חָרָז, ש״ז, מ״ר חָרָזִים,— מי שמחבר חֲרוּזִים, שירים שקולים: חרוזים אלו הן הפייטנים (מדר׳ שה״ש א י).

**חֲרוּזָה, ש״נ, מ״ר חֲרוּזוֹת,— כמו חרוז בשיר במשמ׳ הכללית: לא הביא המלים האלה הרומות להם בחרוזות השיר היותם מוצאים פתחון פה ואף כי לא דבר כזאת בחרוזה ולא בפרידה (תשו׳ תלמ׳ דונש, ערך חונך). ואת שירתי זאת, תהי אם לחרוזות, ובתיה חוזות, לשרי השירים (שם, את מי חרפת). שיש בעולם יחשבו שעלה בידם קנין נכבד מדברים פחותים בעושי החרוזות והמליצות והשירים (ר׳ קלוני׳, אבן בחן פ:).—וכמו״ב פסוקים אחדים מהשיר חרוזים ומחברים יחד, Strophe: מצאתי במחזור ישן שרבינו אליהו הזקן מפריז נתארח אצל ר׳ שמעון הגדול כשהתחיל ר׳ שמעון ליסד סדר זה אז בקש רבינו אליהו הזקן מרבי שמעון לייסד חרוזה אחת בשמו (מנהגי וירמייזא, א׳ אפשטיין ס). כאשר יסד המשורר בחרוזה רביעית קוץ מכאיב (מחז׳ ויטרי רמט). והתחיל בחרוזת ו השלישית סיבה היתה (שם). שהרב רבי יצחק ז״ל בן גיאת כתב במחזור חרוזה אחת כתוב בה עשית בראשית שבעה גלגלי רקיע (שו״ת רשב״א תקלח). אלה הבתים וסדרם ואלה החרוזות בדקדוק רב עשויות מהררי שכל חצובות (הקדמ׳ פרדס החכמ׳ לרלב״ח, אוצה״ס ג). כמו שאמר המשורר במפליג בחולשת גופו ודלותו שתי חרוזות אלו במחברת שיריו (המאירי, הקדמ׳ למשלי). והמשורר אמר בנועם חרוזותיו משבח בית נדיב נכבד (שם יא). ובסוף כל אחד אומר חרוזה אחרונה מפיוטי דחתן (מהרי״ל, הלכ׳ ת״ב). וכן כל שתי חרוזות לצבור ושליח צבור הזר וכו׳ שליח צבור גומר הכל עד מנגד עיניך ואז אומר הצבור אתה מכין חרוזה ראשונה ופותחים בקול רם חרוזה האחרונה שמך מעולם (הוא, הלכ׳ ליל יוה״כ). ומתחילים ביום שני שמו מפארים וכל אותן חרוזות ואדר והוד וכשמגיע לחרוזה עמוסך מדלג עד קרית משוש (הוא, הלכ׳ ר״ה). והטבת מלאכת השבח תהיה בעשותה החרוזות הארוכות לא הקצרות (כאור ספ׳ הביל׳ לאריסטו ו). נתפשט המנהג לומר (במוצ״ש) החרוזות והפיוטים שנזכר בהן אליהו (לבוש או״ת רצט י). חרוזות אלו כתב א״א הגז״ל בכתב אשורית גדול למראה (בו״ת חו״ת יאיר, בסוף).—ובמשמ׳ חרוזים בענין שויון הקול, ואמר המשורר: ונאשרהו אשר יחשוק גבירה כזאת, ונדבר לפניו דברי חשק בחרוזות, ונעשה אל הגבירה רמיזות (עמנ׳, מחב׳ יז).—ובחכמת החשבון: שורת מספרים אשר יתרון מספר השני מן הראשון שוה אל יתרון מספר השלישי מן השני וכן יתרון הרביעי מן השלישי וכן כלם עד כלות כל השורה [ילכו המספרים הלוך וגדול בכדי יתרון ההוא או להיפך שהמספרים הולכים בכל השורה הלוך וחסור בכדי איזה מספר קצוב] וכו׳ ואני אקראנה חרוזה הנדסית להיות מספרי השורה חרוזים איש באחיו

חרוז במשמ׳ זו איני יודע מי השתמש קודם.— [3]) בגוף הערבי: סג׳עת. ואמר רמב״ם במכתבו לר״ש א״ת בערב׳: ואלסג׳אעה הי אלקאפיה ואסמהא באלעבראני חרוז. ע״ב.—ובעבר׳: וסג׳אעה בערב׳ היא השואת ההברות ושמה בעברית חרוז.

ובידיעת שנים מהם נוכל לחרוז את כלם ע״פ הוספה היתרון או הגרעתו ד״מ שורת מספרים הטבעיים 1 2 3 4 5 6 כו׳ אשר יתרון המאוחר מהקודם בכולם הוא 1 או שורה זאת 3 5 7 9 11 13 כו׳ אשר היתרון הוא 2 או 26 21 16 11 6 1—4—9 וכו׳ אשר היא הולכת הלוך וחסר בבדי 5 כל אלה ודומיהן חרוזה הנדסית תקראנה (כליל התשבון ו א). שורת מספרים ההולכת תהלוכת ערך מדידי והיא מתמדת והולכת בערך הזה בכל מספריה באופן שמנת הערך שוה בכלם תהיה מתגברת והולכת או שתלך הלוך וחסור וכו׳ ואני אקראנה חרוזה מדידית ד״מ 1 2 4 8 16 32 כו׳ או 4 12 36 108 324 כו׳ כל אלה ודומיהן חרוזות מדידיות (שם ג).

חֲרוּזִי, ת״ז, לנק׳ חֲרוּזִית, — שיר חֲרוּזִי, שעשוי בחרוז: ושיר חרוזי יקרא כל שיר שתבא אות החרוז בסוף כל דלת מדלתותיו (שקל הקדש יה). והחלק הד׳ (מהשירים) יקראוהו החרוזי והוא הקל שבשירים והוא שיש בו בכל בית לבדו חרז אחד בשתי דלתותיו ואין חרזי בית זה כחרזי בית זה כמו שירת המוסר שעשה רב האי (רס״ע אבן דנאן, פרק בשיר). שיר חרוזי הוא כשיבאו החרוזים בדלתות ובסוגרים (מתק שפת׳ לר״ע פרנסיס 47). וזאת ההקדמה החרוזית על דרך חרוזה אשכנזית (הקד׳ מסור׳ המסרת). ועוד יש על משקל זה אלא שהתנועה החרוזית יבא יתד במקומה (שם 52).

חָרוּט[1]), ש״ז, מ״ר חֲרוּטִים, — א) בתשברת, כמו גדיש, והוא גוף עגול התושבת וחד הראש [2]), :Kegel; cône; cone כשאלת החשבון וספר החרוטים ובתחבולות ולהרבות משאלות אל ההנדסה (ח׳ פרק׳ להרמב״ם ה). והנה כבר התבאר בספר החרוטים אפשרות התקצר המרחק לבלתי תכלית (ר״ח קרשקש, אור ה׳ ב׳ א). — ב) נקודה: עושין לכל אות ואות סימן וחרוטין ומקבצין כל האותיות והחרוטין ועושים מלים (ברכיה הנקדן לב). — ג) דברים כתובים באבן או על חמר אחר, :Inschrift ; inscription ועליו (על הארון) חרוטים אשר כבר נמחו רבים (אג״ל ממלריס 151). כפרי אחד הביא לנו לוח אבן גדול חקוק בחרוטים למכרו לנו (שם 158).

[1]) עי׳ ערך חרט. — [2]) בערב׳ מחרוט a).

a) مخروط

*__חָרוּי__[1]), ש״ז, מ״ר חֲרוּיִים, — שקיעה בכתל להניח בה חפצים, :Blende ; niche; blind window המוסר מפתח לעם הארץ הבית טמא וכו׳ היו שם יציעין גבוהין עשרה טפחים וחרויין [2]) גבוהים עשרה טפחים אינו טמא אלא עד מקום שהוא יכול לפשוט ידו וליגע (תוספתא טהר׳ ח א).

חֵרוּךְ, ש״ז, — שה״פ מן חֵרֵךְ: לא נשתנה (גרש כרמל) מברייתו אפי׳ ע״י חירוך [3]). והחרוך ידוע בדברי חז״ל (רד״ק, ערך חרך).

חָרוּל[4]), ש״ז, מ״ר חֲרֻלִּים, חֲרוּלִים, — א) צמח קוצי, :dorniges Unkraut; herbe épineuse; thorny weed לכן חי אני וכו׳ כי מואב כסדם תהיה ובני עמון כעמרה ממשק חָרוּל [5]) ומכרה מלח ושממה עד עולם (צפני׳ ב ט). מן גו יגרשו יריעו עלימו כגנב בערוץ נחלים לשכן חורי עפר וכפים בין שיחים ינהקו תחת חרול יספחו (איוב ל ה-ז). על שדה איש עצל עברתי

[1]) עי׳ הערה לקמן. —[2]) בנוסח׳ הדפוס ובמהד׳ צו״מ כאן הרויין, ה בראש המלה. אבל בסי׳ 6 במהד׳ צו״מ שם חרויין בחית, וסיוע לזה גם גרסת ר״ש (טהר׳ ז א) במקום הזה בתוספתא חררים ואין לאמר כי זה שבוש פשוט, הואיל והר״ש בעצמו פרש כאן חררין הורין שבכותל, מוכח שבאמת היתה לפניו גרסה בחית בתחלת המלה, ונגד ר השניה שבגרסת הר״ש מעידות כל הנוסח׳ של התוספתא כאן ובהלכה ה, שגם שם באה מלה זו (עי׳ למעלה ערך *חַרְדְּ) והביאה הר״ש בעצמו בפרק זה משנה ו בצורה הדויין, בדלת במקום הריש שבכל נוסח׳ התוספתא. מכל זה מוכח, כי הצורה האמתית של מלה זו היא חרויין בחית בראשיתה וריש אחת. ובדבר משמ׳ השם חרויין הנה ר״ש פרש חורין שבכותל, אך אין ספק שלא לחור סתם שבכותל קראו חרוי, כי למושג זה משמש השם חור גם בתוספתא, ונראה מהענין שהוא דבר עשוי בכונה בהכותל כמו יציעין, ולכן נראה שהוא השקיעה הנהוגה בכתלים להנחת חפצים וכדומה, ומעיד על זה גם זווג שתי המלים חרדים וחרויין בתוספתא כאן הלכה ה׳ שהובא בערך חַרְדְּ שנזכר למעלה. והנה לא נתברר מקור שם זה, ואולי נסתעף משרש חרה באשור׳ במשמ׳ חפר, והשם חרו כלי שיש לו בית קבול (מלון אשור׳ דליץ).

[3]) לא נמצא על הפתקה מראה מקום.

[4]) לא נתברר מקור מלה זו. בערב׳ דומה לה בצרוף האותיות ח׳לר a), בסור׳ חורלא, ועי׳ הערה לקמן. — [5]) אין לברר בדיוק איזה צמח מהצמחים קראו בשם זה המדברים עברית בימי חיי הלשון, כי גם

a) خُلَّر

ועל כרם אדם חסר לב והנה עלה כלו קמשונים כסו פניו חרלים וגדר אבניו נהרסה (משלי כד ל-לא).— והשתמשו במלה זו במשמ׳ זו גם בזמן מאוחר: ועיפה נפשו של ישמעאל בצמא (כאשר גרש אברהם את הגר) הלך והשליך את עצמו תחת ח ר ו ל י המדבר ואמר רבון העולמים אם יש לפניך רצון להשקות אותי מים השקני ולא תצא נפשי בצמא (פרקי ר״א ל). ופעמים יזרע על הארץ מאין פתוח גם כי יצאו ה ח ר ו ל י ם יניחם שם עד שיכסו התבואה (מלמד התלמיד׳, שופט׳). — ואמר הפיטן: מטע קרן שמן המדושן, מרמס מדוע כ ח ר ו ל י כבשן, נוצר למעלה לא יישן, נטעו למשלוח פרות הבשן (סלית׳ יוס ג, אין כמדת). — ב) ״השתמשו בשם זה ביחוד כמו שם לצמח הקוצי שעליו מכסות שערות דקות שבנגע בהן בשר גוף בע״ח הן גורמות כאב כמו אש שרפת, Nessel; ortie; nettle (Urtica): עשב צומח בחורבות ובחוצות נקרא בלשון ארם ואטאיי ובלשון יוון קנידא ובלשון רומיים לורדיקא הוא ח ר ו ל ובלשון ערב נקרא חורייק וקורריץ

התרגומים הקדמונים אינם מסכימים בתרגום מלה זו. השבעים תרגמו כאן ובאיוב במלה שמשמ׳ היא הוציאו ודחהו מן, ובמשלי במשמ׳ זרדים יבשים. ת״י במשלי חרול, ובאיוב מלוחין. הירונ׳ תרגם במשמ׳ קוצים, וכן רסע״ג קוצים סתם: חרשף a). ריב״ג: פרשו בו חרשף (כמו דרדר) ואמר התרגום ממשק חרול משמט מלוחין ובערבי מלאח וזה אצלי יותר נכון לפי שספר מקום צמחו בספור הזה כמו שאמר ומכרה מלח ושממה. ע״כ. רש״י במשלי: חרלים גדולים מקמשונים והרי הם חדים בקוצים. ע״כ. רק באיוב לעז חרול אורשיאש, שהוא הצמח השורף בנגיעה. רד״ק: יש מפרשים כי הוא עשב דומה לקוצים אורטיגש בלעז וי״מ שהוא הקוץ שמעמידין בפרח שלו הגבינה קרדון בלעז. ע״כ. מהחדשים, גזנ׳ פרש שיח קוצי ולא באר המקור. רק Ditrich גזר אותו מן חרר, או חרה, במשמ׳ יקידה ושרפה, ואמר כי הלמד נוספה, והסכים לזה אולסה׳ (Ohlsh. § 216 b) אף על פי שקשה היתה בעיניו דגשות הלמד, וכמו״כ בטכ׳ (Bö. § 762) שגזרו מן חרו. עד שבא נלקד׳ (Nö. Mand.) (Gr. § 54) והטיל נגר בסברה זו וגזר כי השם חרול הוא השם הערבי ח׳לר b) שהוא אחד ממיני הקטניות, Lathyrus, כמו שכבר אמר Geor. 18, 6, וכמו שתרגם ב״ע חורלא בגלבאן בערב׳. והסכים לזה לו (E. Löw,) (Pfln. § 127). וכן החדשים שואלי, בוהל וקניג. אבל, זה קצת קשה, יען באדמת כרם שלא נעבד עולים באמת מיני קוצים ולא מיני קטניות.

a) حرشف b) خُلَّر

(אסף 85). המלבין פני חבירו ברבים יתענה מ׳ יום וילקה בכל יום וכו׳ ויתגלגל ב ח ר ו ל י ם ערום שקורין ברע״ן נעסלי״ן בל״א (עמה״מ, תיקוני התבו׳ יב). ח ר ו ל י ם אורטיגא״ש בלעז אם תבשלם בשרשם ותרחוץ הפנים באותם המים יתלבנו (שבט מוסר לר׳ אליהו יא). לחרש שאינו שומע קח ח ר ו ל י ם הנק׳ אורטיגא״ש ותסיר המיץ וערב אותו בשומן אווז וכו׳ ושים אותו באוזן ויועיל (דרך ישרה, שער הסגולות).

·חֲרוּלָה, חרלָה, ש״נ, — כמו חָרוּל: וחלק (אלכסנדר הגדול) מלכות וממשלה, לארבעה בני עולה, הם היו לסגולה, קוץ ודרדר ו ח ר ו ל ה (זולת חנכה, אזכר מעללי יה). — ואמר המשורר: ונחשב לי (הזמן) לאכזר כיענים ולא חס עין אנוש עלי לחמלה, וייסר בוגדי בגד בשוטים ולי יסר בעקרב וחרלָה, ופנה מעסקיו הזמן רע משלם אל פני נפשי גמולה (עמנ׳, מחב׳ א).

***חֵרוּם,** ש״ז, — מעמד של תגרה בין שתי ארצות, שנפסק מגע ומשא ביניהן, Kriegzustand; état de guerre; state of war: רב אמר (מה שאמרו במשנה שאם היה ביהודה והחזיק בקרקע בגליל אינה חזקה) בשעת ה ח י ר ו ם [1]) שנו (ירוש׳ ב״ב ג יד.). דסתם יהודה וגליל בשעת ח י ר ו ם דמו (כתוב׳ יח.). — ״ובכלל, במשמ׳ מעשי אלמות ותקיפת אויב: וההזקים מצויים בהם (בנסיעות הספינות בים) אם מזעף הים אם מ ח ר ו ם האויבים השוללים (תשו׳ ריב״ש שח).

*חָרוּם, — עי׳ *חרם.

א·חָרוֹן, ש״ז, סמי׳ חֲרוֹן, מ״ר חֲרוֹנִים, בכנ׳ חֲרוֹנְךָ, — שה״פ מן חרה, בפרט בחבור עם אף, חֲרוֹן אַף, כעס, קצף עז, Zorn colère; anger: והנה קמתם תחת אבתיכם תרבות אנשים חטאים לספות עוד על חֲרוֹן אַף יי׳ אל ישראל (במד׳ לב יד). הנה יום יי׳ בא אכזרי ועברה וַחֲרוֹן אף לשום הארץ לשמה (ישע׳ יג ט). על כן שמים ארגיז ותרעש הארץ ממקומה בעברת יי׳ צבאות וביום חֲרוֹן אפו (שם יג). ונדמו נאות השלום מפני חֲרוֹן אף יי׳ (ירמ׳ כה לז). והבאתי עליהם רעה את חֲרוֹן אפי נאם יי׳ ושלחתי אחריהם את החרב עד כלותי אותם (שם מט לז). בטרם לא יבוא עליכם חֲרוֹן אף יי׳ (צפנ׳ ב ב). לפני זעמו (של אלהים) מי יעמוד ומי יקום בַּחֲרוֹן אפו חמתו נתכה כאש והצרים נתצו

[1]) פרש הערוך: סיכסוך איש באחיו ואיש ברעהו עיר בעיר. ע״כ. רש״י: שיש תגרה בין המלכיות. ולא נתברר מקורו.

ממנו (נחום א ו). הביטו וראו אם יש מכאוב כמכאבי אשר עולל לי אשר הוגה יי׳ ביום חרון אפו (איכ׳ א יב). ועתה שמעוני והשיבו השביה אשר שביתם מאחיכם כי חרון אף יי׳ עליכם (דהי״ב כח יא). — עשה חרון-אפו בפלוני, עשה לו הרעה שזמם בקצפו עליו: לא שמעת בקול יי׳ ולא עשית חרון-אפו בעמלק (ש״א כח יח). לא אעשה חרון אפי לא אשוב לשחת אפרים (הושע יא ט). — שפך חרון-אפו על פלוני: כלה יי׳ את חמתו שפך חרון אפו ויצת אש בציון (איכ׳ ד יא). כי משפטי לאסף גוים לקבצי ממלכות לשפך עליהם זעמי כל חרון אפי (צפנ׳ ג ח). — שלח חרון אפו בפלוני: ישלח בו חרון אפו וימטר עלימו בלחומו (איוב כ כג). ישלח בם חרון אפו עברה וזעם וצרה (תהל׳ פח מט). — חרון אפו השיג את פלוני, הגיע עדיו וחל עליו: שפך עליהם זעמך וחרון אפך ישיגם (תהל׳ סט כה). — שב חרון אפו מפלוני, חדל בעסו וקצפו מפלוני: וישב חרון אף יי׳ מישראל (במד׳ כה ד). על זאת חגרו שקים ספדו והילילו כי לא שב חרון אף יי׳ ממנו (ירמ׳ ד ח). לא ישוב חרון אף יי׳ עד עשתו ועד הקימו מזמות לבו (שם ל כד). עתה אל תקשו ערפכם כאבותיכם תנו יד ליי׳ וכו׳ ועבדו את יי׳ אלהיכם וישב מכם חרון אפו (דהי״ב ל ח). — ושב מחרון אפו, חדל מקצפו: שוב מחרון אפך והנחם על הרעה לעמך (שמות לב יב). ולא ידבק בידך מאומה מן החרם למען ישוב יי׳ מחרון אפו (דבר׳ יג יח). ויקימו עליו גל אבנים גדול עד היום הזה וישב יי׳ מחרון אפו (יהוש׳ ז כו). אך לא שב יי׳ מחרון אפו הגדול אשר חרה אפו ביהודה (מ״ב כג כו). ישוב ונחם האלהים ושב מחרון אפו ולא נאבד (יונ׳ ג ט). — *ונסתלק ח״א: א״ל בר קפרא לרבי ראיתי (בחלומי) חוטמי שנשר א״ל חרון אף נסתלק ממך (ברכ׳ נו:). — וחרון לבד, בלי אף: וברב גאונך תהרס קמיך תשלח חרנך [1] יאכלמו כקש (שמות טו ז). הקונה אל ישמח והמוכר אל יתאבל כי חרון אל כל המונה (יחזק׳ ז יב). כי חרוני אל כל המונה (שם יד). אז ידבר אלימו באפו ובחרונו יבהלמו (תהל׳ ב ה). הלוא כה עשו אבתיכם ויבא אלהינו עלינו את כל הרעה הזאת ועל העיר הזאת ואתם מוסיפים חרון על ישראל לחלל את השבת (נחמ׳ יג יח). — ומ״ר: עלי עברו חרוניך בעותיך צמתתוני (תהל׳ פח יז). — ואמר המשורר: וישובו מקנאי מעלתי מלאים מחמת אף חרונים, ואת חתי באפיכם אשוה ואתן על לחייהם רסנים (רשב״ג, שירי שלמה ט). — ואמר הפיטן: מלך עליון שומע אל אביונים, ומאזין חנונים, מאריך רצונים, ומקצר חרונים (קרוב׳ ב ר״ה, מלך עליון). עלתה מהעזרה אל הגג בחרונים, וראתה אותם עושים כונים, עזבה מקום קדש ונאמה בשנונים, טוב שבת על פנת גג מאשת מדנים (קינ׳ לת״ב, שכינה צועקת). זכור אומן אשר אמן כאב המגדל בנים, ברית עניו והזיוניו נאמן הנאמנים, יקותיאל בחיל האל משיב אף וחרונים, אשר הוציא וגם המציא פדות לבני איתנים (סמא״ל, סליח׳ ר״ה, ישראל). אם בגלות ישן נושן, ארכו לך זמנים, עוד מעט אפי יעשן, אעורר חרונים (ר״י נאגארה, זמיר׳, עו״ת לד). — ובנוסח׳ החרם: ויאפל מזלו (של המחרם) במעונים, ויהיה לקצף אף וחרונים, ותהיה נבלתו לחיות ופתנים (חרס הגדול, בוקשד׳, ערך חרס).

ב. חרון[1], ש״ז, — צמח קוצי, Dornstrauch; épine; spin: בטרם יבינו סירתיכם אטד כמו חי כמו חרון [2] ישערנו (תהל׳ נח י).

חרון[3], ש״ז, — כמו א. חרון, ומליצה, השיב אפו מחרון, כמו המליצה שב מחרון אפו: נשאת עון עמך כסית כל חטאתם סלה אספת כל עברתך השיבות מחרון [4] אפך (תפל׳ פה ג-ד).

***חרוסת**, — עי׳ *חרסת.

***חרוף**, ת״ז, לנק׳ חרופה, — שפחה חרופה, שנחרפה לאיש, עי׳ ערך ב. חרף: אשם גזילה אשם מעילה אשם

---

1) אולי פה במשמ׳ העקרית של להט אש.

---

1) עי׳ הערה לקמן. — 2) לפי היוני הגיהו קצת החדשים חרול במקום חרון זה, ועכ״פ עי״ז מתישבת מליצת הכתוב קצת יותר, בפרט אם נפרש על ישערנו במשמ׳ שרפה, עי׳ ערך שער, ולבלתי שבש הנוסחה המקבלה אפשר לאמר כי השם חרון שמש במשמ׳ קוץ. 3) משקל באוש, שכול, ועוד. ועי׳ הערה לקמן. — 4) אמר רד״ק (במכלול ובשרשים): ומקור אחר השיבות מחרון אפך שאם היה שם היה לו לומר חרון בקמץ החת כי איננו סמוך ואפך הוא הפעול. ע״כ. אבל, מקור מוכרת פעול (ובל״ה פעון) הוא זר, ועדיף לשקלו ע״מ השמות הרשומים בהערה הקודמת. ואעפ״י שיש מקום לפקפק באמתת הנוסחה השיבות ונכונה אולי דעת רוב החדשים שצריך לקרוא בקל: שבת, וביוצא בזה, אעפי״כ לפי הנוסחה המסורה נכונה דעת הרד״ק כי הפעול הוא אפך.

שפחה חרופה אשם נזיר ואשם מצורע (תוספתא כרית׳ א יט). איזו היא שפחה חרופה זו שחציה שפחה וחציה בת חורין המאורסת לעבד עברי (גיט׳ מג.). הבא על חמש שפחות חרופות בהעלם אחת (כרית׳ ט.).

*חֵרוּף, ש״ז, מ״ר חֵרוּפִים, — שה״פ מן א.חָרַף: ויעשו נאצות גדולות חרופין וגידופין (מד״ר במות מא). סיסרא הרשע על ידי שנתגאה ולחץ את ישראל וכו׳ בחירופין ובגידופין לא נדון אלא באש (שם ויקר׳ ז). — ואמר הפיטן: דלת עם לקלס וְחֵרוּף, דחופים סחופים נתונים לטרוף, גלות ושעבוד ונסיון וצירוף, גלגל בחסד לסליחה ותרוף (סלית׳ יוס א, תבא לפניך). על אלה עשקונו בחרופיהם, והגדילו שאון גדופיהם, פצו עלי פיהם (ר״א קליר, איכה אספתו). הטה אלהי אזנך לדוברת אני ואפסי עוד, ושמע גדופיה וחרופיה משתחצת עד כסאך עוד (הוא, הטה).

*חֲרוּפָה[1]), ש״נ, — נערה חרופה לאיש, ובלשון בני יהודה כמו ארוסה, כלה: ביהודה קורין לארוסה חרופה (קדוש׳ ו.). האומר (לאשה ביהודה את) חרופתי (היא) מקודשת (שם).

א. חָרוּץ[2]), ש״ז, — שם מליצי להזהב, Gold; or: ותבן צר מצור לה ותצבר כסף כעפר וְחָרוּץ כטיט חוצות (זכר׳ ט ג). כנפי יונה נחפה בכסף ואברותיה בירקרק חרוץ (תהל׳ סח יד). קחו מוסרי ואל כסף ודעת מֵחָרוּץ נבחר (משלי ח י). טוב פריי (אמרה החכמה) מֵחָרוּץ ומפז ותבואתי מכסף נבחר (שם יט). קנה חכמה מה טוב מֵחָרוּץ וקנות בינה נבחר מכסף (שם יו יו). כי טוב סחרה (של החכמה) מסחר כסף וּמֵחָרוּץ תבואתה (שם ג יד). — ואמר בן סירא: ללב קטן לא נאוה עושר ולאיש רע עין למה זה חרוץ (כ״ס גני׳ יד ג). רודף חרוץ לא ינקה ואוהב מחיר בו ישגה (שם לד ה). — ומ״ר חֲרוּצִים: יבואון מקצה ארץ בחונים בכור עוני והפציהם חרוצים, ליד נדבה ברצי הכספים להעשיר כל ובצרורות חרוצים [3]) (רמב״ע, תרשיש א קמג).

ב. חָרוּץ, ש״ז, מ״ר חֲרוּצִים, — א) בעבודת האדמה, כלי דישה ידושו בו תבואה, לוח קבועים בו כעין שִׁנַּיִם של אבן או של ברזל יעבירוהו על התבואה, Dreschschlitten; traînau à battre; threshingwain: כי לא בֶחָרוּץ יודש קצח ואופן עגלה על כמן יוסב כי במטה יחבט קצח וכמן בשבט (ישע׳ כח כז). — ב) מום בגוף האדם, כעין סדק או פגימה בעין או בשפה, Schmarre; taillade; slash: עורת או שבור או חָרוּץ [1]) או יבלת או גרב או ילפת לא תקריבו אלה ליי׳ (ויקר׳ כב כב). מה שבור במקום עצם אף חרוץ במקום עצם (בכור׳ מא.). — ג) כעין עמק צר בין שני הרים, או חפירה רחבה מסביב להומה וכדומה [2]), Graben, Tal; fosse; ditch: המנים המנים בעמק הֶחָרוּץ [3]) כי קרוב יום יי׳ בעמק הֶחָרוּץ (יוא׳ ד יד). ושבעים ששים ושנים תשוב ונבנתה רחוב וחרוץ [4]) ובצוק העתים (דני׳ ט כה).

ג. חָרוּץ, א) ש״ז, מ״ר חָרוּצִים, חָרֻצִים, — אדם מהיר וזריז מאד, Fleissiger, Geschickter, appliqué, adroit; sedulous, dilligent: מחשבות חָרוּץ אך למותר וכל אץ אך למחסור (משלי כא ה). ראש עשה כף רמיה ויד חָרוּצִים תעשיר (שם י ד). יד חרוצים תמשול ורמיה תהיה למס (שם יב כד). מתאוה ואין נפשו עצל ונפש חָרֻצִים תדשן (שם יג ד). — ב) *ת״ז, לנק׳ חֲרוּצָה, מ״ר חֲרוּצִים, חֲרוּצוֹת: א״ל (הקב״ה לדוד) דוד ידיך חרות וחרוצות הן ואני מבקש לרדות בהן עולמי (ילק׳ מכירי, תהל׳ ס כב). — *חֲרוּץ הלשון, שהוא חורץ תמיד לשונו: כי הכלב חרוץ הלשון (ר׳ בחיי, כוא).

---

[1]) עי׳ ב.חָרַף.

[2]) בכנעני׳ הרץ: באי אדלן כסף אי אדלן חרץ וכל מנם משד (כתבת תבנית בן אשמנעזר מלך לידון), ובעבר׳: כי אין אצלי (בתוך קברי) לא כסף ולא זהב ולא כל דבר חפץ. ויש סוברים כי זו מלה שאולה גם בכנענית מאשור׳ הרצ, ומזה גם ביוני׳ כריזוס לזהב. — [3]) ורשום שם: מלשון בירקרק חרוץ.

[1]) אמרו בספרא (אמור קיג): חרוץ ריס של עיניו שניקב שנפגם ושנסדק. והנה אפשר כי הוא תאר כמו שבור, אך הקדמונ׳ החליטוהו לשם מום, כמו המומים שלאחריו, ואמרו שהוא מה שנזכר בבכורות ו ב חריץ של עין, לפי גרסת ריב״ג והערוך, במקום הרים שבנוסח׳, וכמו״כ מה שנזכר שם משנה ד שפמו שניקבה (רד״ק, השרשים). ואולי קצת דומה לזה השם חארצה a) בערב׳, שהוא פצע שקורע העור. וגם רוב החדשים פרשוהו כמו שם. — [2]) אמרו הקדמונ׳ שהוא כמו חריץ המצוי בתלמוד, וכן באשור׳ חריצ החפירה שמסביב לעיר. — [3]) כך ריב״ג. ות״י: במישר פליג דינא, תרגם חרוץ כשם מפשט במשמ׳ פסק דין, וכן רד״ק וכן רוב החדשים. — [4]) לפי קצת התרגומים הקדמונ׳ הגיהו רוב החדשים במקום חרוץ חוץ או חיץ.

a) حارصة

ד. **"חָרוּץ**, א) ש"ז, מ"ר חֲרוּצִים, — עקץ חד: ויבאו ראשי החרוצים המחודדים במעי התנין וינקבום (יוסיפון ג). — ב) ת"ז, ההפך מן חָלָק, rauh; âpre; asper: וכן בחוש המשוש אנחנו מתפעלים אך בנגוע המוחש בגופנו להרגיש בו אם הוא חם או קר לח או יבש חלק או חרוץ רך או קשה (הדס, הו"א, מחקרי שמות המדבר׳, חכמ׳).

ה. **"חָרוּץ**, ש"ז, — כמו הוּץ של דקל: ירוק שבירוקים רבי אלעזר אמר כשעוה וכתורמל סומכוס אומר כבנף טווס וכחרוץ[1]) של דקל (תוספ׳ סוכ׳ לא: בשם תוספתא נגע׳).

חֲרוּצָה, — עי׳ חרצה.

"חֲרוּצִי, ת"ז, לנק׳ חֲרוּצִית, — מטבע דבר חרוץ: ויש מהן מתחלקין במעניהם ואם לא נתחלקו בעיניהם כגון האומר על הנפש שהוא דבר חרוצי רוחני לא מפני שאינו היא הדבר החרוצי והרוחני אבל היא הוא בגופה ובעינה (תרג׳ דברי דוד אלמקמץ, פי׳ יציר׳ לר"י ברצלוני 80).

"חָרוּק[2]), ש"ז, מ"ר חֲרוּקִים, — שם לבע"ח קטנים מסוג הרומשים בלי חוט השדרה בעלי שש רגלים וגופם מחלק בתוך כמו בחתך עמוק, Kerbtier, insecte; -ct (האור תרע, קלז).

***חֵרוּת**[3]), ש"נ, — כמו חֹפֶש, מעמד אדם חפשי, בן חורים, Freiheit; liberté; -ty: שעשה (הקב"ה) לאבותינו ולנו את כל הנסים האלו הוציאנו מעבדות לחירות מיגון לשמחה ומאבל ליום טוב (פסח׳ י ה). וכי יש לך אדם שהוא מתבשר בשורה טובה ואינו שמח וכו׳ רבו (של העבד) מוציאו לחירות ואינו שמח (מכי׳ בא, ה). כגון שבא (חצי עבד וחצי משוחרר) על אשת איש ונמצא צד חירות שבו משתמש באשת איש (יבמ׳ מה:). ר׳ יהודה אמר (מי שעוסק בתורה יש לו) חירות ממלאך המות ר׳ נחמן אמר חירות מן המלכיות ורבנן אמרי חירות מן היסורין (מד"ר ויקר׳ יח). אם יבא מלאך המות ויאמר לפני הקב"ה על חנם בראתני בעולם הוא אומר על כל אומה שבעולם השלטתי אותך חוץ מאומה זו שנתתי לה חירות (שם שמות מא). תקע בשופר גדול לחרותנו ושא נס לקבץ גלויותינו (תפלת י"ח, תקע). — ואמר הפיטן: שבים שבים שבת שחרות, שתולים יושר ילדות בחרות, תגן חֵרוּת מצד תחרות, תחון תיו חיים חרות (סליח׳ יוס ז, אס עוגינו). — "וזכות מיוחדה נתונה לאדם לעשות דבר מה, במסחר וכדומה: ומי שיש לו חירות לסחור בלי מכס אינו רשאי לשלוח סחורה של איש אחר שאין לו חירות על שמו (פנק׳ קראקא, פנ"ה). — ובמשמ׳ "זכות מיוחדה בכלל מהממשלה בענין צבורי: שלא יבררו רב או ראשים וטובים לקהל ושאר מינויים שבעולם רק ברחוב היהודים וכפי דת תורתנו הקדושה ויש לנו ע"ז חירות וקיומים מן המלכים ומן השרים ומושלים (שם). — "ומ"ר: ויש לה חריות וזכיות לעמד בין המקום של אשת האלוף הפרנס וכו׳ לראות בהגבהת הס"ת על המגדל (פנק׳ ההקדש של וירמייזא יא).

א. ***חֲרוּת**[1]), א) ש"נ, מ"ר חֲרָיוֹת[2]), — ענף הדקל, העלֶה שלו, Palmblatt; feuille de palmier; palm-twig: לולב העשוי כמין חרות ושנפרצו רוב עליו (תוספתא סוכ׳ ב ז). ריאה שדומה לחרות של דקל (והזהיר, שמיני). — ומ"ר: רבי יוחנן בן ברוקה אומר חריות של דקל היו מביאין וחובטין אותן בקרקע בצידי המזבח ואותו היום נקרא יום חבוט חריות (סוכ׳ ד ו). הקש והחריות והעצים והאבנים (ספרי, חקת קכו). חריות מלמטה ועצים מלמעלה כיון שעלה האור בנתיים מותר (ירוש׳ שבת סוף א). שיורי חריות כגפת וכעצים (שם ג ה ג). חריות שגידען לשכיבה אינן צריכות קישור לאהלין צריכות קישור (שם ד ז.). חיפהו (את הקבר) מחצלות בטל מילאהו חריות צריכה (שם נזי׳ ט נג ד). תמרה זו אין בה פסולת אלא תמריה לאכילה ולולבים להלל חריות לסכוך סיבים לחבלים סנסנים לכברה (מד"ר ברא׳ מא). ריאה שנמצאת נפוחה כמו עיקר חריות של דקל (רמב"ם שחיט׳ ח ח). — ואמר

[1]) בגוף התוספתא שלפנינו וכחוץ של דקל, אך כנראה בנוסח׳ בעלי התוספ׳ היתה נוסחה זו, ואין זה שבוש פשוט, כי הביאו שם ראיה מן בירקרק חרוץ.
[2]) יצר דר׳ מזיא, מפני שגופם כמו חרוק באמצע, והשתמש בו גם במאמרו על שמירת הבריאות בה"אור" בגליון הרשום בפנים.
[3]) מן שרש ב.חרר, עי"ש. בערב׳ חֻרִּיָּה a).

a) حُرِّيَّة

[1]) עי׳ ערך ב.חרת. בארמ׳ חרותא (סוכ׳ לג.), וכן בסור׳ חרותא, ותרגם ב"ע אלסעפה, והוא ענף ועלה התמר. — [2]) בכ"י פרמה מנק׳ חֲרָיוֹת, ובקצת

הפיטן: עמד מקדם ופניו למערב, פרה שחט ודם לא ערב, צת בה חֲרִיֹּות ומוקדה הרב (יוצ׳ שבת פרה, אמרה סגוה). — ״וכובע ח ר י ו ת, סימן של בושה: מאימתו שם (לוט אחרי המעשה עם בנותיו) ברושו כובע ח ר י ו ת [1]), ויהי ללעג וקלס לעיני הבריות (תוכח׳ מוס׳ לעזר׳ הבבלי ו). ברחובות תארוב כאריות, ותרדוף לגלות העריות, מפשעיך תשים בראשך כובע ח ר י ו ת, ועל כתפך תשא סלי חוריות (שם יד). תתאוה לגלות בשר ערוה, ונפשך מנחל קישון תתרוה, בראשך תשים כובע ח ר י ו ת, ותגנוב את דעת הבריות (שם יז). — ב) ת״ז, לנק׳ חֲרוּתָה: לולב כפוף קווץ סדוק וכו׳ ח ר ו ת פסול דומה ל ח ר ו ת כשר (סוכ׳ לג.). —ובע״ח חֲרוּת, חֲרוּתָה, שצמקה הריאה: ניטלה האם שלה (של הבהמה) ו ח ר ו ת ה בידי שמים (חול׳ ג כ). איזו היא ח ר ו ת ה כל שצמוקה הריאה שלה (תוספתא שם ג יב וגמ׳ שם נה:). — ופעול מהפעל חרת, עי׳ בזה הערך.

ב. ״חָרוּת [2]), ש״ז, מ״ר חֲרוּתִים, — פרי ממין התמרים, האחונים וכדומה: עשר׳ מהם (מעצי פרי שבגן הנזכר שם) נאכלין מה שבחוץ ואלו הן תמרים זיתים חרוב׳ פירסקין עוזרדין שזופין אחונין גדגדניות ח ר ו ת י׳ [3]) עלוסים (א״ב של ב״ס, מהד׳ שטינשנ׳ כב.).

חרז [4]), ממנו חָרוּז, *חָרַז, *חָרוֹז, ״חֲרוּזָה, ״חֲרוּזִי, ״חֶרֶז, ״חָרָז, ״חֲרִזָה, ״חֶרְזוֹן, ״חֲרִיזָה.

***חָרַז**, פ״י, עת׳ יַחְרֹז, — חָרַז חוליות על חוט וכדומה, הלביש את החוליות על החוט זו אחרי זו דרך הנקבים שבהן: לאחד שמצא צרור של מרגליות וכו׳ ישב ו ח ר ז הגדולות לעצמן והקטנות לעצמן (מד״ר שמות כ). —וכ״ד חָרוּז על דבר כמו חוליות: אמר ר׳ יהושע בן לוי שלש מאות תינוקות נמצאו ח ר ו ז י ם בשוכה אחת (שם איכ׳ ה יג). בין שהוא (התכשיט) עשוי מחתיכות של זהב ח ר ו ז ו ת בחוט בין שאותן חתיכות קבועות במטלית (הלכות או״ח שם ג ה). — ובהשאלה, חָרַז דברי תורה וכדומה, סדרם זאח״ז כמי שחורז מרגליות: אמר לו (ר״ע לבן עזאי) שמא בחדרי מרכבה היית עסוק אמר לו לאו אלא הייתי יושב ו ח ו ר ז בדברי תורה ומתורה לנביאים ומנביאים לכתובים (מד״ר שה״ש, ולהלן). בשעה שהיו ח ו ר ז י ם בדברי תורה וכו׳ והאש מתלהטת סביבותיהם (שם). רבי אבהו היה יושב ודורש ואש מלהטת סביבותיו אמר שמא איני ח ו ר ז בדברי תורה כתיקנן (שם). אלו פרשותיה של תורה שהן ח ר ו ז ו ת זו בזו ומושכות זו בזו (שם). — ואמר הפייטן: טהור פענח רזים, חכמי מדות מפריזים, טעמי תורות ח ו ר ז י ם, קרות בתינו ארזים (ר׳ משול׳, יוצ׳ ב׳ פסח, אפיק רנן). — ובני אדם חֲרוּזִים, עומדים מסדרים זא״ז כחרוז מרגליות: אלו שבעים סנהדרין שהיו ח ו ר ז י ם אחריהם כלוני׳ של מרגליות (מד״ר שה״ש, ולהלן). — ובהשאלה, במלאכת השיר, עושה חרוזים: ויכן אותו (את ספר האגרון) לחוד חידות ולמשול משלים ולהכין כל מתכנת ול ח ר ו ז כל מחרזת אשר יערכו בו הפורטים וכל שרי שיר (רסע״ג, הקד׳ האגרון). לא ת ח ר ו ז בשור ובחמור יחדו אך תשים את החמור בהר המור ואת השור בארץ המישור (תל״ע סי׳ שעט, בשם ראב״ע). קינה היא וקוננוה, בהר ציון ח ר ז ג ו ה, ובדמעות כתבנוה, ולגולה שלחנוה, והלילי אום מוכה, והאנחי ואת נדכה, עלי ציון המוכה, בכל נגע ובכל מכה (יהוד׳ בן עלאן, לקו״ק 139). — ופעול, ״חָרוּז, חֲרוּזָה, שיר חָרוּז, שקול בחרוזים: יען ראיתי החרוז יתר לכל דבר ואם דרכו מאד נפצרת, שקול שקלתיו ואשימהו לשיר ח ר ו ז למען להיות מזכרת (רשב״ג, ענק). השיר השקול או המליצה ה ח ר ו ז ה (רמב״ח, דרכי נעס).

— נפע׳, ״נֶחֱרַז, נֶחֱרָזִים, — במשמ׳ עומדים בסדר זא״ז: טבע בשני כסילים נ ח ר ז י ם, טכס עטר באילה (ר״א קליר, אפיסת בלותתו).

— פע׳ ״חִרֵּז, מְחֹרָז מְחֹרָזִים, מחורזים, — חרוזים על חוט וכדומה: רמונים עשויין שתי טורים סביב מ ח ו ר ז י ם בשלשלת ומקיפין את השבכה (רב״י מ״א

משנ׳ מנוק׳ נדפס׳ חֲרָיוֹת. — [1]) אינני יודע מקור הדבר הזה.

[2]) משק׳ תַּפּוּחַ. ולא נתברר מקור השם ולא מהות הפרי בדיוק, ועי׳ הערה שלקמן. — [3]) כך בנוסח׳ הכ״י שלפיהו הדפיס שטינשנ׳ את המהדורה שלו, ובקצת נוסח׳ נשמטו קצת השמות שבאו כאן. בתלמוד ומדרשים לא נזכר שם זה לפרי מן הפרות ולא מצאו החכמים סמך נכון לאיזה פרי נתכון בעל הספר הזה. השערת בריל (Brüls Jahrb. I,206) שהוא חנטל בערב׳ אין לה על מה לסמוך. עמ׳ לֶו, בספרו על הצמחים, לא פרש את השם הזה.

[4]) בערב׳ ח׳רז a), במשמ׳ של נקב ורצע במרצע. ובמשמ׳ עקרית זו גם בארמית.

---

a) خرز

ז כ). — ואמר הפיטן: נוקם לצרים ונוטר לאויבים, מדדת מדתם כזדו לאהובים, לוחם ונגיו הותלו מוצלבים, כבחרזת של דגים הורזו תחובים (ר׳ משולם, סליח׳ לתע״א, במתי מספר).

— הפע׳, *החריז, — בהשאלה, החריז דברי תורה: אלא מחריז (היה בן עזאי) דברי תורה לנביאים ונביאים לכתובים ודברי תורה שמחין כיום נתינתן בסיני (מד״ר ויקר׳ יו). — ובמשמ׳ מחבר דברים זה לזה: החיים מחביר והמות מפריד, החיים מחריז והמות מפזר (תוכחה לר׳ בחיי הדיין, ברכי נפשי). והאות למטה מן הכל שאינו מוכיח לא על שם ולא על זמן אלא מחביר ומפריד ומחריז ומפזר (הור׳ הקורא 14). — ובמלאכת השיר: האלמתי כל מצחצח ואחסום פה כל מחריז לבלתי הותיר למו מקום לדבר ולא מענה להוסיף (הגר׳ מנח׳ לחסדאי).

— נתפ׳, *נתחרז, — נתחרזו חוליות על חוט: לחוט של כסף או של זהב וזולתם אשר בו יתחרזו הרבה מאבני האקדה (נפול׳ יהודה מט).

*חרז, ש״ז, מ״ר חרזים, — כמו חרוז במלאכת השיר: וירב דונש חרזים מעותים ונלוזים בעבור הודיע חכמתו בשוקלו לשון יהודית במשקל הערב (תשו׳ תלמ׳ מנח׳ על דונש 20). הלא רב סעדיה ז״ל יש לו כמה שירים וכמה חרזים ולא נשקלו במשקל הערב (שם 27). לפזר בם חרזים כבדולח ואין אוסף לפרד מחברותיו (ר״י הלוי, הלך יפריס). יהודים הפרזים, ודונש בחרזים, לחכם הרזים, כתואי מכמרים (ר״ת בהכרעותיו, אני הדרש). נעמה מליצתך ומה יקרה, לו בחרז דבקה ונקשרה, תמתק כצוף ודבש בראשית, אך באחרית כלענה מרה (פנח׳ הלוי, Mon.Fr. XX 457). אנוש חשב עלי כמה לזוזים, אני גבר ירחמאל בחרזים, אזי אדעה ואוסיף לו לכל זוז פרוטה או רביע בחפזים (ירחמאל בן שלמה, חידה). ועשיתי חרוזים אחרים על חרז אפיקורוס ציצים תנו דודים לספר זה (ספ׳ הגלוי לרי״ק 135). אמר המיסד לפי שמליצת החרז צרה ודחוקה אצלי ואצל זולתי וכו׳ לכן ישר בעיני לגמור הדברים במליצה מסודרה לא אחזור אחר חרזים אם לא שיזדמן מאליו (ר׳ קלוני׳, אבן בחן עא:). והחזן שהתפלל אמר חרז אחד של זכור ברית (הרוקח, סי׳ קיג). לכך בכל חרז ביוצר יום הכיפורים אז ביום כפור יש אור ונעלם אור בחרז (שם ריז). וזה מעשה החרז נסדר תנועות ויתדים על משקלים מהמשקלים הידועים בהרגל לשוננו וכו׳ וכשנשלים חצי הבית נשקל עליו אחד כמהו שנשים בו את החרוז (רס״ע אבן דנאן, בספ׳ השרש׳ בלו). והחלק הד׳ (מהשירים) יקראוהו החרוזי והוא הקל שבשירים והוא שיש בו בכל בית לבדו חרז אחד בשתי דלתותיו ואין חרזי בית זה כחרזי בית זה כמו שירת המוסר שעשה רב האי (הוא, פרק בשיר). יסבימו השלשה טורים ראשונים בחרז אחד והרביעי בחרז אחר וכפי חרז הרביעי כן יהיה חרז הטור הראשון מן השיר הנמשך אחריו (רמב״ח, דרכי נעם). ונשתמש (רשב״ג) בחרז אחד פעמים רבות ר״ל שסיים בתים רבים במלה אחת (מנחם מלונזנו, הקד׳ דרך חיים).

*חרז, ש״ז, — כמו חרזן: סדרתי כל רז עדי התמותי כל חרז[1] האלמתי כל מצחצח ואחסום פה כל מחריז (הגר׳ מנחם לחסדאי).

*הרזה, ש״נ, — כמו חרז: ידענו כי אז מ׳ ר׳ סעדיה וזולתו מכל בני מזרח לא היתה להם ידיעה בהיבור ההרזה ושיקול הפיוט׳ (תש׳ דונש על רסע״ג 105). ועשה לדוחק המשקל תשפוט ותשמור ותעבור אמר בשלשתן שרק אם אתה צריך עליה לדוחק בהרזה ואל מה שהיה על משקלה כמו תזכור תעשה אותו לפי שהוא על המידה (שם 108).

*חרזן, ש״ז, מ״ר חרזנים, — מי שעושה חרוזים בשיר: אמר אחד מן החרזנים אכתב בלב רגז כל אשר עלי גז (ר״י א״ת, השרש׳ לריב״ג, גזז). החרזנים ואנשי לבב גורעין הא׳ בלשונם כאשר אמרתי ביסוד המשנה (עטר׳ צבי גרן 110, בהערה). ושמי עמנואל תלמיד החרזנים מתאבק בעפר רגלי הרבנים (עמנ׳, מחברת א). ובמשקל שיר פלס, פן תהיה לקלס, גם בלתו כל חרזן לרוח ניב זורה, ממכשול זה סקל, שירך פן תתקלקל, כי שקל ישקל, או ירה יירה (מתק שפת׳ לרע״פ 60). — והשתמש עמנואל בשם זה כתאר לשיר, במשמ׳ שיר חרוז: כי השיר אשר חשב היותו במאזני צדק מאוזן, כדרך כל שיר חרזן, היו מזיו שגיאותיו מלאים מפיקים מזן אל זן (עמנ׳, מחב׳ כג).

*חרזת, ש״נ, — חרזת דגים, כמו מחרזת, עי׳ ערך חרז בנין פעל.

---

[1] מהחרוז עם רז נראה כי גם מלה זו צריך לקרוא בריש קמוצה. וא״כ זה שם ע״מ חרש.

*חַרְחָבִין, — עי׳ *חרחבינה.

*חַרְחֲבִינָה[1], ש״נ, — ירק ממיני החס נאכל חי בחמץ ושמן וכדומה, Mannstreu; panicaut (Erynghium): ואלו ירקות שאדם יוצא בהן חובתו בפסח בחזרת בעולשין ובתמכא ובחרחבינה[2] (פסח׳ ב ו). עלי תמכה וחרחבינה עלי וורד ועלי מילת (תוספתא שבי׳ ה ג). — ואמר המליץ: תשים לי קוצים תחת כרתי, ותשחר את פני באפר כירתי, בכל יום ויום תאכילני חרחבינה וכרתי, ולא אוכל להכיר בין תכלת לכרתי (עזר׳ הבבלי, תוכח׳ מוסר קא.).

א.חַרְחוּר, — עי׳ חרחר.

ב.*חַרְחוּר[3], ־חור, ש״ז, — הברזל החד הרחב שבקצה האחד של המרדע וכדומה: חרחור[4] שנפגם טמא עד שינטל רובו (כלים יג ג). המרדע יש לו אחוריים ותוך משבעה לחרחור מארבעה לדרבן (שם כה ב). שירי חרחור מלמטן שבעה (שם כט ח). מרדע[5] שניטל חרחור טמא מפני הדרבן ניטל הדרבן טמא מפני החרחור נחלק לשנים ונשתייר בחרחור עד שבעה טפחים ובדרבן עד ארבעה טפחים טמא (תוספתא כלים ב״מ ג ז).

ג.*חַרְחוּר[1], ש״ז, — מקום שנחרך בככר לחם: מסמר שאחר הככר וגרגר מלח קטן וחרחור[2] פחות מכאצבע (טבו״י א ג).

חַרְחוּר, ש״ז, מ״ר חַרְחוּרִים, — חרחור ריב וכדומה, שה״פ מן חִרְחֵר: יבאר לנו אדוננו ויפסק מבין תלמידיו חרהור ריב (תש׳ גא׳ שע״ל ה 7). וכן פי׳ ז״ל בשוט לשון בחרחורי לשון (אוהב משפט לאיוב ה כא). ראיתי דמעות העשוק היורד ובוכה משוק לשוק קול נהי וקול בכי וקול תמרורים וכו׳ הקול קול עקב וקול ערעורים וכו׳ בריב ומצה וחרחורים קול דבה ויבבה בתרועה ושברים (רש״ל, בשו״ת רמ״א יג).

*חַרְחַל, ש״ז, מ״ר חַרְחָלִים, — ירק דומה לחזרת וחרחבין וכדומה, נאכל חי וכבוש: תני בר קפרא אלו ירקות שאדם יוצא בהן ידי חובתו בפסח בעולשין ובתמכא בחרחלין[3] ובחרחבינין ובחזרין (פסח׳ לט.), ולא נתברר בדיוק מהו.

א.חִרְחֵר, פ״י, — א) חרחר ריב, במליצה, הדליק את הריב בין אנשים, גרם בדבריו או במעשיו שיריבו ויתקוטטו זה בזה, entzünden; allumer; kindle: באפס עצים תכבה אש ובאין נרגן ישתק מדון פחם לגחלים ועצים לאש ואיש מדונים לְחַרְחַר ריב (משלי כו כ־כא). — ומצוי שמוש זה בספרות: שהיה זה ממלך ארם תואנה לחרחר ריב ולעלות להלחם בו (ר״י אברבנאל, מ״ב ה). כי אם אמור לו (מי שבא לפייס את חברו) הנה אנכי חטאתי לך ואם אתה דברת דופי נגדי אנכי הסיבותי שחרחרתי ריב ונתתי לך פתחון פה לדבר עלי סרה (ר״מ אלשיך, איוב לג כז). חזר (שמעון) לעיר מולדתו ונשא אשה אחרת ולאחר ימים שם על לבו לחרחר דברי ריבות נגד ראובן אביו בכח השטר הראשון אשר הודה לו אביו (שו״ת תורת אמת קנה). שלא היה באסיפת כל בני הקהלה

---

[1]) לא נתברר מקורו, ועי׳ הערה לקמן. — [2]) כך נוסח׳ כ״י וכך הכתיב בהא בסוף במקום הנוסח שבדפוסים בכתיב אלף בסוף (ד״ס), וכן בהתוספתא ה בסוף. ופרש ר״ל שם בגמ׳ את השם חרחבינה באצוותא דדיקלא, ובכ״י אסיתה (ד״ס), ובר״ח אסוא, ולא נתברר לנכון מה הכונה בזה. ואמר הרי״ף וז״ל: יש שפירשו אל קוצעינה (בכ״י אלקרצעינא, ד״ס, והוא אלקרצענה [a]) בערב׳, ונקרא בערב׳ גם בקלה אליהודיה וגם שיכה יהודיה וגם שיכה אברהים), ויש שפירשו אל הנדקוקי, ע״כ, והביא גם רמב״ם בפרוש המשנ׳ שלו את הפרוש הראשון של הרי״ף, ודחה ר״נ פרוש זה מפני שהעשב שנקרא בערב׳ אלקרצענה אינו חריף. אבל, אם משום זה אין קושי בדבר, שהלא גם חזרת שהיא החס אינה חריפה ביותר, ובהיות שאין לנו פרוש יותר מוסמך, עלינו לקבל פרושו של הרי״ף שהסכים לו גם הרמב״ם. וכן לו (Pfln. § 135).

[3]) לא נתברר מקורו, ועי׳ הערה שלקמן. — [4]) פרש רה״ג וז״ל: שוביא דמרא בל׳ חכמים בטיית שהוא חותך משני צדדין. ע״כ. ואין ספק כי הלשון משובש וצ״ל שבה בטיית שופתא דמרא בל׳ חכמים (כך הלשון בערוך) שהוא חותך משני צדדין. וכעין זה רמב״ם בפירושו (כה ב): חרחור הוא הברזל הדומה לרומח יהיה בקצה המרדע. ע״כ. וכן הר״ש כאן: חרחור נראה שהוא אחד מכלי האיכר ועשוי כעין מר שחופרין בו את הקרקע וחרחור זה ברזל שלו מחודד לחתוך בו שרשין שלא יעכבו את המחרישה. — [5]) כך הגרסה בהר״ש במקום הנזכר, ובנוסח׳ וכן במהד׳ צו״מ מרדה, וחסרה כאן בבה שלמה שהביא הר״ש.

[a]) القرصعنة

[1]) לפי דעת המפרשים מן חרה, או חרר, ועי׳ הערה לקמן. — [2]) פרש רה״ג: וחרחור פי׳ מקום ששיחר הלחם כדכתיב ועצמי חרה מני חורב. וכעין זה רמב״ם ור״ש.

[3]) כך גם בכ״י (ד״ס), וכתב רש״י: חרחלין לא אתפרש שמו. ולא הביא מלה זו הערוך, וגם לא לו בספרו על הצמחים.

רק איזה מהמבוררים שחרחר עמהם ריב והכעיסם (פתחי תשוב׳, שחו״מ, סוף שלג). — ואמר הפייטן: גוזלי בתר והמלק, יקדו כהבהבי עלק, חרחר ריב וחלק, עקוד מתן חלק (ר״ש ב״י הבבלי, שבת א׳ חנוכה). — וחרחר מתקוטטים, שסה אותם זה בזה: ושקר לא תענה, ויתום לא תענה, ועל ריב לא תענה, לחרחר מתגרים (אזהר׳ לרשב״ג, בלל שדי). — ובהחלט, בלי השם ריב אחריו, *חרחרו זע״ז, התגרו והתקוטטו: ולא תקנאו זה את זה ולא תחרחרו זה עם זה ולא תביישו זה לזה (מד״ר שה״ש, היושבת). — וחרחר פלוני, הקים מריבות: בכן אין להמיר ולא להתמיר, אין להרהר ולא לחרחר (ר״א קליר, שבת פרה, אין לשותת). ירושלם נוצרים באו לך להריב ולחרחר, הצפעוני גרם בך בהשתחות לאל אחר (סליח׳ ג׳ עשי״ת, ירושלם). ורבים מן התועים מתגאים בתעיותם ומחרחרים בהבלותם ומתהרים בספקותם (תרג׳ קדמון של או״ד). ולסבה שהקונים הנז׳ לא רצו לתת לשמעון שאלתו שבקש מהם שיוותרו לו מזכותם בדבר אחר חרחר וערער כנגדם על פתיחת הפתח הנז׳ באומרו כי רוצה לסתום הפתח (שו״ת לחם רב קמא). — *חרחר הגמל, במשמ׳ עשה בקצף וחמה, הכה, בעט: שמועד הוא (הגמל) לנשך ולחרחר ולבעט בין הגמלים (רגמ״ה ב״ב לג.). —

ב) *חרחר את פלוני במחלה וכדומה: לא חרחרתים[1] בחליים ולא צביתים בעונות אלא בריא אולם עשיתים בריאים כאולם (ילק׳ שמע׳, תהל׳ עג תתת). — התפ׳, *התחרחר, — התחרחר הריב, נדלק ופרץ: וקרוב לודאי שימאנו יושבי קיורי׳ מלסייע ליושבי הגמונ׳ ועי״כ ח״ו הריב מתחרחר וביני ביני יש לחוש לתקלה גדולה (פנק׳ במברג ו, קוכן ע״י ז). — פע׳, *חרחר, מחרחר, מחרחרת, מחור׳, — גחלת מחרחרת, לוחשת: גחל כי מחורחרת, קרב רגע סחרחרת (יוצ׳ ב׳ פסח, סדור מנוק׳ כ״י כזנתנסי ברומה).

ב. *חרחר[2], פ״י, — חרחר את חלות הדבש בכורת, חמם אותן באש להפרישן מתוך הצוף, erwärmen (die Honigwaben); rechauffer (les rayons de miel); to heat (the honey-combs): חלות דבש מאימתי מיטמאות משום משקה ב״ש אומרים משיחרחר[3] בית הילל אומרים משירסק (עוקצ׳ ג יא). — ועי׳ כורת.

חרחר[1], יחור, ש״ז, — שם מחלה: יככה ה׳ בשחפת ובקדחת ובדלקת ובחרחר[2] ובחרב ובשדפון ובירקון (דבר׳ כח כב). — ונהגו הקדמונים להשתמש בשם זה למחלת הרזון והשחפת המכלה את הגוף: ואמנם בקיעת מורסא בצדדי החזה וכו׳ אם שיחנק ברוב וימות וכו׳ ואם שתתעפש הריאה ויפול בחרחור וכו׳ ואמנם אותות העתק רקיקת המוגלא אל החרחור בדעיכת המראה ומשיכת הגבות והעין (קאנון ג י ד טו). בשחיני החזה והריאה ומהם החרחור הוא טישי (שם יו). והאנשים היותר מקבלים לרפואת החרחור הם הנערים וכו׳ והנה יקרה לבעלי החרחור שימשוך בהם החרחור זמן וכו׳ והנה ראיתי אשה שהיתה מהחרחור קרוב משלש ועשרים שנים או יותר מעט (שם). באותות החרחור הם כשיראו אותות רקיקת המוגלא וכו׳ וכשיתחדש חרחור יתראו גם כן האותות אשר ספרנום וכו׳ וגם ידעך המראה בהתחלה מן החרחור אך יתאדם בעת

---

[1]) שם הגרסה הרהרתים. אך צ״ל חרחרתים, כי זהו ר״ת של חרצובות.

[2]) עי׳ הערה שלקמן. — [3]) כך בנוסח׳. ואמר הגאון: פירוש איכא דאמרי משיהרהר משיביא עשן כאלו מחרחר ריב עם [הדבורים] ופירוש [אחר] משיהרהר משיתשוב מחשבה לרדות הדבש. ע״כ. וכבר דחה הרמב״ם את שני הפרושים האלה מבחינת ההלכה ואמר: הוא מאמר לא יסכים עם העקרים. ע״כ. אבל, גם מבחינת הלשון אין הפרוש הראשון מתקבל, כי אין זה כלל דרך לשון טבעית לדבר כך, אלא כעין דרוש. והרמב״ם, בחוש הדברים שלו, ראה גם כאן את הכונה האמתית בפעל זה, ופרש: מנד יסכנהא ליכרג׳ עסלהא, — ובעבר׳: כיון שיחמם אותם (את חלות הדבש) להוציא דבשן. והנה הרמב״ם גוזר פעל זה מן חרחר שבמקרא, ואעפ״י שזה קצת קשה, כי עצם פרוש מלה זו עוד לא נתברר בודאות, ואפשר שלא היתה לה כלל לפנים משמ׳ ח״ם, ועכ״פ זה חם טבעי של הגוף ולא חם של אש, ואעפ״כ בכונת הפעל חרחר כאן פרושו של הרמב״ם מסכים עם טבע הדברים, כי באמת כך נוהגים ברדיית הדבש שמחממים את הצוף וע״י זה הדבש מתרכך ונפרש מתוך בית השעוה שלו.

[1]) לא נתברר היטב מקורו ופרושו בדיוק, ועי׳ הערה לקמן. — [2]) ת״א ובחרחורא, כמו בעברית. השבעים תרגמו במשמ׳ גרוי, כנראה שפרשוהו מלשון חרחר ריב. רסע״ג תרגם ואלפאלג[a]) שהוא הפלג, ר״ל כסיחת האברים, Lähmung, paralysie. — ובאין קבלה מחלטה ולא הכרע לאחד הפרושים האלה יש לקבל המשמעה שבה השתמשו סופרי חכמת הרפואה בספריהם.

a) فالج

עליית האדים (שם כ). ואותם שסבת חרחורם ליחה מאכלת הנה יפלטו רוק כטעם מי הים מלוח מאד (שם). נגעי הריאה הוא חולי החרחור שהוא חולי הטיסיצי (שלטי הגבור׳ כ). והרוטב שלהם (של הסרטנים) טוב למי שיש בו חולי החרחור נקרא טיסיצי (שם).

א.*חרט[1]), ממנו חֶרֶט, ב.*חרט ״חריטה.

חֶרֶט, ש״ז, — א) כלי חקוקה בתוכו צורה מהצורות ויוצקים לתוכו מתכת וכדומה לתת לה הצורה ההיא, Form; moule; muld: ויקח (אהרן את הזהב) מידם ויצר אתו בַּחֶרֶט ויעשהו עגל מסכה (שמות לב ד). — ב) כתיבה, גופן, צורת אותיות, Schrift; écriture; writing: קח לך גליון גדול וכתב עליו בְּחֶרֶט[2]) אנוש למהר שלל חש בז (ישע׳ ח א). — ג) ״כלי אומנות חד לפתח בעץ ואבן ומתכת, כעין מפסלת, Meissel; burin; chisel: כלי כסף שמציירין בהן פרחים וצורות בחרט ומעשנן בגפרית והן משחירות וניכרות (רש״י שבת יח.). — ובמשמ׳ עט כתיבה: ועין רואה תראה בה (בציון) חזיונות נפלאים לא יתארם הציר בשרד ולא יכתבם סופר מהיר בחרט אנוש (א׳ מפו, אה״צ י) — ובמשמ׳ עט של שער שמציירים בו בצבע, Pinsel; pinceau; pencil: אני אינני בורא יש מאין, צַיָּר אנכי ובימיני חֶרֶט, את אשר אראה עין לעין, אותו אתאר על לוח בשרד (יל״ג, אל יאשם יהודה).

ב.*חרט[3]), ממנו א.*חָרַט *התחרט, *חרטה.

א.*חָרַט, — קל אינו נהוג.

— התפ׳, הִתְחָרֵט, — הִתְחָרֵט בו, הִתְחָרְטוּ, בהם, הצטער ונחם שעשה דבר מהדברים, bereuen; se repentir de qqch.; to regret, repent: ארבעה מתחרט עליהן הקב״ה שבראם ואלו הן גלות כשדים וישמעאלים ויצה״ר (סוכ׳ נב:). כל העושה דבר ומתחרט בו מוחלין לו מיד (חגי׳ ה.). ומפני מה אמרה תורה (אשה שילדה) זכר (תביא קרבנה) לשבעה (ימים) ונקבה לארבעה עשר זכר שהכל שמחים בו (האשה שנדרה מפני צער לדה שלא להזקק יותר לבעלה) מתחרטת לשבעה נקבה שהכל עצבים בה (האשה) מתחרטת (על נדרה) לארבעה עשר (נדה לא:). כשהן תוהין נוזרין וכשהן מטמאין ורבין עליהן ימי נזירות מִתחרטין בהן ונמצאו מביאין חולין בעזרה (נדר׳ ט:). בתחלה לא נהגו בו (האחים ביוסף) אחוה ומכרוהו ולסוף מתחרטין ואומרין אימתי נרד למצרים נחזיר את אחינו לאביו (מד״ר בראש׳ לא). מעשה באדם אחד שהיה מתחרט שלא קרא ולא שנה (שם במד׳ ד). אף במקום אחר נתחרט הקב״ה ביצר הרע אמר וכי מה שבר עשיתי ונתחרטתי ממנו שבראתי אותי בעולמי (תנא דבי אליהו יג). — ואמר החכם: מי שמתחרט על מה שעבר כאילו לא חטא (ר״י א״ת, תמה״נ לרשב״ג). אמר החכם כשאני מדבר אתחרט וכשאיני מדבר לא אתחרט (הוא, מבח׳ הפנינ׳, השתיקה). אלו היית מעיין במעט שנשאר מימיך היית מואס במה שתקוהו ממעט מאוייך והיית מקצר מחריצותך ותחבולתך כי אחריתך להתחרט יום שתמעד רגלך וימסרוך בני ביתך (שם, הפרישות).

ב.*חָרַט, פ״י, עת׳ יַחֲרֹט, — חָקַק ופתח בכלי חד בעץ או באבן או במתכת, meisseln; ciseler; to chisel: ישראל יושבין למטה וחורטין את העגל (תנחומא כי תשא יד). אז ראית וספרת והכנת וחקרת וכו׳ וכתבת וחרטת וחקקת וציינת וחרת (ר״א קליר, פ׳ שקל׳, אז ראית). הם חרטוהו (את העגל) היות צג כתמים ובו חיבו מהיות תמימים (הוא, שבת פרה, אין לשוחת). כלי אומנות הצורפין שחורצין וחורטין בו צורות בזהב כעט סופר החורט אותיות בלוחות ופנקסין (רש״י שמות לב ד). להשיב בן לברט, גביר סודות חרט, אשר דרך ירט, והכבוד הרעים (ר״ת בהכרעותיו, סוף תשו׳ דונש). מתוך הסנה י״מ מפני שבולו מזה ואין יכולת לחרוט בו פרצוף פסל (חזקוני, שמות ג ב). — ופָעוּל חָרוּט, חֲרוּטִים, בהשאלה, במשמ׳ מצִיר, קבוע: וכמו שהנר שזור מהרבה חוטין כן היו בנשמת אדם הראשון ניצוצות נשמות חרוטין (מעני לשון, תפי׳ על כי״ע, שלום עליך).

— הפע׳, ״הֶחֱרִיט, — כמו קל במשמ׳ חקיקה, ובהשאלה צִיֵּר: עד שלא נברא העולם היה הקב״ה ושמו הגדול בלבד

---

[1]) בארמ׳ וסור׳ חרט כמו בעברית. בערב׳ ח׳רט a) במשמ׳ גרד והסיר קלפתו, ובמשמ׳ עשה כלי במפסלת, במכונה סובבת.

[2]) אמרו קצת הקדמונ׳ כי הוא כנוי בלשון נקיה לאבר הזכרות. אמר ריב״ג: חרט אנוש קולמוס והוא כנוי לזכרות והכתיבה הזאת כנוי למשגל. ע״כ. ונראה כי יחסו משמ׳ זו לחרט עפ״י לשון ערב׳ שאומרים חרט ג׳אריתה, בעל אותה.

[3]) לא נתברר מקור שרש זה, שאין כמותו בשאר הלשונות השמיות במשמ׳ זו.

---

a) خرط

ועלה במחשבה לברוא את העולם והיה מחריט את העולם לפניו ולא היה עומד משלו משל למה הדבר דומה למלך שהוא רוצה לבנות פלטרין שלו אם אינו מחריט בארץ יסודותיו ומובאיו ומוצאיו אינו מתחיל לבנות כך הקב"ה החריט לפניו את העולם ולא היה עומד עד שברא את התשובה (פרקי ר"א ג). קו עולם בנטותו להחריט יסודותיו ולחתמה, קרקסיו לא עמדו עד תשובה קדמה (יוצ' שבת תשוב', אשחר). והנה החריט הרצון הנמצאות כלם בגולם הלב קודם צאתם למציאות היש העצמי (עסיס רמוני' יב א).

— נפע', *נחרט, — במשמ' נדפס: נחקק (הספר) וגם נחרט בש"ה לפרט (סוף נמוקי ר"א בחור על פרקי רד"ק).

— פע', *חרט, מחרט, — כמו הפע': שבעל הרצון היה מחרט לפניו עיגול אחד (עמה"מ, שער או"א מו).

— הפע' *החרט, הוחרט, — שחרטוהו: קצף אם הוחרט בספר, לבלתי מצוא כפר (ר"א קליר, מוס' א ר"ה, זכר תחלת). קלונו הוחרט בעט לזכור, ראשית גוים לגלע בזכור (הוא, פ' שקל', אזכיר).

— התפ', *התחרט, — התחרט הציור בדבר, נחקק ונרשם: והנה נראה האנוש ידבר ביום קר ביציאת האות מהפה יתחוך באויר ויתחרט בו דמות כדמות האותיות (הריקנטי, ויקא).

חֲרָט, מ"ר חרטים, — עי' חריט.

***חֲרָטָה**, ש"נ, מ"ר חרטות, — שה"פ מן הפעל הקודם: פותחין (למי שנדר) בחרטה (נדר' כב:). בעל נעשה שליח לחרטת אשתו (שם ח:). — ומ"ר: התעוררו חזרותי וחרטותי והענין שהייתי חושב לאבדך ולהשחיתך וכאשר הסכמתי על זה המו רחומי וחזרתי בי ממחשבתי עליך (הסרס' לריב"ג, שרש נחם). — ואמר החכם: כשתירא מן החרטה אמור לא קודם הן (מבח' הפנינ', הלדק). ואמר שים החרטה מדתך תגיע אל השמחה באחריתך (שם 66). מי שזרע השנאה יקצר החרטות (מעל' המדות, אהב' הקל).

*חזר בו. – *מלך, *נמלך. – נִחַם. – שב בתשובה. – *תהה.

***חַרְטוֹם**[1], -טום, ש"ז, מ"ר חרטומים, -טומים, — אף, חוטם, בפרט ארוך ובולט בקצת בע"ח, כמו המקור

[1]) צורת גבעול, פרעוש, רפסוד. בערב' ח'רטם a), ח'רטום b), במשמ' זו ממש, וסוברים כי זהו השם חוטם

a) خُرطم b) خرطوم

של העופות וכיוצא בהם: נבלה פרט לחרטום ולצפרנים ולכנפיים ולנוצה ולביצים (ספרא, אחרי קכג). החרטום [1]) והצפרנים מיטמאין ומטמאין ומצטרפין (טהר' א ג). שמא שתו התרנגולין ממשקין הטמאים ובעוד המשקה טופח בחרטומיהם נקרו בעיסה (רש"י קדוש' פ:). — ובהרחבה, קצה הראש שמצד הפה גם בכבשים וכדומה: כולן עומדים בשורה והאברים (של הטלה) בידם הראשון בראש וברגל הראש בימינו וחרטומו [2]) כלפי זרועו (תמיד ד ג). — וגם לדבורים וכדומה: וברא לי (הבורא) שני חרטומים חדים אקבץ בם עלי האילנות ופרחיהם וכל הצמחים (ר' קלוני', אגר' בע"ח ג יד). ואיך יקחו (הדבורים) השעוה ברגליהם מעלי הצמחים והדבש בחרטומיהם מפרחי הצמחים והאילנות (שם ד א). — ומשל: המשפט יש לו חרטום שעוה, נכסף לכל צד ולכל תאוה (הקד' יהוש' ברוך לעי"מ על התלמ'). המשפט לו חרטום של שעוה, נכסף לכל תאוה, כדמיון העורות הנמשכים לכל חשק ותאבה, אליו אל תשמע ותאבה (מראה המוסר כא.).

— *חרטום הנפלא שם עוף: חרטום הנפלא קטן מעט מהראשון ונפלא לנו בחרטומו הארוך כעבי אצבע אשר לחיו העליון יכוף בראשו לתחת והתחתון יעלה מעלה ויעברו זה בצד זה שתי וערב (תוה"א לשינה"ק, העוף קלט). — חרטום החרב הידוע, חרטומו דק ושטוח משני עבריו ומתעקם מעט למעלה דומה בצלמו אל החרב וע"כ נקרא בשמו (שם קע). — ובהשאלה לקצה קצת כלים וכדומה, כמו הנעלים, ראשו החד שלפניו: חרטום של נעל [3]) (מד"ר איכ' א א). פיו של עוף ושל בהמה ושל סנדל נקרא חרטום (ערוך, ערך זה). — *חרטום, פי העורב, שם לחלק מעצם הכתף: ולו (לעצם הכתף) שתי תוספות האחת מהן למעלה ומהן לאחור ונקרא [אגרסו] חרטום ופי העורב ובהם קשרי הכתף עם השכם (קאנון א א א יז).

חַרְטֹם[4]), ש"ז, מ"ר חרטמים, — כנוי לחכמי מצרים הקדמונים וקוסמיהם: ויקרא (פרעה) את כל חרטמי

בהוספת האות ר באמצע. — [1]) ושאלו בגמ' (חול' קכא.): חרטום עץ בעלמא הוא אמר ר' אלעזר בחרטום תחתון. ע"כ. — [2]) כך בערוך, ובנוסח' וחוטמו. אך נוסח' הערוך יותר נכונה לפי הענין, כי הכונה פה לא החוטם אלא צד הראש שלעומת הערף. — [3]) בארמ': איפסיק חרטומא דסנדליה.

[4]) לא נתברר מקור מלה זו. יש גוזרים אותה

מצרים ואת כל חכמיה ויספר פרעה להם את חלמו ואין פותר אותם לפרעה (ברא׳ מא ח). ואמר (את החלום שחלמתי) אל החרטמים ואין מגיד (פתרונו) לי (שם כד). ויעשו כן החרטמים בלטיהם ויעלו את הצפרדעים על ארץ מצרים (שמות ח ג). ויעשו כן החרטמים בלטיהם להוציא את הכנים ולא יכלו (שם יד). ויאמר המלך (נבוכדנצר) לקרא לחרטמים ולאשפים ולמכשפים ולכשדים להגיד למלך חלמתיו (דני׳ ב ב). וימצאם (המלך את דניאל חנניה מישאל ועזריה) עשר ידות על כל החרטמים האשפים אשר בכל מלכותו (שם א כ).—ובסהמא״ח: כיון שראו החרטומים שלא יכלו להוציא הכנים מיד הכירו שהיו מעשה אלהים ולא מעשה שדים (מד״ר שמות י). הוליכה אותו (סגולה את משה) לנחל אמרה לו במקום הזה עשו ארון של ת״ק ככרים והשליכוהו בתוך הנחל החרטומים והאשפים (שם דבר׳ יא). — ואמר הפיטן: ואשף וחרטום לא ילחצוך, וכל שם ולהט לא ינצחוך (שבי״ת ליום ה). לא ינצחוך כל החכמים, כל הקוסמים והחרטומים (שם). — "כתב החרטום, כתב הצורות של המצריים הקדמונים, Hieroglyph: עוד ימצאו בה צורות ותמונות ממכתב החרטום[1]) (שבי״ע ב). וכל חכמתם ובינתם הסתירו במסתרי מכתב החרטומים מכתב אשר לא ידעו איש אחר זולתם כי שלשה מיני מכתבים היו בידי המצרים מכתב החרטומים מכתב הכהנים ומכתב העם (די״ע לק״ש א).—והשתמש בו אחד הסופרים כשם לציר, חרטום־אורה, במשמ׳ ציר־אור: (תתימ׳ קא״ש תחת הסיר הגיון, הסתר ח ג).

חָרִי[2]), ש״ז, כנ׳ חריהם, — כמו חרא, צואה: ויאמר אליהם רבשקה (לשרי היהודים) העל אדניך ואליך שלחני אדני לדבר את הדברים האלה הלא על

מן השרש חרט במשמ׳ חקיקה וכתיבה, ואומרים כי פרושו העקרי של חרטם הוא: יודע כתיבה, ויש גוזרים אותו מהשם חוטם, ואומרים כי פרושו הוא המדבר דרך חוטמו, ואומרים שכך היה מנהגם של החרטמים. ואולי יותר נכונה דעת קצת החכמים שסוברים כי זו מלה מצרית, אעפ״י שעד כה לא נמצאה במצרית הקדומה מלה דומה ממש לזו. — [1]) לפי השם הלועזי שמקורו ביונית ומשמעתו כתב הקדוש.

[2]) בערב׳ חִ׳ר a), ועי׳ הערה לערך חרא. —

a) خَر

האנשים הישבים על החמה לאכל את חריהם[1]) ולשתות את שיניהם עמכם (מ״ב יח כז).—ובסהמא״ח: אף חרי יונים מפוצץ האבן אף חרי הצפורים הדרורים (אסף הרופא 56). לקות חרי התרנגולים האדמדם מלוא התרווד (שם 109). לקות חרי הצפורים הדרורים (שם 115).

חֳרִי, ש״ז, — חרי אף, כמו חרון: ואמרו כל הגוים על מה עשה יי׳ ככה לארץ הזאת מה חרי האף הגדול הזה (דבר׳ כט כג). ויצא (משה) מעם פרעה בחרי[2]) אף (שמות יא יח). ויקם יהונתן מעם השלחן בחרי אף ולא אכל ביום החדש השני לחם כי נעצב אל דוד כי הכלמו אביו (ש״א כ לד). אל תירא ולבבך אל ירך משני זנבות האודים העשנים האלה בחרי אף רצין וארם ובן רמליהו (ישע׳ ז ד). גדע בחרי אף כל קרן ישראל (איכ׳ ב ג). ויחר אפם מאד ביהודה וישובו למקומם בחרי אף (דהי״ב כה י). — ובסהמא״ח, חרי לבד: שלחת בצרים חרי וזעם, שמרת בעברתך יפיפי פעם (ר״ש בר״י, יוצ׳ ז׳ פסח, אותותיך).

חֹרִי[3]), ש״ז, — מין מאפה, כעין עגות ובדומה, Gebäck; patisserie; cake: ויאמר (שר האופים של פרעה) אל יוסף אף אני בחלומי והנה שלשה סלי חֹרי[4]) על ראשי ובסל העליון מכל מאכל פרעה מעשה אפה (ברא׳ מ יו־יז).—ובמשנה: אמר רבן גמליאל מימיהן של בית אבא לא היו אופין פתין גריצין אלא רקיקין אמרו לו מה נעשה לבית אביך שהיו מחמירין על עצמן ומקילין לכל ישראל להיות אופין פתין גריצין וחרי[5]) (עדי׳ ג י וביצ׳ ב ו).

[1]) כך הכתיב, והקרי צואתם, לשון נקיה, ונראה כי הוא מ״י, אעפ״י שחראיהם הכתוב בישע׳ (לו יב) הוא כנראה מ״ר.

[2]) עי׳ אדות קריאת קמץ הבית בהערה לערך אני והמחלקת בין המדקדקים הקדמונים שהעידו כלם בקבלה שהוא קמץ גדול, והמדקדקים הנכרים החדשים שמחליטים על פי הסברה שהוא קמץ חטף.

[3]) לא נתברר מקורו, ועי׳ הערה שלקמן.—[4]) ת״א סלין דחירו. השבעים תרגמו במשמ׳ לחם, והולג׳ במשמ׳ קמח, וכעין זה רסע״ג. אך בירוש׳ (ביצ׳ ב סא ג) פרשו השם חרי זה כמו השם חרי שבמשנה שהובא לקמן, ששם אין ספק בדבר כי הכונה היא לעוגות. ועי׳ הערה לקמן. — [5]) כך כאן וכך במשנה שבמשניות ביצה, חורי, וכן במשנה בגמ׳ ירוש׳. אך במשנה בגמ׳ בבלי בביצה חררין. ואמרו בגמ׳ ירוש׳ (ביצ׳ ב סא ג): ורבנן שמעין לה (להמלה חורי שבמשנה שם) מן הדא

·**חֲרִיּוֹן**[1], ש"ז, מ"ר חֲרִיּוֹנִים, — צוֹאת היונה: מקום אשר תחנה עליו מחנה כזו (של עופות הנוסעות) ישונה ויפליא מראהו כשממות עולם מאד עליו ימצא חריונים מכוסה בגובה אצבעות אחדות עשב ושוכות שוממים וחרבים (תוה"א לםינםק, העוף קנג).

·**חֲרִיזָה**, ש"נ, — שה"פ מן חָרַז, כמו חרוזה: במרבדים כספירים (השירה) ארוגה, ושיחים מן בדולחים תפורה, ממלאים כתמים בחריזה, וכזמירות תהלים בספירה (ר"ש הנגיד, אלוה עוז).

חָרִיט[2], ש"ז, מ"ר חֲרִיטִים, — כעין כים מעור וכדומה לשים בו כסף וכדומה, ותשאינה אותו הנשים גם לקשוט, Tasche; bourse, ridicule; purse: ויאמר נעמן הואל קח ככרים ויפרץ בו ויצר ככרים כסף בשני חֲרִטִים ושתי חלפות בגדים ויתן אל שני נעריו (מ"ב ה כג). — ומנה הנביא את כלי הקשוט של בנות ציון: המחלצות והמעטפות והמטפחות וְהַחֲרִיטִים[3] הגלינים והסדינים והצניפות והרדידים (ישע' ג כב-כג). — ובסהמ"א: ורבים מישראל יוצאים מבתיהם אל כנסיותיהם בשבת במשאות וטוענים חריטים וקרועי בגדים על זרועותם וחלאים על נשיהם (אגר' סהל, לקו"ק, נספ' 32). טוענים חריטים על זרועותם ויושבים בשוקים, שחים בסחורה וכל מיני עסקים, מבקרים החולים ואת נשיהם מחבקים (יפת הלוי, שם 22).

והנה ג' סלי חורי על ראשי. ע"כ. ופרש הערוך כלומר חררות גדולות אפויות למלך. ויותר מדויק פרושו של הרמב"ם למשנה עדיות: וחרי מין מן הפת גדול הגוף, ע"כ, ור"ל כי חרי הוא עוגה עבה, לא דקה כרקיק.

[1]) מצמצם מן חרי יונים, והוא מהמלה חרייונים שבמקרא (מ"ב ו כה), לפי הכתיב שם בשתי מלים חרי יונים, עי' חרי, ואמר ריב"ג שהיו משתמשים בזה לשרפה, ואולי באמת היו אנשים רעבים אוכלים זה עפ"י הדחק, ויש מי שהגיה חרובין (ZAW XX 207).

[2]) בערב' ח'רִיטה a) ופרשו המלונים הערבים: מת'ל אלכים תכון מן אלח'רק ואלאדם (לסאן אלערב), ובעבר': כעין הכים תהיה מבגד או מעור. — [3]) בירוש' (שבת ו ח:) אמרו: וההריטין זונרין מציירין, ע"כ, ר"ל אזורים מצויירים. אך רוב המפרשים הקדמונ' והאחרונים פרשו גם חרוטים שלישע' מלשון כים, וקצתם פרשוהו רדיד. ובמשמ' כים של נשים וכדומה נהוג השמוש במלה זו בלשון הדבור בא"י.

---

a) خريطة

·**חֲרִיטָה**, ש"נ, — שה"פ מן א.חרט: הוא המכונה גליפא והקיקה וחריטה (עסיס רמוני ה ה).

·**חֲרִיכָה**, ש"נ, — שה"פ מן חָרַךְ: שהאזן רכה ונצלית בחריכתה (רש"י ע"ז לח.). ונראין הדברים שהחריכה מרכבת כעין הפתיחה (ר"ח שבת קכה:). החריכה נמי כמו היתוך הוא (הוא, יומ' סח:). והוציאו בלשון חריכה שהוא התחלת הכנת הבשול (המאירי למשלי יב).

*****חָרִיעַ**[1], ש"ז, — צמח עשבי שנתי דומה בגונו לכרכום, Saflor; carthame; safflower: אין סומכין לשדה תבואה חרדל וחריע אבל סומכים לשדה ירקות חרדל וחריע[2]) (כלא' ב ח). מותר לעשות לתוך שדהו שורות של חרדל חריע וכמה אורך השדה עשר אמות ומחצה (תוספתא שם ב 7). — בנות חָרִיעַ, הזרע, הגרעינים: בנות חריע[3]) נקחות בכסף מע"ש (תוספתא מע"ש א יג). — *חַלַּת חָרִיעַ, כעין עגה קטנה של זרעוני החריע בתבלים שהיו אוכלים לפני הסעודה לרכך הבטן: התיאה והחלתית והפלפלין וחלות[4]) חריע (עוקצ' ג ה). מביא מלילות שלא הביאו שליש וכותשן ועושה אותן כחלות חריע ונותן בקדירה (ירוש' פסח' ג כט 7). — והצבע: צמר גפנים שצובעין אותו בחריע ומעבירין אותו על פני כלות שתתראו אדומות (ערוך, ערך שרק). וחריע הוא הצבע שצובעים בו הבגדים והוא דומה לשערות אדומות מעט ונוטות לירוקה (רמב"ם, שחיט' ז).

·**חָרִיף**[5], ת"ז, נקב' חֲרִיפָה, מ"ר חֲרִיפִים, חֲרִיפוֹת, — חַד, כמו סכין וכדומה, ובהשאלה חד השכל, פִּקֵּחַ,

---

[1]) בערב' אלח'רִיעַ a), וכן בסורית חריע. — [2]) ואמרו בגמ' ירוש' שם (ב כח.) מהו חריע מוריקא. — [3]) בכ"י אר"פ מהד' צו"מ בנת חריעא, אך בנוסח' בנות חריע. — [4]) פרש הרמב"ם וז"ל: וחלות חריע קרץ אלקרטם וד'לך אנ יכרג' לבה ויסחק ותקרץ מנה אקראץ תצרף פי אלאטעמה ואלירושלמי בינ לנא אנ חריע הו אלקרטם, — ובעבר': וחלות חריע חלות של מוריקא וזה שמוציאין את לבו ושוחקין אותו ועושין ממנו חלות שמשתמשים בהם במאכלים והירושלמי ביאר לנו שחריע הוא המוריקא.

[5]) בארמ' חריפא במשמ' העקרית, כלי חד: איזמלוון חריפין (ת"י יהוש' ה ב). ההוא סבא דפרזלוי חריפין (ירוש' נדה ב כ:). סכינא חריפא (ב"ב קיא:). —

---

a) الخريع

מי שאינו scharfsinnig; ingénieux, fin; acute חריף לרמות קרוי תם (רש"י בראש' כה כז). סוחרים חריפין שבה הרגילים לצאת ולשוט בכפירים בכל המדינות ויודעין איזה מקום העושר (הוא, יחזק' לח יג). ולא יוכל לבשל זה הכלי אלא החריף מאד במלאכה עד שיצא הכלי ממורט המראה (פי' המשנ' להרמב"ם, כלים כ א). ומזה הצד ימצאו אנשים בעיר אחת או במחוז אחד יותר חריפים ויותר פקחים (העקרים א כה). כלומר (אשה) חריפה ומחודדת ויודעת ושומרת עצמה שאדם לא יוכל לרמותה (פי' משלי לזרח' הלוי ז). ומכאן ואילך (מבן עשר ומעלה הקטן הוא) בחזקת חריף עד שיתברר לך שאינו חריף (טוחו"מ רלה א). שהיה חזק בכח המשער הזה ממה שהיה חריף בקניין הממונות (פתר' חלמ' לר"ש אלמולי כז). — ואנשי מחוזא ופומבדיתא היו חריפים מפורסמים: מה [1]) שבני מחוזא חריפים הוא בשביל ששותים מים מדגלת (ברכ' נט:). אמרו חריפי דפומבדיתא אין ערלה בחוצה לארץ (קדוש' לט.). — ובבע"ח, עז וכדומה: יש לבעל העדר עז חריף ודרך העזים (האלה) להלך בראש והעדר הולך אחריהם (רש"י ב"ק נב.). — וטעם חריף, כגון צנון ופלפלים וכדומה, piquant: כל מאכל בני אדם נחלק לששה מיני טעם ממתוק ומחמץ ומרור ומלוח וחריף ושנוח הוא מעופץ (אסף 12). — ואמר המשורר: תשרי הוא הראשון לחדשים, בו ינשבו

וטעם חריף: פיפלתא חריפתא (מגי' ז.). — ואדם חד השכל: רבי זירא חריף ומקשה (הור' יד.). וכן בסור' חריפא, ואמר ב"ע וז"ל: יקאל עלי אלשכל אד'א כאן מתהי לאן יקטע פישמא חשב אלאיג'אד ויקאל עלי אלצות אד'א כאן רקיקא צלבא ויקאל עלי אלחרכא אד'א כאנת שריעה מנ אלאנשאנ או מנ אלמרצ' ומנ ע'יר ד'לכ ויקאל עלי אלטעם אד'א כאנ חריפא חרקא או משבע אלטעם ויקאל עלי אלד'הנ אד'א כאנ ד'כיא מאצ'יא ויקאל עלי אלחאל פי אלמואד אד'א כאנת קויה מתמכנה, ע"כ, — ובעבר': יאמרו (חריפא בסור') על הצורה כשהיא עשויה להיות קוטעת ויקרא לפי תכונתה, ויאמרו על הקול כשהיא דקה קשה ויאמרו על התנועה כשהיא מהירה באנשים והמחלה וזולתם, ויאמרו על הטעם כשהוא עוקץ ושורף ויאמרו על השכל כשהוא זך וחד, ויאמרו על מעמד העצמים כשהוא חזק. בערב' חְרִיפ a), בפרט טעם חריף. — [1]) בארמ': האי

---

a) خَوِّيف

הרוחות הקשים, ויקררו את גופי האנשים, ראוי לאכול בו את הכרשים, כל חריף זרע גם שרשים, ולחזק הכליות הרפושים (ראב"ע, במעו נא). תמוז בו ירבה החם בגופים, עם יבש שיבער כרשפים, השמר פן תאכל החריפים, ותאכל מאכל קר גם כל רפים (שם). — ונהר וכדומה, שמימיו נוהרים במהירות ובכח עז: כנחל המושך בין גדות גבוהין שאינו מתפשט ומתוך כך מימיו קלים לרוץ ואומר אני שהוא נחל חריף ששמו אורג (רש"י ישע' לח יב). — ובבלל מהיר, חריף להתבשל וכדומה, שמתבשל מהרה: שעורה וקטנית החריפים להתבשל מהרה (ר"א בדרשי, תו"ת, תרף). — ומקת חריף [1]), ושַׁעַר חריף [2]).

חֲרִיפוּת, ש"נ, — סגולת דבר חריף: כשהחריפות (של הסכין) נהפך לצדדין ואינו חותך יפה (רש"י יהוש' ה ב). — וחריפות הטעם: והמרבה לאכול חריפות [3]) וכל טעם מפולפל וחרוך ימעט בו הזרע (אסף 15). מתוק או מר או חמוץ או מלוח והשמנונית והחריפות והעפיצות והתפל (פי' יצירה מיות' לראב"ד א). עוד יש בה (בהמרה) תועלת אחרת שהיא מרחיבה הגידים הצרים והדקים מרוב חדודה וחריפותה כדי שיכנס בהם הדם בנקל (מ' אלדבי, ש"א 7). — וחדוד השכל: בשעת העדות כבר הגיע לפרקו ובדקוהו עדים ומצאו בו חריפות וכתבו עליו שטר בהודאתו (תש' הגא', בי"ת ה). מי שהיה בעל לימוד יותר מחבריו לא ישתרר עליהם בשום דבר מן הדברים וגם חבריו לא יהיו שונאים אותו בעבור חריפותו (פי' משלי לזרח' הלוי ג). ולענין החריפות והפלפול היה ר' אלעזר בן ערך מכריע (רע"ב אבות ב ח). שבתחבולה וחריפות אמר לו משה (לפרעה) התפאר עלי (פענח רזא, וארא). — וחריפות המטבע, שיוצאת בכל מקום והכל רוצים לקבל אותה: המטבע היוצאה מהרה ובחריפות יותר מהאחרת היא חשובה טיבעא נגד האחרת והאחרת חשובה פירות לגבה וידוע שמטבע' של כסף יוצאות בחריפות יותר מכל המטבעות (לבוש,

---

[1]) דחריפי בני מחוזא משום דשתו מיא דדגלת (שם). — [2]) בארמ': בזבינא חריפא (נדר' לא:). — [2]) בארמ': האי מאן דיהיב זוזי אתרעא חריפא צריך לאתהזויי לבי דרי (ב"מ סג:).

[3]) ואולי הכונה חריפות ו חלומה, מ"ר מן חריפה, והכונה דברים חריפים.

מקת וממכ׳ רג ד). — ובמליצה וכדומה, כח המליצה ועזה: אמנם דע כי לא על המשקל והחרוז לבדם תהיה תפארת השיר אם לא יהיה מאמרו ועניננו בחריפות ואם מגמת המשורר לא תהיה אלא למשקל והרוז יהיה שירו כגוף בלי נשמה (מתק שפת׳ לרע״פ 55).

·חֲרִיפִי, ת״ז, לנק׳ חֲרִיפִית, — מטבע החריף: ע״י מלאכת ההטפה נוכל להפריד שלשה מינים מתחלפים מן הגשם עצם מימיי עצם חריפיי עצם שמניי (רח״מ׳ למוד׳ כ ז ב). ההתחמצות יחלק לג׳ מינים התחמצות ייני או חריפי התחמצות חומצי התחמצות עפושי או הרקבון (שם).

א.**חָרִיץ**[1], ש״ז, מ״ר חֲרִיצִים, סמי׳ חֲרִיצֵי, חַרְצֵי, — גבינה לחה, חמצמצה, מתבלה בעשבים המוצים: ויאמר ישי לדוד בנו קח נא לאחיך איפת הקליא הזה ועשרה לחם הזה והרץ המחנה לאחיך ואת עשרת חרצי החלב האלה תביא לשר האלף (ש״א יז יז-יח). — והשתמשו בו בספרות במשמ׳ מקרץ אחת של גבינה בכלל: לקפות גבינה לקבץ פיתותי החלב הקפוי ולעשותם חריץ של גבינה (ר״ח שבת קלד:). רק לכותבים במכתב לאמר יגיעך כך וכך חריצים של גבינה (גינת ורד׳, יו״ד א כ). לקנות חריץ אחד שלם שהרי כל הגבינות עשויות חריצים (שם).

ב.**חָרִיץ**[1], ש״ז, מ״ר חֲרִיצִים, סמי׳ חֲרִיצֵי, חַרְצֵי, — חריץ ברזל, כלי אומנות כעין החרוץ של דישה: ואת העם אשר בה (בעיר המואבית רבה) הוציא (דוד) וישם[2] במגרה ובחרצי[3] הברזל ובמגזרת הברזל (ש״ב יג לא). — ואמר הפיטן: נטע כנתך למגזר ברזל וחריצים, נטשת ועזבת ובאו בה פריצים (סלית׳ ה׳ עי״ת, תוחלת).

ג.***חָרִיץ**[4], ש״ז, מ״ר חֲרִיצִים, — א) חפירה בקרקע ארוכה וצרה, Graben; fossée; trench: גדר שהוא גבוה עשרה טפחים וחריץ שהוא עמוק י׳ ורחב ד׳ (כלא׳ ד ג). חריץ שהוא עובר בכרם עמוק עשרה ורחב ד׳ ראב״י אומר אם היה מפולש מראש הכרם ועד סופו הרי זה נראה כבין שני כרמים (שם ה ג). חריץ שבין שתי חצירות עמוק עשרה ורחב ארבעה (ערוב׳ ז ג). החופר בור שיח ומערה חריצין ונעיצין (ב״ק ה ה). מטבילין (כלים) בחריצין ובנעיצין (מקוא׳ ה ו). חריץ שבין שתי חצירות צידו אחד עמוק עשרה וצידו אחד שוה לארץ (ערוב׳ עז.). הדבר דומה לב׳ בני אדם לאחד היה לו תל בתוך שדהו ולאחד היה לו חריץ בתוך שדהו בעל חריץ אמר מי יתן לי תל זה בדמים בעל התל אמר מי יתן לי חריץ זה בדמים לימים נזדווגו זה אצל זה אמר לו בעל חריץ לבעל התל מכור לי תילך אמר לו טול אותה בחנם והלואי (מגי׳ יד.). יש בבבל קול שנשמע מתוך אגמים וחריצים של מים וקול קשה הוא ואומרין זה קול רידיא (תשו׳ הגא׳, הרכבי רפט). — חָרִיץ מְבֹרָץ: נראה דברי ר׳ אליעזר בחריץ המבורץ (תוספתא כלא׳ ג י), ועי׳ ערך ברץ. — חריץ מבריק: מודין חכמים לר׳ ליעזר בן יעקב בחריץ מבריק כדי הוא ועבודתו (ירוש׳ כלא׳ ד כט ד), ועי׳ ערך ברק. — בֶּן חָרִיץ, חריץ קטן: (האומר לחברו) חציה בדרום אני מוכר לך משמני בין ביניהן ונוטל הציה והוא מקבל עליו מקום הגדר וחריץ ובן חריץ וכמה הוא חריץ ו׳ טפחים ובן חריץ

[1]) בערב׳ כְּרִיץ a), ואמר אבן מנט׳ור: ואלכריץ אלאקט אלמג׳מוע אלמדקוק וקיל הו אלאקט קבל אנ ישתחכם יבשה וקיל אלאקט אלד׳י ירפע פיג׳על פיה שי מן בקל לילא יפסד וקיל אלכריץ אלאקט ואלבקל יטבהאנ וקיל אלכאריץ אלאקט עאמה, ע״כ, — ובעברית: אלכריץ הוא אלאקט (גבינה רכה שנעשית מחלב חמוץ המקובץ והכתות, וי״א שהוא האקט קודם שנתיבש יפה, וי״א שהוא האקט שישימו בו מעט מעשבים כדי שלא יתקלקל, וי״א שהכריץ הוא האקט והעשבים שיבושלו יחד, וי״א שהכריץ הוא הוא האקט בכלל. והוסיף עוד אלשרתוני וז״ל: וקיל אלכריץ אנ יטבח אלחמאצ׳ באללבנ פיגפפ פירפע וידח׳ר פיוכל פי אלקיט׳ וקיל אלכריץ אנ יכרצ אי יחלט אלאקט ואלתמר, ע״כ, — ובעבר׳: וי״א הכריץ הוא שיבושל (עשב) החמיץ בלבן ויתיבש ויכבשוהו ויאכל בעתות חום הקיץ, וי״א שהכריץ הוא שיעורב האקט ותמרים יחד. — ונראה כי הערבים קוראים כריץ להלב נחמץ ולגבינה רכה מתוקנים במיני עשבים בכל מקום ומקום לפי מנהגו, וכך היה גם החריץ אצל היהודים לפנים.

a) كَرِيص

[1]) עי׳ ב. חָרוּץ, ושרש ב.חרץ, ולא נתברר בדיוק איזה כלי באמת היה החריץ, ועי׳ הערה לקמן. — [2]) בדהי״א (כ ג) ויש׳ר בריש, במקום וישם במם. — [3]) בדהי״א (שם) ובחריצי מלא.

[4]) בערב׳ חָרִיץ a).

a) خَرِيص

שלשה (ב"ב ז ד). כופין בני בקעה זה את זה לעשות ביניהם חריץ ובן חריץ (תוספתא ב"מ יא יח). וכמה בין חריץ לבן חריץ טפח (ב"ב קח.). — ב) בכלל, החתך ושריטה שעושה דבר חד בגוף מן הגופים, בקרקע וכדומה, incision ; Einschnitt : לא יגור אדם את הכסא ואת המיטה ואת הקתידרה מפני שהוא עושה חריץ (ירוש' כלא' א כז:). א"ר מנא עד מקום שהוא (הכלי הנגרר) עושה חריץ (שם שבת ג ה ג). מקום חריץ (חול' נה:). ואם אין חריצן ניכר (מנח' לד:). כלו הוא (המורג) של עץ וכבד ועשוי חריצים חריצים כעין כלי נפחים של ברזל (רש"י ישע' מא טו). בעל פיפיות הם חידודי החריצין (שם). שני חריצין בכל אחד מן הבדים והטבעות נתונות בהם (חזקוני, תרומ' כה טו). וכשהיה מכנים הידות (של הקרשים) לתוך נקבי האדנים עובי החריצים יהיו מכסים שפת האדנים מכל צד בצמצום (שם כו כג). — ובמשמ' *חור: שהשמש היה גונב בכל שבוע מתוך הקלפי דרך החריץ שלמעלה (פתחי תשו', שו"ע חו"מ שא ה). — ובהשאלה, *רוח דק בין שני דברים: כיצד עושים תפילין של ראש לוקחין עץ מרובע ארכו כרחבו וכגבהו וכו' וחופרין בו שלשה חריצין כדי שיעשה לו ארבעה ראשים (רמב"ם תפיל' ג ב). ונראין העדים בין חריצי הקשרים (רשב"ם ב"ב קס:).

*חֲרִיצָה, ש"נ, — שה"פ מן חרץ לא ריחוש שפתים ולא חריצת לשון (מדר' תהל' סב). כי מכיר בין חריצת הכלב ובין נעירת החמור (י' זכדא, ס' שעשוע').

*חָרִיצוּת, ש"נ, — סגולת האיש הֶחָרוּץ: החרון והרצון והקנאה והחריצות וכו' והקנאה והחריצות יש שיהיו בחוש האף וכו' והחריצות היא תנועת האדם ותהיה כלי הנשימה אשר הם קוטב חוש הרוח (ר"י א"ת, תמה"ג לרשב"ג טז). ואמר על מלך אחד שהרג אחד משריו ומצא כתוב בחגורתו אם הגזרה אמת החריצות שקר (הוא, מבח' הפנינ' 62). הטבע שם בטבע הדרור שיתאחדו איש ואשתו ויבחרו להם לדירה מקום דירתנו החשובה וכו' ויגדלו להם גדול שלם והכל בהשגחה רבה ובחריצות רב (מלמ' התלמיד', תרומה). בטח לבי אחרי תכלית הבטחון בבוראך בעזר החריצות ותשועת העצה כי בם יברך גבר (בחי"ע טז). היקר שבהון האדם הוא החריצות (פרשי רד"ק, תקן). בעת לא יעזור האל לגבר בחמת שוא וריק ירהץ הליכיו חריצותו יחישהו לחריץ (בן המלך והנזיר יז). אהוב את המלאכה והחריצות ושנא את הרבנות והעצלות (אגר' המוסר לר"ש אלעמי). גם שלח (המלך) כתב לאימיר אלמועדין היושב בבגדד שיעשה בזה כל החריצות הראוי ויתרה לראשי הגולה על הדבר הזה (שבט יהוד' לא). שאין להמנע מן החריצות כי בחריצות יגיע תכלית אשר ידרשהו הנגזר (ר"מ גרכוני, המאמר בבחירה). והנצל ברוב זריזותך וחריצותך כהנצל הצבי מיד (המאירי, משלי יא). שלא יתרשל מהשתדל בקניית הממון בבדי צרכו וצורך ביתו בחריצות וזריזות (שם יב). החריצות היא תבונה ודעת להיות רואה את הנולד ולהגיד מראשית אחרית בכל עסקיו (א' מודינא, למח לדיק יח). מה שעמדו עליו (החוקרים) אחרי הפלגת חקירתם ותכלית חריצותם להוציא האמת לאמתו (אמונה רמה א). בתאות בני אדם העושר והושבים שיוכלו להשיגו בחריצותם מתעסקים כל ימיהם בחמדתם להעשיר (מנוה"מ א א א). — ועי' *זריזות, מהיר, *אשף, *בשף. — חריצות הכלב, סגולתו שהוא חורץ את לשונו: ועל דרך הקבלה מה שהביא חריצות הכלב אצל מכת בכורות ידוע כי הכלב הגשמיי לא ישבע לעולם (ר' בחיי, בוא).

*חֲרִיק[1], ש"ז, — עשה דבר בחריקו של פלוני, לאמר תחתיו, במקומו, מה שפלוני היה צריך לעשות:

---

[1]) מלה מקורה במאמר הגמ' בסגנון ארמי: הא שארא עבדא ותימא ליה עיילית לך איתתא בחריקאי (כתוב' סא.), —ובעבר': אבל שאר הדברים (האשה שהכניסה לבעלה שפחה אחת) עושה, ומדוע לא תאמר לו האשה הלא הכנסתי לך אשה שתעשה לך המלאכות שמוטל עלי לעשות. וכמו"כ בדברי רב הונא למי שהיו באים לבקש ממנו לשפוט ביניהם: כי הוה אתי דינא לקמיה אמר להו הבו לי גברא דדלי לי בחריקאי ואידון לכו דינא (שם קה.), ובעבר': כשהיו בעלי דינים באים לפניו אמר להם תנו אדם שידלה (מים להשקות השדה שלי) במקומי ואדון לכם הדין. וכמו"כ בערכין (כז:): אמר אחד הרי שלי בעשרים ושש וכו' רצו אין לא רצו לא אמרו אתא גברא בחריקין. ע"כ. והנה, יש פקפוק בעצם הגרסה, כי במקום חריקאי בחית בראש המלה שבנוסח', גרסת הערוך היא הריקאי, בהא, וכמו"כ לא נתברר מקורה הראשון של מלה זו, מאיזו לשון באה, וי"א שהיא פרסית. אבל, כבר נתנו לה רבים מגדולי לשוננו צורה עברית והשתמשו בה בסגנון עברי. וכן קצת בצורה ארמ' חריקאו: ואגב ק"ם הנ"ל נתנו לשלשתן הנ"ל כח הרשאה להיותם עומדים בחריקו ובמקומם

שמנהג הוא בכל תפוצות הגולה במקום שיש להם א׳ או שנים פחות ממנין שמשכירין להשלים את המנין בימים הנוראים שאין דרכם לצאת מביתם יכולין לכופם או לישאר או להשכיר אחר בחריקיהם (מרדכי ב״ב תעת). — ועי׳ ב. חריקה.

א. *חריקה, ש״נ, — שה״פ מן א. חרק: ידידי צעקני זמני וחרק שן מאד עלי חריקה, נאקתי לך רבה וגדלה ועדי אל אשר ישמע נאקה (ר״ש הנגיד, נדיבותך).

ב. *חריקה, ש״נ, — כמו חריק: שאם התובע עומד וח״כ בידו מסך אלף וש״ע ותובע סך זה ועוד ח׳ מאות וזה מודה בסך שבח״כ ועל ח׳ מאות טוען שפרעתי ללוי שבא בחריקתך ישבע שבועה דאורייתא (שו״ת חת״ס, חו״מ ו).

א. *חריר, ש״ז, מ״ר חרירים, — קוף המחט, והוא הנקב הקטן שבראשו שדרך בו משחילים את החוט, Oehr; œil; eye: מחט שניטל חרירה או עוקצה טהורה אם התקינה למיתוח טמאה (מחט) של סקיין שניטל חרירה טמאה מפני שהוא כותב בה (כליס יג ה). אמר הקב״ה פתחו לי פתח כחרירה של מחט ואני פותח לכם פתח שיהו אהליות ובחצריות כנסין בו (פסיק׳ דר״כ, התדש).

ב. חריר חרירים, — עי׳ חרר.

חריש, ש״ז, בכנ׳ חרישו, — א) הזמן שהאכר חורש שדהו, Pflügezeit; temps de labour; plowing time: כי זה שנתים הרעב בקרב הארץ ועוד חמש שנים אשר אין חריש וקציר (ברא׳ מה ו). — ב) עצם העבודה, Pflügen; labour; plowing: ששת ימים תעבד וביום השביעי תשבת בחריש ובקציר תשבת (שמות לד כא). — ובסהמ״א: גמר חריש בחצות יום לא יאמר בוא ונכש בשדה אחרת (תוספתא ב״מ ז ו). אינו צריך לומר חריש וקציר של שביעית שהרי כבר נאמר שדך לא תזרע אלא חריש של ערב שביעית הנכנס לשביעית (ר״ה ט.). מה חריש רשות אף קציר רשות יצא קציר העומר שהוא מצוה (שם). — ואמר המליץ: התחשוב לפניך היהודים, לפניך עתודים, הלא אתה כשור חריש, ומי יתן ותהי אויל מחריש (אבר׳ בר הלל, מגי׳ זוטא הרשע).

הן על פי הדברים אגרת שלומים שכתוב יכתוב כמהרר״י הנ״ל לשלשתן מארץ הקדושה לטובה איך ומה שיתנהגו בהבית אשר לו (פנק׳ קראקא יד, שנת ת).

— והשדה שצריך לחרש: (לקוח יקח המלך את בניכם לעבודת הצבא) ולחרש חרישו ולקצר קצירו (ש״א ח יב). — ג) *צורת החרישה: אין מחייבין אותו להיות חורש חריש דק אלא גס (תוספתא כלא׳ א יז).

א. *חרישה, ש״נ, — שה״פ מן א. חרש: אם כשמכרו (את השור) לארים דברי הכל לחרישה מכר (ירוש׳ שבי׳ ה לו.). חרישה היתה במשכן שהיו חורשין ליטע סממנין (שם שבת ז ט ד). כשהיתה המלכות אונסת הורי ר׳ ינאי שיהו חורשין חרישה הראשונה (שם סנה׳ ג כא:). כל מעשיהם של ישראל מובדלים מן אומות העולם בחרישתן ובזריעתן בקצירתן וכו׳ (מד״ר במד׳ י). — ומ״ר בהשאלה בלשון נקיה להזדווגות זו״נ: כלום הלך יעקב אצל לבן אלא בשביל רחל כל החרישות שחרשתי באמך לא ברחל הייתי ראוי לחרשן עכשו חזרה הבכורה לבעליה (שם ברא׳ לח).

ב. *חרישה, ש״נ, — סגולת מי שהוא חרש: לא תקלל חרש דבר הכתוב באומללים של אדם מה לחרש שכן חרישתו גרמה לו (ספרא קדוש׳ קד).

ג. *חרישה, ש״נ, — שה״פ מן ב. חרש, החריש, כמו שתיקה, ההפך מן דבור: ולימד בבעל שעשה חרישה ושמיעה ביום נדר (ספרי מטות קנג). מה בעל עשה בו חרישה ושמיעה ביום נדר אף האב נעשה בו חרישה ושמיעה ביום נדר (שם). כשראיתי ימי בדמי בשממון ותרישה (רש״י ישע׳ לח י).

ד. *חרישה, ש״נ, — כמו חרשה: לחרישת הקנים שאין אדם יכול להכנס לתוכה מה עשה פיקח אחד כיסח ונכנס (מד״ר קהל׳, ופניתי אני).

חרישי[1], ת״ז, לנק׳ חרישית, — תאר לרוח, רוח חרישית, חמה, יוקדת, glühend; brûlant; hot: ויהי כזרח השמש וימן אלהים רוח קדים חרישית[2] ותך השמש על ראש יונה ויתעלף (יונה ד

[1]) לא נתברר מקורו ומשמעתו לנכון, ועי׳ הערה לקמן. — [2]) בקצת כ״י חרישות (K), אבל אין צורה זו טובה מהצורה המסורה. ופרש ריב״ג: ויתכן שיהיה מן הענין הזה (של חריש בשדה) רוח קדים חרישית שניחם אותה אל הפרק אשר יהיה בו החריש והוא פרק קר ויבש והיתה הרוח ההיא קרה ויבישה. ע״כ. רש״י: אמרו רבותינו בשעה שמנשבת משתקת כל הרוחות מפניה והיא חמה מאד וכן ת״י שתיקא. ע״כ. ראב״ע: אמר רבי מרינוס שהיתה חזקה ומשמעת שאון עד

ח). — ״וכמו שֵׁם, רוח יוקד, ובהשאלה במשמ׳ חרון אף: שצף חרישית אם חר להשית, שובה אשר השית, לשובבים יזכר (מוסף א׳ ר״ה, זכר תחלת). דין טרם הוערך מראשית, קדמה למלט שובבים מחרישית (שם, אף ארח). — ורוב שמושו בספרות המאוח׳ במשמ׳ שקט ומנוחה, כמו שה״ת: ויחרישו כל העם ולא ענוהו דבר אך נתלחשו וירננו זה על זה חרישית (תולד׳ אלכסנדר 16). השכילו שכל טוב לאסור ביתרים לחים כן תרנה ולהובילוה לאט לאט לרוח צח חרישית מאחורי עבי גבי הגלים (שבי״ע, הקד׳ מ״א). — ואמר הפיטן: כו (בשבת) ידו שם חפשית, לכן בקול המולה ולא בחרישית, אקום בעוד לילה בזמרה ותהלה לתת גדולה ליוצר בראשית (ר״י נגארה, פזמ׳, יוס זה). — וכמו תאר: מה נעים קול מרכבות בראשי ההרים כשאון חרישי שואן מקצות ארץ (א׳ מפו, אה״צ י).

״חֲרִיתָה, ש״נ, — שה״פ מן חָרַת: סתות וכריתה וחפירה ובקוע וחריתה (הפרס׳ לריב״ג, תלב).

״חֲרִיתוּת, ש״נ, — סגולת דבר שצבעו כמו חרת הדיו: השחור כחריתות הדיו טמא (רה״ג נדה כ ג).

חָרָךְ[1], ש״ז, מ״ר חֲרַכִּים, — כעין חלון קטן בקיר, Luke; lucarne: דומה דודי לצבי או לעפר האילים הנה זה עומד אחר כתלנו משגיח מן החלנות מציץ מן החרכים [2] (שה״ש ב ט). — ויחיד: כשם שיש הפרש בין חלון לחרך כך יש הפרש בין זכות אבות לזכות אמהות (מד״ר במד׳ יא). ועלתה לראש הגג שיש שם חרך אחד שיכולה להציץ משם ולראות (שו״ת מהרי״ט, אה״ע א). — ואמר הפיטן: ואם תעינו מדרכך, אנא הצל מחרכך, ותושיע עם עני ומתכך (יוצר ב׳ פסח, אודך). — ובהשאלה: אך היא (האהבה האמתית) נתלית בדברים נצחיים יוצאת מן חרכי ידיעת ההשכלות האמתיות (מנח׳ קנא׳ לר״י מפיסא א). — וכעין נקבים קטנים עשוים בלוח וכדומה: הדרך האחד אשר הוא דרך החרכים כי עשה תעשה לך ולרעך דף אם מנסרים דקים אם ממתכת ותחקוק עליו שורות שורות של חרכים קטנים מפולשים (ערוג׳ הבש׳ ל).

א. ״חֶרֶךְ[1], ש״ז, — כמו חָרָךְ: טוב התואר קדורנית מפרך, טריה מכה מבלי ארך, יום נקם נסתם דרך, יום שלום נחתם חרך (סליח׳ יוס ג, אין כמדת). השגית עפר מחרך ארבות, וחתל ארך בתבם תערובות (שבת פ׳ החדש, אתית עת). וכבודך צץ מחרך, בכל רחב וארך, ועמך בטובך להארך (שבת פ׳ זכור, זכור את).

ב. ״חֶרֶךְ[2], תגרי חרך, כמו תגרי הֶרֶךְ, עי״ש. — ומצוי בצורה זו בספרות: אין ביד הקהל להחכיר כזאת האומנות ומ״ש אומנות הקצבות מהחייטים וסוחרי המשי והפשתן ותגרי חרך וכדומה (שו״ת חת״ס, חו״מ סא). מיהו מ״ש מהותני הגג״י לחוש ג״כ למוכרי תבלין ותגרי חרך ונראה דלא שכיחי כלל שיהי׳ בחצר השותפים כי רובם ככולם יש להם חנות פתוח לרה״ר (שם לב). תגרי חרך שבירושלים היו אומרים בואו וקחו לכם תבלין למצוה כגון קנמון וכיוצא בו (ר״ת פסח׳ קטז.). יורו עליו בשמים ראש כדי שיהיה נערך ותבלין שיקנו מתגרי חרך (ר׳ קלוני׳, אבן בחן סה).

חרך[3], ממנו חָרַךְ, ״חָרוּךְ, ״חֲרִיכָה.

חָרַךְ, פ״י, עת׳ יַחֲרֹךְ — שרף קצת, הבהב, sengen, brûler; to char: לא יַחֲרֹךְ רמיה צידו (משלי יב כז). — ואמר הפיטן: לא יחרכו רמיה צידתם, כי און ועמל תחת שפתם (יוצ׳ ב שבוע׳, תתערב). — ומצוי במשמ׳ זו בספרות המאוחרת: חרכו (את החמץ) קודם זמנו מותר בהנאה אפילו לאחר זמנו (פסח׳ כא:). וברגלים אין מחמירין אלא חורכין אותן ברמץ בלי מליחה (שו״ת תרומ׳ הדשן קסח). ופעמים שיפול הברק על בגדים ויחרכם ולא ישרפם (שעה״ש א א ג). — ״וטעם חָרוּךְ: והמרבה לאכול חריפות וכל

---

[1]) מהחרוז של מלה זו עם דרך נראה כי הם קראו חֶרֶךְ, וכך מנוק׳ במחזורים.

[2]) כך בחית בנוסח׳ הדפוס ובכ״י (ד״ס) במקום הגרסה הרך בהא שבהערוך, ועי׳ בהערה לערך הרך שהכרעתי כגרסת הערוך, ואעפי״כ גם להגרסה חרך בחת יש זכות בלשון.

[3]) כך גם בארמ׳ וסור׳. בערב׳ חרק a).

a) حرق

שתחרשנה האזנים. ע״כ. וכן רד״ק: ויתכן לפרש מזה הענין (מלשון חרש שאינו שומע) רוח קדים חרישית כלומר חזקה שנעשו בני אדם כחרשים בהיותה. ע״כ. אבל, כל זה דחוק.

[1]) בארמ׳ חרכא: בחרכא דכותלא (ת״י שמות כב א), ועוד. — [2]) הפעל מציץ מעיד על חרך שהוא פתיחה קטנה מחלון, וכן נראה מדמיון המדרש זכות אבות להחלון וזכות האמהות לחרך.

טעם מפולפל וחרוך ימעט בו הזרע (אסף 15). — ובהשאלה: והשירה ארוכה, והסיגים חרכה, ורק לא נערכה, לאחד מעשרים (דונש על מנח׳, לדורש התכמות).

— פע׳, *חרך, מחרך: פורסין עור של גדי על גבי שידה תיבה ומגדל שאחז בו את האור מפני שהוא מחרך (שבת טז ה). שהירכו (את החמץ) קודם זמנו (פסח׳ כא:). מפני שהוא מחרך גרם כיבוי (שבת קכ:).

— פע׳, *חורך, מחורך, מחורכת: מדליקין בפתילה המחורכת ולא בסמרטוטין (תוספתא שבת ג א). שאין מדליקין בפתילה שאינה מחורכת ולא בסמרטוטין שאינן מהורכין (גמ׳ שם כט.).

— נתפ׳, *נתחרך: א״ר יהושע בן לוי (זו האגדה) הכותבה אין לו חלק הדורשה מתחרך השומעה אינו מקבל שכר (ירוש׳ שבת יה יו ג). לכרמל שלא נשתנה מברייתו כלל שלא נתחרך ולא נטחן (רגמ״ה כרית׳ ו:). — והשערות נתחרכו, במשמ׳ נעשו מקוצים ומתלתלים: וחם על שראה בעיניו ערות אביו נעשו עיניו אדומות ועל שהגיד בפיו נעשו שפתותיו עקומות ועל שלא חזר פניו נתחרך[1]) שער ראשו וזקנו (תנחומא נח טז).

חרל[2]), ממנו חרול, עי״ש.

חרלת[3]), ש״נ, — שם מחלה שתחדש שחינים בעור כמו מנגיעה בחרול, Nesselfieber (Urticaria).

א. חרם[4]), ממנו א. חרם, חרם, החרים, *חרום.

א. חרם[5]), חרם, ככנ׳ חרמי, מ״ר חרמים, — א) דבר מנוע מאדם, שאסור לו להנות ממנו, אם מפני שהקדיש את הדבר לגבוה או מפני שצריך לכלות את הדבר ולהעבירו מן העולם, Verbotenes; chose défendue; prohibited thing: אך כל חרם[6]) אשר יחרם איש ליי׳ מכל אשר לו מאדם ובהמה ומשדה אחזתו לא ימכר ולא יגאל כל חרם קדש קדשים הוא ליי׳ (ויקר׳ כז כח). והיה השדה (אשר הקדיש) בצאתו ביבל קדש ליי׳ כשדה החרם לכהן תהיה אחזתו (שם כא). כל חרם בישראל לך (לאהרן) יהיה (במד׳ יח יד). רק הכסף והזהב וכלי הנחשת והברזל (של יריחו שלכדוה בני ישראל) נתנו אוצר בית יי׳ וכו׳ וימעלו בני ישראל מעל בחרם ויקח עכן בן כרמי בן זבדי בן זרח למטה יהודה מן החרם ויחר אף יי׳ בבני ישראל (יהוש׳ ו כד-ז-א). חטא ישראל וגם עברו את בריתי אשר צויתי אותם וגם לקחו מן החרם וגם גנבו וגם כחשו וגם שמו בכליהם (שם יא). המנחה והחטאת והאשם המה (הכהנים) יאכלום וכל חרם בישראל להם יהיה (יחזק׳ מד כט). — ומ״ר: ואלו ניתנין לכל כהן החרמים והבכורות ופדיון הבן (חלה ד ט). כל כנויי נדרים כנדרים וחרמים כחרמים (נדר׳ א א). ר׳ יהודה בן בתירא אומר סתם חרמים לבדק הבית וכו׳ וחכמים אומרים סתם חרמים לכהנים (ערכ׳ ח ו). הערכין והחרמים והקדישות (סנה׳ פח.). סתם חרמים ביהודה מותרין ובגליל אסורין שאין אנשי גליל מכירין את חרמי הכהנים (נדר׳ ב ד). חרמי כהנים אין להם פדיון אלא ניתנים לכהנים (ערכ׳ ח ו). חרמי כהנים שהקדישן להקדש המזבח או להקדש בדק הבית לא עשה כלום (תוספתא שם ד ל). קדשי מזבח שהתפיסו לחרמי כהנים לא עשו כלום (תמור׳ לב.). כנגד ד׳ חרמין שהוא עתיד לפשוט את ידיו בהן ואלו הן ד׳ חרמו של עמלק וחרמו של סיחון ועוג וחרמו של יריחו וחרמו של מדין (מד״ר בראש׳ פה). — ודבר שנגזרה עליו כליה ואבדון: והיתה העיר (הלכודה) חרם היא וכל אשר בה ליי׳ רק רחב הזונה תחיה (יהוש׳ ו יז). ויקח העם מהשלל צאן ובקר ראשית החרם (של עמלק שצוה שמואל להשמיד הכל) לזבח ליי׳ אלהיך בגלגל (ש״א יה כא). ואת כל שללה (של העיר הלכודה) תקבץ אל תוך רחבה ושרפת באש את העיר ואת כל שללה כליל וכו׳ ולא ידבק בידך מאומה מן החרם למען ישוב יי׳ מחרון אפו (דבר׳ יג יז-יח). — ודבר נתעב שראוי שינתן לכליה ואבדון: פסילי אלהיהם תשרפון באש לא תחמד כסף וזהב עליהם ולקחת לך פן תוקש בו כי תועבת יי׳ אלהיך הוא ולא תביא תועבה אל ביתך והיית חרם כמהו שקץ תשקצנו ותעב תתעבנו כי חרם הוא (דבר׳ ז כה - כו). — ובמשמ׳ מעשה תועבה, מעל בהחרם: כי כה אמר

---

[1]) וי״א שצ״ל נתכרך (REJ 1892, 89).

[2]) רק עברית. וי״א שדומה לו חלר בסור׳ וערב׳, עי׳ חרול.

[3]) יצירת דר׳ מזיא, והשתמש בה בהאור.

[4]) שרש משותף לרוב הלשונות השמיות במשמ׳ דומות למשמ׳ בעברית, ועי׳ הערה לקמן.

[5]) בערב׳ חרם a) במשמ׳ אסור ומניעה. — [6]) העיר רד״ק כי הוא בשש נקודות, ר״ל בסגול, אך בכל

---

a) حرم

יי׳ אלהי ישראל חרם בקרבך ישראל (שאיש אחד מעל בחרם ולקח לו דבר ממנו) לא תוכל לקום לפני איביך עד הסירכם החרם מקרבכם וכו׳ והיה הנלכד בחרם ישרף באש (יהוש׳ ז יג-יה). — ועושה מעשה התועבה, המועל בחרם: ולא יכלו בני ישראל לקום לפני איביהם ערף יפנו לפני איביהם כי היו לחרם לא אוסיף להיות עמכם אם לא תשמידו החרם מקרבכם (שם יב). — ומליצה, שם דבר פלוני לחרם, לאמר לדבר נתעב שראוי בשביל זה לכליה: ולקחתם מן החרם ושמתם את מחנה ישראל לחרם ועכרתם אותו (שם ו יח). — ונתן את פלוני לחרם, גזר עליו כליה: אביך הראשון חטא ומליציך פשעו בי ואחלל שרי קדש ואתנה לחרם יעקב וישראל לגדופים (ישע׳ מג כז-כח). — הכה את העיר חרם, לכדה ונתנה לחרם: פן אבוא והכיתי את הארץ חרם (מלא׳ ג כד). — ובמשמ׳ חרבן: וישבו בה (ישראל בירושלם) וחרם לא יהיה עוד וישבה ירושלם לבטח (זכר׳ יד יא). — איש חרמו, עם חרמו, שגזר עליו חרם כליה והשמד: ויאמר אליו (הנביא למלך ישראל אשר שלח את מלך דמשק מידיו חפשי) כה אמר יי׳ יען שלחת את איש חרמי מיד והיתה נפשך תחת נפשו (מ״א כ מב). כי רותה בשמים חרבי הנה על אדום תרד ועל עם חרמי למשפט (ישע׳ לד ה). — ואמר בן סירא: אשר לא נשא לנסיכי קדם המורים בגבורתם ולא חמל על מגורי לוט המתעברים בגאותם ולא חמל על גוי חרם הנורשים [1]) בעונם (כ״ס גני׳ יו ז-ט). — ב) *התיחד אח״כ בפרט למעשה רשות דתית שמטלת חובה על אדם ומבדלת ומפרשת מתוך העדה את אחד מיחידיה בכח הדת ובאלות וקללות וכדומה, וגוזרת שאיש מהעדה לא יהיה בשום מגע ומשא [2]), Bann; anathème; -thema: אמר להם יהודה (לאחיו) ראובן אין בכאן ואין החרם מתקיים אלא בעשרה מה עשו שתפו להקב״ה באותו חרם שלא יגיד לאביהם וכו׳ הגידו לו (לראובן) את המעשה ואת החרם ושתק ואף הב״ה אעפ״י שכתיב בו מגיד דבריו ליעקב דבר זה לא הגיד מפני החרם (מספ׳ החרם לרמב״ן בשם מדרש אגדה). איזהו חרם ואיזהו שמתא היא נדוי שמנדין אותו וכותבין עליו פתיחא לאחר שמנדין אותו שלשים יום ואינו חוזר כותבין עליו חרם ומוציאין אותו מכלל ישראל (תשו׳ הגא׳, שע״ל עה). אל יאמר אדם לא שמעתי החרם ולא כללתי בה עצמי צא ולמד מיהונתן בן שאול כי לא ידע יהונתן בהשבע אביו ואפ״ה רצה שאול להרוג יהונתן על השבועה ועל החרם בלא ידיעתו (תשו׳ ר״א מגרמיזא). וכיצד מתירין הנידוי או החרם אומר לו שרוי לך ומחול לך (כמב״ס ת״ת ז ג). ויחיד מומחה מתיר הנידוי או החרם לבדו (שם ז). היהודים העניים שלחו במרוצה לאפיפיור והוא צוה חרם גדול בכל המקומות שיקומו נגד הרועי׳ ולא הועיל (שבט יהוד׳ ד). ואומרין (בי״ד) בלשון הזה כל העושה כך וכך וכל הפורץ גדר בדבר זה יהיה בחרם או מוחרם הוא זה הלשון סתם נקרא חרם (מספ׳ החרם לרמב״ן, בסוף כלבו). והחרם נכנס לו (להמוחרם) ברמ״ח אבריו וכלתה את עציו ואת אבניו (שם). שהעידו עליו שני העדים שעבר על החרם ופסול לעדות (שו״ת ריב״ש רסו). שהעובר על חרם הקהל פסול הוא (שם). כל העובר על החרם באלו עובר על כל התורה כלה (כלבו, סי׳ קלט, בשם אמרו חז״ל). מלשין יכולים להכריחו בכח חרם לומר מה שאמר (שם קיו). וכל האיש אשר ימלאנו לבו לבקש מאחד מהאנשים ההמה דבר מכל הכתוב פה או יבטא בשפתיו יחול עליו חרם האל י״ת ומלאכיו הקדושים ובני האדם ורבץ בו החרם עד יהיה מוסר לכל רואיו (שו״ת מהרשד״ס, חו״מ שסד). — ומ״ר חרמים: כל נדרים ואסרים וחרמים ושבועות וקיומים שנדרנו ושאסרנו (נוסח כל נדרי מרסע״ג, בסוף כלבו). — ומ״ר חרמות: ובכל החרמות והאלות והקללות והנדויין והשמתות שנעשו מימות משה רבנו ועד עכשיו (שם). מכל אלה יש חרמות חמורות מגאוני עולם (כלבו, סי׳ קיו). טוב לעשות תקנה בחרמות ונידויים על מי שישא אשה על אשתו (שו״ע אה״ע א נא). —*חרם רבנו גרשון: והחרם ששם רבנו גרשון שלא לישא שתי נשים אין להתירו רק במאה אנשים (כלבו, סי׳ קיו). והעם רננו אחריו מטעם חרם רבינו גרשון ז״ל כי קרובי המקודשת הראשונה מאיימים עליו להלשינו ומורים התר לעצמם על כי עבר חרם ר״ג (שו״ת רשד״ס, אה״ע עח). שמקבלים עליהם חרם רבינו גרשון שלא לישא אשה על אשתו (שם). למי שעבר על חרם רבינו גרשון או על חרם הקהל ונשא

נוסח׳ דפוס וכ״י בצירה. — [1]) בגוף הנוסח העברי, הנודשים, אך הנוסח היוני מעיד כי צ״ל הנורשים. — [2]) כך גם בערבית. ובדרך דרש: חר״ם בגימטריא רמ״ח הוי כך יוצאה ברמ״ח איברים (ר״ח מו״ק יז.).

אשה אחרת על אשתו (סו"ת מהר"א מזרחי א יד). תראו שזה רבי יודא מינץ כתב שאני עברתי חרם רבנו גרשון (סו"ת מהר"י מינץ י).—ואמר המליץ: טוב לי לשבוע מטוב וממגד, מהיות חיי תלואים מנגד, כי כמה פעמים ריקות בטני לא יניחני לישון, ואני לא קבלתי חרם רבנו גרשון, לכן זכר טוב רחש לבי, אשר לא ימצא עון בי (כגיד׳ הזמן ז).

כ. **חרם**[1]), ממנו ב.חרם, ואולי חרם.

ב. **חרם**, ס"ז, ככנ׳ חרמי, מ"ר חרמים, — א) רשת לצוד בה דגים שבקציה כעין כיס צר, Netz;filet;net: ותעשה אדם (הפקר) כדגי הים כרמש לא מושל בו כלה בחכה העלה יגרהו בחרמו ויאספהו במכמרתו (חבק׳ א יד-יה). על כן יזבח לחרמו ויקטר למכמרתו כי בהמה שמן חלקו ומאכלו בראה העל כן יריק חרמו ותמיד להרג גוים לא יחמול (שם יו-יז). ופרשתי עליך את רשתי בקהל עמים רבים והעלוך בחרמי (יחזק׳ לב ג). משטח חרמים תהיה בתוך הים (שם כו ה). יעמדו עליו דוגים מעין גדי ועד עין עגלים משטוח לחרמים יהיו למינה תהיה דגתם (שם מז י). החרם טמא מפני זוטו (כליס כג ה). העושה בגד מן החרם טהור ומזוטו טמא ר"א בן יעקב אומר אף העושה בגד מן החרם וכפלו טמא (שם כח ט). ביצד צדין דגים בחזקת טהרה בין שצדן בחרם ובין שצדן בכפיפה ובין שצדן במצודה (תוספתא מכשיר׳ ג יב). כמה מצודות וחרמים עשיתי לו (לבן הדד מלך ארם) עד שמסרתיו תחת ידך ושלחתו והלך בשלום (ירוש׳ סוף סנה׳).—צד אותו חרם: אבד חסיד מן הארץ וישר באדם אין כלם לדמים יארבו איש את אחיהו יצודו חרם [2]) (מיכ׳ ז ב). ומוצא אני מר ממות את האשה אשר היא מצודים וחרמים לבה אסורים ידיה (קהל׳ ז כו). — ב) *ים או ברכה שצדים בה דגים: ימה של טבריא בחלקו של נפתלי היתה ולא עוד אלא שנטל מלא חבל חרם בדרומה (ב"ק פא:). נדר בחרם ואמר לא נדרתי אלא בחרמו של ים (נדר׳ ב ד).

[1]) לפי דעת רוב החכמים מהשם ח׳ר a) בערב׳ שמשמש במשמ׳ נקב.

[2]) בקצת כ"י ח קמוצה, אך ברוב הספרים בצירה, וכן המסורת בפסוק והכיתי את הארץ חרם: שנים בסו"פ, וכן רד"ק: בחמש נקודות.

a) خَرّ

ג. ***חרם**[1]), ס"ז, מ"ר חרמים, — נקע מלא מים: תני רבי חייא חרם [2]) שבין תחומי שבת צריך מחיצה של ברזל להפסיקו (ערוב׳ מז:).

חרם[3]), חרום, ת"ז, — מי שחטמו תחת המצח שקוע והוא יכול לכחל שתי עיניו כאחת: איש עור או פסח או חרם או שרוע (ויקר׳ כא יח).

חרם, —קל לא היה נהוג בזמן הקדום.

— הפע׳, החרים, החרמתי, והחרמתי, החרמתם, והחרמתם, יחרים, ויחרם, נחרים, ונחרם, החרם, להחרים, לווי החרם, החרימו, — עשה חרם, נתן דבר לחרם, במשמ׳ הקדיש: אך כל חרם אשר יחרם איש ליוי׳ מכל אשר לו מאדם ובהמה ומשדה אחזתו לא ימכר ולא יגאל כל חרם קדש קדשים הוא ליוי׳ (ויקר׳ כז כח). והדקות עמים רבים והחרמתי ליוי׳ בצעם וחילם לאדון כל הארץ (מיכ׳ ד יג). — ובמשמ׳ השמיד: והכיתם (את העמים במלחמה) החרם תחרים אתם לא תכרת להם ברית ולא תחנם (דבר׳ ז ב). ויהושע לא השיב ידו אשר נטה בכידון עד אשר החרים את כל ישבי העי

[1]) עי׳ הערה לקמן. — [2]) כך הגרסה בנוסח׳, וכן ברש"י ותוספ׳ שרצו לגזרו מן מצודות וחרמים או מן והחרים יו׳ לשון ים, וכן בכ"י א"פ, וכן באו"ז סי׳ קנא ובריו"ף כ"י. אבל בריו"ף הנדפס ובראש דפו׳ ויניציה ובס׳ העתים וברוקח, חרס, בסמך בסוף (ד"ס), וכן בר"ח הנדפס. אך רגלים לדבר כי בר"ח שהיה לעיני בעלי התוספ׳ היה חרם במם, כי הם הביאו פרושו של ר"ת ולא העירו שהוא גורס בסמך. והנה רש"י פרש חרם זה כמו ב.חרם במשמ׳ מצודת דגים, וכבר הביאו התוספ׳ פרושו של ר"ת שפרש חרם זה במשמ׳ נקע מלא מים סתם, והסתייעו גם מר"ח שפרש חריץ מלא מים, וכן הרי"ף. ובגמ׳ כ"י מ׳ בפרוש חריץ מים במקום חרם שבנוסחא׳ (ד"ס). עכ"פ, הנוסחא׳ חרם מכריעות, ומשמ׳ בארו לנו הקדמונים, ואעפ"י שלא נתברר מקור המלה במשמ׳ זו יש לה זכות אזרח בלשוננו, ועי׳ מים.

[3]) בערב׳ משמש הפעל ח׳רם a) במשמ׳ נקב את דופן הפנימי של האף. ואעפ"י שאפשר כי כך היתה הכונה בהתאר חרום גם בעבר׳, ובמשמ׳ זו פרשוהו רוב החדשים, אעפי"כ אין ספק כי בזמן התלמוד היתה לו הכונה הרשומה בפנים, כמו שאמרו: חרום שחוטמו שקוע (ספרא אמור מח), חרום שחוטמו שקוע וכו׳ יוסי אומר אין חרום אלא הכוחל שתי עיניו כאחת (בכור׳ מג:), ופרוש זה שבאה עליו עדות הקבלה הוא המכריע.

a) خَرَم

(יהוש׳ ח כו). ואת כל מלכיהם (הכה יהושע) לא השאיר שריד ואת כל הנשמה החרים (שם י מ). כל אלה ערים בצרת חומה גבהה דלתים ובריח וכו׳ ונחרם אותם כאשר עשינו לסיחן מלך חשבון החרם כל עיר מתם הנשים והטף (דבר׳ ג ה-ו). ואת עמלק החרמתי (ש״א יה כ). אם נתן תתן את העם הזה בידי והחרמתי את עריהם (במד׳ כא כ). והבאתים (את האויבים) על הארץ הזאת ועל ישביה ועל כל הגוים האלה סביב והחרמתים ושמתים לשמה ולשרקה (ירמ׳ כה ט). לך והחרמתה את החטאים (ש״א יה יח). ואשר עשיתם לשני מלכי האמרי אשר בעבר הירדן לסיחן ולעוג אשר החרמתם אותם (יהוש׳ ב י). לך והכיתה את עמלק והחרמתם את כל אשר לו ולא תחמל עליו והמתה מאיש עד אשה מעולל ועד יונק משור ועד שה מגמל ועד חמור (ש״א יה ג). ואת היותר החרמנו (שם יה). כל זכר וכל אשה ידעת משכב זכר תחרימו (שופט׳ כא יא). וישמע יי׳ בקול ישראל ויתן את הכנעני ויחרם אתהם ואת עריהם (במד׳ כא ג). ויכום לפי חרב ויחרימו את כל נפש אשר בה לא השאיר שריד (יהוש׳ י לט). כי לכד יהושע את העי ויחרימה כאשר עשה ליריחו ולמלכה כן עשה לעי ולמלכה (שם א). ויכרת (יהושע) את הענקים מן ההר וכו׳ עם עריהם החרימם יהושע (שם יא כא). ויכו את אהליהם ואת המעינים אשר נמצאו שמה ויחרימם עד היום הזה וישבו תחתיהם (דהי״א ד מא). ואל תחמלו אל בחריה החרימו כל צבאה (ירמ׳ נא ג). סלוה כמו ערמים והחרימוה אל תהי לה שארית (שם נ כו). — ובמשמ׳ גזר עליהם כליה: כי קצף ליי׳ על כל הגוים וחמה על כל צבאם החרימם נתנם לטבח (ישע׳ לד ב). — והחרים, במשמ׳ מעל ונגע בחרם: ורק אתם שמרו מן החרם פן תחרימו [1]) ולקחתם מן החרם (יהוש׳ ו יח). — ובמשמ׳ *הכריז חרם על איש: מנדין לאלתר ושונין לאחר ל׳ ומחרימין לאחר ששים (מו״ק טז.). אמרו (אחי יוסף) נחרים בינינו שלא יגיד אחד ממנו ליעקב אבינו (כלבו, בשם מדר׳ אגדה). גזרנו ונדינו והחרמנו על כל איש ואשה הקרובים או הרחוקים אשר יביא את חברו בדיני גויים (נוסח׳ תקנ׳ לר״ת, שם קיז). וכן אם ראו בית דין להחרים לזה לכתחלה ולהחרים מי שיאכל עמו ושותה עמו או מי שיעמוד

[1]) יש מגיהים תחמדו לפי ת״ע, אך לפי הנוסחה המקובלה יש לו לפעל זה המשמ׳ הרשומה בפנים.

עמו בארבע אמות מחרימין כדי ליוסרו (רמב״ם ת״ת ז יג). עכשו נהגו להחרים ולהשביע על דעת המקום ועל דעת הקהל (מספ׳ החרם לרמב״ן, בסוף כלבו). ועכשו שהנהיגו אבות לומר מחרימין אנו ומשביעין שלא יעשה אדם דבר פלוני וכל העובר ועושה ארור הוא (שם). בגזרת עירין ובמימר קדישין אנו מחרימין ומשביעין ומנדין ומשמתין ומקללין ומאררין על דעת המקום ועל דעת הקהל (כלבו, סי׳ קלט). בני העיר שמחרימין פורעי המס כל מי שלא יבא לזמן פלוני ויפרע (שו״ת הרא״ש ו). ר״ג החרים על הנושא על אשתו אבל ביבמה לא החרים וכן בארוסה וכו׳ ולא החרים אלא עד סוף האלף החמשי (שו״ע אה״ע א י). תקנת חכמים היא שרשאי כל אדם להחרים בבית הכנסת על כל מי שיודע לו עדות שיבא ויעיד (לבוש כח). — והחרים על עצמו: ובעת שנחשד (בדבר עברה) החרים על עצמו אם עשה זה המעשה (כלבו, בשם ר״י אלפסי).

— הפע׳, החרם, יחרם, — שהחרימוהו, שהשמידוהו: זבח לאלהים יחרם [1]) בלתי ליי׳ לבדו (שמות כב יט). — ובמשמ׳ הקדישוהו לשמים וכדומה: כל חרם אשר יחרם מן האדם לא יפדה (ויקר׳ כז כט). — והרכוש וכדומה יחרם, ילקח מבעליו ויעשוהו חרם: וכל אשר לא יבוא לשלשת הימים כעצת השרים והזקנים יחרם כל רכושו והוא יבדל מקהל הגולה (עזר׳ י ח). — *ויחרם האיש, והוא מחרם, מוחרם, שהטילו עליו חרם דתי: מנודה שונה ושונין לו נשכר ונשכרין לו מוחרם לא שונה ולא שונין לו לא נשכר ולא נשכרין לו (מו״ק טו.). שעל דעת כן הוחרם מתחלה (מספ׳ החרם לרמב״ן, בסוף כלבו). שאסור לאכול ולשתות עם המנודה או המוחרם (שו״ע יו״ד שלד ה). האיש העושה הרע הזה וגם העדים אשר המציאו עצמם לעדות קידושין יהיו מוחרמים ומנודים בשני

— [1]) אמר ריב״ג במשתלחק: בנקל אלדמה פי יחרם מן אל יא אלי אלחרף אלחלקי, ע״כ, ובעבר׳: בהעתק הקמץ החטף מן היוד אל האות הגרונית. וכן ברקמה (שער ל): החרם (יהוש׳ יא יא) והכניסו על הה״א הקמצות על הזרות היה כבד עליהם היות הקמץ בה״א עם תנועת הח״ת והיה זה קל עליהם בה״א והחתל בעבור נח הח״ת מפני דגשות הת״ו. ע״כ. וחלקו החדשים ע״ז, ואמרו כי צריך לקרוא היוד בק״ח (דרנבור׳ בהערה למשתלחק שם) והעתיקוה johorau (Stade 93,), אך אנו סומכים על מסורת רבי הלשון שלנו, ועי׳ הערה לערך אני.

עולמות (תקנ' הקהל' שנת שפ"ג, כנס' ישרא' ב, לקוט').
—קל, ״חָרַם: שהלכו (כל השבטים) ונפלו על פניהם ארצה לפני ארון ברית ה' ועשו תשובה גדולה ו ח ר מ ו שיהא כל ישראל עולים אחריהם ועשו שבועה מקטן ועד גדול (פרקי ר"א לח). כל נדרים ואסרים וחרמים ושבועות וקיומים שנדרנו ושאסרנו ו ש ח ר מ נ ו ושנשבענו ושקיימנו על נפשנו בשבועה מיום הכפורים שעבר עד יום הכפורים הזה הבא עלינו בכלן חזרנו ובאנו לפני אבינו שבשמים אם נדר נדרנו אין כאן נדר וכו' אם חרם ח ר מ נ ו אין כאן חרם (רסע"ג, נוסח כל נדרי, בסוף כלבו).—ועי' נדוי.

א.*חַרָּם, ש"ז, מ"ר חַרָּמִים, — אַלָּם, גנב, גזלן: נודרין להרגין ו ל ה ר מ י ן ולמוכסין שהיא תרומה אעפ"י שאינה תרומה (נדר' ג ד). ח ר ם[1]) שפשט ידו כמדומה שהיא של שמן ואח"כ נמצאת של יין (תוספתא ע"ז ז ו). לא ימכרנה (את המטבע החסרה) לא לתגר ולא להרג ולא ל ח ר ם מפני שמרמין בהן את אחרים (שם ב"מ ג יט). הגבאין ו ה ח ר מ י ן והפורטין והמוכסין (מס' דא"ר ב). משל לאדם מהלך בדרך וסחורתו בידו הגיע להרגים נתן להם מה שנתן ונצל הגיע ל ח ר מ י ם נתן להם מה שנתן ונצל (מדר' תהל' קיח).

ב.*חַרָּם, ש"ז, מ"ר חַרָּמִים, — דַיָּג שצד דגים בחֵרֶם: קיבלו עליהן ח ר מ י טברייה וגרוסי צפורין דשושי עכו שלא לעשות מלאכה בחולו של מועד (ירוש' פסח' ד ל ד). ה ח ר ם הזה צד במים ואינו צד ביבשה אבל האשה צדה בים וביבשה (תנחומא נשא ד).

׃חׇרְמָה[2]), ש"נ, — במשמ' חֵרֶם: עדי ארדוף ואשיגה ואכה עדי חׇרְמָה, ואשיאה כמו נחש והנחש גדול ערמה (ראב"ע, הרחקת כליל חכמה). וכל מי ששותק

[1]) כך בתוספתא נוסח' הדפוס וכ"י אר"פ מהדו' צו"מ, וכן בגמ' ע"ז נח. אך בפרושי רב נחשון גאון שבסוף תש' גאונ' של ר"י טוב עלם מהד' קאסיל דף מ. הגרסה חרים, יוד אחרי הריש, ופרש שם: גוי שממונה על מכס של מלך. ע"כ. וגרסתו של ר"י נחשון גאון ופרושו נותן זכות למלה ח ר י ם, משקל חסיד, לש"ת לפקיד ממונה על המכס.

[2]) במקרא שם עיר: וירד העמלקי והכנעני הישב בהר ההוא ויכום (את בני ישראל) ויכתום עד ה ח ר מ ה (במד' יד מה). ויקרא שם המקום ח ר מ ה (שם כא ג). מלך ח ר מ ה (יהוש' יב יד). ועל סמך דבור זה השתמשו בשם חרמה במשמ' חֵרֶם הרשומה בפנים.

כל עיקר וכו' יענשוהו תיכף ומיד וכו' בעונש גוף ועונש ממון להדפו ולרדפו עד ח ר מ ה וכל ישראל נקיים (מפנק' הקה' שנת ש"ג, בכנס' ישרא' ב, לקוט' סי' ח). ונכון מעם אלהים ואדם ליתן עליו (על האדם המחרם שברח לעיר אחרת) חומרי מקום שיצא משם ויצאו מב"ת לקראתו בנח"ש ובבל כפיות ונגישות ורדיפות עד ח ר מ ה (מכת' ד' ארצ' בפולין, שנת תכ"א).

*חֶרְמוֹן, ש"ז, — במו ב.חֵרֶם: מה ח ר מ ו ן זה כל טובו נתון בזוטו כך כהונה מיעקב לויה מיעקב מלכות מיעקב (מד"ר שה"ש, אתי מלבנון).

׃חַרְמַל[1]), ש"ז, — שם עשב חריף הטעם ומר יצמח בראשית הקיץ, Peganum Harmała: ויעורר בהם רפואות מעוררות מאד כמו זרע ח ר מ ל וזרע חסא הררית (קאנון ג יט ב ו). ותתבושת בפרח המלח מופלא ומזה נפת גרגרי באן בחומץ וגם ח ר מ ל עם זרעו בחומץ עד שימות ויחובש בו (שם טו ב ו). בודקין את הבתולה מביאין חרמל[2]) שית (המליצ' לר"ש כר"ש 477).

׃חֻרְמָן[3]), ש"ז,— שֵׁם נחש ארסי מאד: בנשיכת באשיליקוש והוא הראשון למין פתן חרש ו ח ו ר מ ן (קאנון ד ו ג כב). כבר זכרו ח ו ר מ ן בתארים קרובים מתארי המוכתר (הוא באזיליק) שהוא אינו צולה ואינו ממית בנשיכה לבד אבל גם בהבטה ושמיעת שריקתו ואי זה בעלי חיים שיש שישוך ימק בשרו וימית מה שיקרב אליו מבעלי החיים אך הם תארו אותו שעורו הלף שעור המוכתר ותשבו

[1]) בערב' חרמל a), ותרגמו אסף בארמית ב ש ש א (ספ' רפואות אסף 73), והוא בשבשא בסור' (Löw, Pfln. 371). וכן בערוך (נשמט המ"מ) שתרגם חרמל בפתילת המדבר ובשבשא. ויצמח העשב הזה בצדי הדרכים בסוריה ומדבר סיני ומצרים (פוסת, נבאת סוריה ופלסטין 191) וגם בלשון פונית (לו 411).—[2]) אינני יודע מקור המאמר הזה ומה כונתו האמתית.

[3]) בארמ' הביא הערוך תרג' פתן חרש ח ו ר מ נ א חרשא, ותרגום בבלי נחש עלי דרך כחיוי ח ו ר מ ן ישכו עלי אורחא, ע"כ. ואמר בר עלי: ואית תוב אף חיויא ח ר מ נ א ויערף באבן קתרה. — ובעבר': ויש כמו"כ אף נחש וידוע באבן קתרה, ר"ל שבערב' יקראו כך לנחש זה. ופרשו המלונים הערבים השם אבן קתרה ואמרו שהוא נחש קטן כזרת ארכו, אך ארסי מאד ומי שהכישו הנחש הזה אין לו רפואה. ואמרו שהוא בכור האפעה.

a) حرمل

שהוא מאמה עד אמה וחצי (שם כג). — ואמר המליץ: חמוקי ירכיך כמו חלאים, ומרוב גאונך עצמותי נחלאים, דלת ראשך כחורמן, וטומאתך כעובדי חמן (תוכח׳ מוסר לעזר׳ הבבלי ט).

חֶרְמֵשׁ[1], ש״ז, — מַגַּל יד, כלי שהאכר קוצר בו את השבלים, קטן מהמגל, Sichel; faucille; sickle: מהחל חֶרְמֵשׁ[2] בקמה תחל לספר שבעה שבעות ועשית חג שבעות (דבר׳ יו ט-י). כי תבא בקמת רעך וקטפת מלילת בידך וְחֶרְמֵשׁ לא תניף על קמת רעך (שם כג כו). — ובסהמ״א: מסמר שעקמו לו להיות פותח ונועל וכו׳ נתנו בחרמש שלא ישמט המסיט (תוספתא כל׳ ב״מ ב יד). אילן שהתליע מגרדין אותו בחרמש או בקרדום (רב נחש׳ גאון, בסוף תש׳ גאו׳ ריט״ע). — ואמר הפיטן: ליל שמורים עמר חֶרְמֵשׁ פלחם, ובמלחמת תנופה נלחם (מער׳ ליל יוה״כ, ל״ם).

חרן[1], ממנו אולי שם העיר חָרָן.

א. חרם[2], ממנו א. חֶרֶס.

א. חֶרֶס[3], ש״ז, בהפס׳ חָרֶס, — שֵׁם מחלה, מין ממיני השחין בעור, שגורם אכול והכוך חד וקשה, Juckblattern; prurigo: יככה יי׳ בשחין מצרים ובעפלים ובגרב וּבֶחָרֶס אשר לא תוכל להרפא (דבר׳ כח כז). — ואמר המשורר: לולא בנו יעקב יחיה את שחין ימים בטל חסדו ורופא חרסו (ר״י בן סהל בכבת רמב״ע).

ב. חרם[4], ממנו ב. חֶרֶס, חַרְסָה.

ב. חֶרֶס, ש״ז, — שֶׁמֶשׁ, Sonne; soleil; sun: המרגיז ארץ ממקומה ועמודיה יתפלצון האמר לַחֶרֶס ולא יזרח ובעד כוכבים יחתם (איוב ט ו-ז). — ואמר המשורר: אמרו לאיש צבע שער לחיו אדום עלי ציץ הוא כמו חרס[5] (רמב״ע, תרשיש ה). צביה

---

[1]) לא נתברר מקורו. קצת החדשים אמרו שנגזר מן חרם בהוספת ש המשקל, אבל אין בשרש חרם שום משמעה שיסתעף ממנו שם לכלי קצירה. ועי׳ בהערה לקמן. — [2]) ת״א מגלא, וכן רסע״ג אלמנגל. וכן שאר התרגומים הקדמונים וכל המפרשים הקדמונים והאחרונים. ואולם מפני שלא בא בתנ״ך השם הזה אלא בשני המקומות האלה ובכל שאר המקומות שמדובר שם על ענין קצירת הקמה השתמשו רק בשם מגל, קצת קשה להניח כי השם חרמש אינו אלא שם נרדף להשם מגל ואין שום הבדל ביניהם. ומשמוש הלשון בזמן המשנה אנו רואים כי היו להיהודים שני מיני מגל, אחד קטן ואחד יותר גדול, וקראו להראשון מגל יד ולהשני מגל קציר, ונראה מהענין בשני המקומות שבא בהם השם חרמש, שהוא הקטן. במקום הראשון מדבר הכתוב בעת שהאכר רק מתחיל לקצור מעט שבלים שבשלו בשדהו, ולזה האכר משתמש במגל קטן, ובמקום השני הכתוב מדבר באדם שבא בקמת רעהו שרשאי הוא לקטוף מלילות אך לא לקצור במגל, וגם כאן יותר יש לחשוב כי הכונה היא למגל קטן שרגילים ב״א להביא בידיהם. ומשמושו של רב נחשון גאון שמובא בפנים נראה כי חרמש הוא כעין סכין עקום, ופיו לא עשוי פגימות. ור׳ אהרן הקראי (בס׳ גן עדן) חלק בין חרמש ומגל שהחרמש הוא בלח ומגל הוא ביבש. והנה עצם זה השם חִרְמִשׁ a) ישנו גם בערב׳ ויאמרוהו לאדמה קשה, חלקה, שאין על פניה שום צמח. ואולי נסתעף מזה השם חרמש בעבר׳ לכלי שעושה את האדמה חרמש, ר״ל כלי שבו מחליקים את פני האדמה. קצת החכמים ראו בחרמש המלה הערבית הרמוז b) לסכין, ואחרים גלמוש, כלי ברזל ישתמשו בו בשעת הקצירה להדק את קני השבלים יחד.

a) حرمس b) هرمز

---

[1]) בערב׳ חרנ a) משמש גם במשמ׳ שהה במקום ולא זז ממנו. ואולי מזה שם העיר חרן. וקצת החדשים גזרו השם חרן עפ״י צורתו בערב׳ בחית דגושה, מהשרש חרר במשמ׳ ח֗ם האש או השמש.

[2]) עי׳ הערה להשם א. חרס.

[3]) לא נתברר מקור שם זה. אמר רד״ק: נקרא חרס לפי שמחככין אותו בחרס כמו שנאמר ויקח חרש להתגרד בו. ע״כ. וגם רוב החדשים סוברים כי חרס זה דומה לג.*חרס שלקמן ועקר משמ׳ הוא החכוך. אבל במשמ׳ כלי חרס לא אמרו בעבר׳ הקדומה חרס בסמך אלא הרשׂ בשׂין שמאלית, ורחוק הוא שאמרו אז משרש זה בעצמו להמחלה חרס בסמך ולא כמו״כ בשׂין שמאלית. ובאמת, שרש חרשׂ בערב׳, שהוא מקביל להשרש חרשׂ בעבר׳ שממנו חרשׂ, אינו משמש כלל במשמ׳ חכוך וגרוד, ואין שום שם משרש זה למין שחין על העור. ועפ״י כללי חלוף האותיות בין עבר׳ וערב׳ יותר נראה כי חרס זה מקביל להשרש חרצ בערב׳, והשם חרצה b) לפצע שקורע העור. ובדבר משמ׳ המלה בדיוק הנה אונק׳ תרגמה בחרסא, וכן בסור׳, ואעפ״י שהמלונים הסורים תרגמו חרסא בגרב הערבי, אין ספק בדבר כי בעבר׳ היה הבדל בין גרב ובין חרס. ואמרו בגמ׳ חרס הוא גרב היבש, והשבעים תרגמו במלה שר״ל אכול והכוך קשה, וכן הירונ׳ תרגם prurigine, וכן רסע״ג חכה c) בערב׳.

[4]) רק עברית, ולא נתברר מקורו.

[5]) ורשום בצדו: מל׳ האומר לחרס ולא יזרח.

a) حرن b) حرصة c) حكة

בעלת פנים כשמש ומתן דק עלי ירך מאד עב, בעת יעל עלי זהר באפה עשן בשם עלי חרם ראה עב (שם ד). אבל ארוץ אני לקראת תבונה, בעוד חיין כרוץ גלגל וחרסו, ודע כי לא אנוש יקנה תבונה, כאיש יקנה מעט כסף בכיסו (רשב"ג, בחר מהתלי).

ג. **חרם,** כמו חרש, וממנו ג.*חרם, *חרם, *חרסי, *חרסית.

ג.***חרם,** ש"ז, — כמו חרש: חרם כדי ליתן בין פצים לחבירו (שבת ח ז). בתולת אדמה שלא נעבדה מימיה רשב"ג אומר כל שאין בה חרם (תוספתא שבי' ג יח). — ומ"ר: חבית שנתרועעה וטפלה בגללים אע"פ שהוא נוטל את הגללים והחרסים נופלים (כלים ג ד). חרסין שנשתמש בהן משקין טמאין (שם ט ה). המפנה חרסין מתוך השוקת בשביל שתחזיק מים הרבה (פרה ז ח). בשחיקת אבנים בשחיקת חרסים בנעורת של פשתים דקה (ספרא אחרי קכ). בראשונה היו אומרים מלקט אדם צרורות וחרסין מתוך שלו כדרך שמלקט מתוך של חבירו את הגם הגם (תוספתא שבי' ג ט). זלוף בידו וברגלו ובחרסין של שוקת (שם פרה ו ג). חזקת חרסין הנמצאין בכל מקום טהורין (שם כלים ב"ק ג ח). נשברה כדו ברשות הרבים והוחלק אחד במים או שלקה בחרסיה חייב (ב"ק ג א). — כלי חרם: לא יקוב אדם שפופרת של ביצה וימלאנה שמן ויתננה על פי הנר בשביל שתהא מנטפת ואפילו היא (הנר) של חרם (שבת ב ד). גת של אבן שזפתה עכו"ם וכו' יקלוף את הזפת ושל חרם אעפ"י שקלף את הזפת הרי זו אסורה (ע"ז ה יא). כלי חרם[1] ברייתו מן המים והכשירו באור כלי זכוכית ברייתו מן האור והכשירו באור זה נשבר ויש לו תקנה וזה נשבר ואין לו תקנה (מד"ר ברא' יד). לזהבי שהביאו לו (מוניטה) אחת וראה אותה מבפנים של חרם ומבחוץ של זהב לימים הביאו לו מוניטה שכולה זהב אמר להם הראשון חרם היה והיה מצופה זהב אבל זה כולה זהב (שם במות ה). אין עושין כסוי לגיגית לא מכסף וזהב ולא משאר מתכות אלא מחרם מפני שהוא מין במינו (שם ויקר' כז). — חרם התנור וכיוצא בו, דופנו או קרקעיתו העשוי חרם: נטף מרוטבו על החרם וחזר עליו יטול את מקומו (פסח' ז ב). נגע בחרסו של תנור יקלוף את מקומו (שם). — חרם הדרייני, חרם שיין בלוע בו: אלו דברים של ע"א אסורין ואיסורן איסור הנאה היין והחומץ של ע"א שהיה מתחילתו יין וחרס הדרייני[1] ועורות לבובין (ע"ז ב ג). — ולכתוב עליו: כתב בחרם ונתן על פי חבית בנייר ונתן על פי עיגול (תוספתא ב"מ ב ד). כתבו (את הגט) על החרם או על נייר (ירוש' קדוש' א נח ג). — ומליצה, "צלל במים אדירים והעלה חרם, ר"ל טרח ויגע הרבה בדבר ולא עלה בידו אלא דבר קל הערך, כמו מי שצולל במים אדירים לדלות פנינים והוציא חרסים: שהנשבע לעבור על דברי צבור נשבע לשוא הוא וכו' וצלל במים אדירים והעלה בידו חרם ולא נפטר מגזירת צבור אם כדין גזרו (תשו' רש"י, או"ב ב). כל הנביאים והחכמים אשר השיגו והעמיקו בעניני האלהים צללו במים אדירים והעלו חרם בידם כי לא ידעו ממנו יתברך דבר (מנח' קנא' לר"י מפיסא 22). — ובהשאלה, "כנוי לצפוי קשה על קצת בע"ח כמו החלזון וכדומה: סביב גוף זה הב"ח חרם מקשיי ושער בעבור שמירתו (רשב"ל דורא, מג"א, ח"י ד). בב"ח הבלתי דמיים הרך והחרם הקשה ובעל חוליות (שם).

ד.***חרם,** ש"ז, — כמו ג.*חרם: חרם[2] שבין שני תחומי שבת (הרי"ף ערוב', סי' תריט).

***חרם,** ש"ז, — מי שעושה כלי חרם: אל תקרי (בכתוב מרגלים חרש) חרש אלא חרם שעשו עצמם קדרים שלא יכירום בני אדם (ערוך, בשם ילמדנו).

חרסה[3], מלעיל, ש"נ, — כמו ב.חרם: ויאמרו לו אנשי העיר (לשמשון) ביום השביעי בטרם יבא החרסה[4] מה מתוק מדבש ומה עז מארי (שופט' יד יח).

חרסות, — עי' *חרסית, בהערה.

---

1) כך במהד' תאודור, ובנוסח' חרש, בשין. —

1) ופרשו בגמ' שם (דף לב.): א"ר יהודה אמר שמואל חרס של הדרינוס קיסר כי אתא רב דימי אמר קרקע בתולה היתה שלא עבדה אדם מעולם עבדה ונטעה ורמי ליה לחמרא בגלופי חיורי ומייצי להו לחמרייהו ומתברו להו בחספי ודרו בהדייהו וכל היכא דמטו תרו להו ושתו. — ועי' יין.

2) כך הגרסה בהרי"ף הנדפס, במקום חרם שבנוסח' הגמ', וכך בראש דפוס ויניציה ובס' העתים וברוקה, וכן בר"ח הנדפס, והוסיף שם הרי"ף: פירוש חרם כמו חריץ מלא מים. ע"כ. ועי' הערה להשם ג.*חרם.

3) ה נוספה, כמו לילה. — 4) יש מגיהים החדרה.

***חַרְסִי**, ת״ז, מ״ר חַרְסִיִּים, — של חֶרֶס: במין השני והוא החרסי ואולם זה הב״ח הוא מעט החלקים והוא מעט האברים החצוניים (רמב״ל דורמן, מג״א, ת״י ד). העופות והדגים והרך הגוף החרסי הנקרא בלשון יון מלאקר (שם). שימצא מין שיקוב בלשוננו כמו מ״ש בקצת ב״ח חרסי שהוא יקוב חרם קצת מיני חלזון (שם). וזה מהב״ח החרסיים שהנקבה מכנסת אבר בזכר וכן יש מזה המין שאין חבורם דבר אחר אלא שהם מתדבקים וע״ז (שם).

***חַרְסִית**[1]), ש״נ — ח֗מר שעושים ממנו כלי חֶרֶס, ומכתות חרס שעשאן כעין טיט, Töpferlehm, argile, terre glaise ; clay: כרם רבעי מציינין אותו בקוזזות אדמה ושל ערלה בחרסית ושל קברות בסיד (מע״ש ה א). חרסית כדי לעשות פי כור של צורפי זהב (שבת ח ד). מכסין (את הדם) בזבל הדק ובחול הדק ובסיד ובחרסית ובלבנה ובמגופה שבתשן (חול׳ ו ז). מיחם שטפלו בחומר ובחרסית (כלים ג ז). נותנין טיט או חרסית תחת הנר ערב שבת עם חשיכה (תוספתא שבת ג ז). מולגין את הראש ואת הכרעים וטופלין אותן בחרסית ובאדמה (שם יו״ט ג יט). נתן עליו טיט חרסית אדמה סיד וגפסין אפילו כל שהוא ואפילו מבית האומן (שם כל׳ ב״ק ד יא). לא יקוב אדם שפופרת של ביצה וימלאנה שמן וכו׳ אם חברה בסיד ובחרסית מותר (שבת כט:).

***חֲרֹסֶת**[2]), חרוסת, ש״נ, — טבול עשוי מפרות כתושים בתערובות תבלים וחמץ, לטבל בו ירקות חריפים וכדומה, Tunke; sauce: הביאו לפניו מצה וחזרת וחרוסת ושני תבשילין אעפ״י שאין חרוסת מצוה (פסח׳ י ג). אין נותנין קמח לתוך החרוסת או לתוך החרדל ואם נתן יאכל מיד (שם ג ח). תבלין זכר לתבן חרוסת[1]) זכר לטיט (גמ׳ שם קטז.). מצה לפני כל אחד ואחד מרור לפני כל אחד ואחד חרוסת לפני כל אחד ואחד (הלכ׳ פסוק׳ לר״י גאון, הלכ׳ פסח). והחרוסת (בפסח) היא מצוה מדברי סופרים וכו׳ ועושין אותה ממיני פירות מתוקים ומרורים וחומץ ומתבלים אותם בתבלים (אבודרהם, תפל׳ ליל פסח). — ואמר הפיטן: ולמה טבולו בחר֗סת, זכר לטיט שאשה עם בעלה דורסת (יול׳ שבה״ג, אין ערוך). — ואמר המליץ: ובי״ד (בניסן) בין הערבים מועד צאתנו ממצרים נערי בני ישראל מערכה מול מערכה טחנו ברחים או דכו במדוכה לעשות חרוסת מקובץ מכמה מינים (ר׳ קלוני׳, אבן בחן סה.). — בית החרסת, כלי שמחזיקים בו החרסת: כל הכלים שנשתמשו בהן חמץ בצונן משתמש בהן מצה חוץ מן בית שאור הואיל שחימוצו קשה אמר רב אשי ובית חרוסת כבית שאור שחימוצו קשה דמי (פסח׳ ל:).

***חרע**[2]), ממנו *חָרִיעַ.

א׳חרף[3]), ממנו א׳ח֗רֶף, א׳חָרַף, ״ה֗רְפִּי.

א׳חֹרֶף[4]), ש״ז, — זמן השנה שאחרי הקיץ, ראשית ימי הגשמים והק֗ר, Herbst; automne; autumn,

---

[1]) מן ג.*חרס. ופרש רה״ג: חרס שמכתשין אותו ועושין אותו טיט שמו חרסית, ע״כ, ולעז הערוך טיסטטסא, והוא testaccio בלעז. והביא הערוך עוד פרוש אחד וז״ל: חרסית מין סיד הוא שחופרין מן האדמה. ע״כ. ורמב״ם פרש: טיט האדמה והוא ידוע אצל הרופאים. ע״כ. — והנה נזכר השם חרסות, לפי הכתיב, וחרסית לפי הקרי, בירמ׳ (יט ב) בין שמות שערי העיר ירושלם, ופרשוהו קצת הקדמונים ורוב החדשים כמו חרסית זו ואמרו ששם היו יושבים עושי כלי חרם. אך קשה, כי השם חרס בסמך לא נמצא במקרא אלא בשין שמאלית, וגם ירמיהו בעצמו אמר חרשׂ (ירמ׳ יט א, לב יד) ולא חרס, ולמה אמר השם הנגזר מזה חרסית בסמך ולא חרשׂית בשין? ובגמ׳ ירוש׳ (ערוב׳ ה כב ג) אמרו: שער חרסית שהוא מכוון כנגד זריחת החמה, ע״כ, וכן הרד״ק בשרשיו. וגם זה מוטל בספק, ולא נתבררה בודאות כונת מלה זו.

[2]) מלה עברית בלבד, ולא נתברר מקורו. וי״א שנגזר מן השם חרס מפני שמראהו דומה קצת לחרם כתוש: על כן עושין אותה מכל מיני פירות מתוקין ומרורין וחומץ כמו הטיט שיש בו כל דבר (ערוך, ערך זה), וזה רק דרוש. ומה שהביא לוי השם הערבי ח׳ראשהa) וקוהוט הרישה b) אינו נכון כלל, כי בשני השמות הערבים האלה אין שום דמיון להדבר המכון בהשם חרסת. — [1]) ואמרו בגמ׳ (שם קטו:): האי חסא צריך לשקועיה בחרוסת משום קפא.

[2]) בערב׳ משמש השרש ח׳רע c) במשמ׳ דומה להשרש חרץ בעבר׳, ואולי גם השם חריע דומה קצת להשם חרוץ במשמ׳ זהב ע״ש גונו.

[3]) בערב׳ ח׳רפ d) במשמ׳ קטיפת הפרות ולקיטתם.

[4]) בערב׳ ח׳ריף e), ופרש אבו אלמנצור וז״ל: ואחד פציל אלשנה והי ת׳לאת׳ה אשהר מן אח׳ר אלקיט׳ ואול אלשתא ושמי ח׳ריפא לאנה תח׳רפ פיה אלת׳אמר

---

a) حواشة b) هريّة c) خرع d) خرف e) خريف

שהוא ימי החרישה בשדות בארץ ישראל, וגם כל ימי הגשמים והקֹר, Winter; hiver: עד כל ימי הארץ זרע וקציר וקר וחם וקיץ וָחֹרֶף ויום ולילה לא ישבתו (בראש׳ ח כב). לך יום אף לך לילה אתה הכינות מאור ושמש אתה הצבת כל גבולות ארץ קיץ וחֹרֶף אתה יצרתם (תהל׳ עד יו-יז). והיה ביום ההוא יצאו מים חיים מירושלם חצים אל הים הקדמוני וחצים אל הים האחרון בקיץ וּבַחֹרֶף יהיה (זכר׳ יד ח). מֵחֹרֶף [1]) עצל לא יחרש ישאל בקציר ואין (משלי כ ד). — ובסהמ״א: חצי תשרי מרחשון וחצי כסלו זרע חצי כסלו טבת וחצי שבט חורף (ב״מ קו:). השכם ואכול בקיץ מפני החמה ובחורף מפני הצינה (ב״ק צב:). אתה היום רואה החורף את שדך גדילה ובאה עד שנעשית שבולים (פסיק׳ רבתי כה). מועד החורף קר ולח מועד האביב חם ולח (אסף 5). וראשית שנתם הוא כמו שבעת יום אחר תקופת החורף בזמן שהימים מתחילים להתארך (ערוך, ערך קלנדס). — ומ״ר חֳרָפִים: ואף זה כיון אלפרגנ״י באמרו ויהיו זמני החום והקור שוים להם במזג כי הזמן המשומר אלינו היותו קיץ אחד וחורף אחד הוא אצלם שתי קייצים ושתי חורפים (אספירת לר״א בר״ח הנשיא ג). שכל השוכנים תחת קו הישר יש להם שני קייצים ושני חורפים וכו׳ ושני החורפים הם בהיות השמש בראש מזל סרטן וכן בראש מזל גדי (נחמ׳ וגע׳, דוד גנז קנו). — והשתמשו בו קצת הסופרים במשמ׳ סוף הקיץ בלבד: ומה שירד מן הגשם קודם י״ז מרחשון הוא ממטרות החורף לא מתחלת הסתיו (פי׳ המשנ׳ לרמב״ס, פאה ח א). והקיץ הוא כל זמן החם והסתיו הוא כל זמן הקור וידמה שיהיה האביב זמן הפרחים והתחלת הפירות והחורף זמן שנוי מראה העלים והתחלת נבול העלים (קאנון א ב ב ג). — בֵּית הַחֹרֶף, שדרים בו ב״א בימי החֹרף והקר: והכיתי בֵּית הַחֹרֶף על בית הקיץ ואבדו בתי השן (עמו׳ ג יה). והמלך יושב בֵּית הַחֹרֶף בחדש התשיעי ואת האח לפניו מבערת (ירמ׳ לו כב). — ובהשאלה לימי הבחרות של האדם: כאשר הייתי בימי חָרְפִּי בסוד אלוה עלי אהלי (איוב כט ד). — ואמר המליץ: אראה ימי הקור והחום גם קיץ ואביטה זמן חורף, מאין שתות יין ימי רעה המה ובשתותו ימי חורף (רמב״ע, תרשיש ב מג). מה לי ולידידים ימי חרפי על כל לזות פי אמרו חסד, אבן בהתהפך זמן עלי לנגיד דברי קראו חסד (שם ו). — ובמשמ׳ ״ימי הזקנה: ואם צפון ותימן גן יפיחון יניפון שבלי בשם וקמה, כמו עשו ימי חרפי ואפלי דבש ארדה וממתקי טעימה (ספר היגר לר״ת, באל׳ נח). נטו ימי בחרות ופנו ערף, וסתיו ימי חיי ועת החרף, ישבות בגן עדני פרי ופרח, ובשערי ימטיר כפור וקרח (מתק שפת׳ לרע״פ 87).

(ירחן אלערב), ובעברית: הוא אחד מפרקי השנה והוא שלשה חדשים מאחרית הקיץ ותחלת הסתו וקראוהו חריף מפני שקוטפים בו את הפרות. ואמר אבן אלאת׳יר שהוא הזמן שבין סוף הקיץ ותחלת הסתו. וחריף הוא גם שם תחלת המטר בראשית ימי הסתו, ואמר אבו חניפה וז״ל: ליש אלחריף פי אלאצל באשם אלפצל ואנמא הו אשם מטר אלקיט׳ ת׳ם שמי אלזמן בה, ע״ב, ובעבר׳: אין חריף בעקרו שם לפרק השנה אלא הוא שם מטר הקיץ ואח״כ כנו בו את עת השנה. ואבו זיד אמר להפך כי חריף הוא המטר האחרון, כמו מלקוש בעברית. — [1]) יש מגיהים בחֹרף.

ב. ״חָרֶף[1]), ש״ז, — אחד ממיני הגרגיר והשחלים, Wiesenkresse; cardamine; lady's smock: מזונות חדים כשום ובצל או חרף הוא נשטורש (קאנון ג י ג ב). חורף חם ויבש יחזק השער הנופל ויועיל לגרב ולשחין (מ׳ אלדבי, ש״א ה). אוכל אדם אוכלין ומשקין שדרך הבריאים לשתותן ולאכלן כמו הירקות הקרות כגון החורף והכוסבר והלוגלוגות (סמ״ג סה).

ג. ״חֹרֶף, ש״ז, מ״ר חֳרָפִים, חורפים, — כמו חריפות, בענין חדוד השכל: הידיעות הקנויות וחדוד המדע וחורפיה ופלפוליה וצלילתו בימי החכמה וכו׳ לכל אלו הידיעות אין להם מבוא כי אם בכח הדעת לבד (ספ׳ המוסר לר״י בן יהודה, אבות ב יג).

א. חָרַף[2]), פ״ע, עת׳ יֶחֱרַף, — חָרַף העוף וכדומה, שהה ימי החֹרף במקום מן המקומות, überwintern; hiverner; to Winter: יעזבו יחדו לעיט הרים ולבהמת הארץ וקץ עליו העיט וכל בהמת הארץ עליו תֶּחֱרָף (ישע׳ יח ו). — ואמר המשורר: ועד אן אֶחֱרַף ואקיץ, בינות חרפי ואקץ (ר״י הלוי, קראים בלבב). — ובסהמ״א: ותור לא יחרף במקומו וכו׳ ב״א מעבר לים (שעה״ש ה א). — ״וחָרְפָה הארץ, במשמ׳ היתה בחֹרף:

[1]) בערב׳ ח׳רפ a), ואמרו שעיקרו בלשון נבטית, ובערב׳ אלשפאה, ואמרו שהוא זרעוני רשאד הבר. [2]) נגזר מן א. חרף, עי״ש.

a) حُرْف

תישן תנום ארצנו גם ת ח ר ף כל החרף, כי תנום תרחק שמש לצפון תפן ערף (חדס ס״ק, שירת בניס).

ב׳**חרף**[1], ממנו ב׳חָרַף.

ב׳**חָרַף**[2], פ״ע, עת׳ יֶחֱרַף, — חָרַף פלוני, נסוג לאחור מאיזה דבר, abweichen; s'écarter ; to retire : בצדקתי החזקתי ולא ארפה לא יחרף[3] לבבי מימי (איוב כז ו).

ג׳**חרף**[4], ממנו ג׳חָרַף, *חֵרוּף, חֶרְפָּה, ״חֲרֻפַת.

ג׳**חָרַף**[5], פ״י, עת׳ יְחָרֵף, בינוני חוֹרֵף, — חָרַף את פלוני, בִּזָּה וְגִדֵּף וקלל, schmähen; injurier, to outrage, ובינוני כמו שֵׁם: ואענה חֹרְפִי דבר כי בטחתי בדברך (תהל׳ קיט מב). חכם בני ושמח לבי ואשיבה חֹרְפִי דבר (משלי כז יא). כי קנאת ביתך אכלתני וחרפות חוֹרְפֶיךָ נפלו עלי (תהל׳ סט י). — ועבר במו״ב קל: אדם הראשון לא נטרד מגן עדן עד ש ח ר ף וגידף (מד״ר בראש׳ יט). מלך גדול וקדוש מה מאד ח ר פ ת נ י חרפה שאין עליה חרפה (שבט יהוד׳ ז). — ופעול, ״חָרוּף, נקב׳ חֲרוּפָה, מ״ר חֲרוּפוֹת, בזוי, בזויה, ״מלאכה חֲרוּפָה, וכדומה, מלאכה פשוטה, של ימי חול: שאסור לעשות מלאכה ח ר ו פ ה בחולי המועדים וכו׳ שמסתיעים מן הכתובים שנראה שמראים כי בראש חדש היתה להם שביתה ממלאכות ח ר ו פ ו ת כגון שאמר אשר נסתרת ביום המעשה מכלל שיום ראש חדש אינו יום המעשה (ג״ע לר״א הקראי, סוף ענין החדש יג). — ואולם רוב שמושו בבנין פִּעֵל.

— פִּע׳, חֵרֵף: כי מי הפלשתי הערל הזה כי חֵרֵף מערכות אלהים חיים (ש״א יז כו). עשק דל חֵרֵף עשהו ומכבדו חנן אביון (משלי יד לא). ויאמר איש ישראל הראיתם האיש העלה הזה כי לְחָרֵף את ישראל עלה (ש״א יז כה). אולי ישמע יי׳ אלהיך את דברי רבשקה אשר שלחו מלך אשור אדניו לְחָרֵף אלהים חי (ישע׳ לז ד). ויאמר הפלשתי אני חֵרַפְתִּי את מערכות ישראל היום (ש״א יז י). אתה בא אלי בחרב ובחנית ובכידון ואנכי בא אליך בשם יי׳ צבאות אלהי מערכות ישראל אשר חֵרַפְתָּ (שם מה). את מי חֵרַפְתָּ וגדפת ועל מי הרימותה קול ותשא מרום עיניך אל קדוש ישראל ביד עבדיך חֵרַפְתָּ אדני ותאמר ברב רכבי אני עליתי מרום הרים (ישע׳ לז כג-כד). זאת להם (לבני עמון) תחת גאונם כי חֵרְפוּ ויגדלו על עם יי׳ צבאות (צפני׳ ב י). אשר חֵרְפוּ אויביך יי׳ אשר חֵרְפוּ עקבות משיחך (תהל׳ פט נב). כל היום חֵרְפוּנִי אויבי (שם קב ט). והשב לשכנינו שבעתים אל חיקם חרפתם אשר חֵרְפוּךָ אדני (שם עט יב). ויאמר (גדעון לאנשי סכות) הנה זבח וצלמנע אשר חֵרַפְתֶּם אתי לאמר הכף זבח וצלמנע עתה בידך כי נתן לאנשיך היעפים לחם (שופט׳ ח טו). עד מתי אלהים יְחָרֶף צר ינאץ אויב שמך (תהל׳ עד י). וַיְחָרֵף (איש מדין) את ישראל, ויכהו יהונתן בן שמעי (ש״ב כא כא). כי לא אויב יְחָרְפֵנִי ואשא לא משנאי עלי הגדיל ואסתר ממנו (תהל׳ נה יג). והיה להם (המורא שאירא מהם) לשם רע למען יְחָרְפוּנִי (נחמ׳ ו יג). מקול מְחָרֵף ומגדף מפני אויב ומתנקם (תהל׳ מד יז). — ובתו״מ: שכשהיו המצרים רודפים אחרי ישראל היו מנאצים ו מ ח ר פ י ם ומגדפים (מכי׳ בשלח ב א). שלטון משל מלכות יון היה עובר לאלכסנדריאה וראה את ירושלם ו ח י ר ף וניאץ וגידף (ירוש׳ מגי׳ א ע ג). ה מ ח ר פ י ם והעובדים ע״ז עאכ״ו שימחו מן העולם (מד״ר בראש׳ א). לפי שהיה מ ח ר פ ם (סיסרא את ישראל) ומגדפם לכך מת מיתה גדופה (שם במד׳ ד). — ואמר הפיטן: חרפו וגדפו מלאכי תלגת, בצווי אדוניהם לגדל לעגת (יול׳ ז פסח, אמרו). — ובהשאלה, חֵרֵף נפשו לדבר, שָׂם אותה בסכנה, in Gefahr bringen; exposer; expose: זבלון עם חֵרֵף נפשו למות ונפתלי על מרומי שדה (שופט׳ ה יח). — חֵרֵף בפלוני, נלחם אתו בחֵרוּף נפש:

---

[1]) עי׳ הערה להפעל.

[2]) בערב׳ חַרַף a), שָׁב, ואנחרף ען b), שטה מן הדרך הישר וכדומה, ועי׳ הערה שלקמן. — [3]) פרשו רוב הקדמונ׳ וגם החדשים במשמ׳ הוכחה, וזה פרוש דחוק, וכבר פרש הרמב״ם מלה זו במשמ׳ נטייה ואמר: וכן אמרו לא יחרף לבבי מימי עניינו לא תטה עצתי מזה הענין (מו״נ, תרג׳ א״ת, א לט), וכן הביא רד״ק בשם אביו רי״ק ז״ל: ואדוני אבי ז״ל פירש לא יחרף לא יסוג אחור לבבי מאשר אמרתי כי לא חטאתי, ובערבי יקרא אלמנחראף הדבר הנסוג אחור. ע״כ. וזהו הפרוש היותר נכון לפי כונת המליצה שטען איוב בפסוק זה שמימיו לא עזב את צדקתו.

[4]) עי׳ הערה להפעל.

[5]) סוברים החדשים כי נסתעף מושג החרוף והגדוף ממושג של חד ועקץ שבהמלה חריף, אך זה דחוק, ובכל המלים המשמשות בערב׳ במושג של חרוף וגדוף אין אף אחת דומה קצת לחרף.

---

a) حَرَفَ b) إِنْحَرَفَ عن

ואחרו אלעזר בן דדי בן אחחי בשלשה גברים עם דוד בחרפם [1]) בפלשתים נאספו שם למלחמה (ש"ב כג ט). — והשתמשו הרבה במליצה חרף נפשו בסהמאו"ת במשמ׳ זלזל בנפשו ולא חשבה לכלום: הגבור הוא מה שיחרף נפשו והיו שלא יחרידהו המות היפה (ר"י אכרכנאל, שופט׳ ה).

— פע׳, חֹרַף, מְחֹרָף, מחורף — שחרפוהו: ואומרים (היהודים) בני אנשים גדולים אנחנו אשר מעולם אנשי שם היינו והם עניים ומדולדלים ומחורפים שאין כמותן בעולם (חמד׳ הימים ב, פורים 7).

— נתפ׳, נִתְחָרֵף, — כמו פֻּעַל במשמ׳ חרפוהו: דוד נתחרף מן גולית (ילקוט ש"ב כג קסה).

ד. **חרף**[2]), ממנו ד. חָרַף, *חֲרוּפָה.

ד. **חָרַף**, קל לא נהוג. — ופָעוּל *חֲרוּפָה, שפחה חֲרוּפָה וכדומה, יעודה לאדם, עי׳ ערך *חָרוּף.

— נפע׳, נֶחֱרַף, נֶחְרָפָה, נֶחֱרֶפֶת, — קניה, נועדה, bestimmt; désigné, destiné; designated: ואיש כי ישכב את אשה שכבת זרע והיא שפחה נֶחֱרֶפֶת[3]) לאיש והפדה לא נפדתה או חפשה לא נתן לה בקרת תהיה (ויקר׳ יט כ). — ואמר המליץ: ואם תסור אלי להתעדן באשנבי צללי ובמשאבי מקלי תרוה בנוזלי

---

[1]) ח קמוצה ומתוגה, ואמר רד"ק: והחית מעמדת בגעיא ויש קוראים אותה חטף קמץ ולאותה הקריאה יהיה מקור מן הקל. ע"כ. והנה בדהי"א (יא יג) כתוב במקום בחרפם בפס דמים: הוא היה עם דויד בפס דמים והפלשתים נאספו שם למלחמה, ע"כ, ונראה כי זוהי הנוסחה הנכונה, אך לפי הנוסחה כאן משמש חרף במשמ׳ זו.

[2]) אולי בערב׳ קרפ a), ועי׳ הערה שלקמן. — [3]) לא באו המפרשים הקדמונ׳ והאחרונ׳ וגם החדשים להסכמה בפרוש מלה זו ומשמ׳ בדיוק, וכבר פקפקו בזה גם בעלי התלמוד. כונת הכתוב בכללה היתה ידועה להם שהוא מדבר בשפחה יעודה לאיש לתשמיש המטה, אך בעצם פרוש המלה נחרפת לא היתה להם קבלה, ובקשו לפרשה על פי הסברה. הפרוש היותר קדום אנו מוצאים בהשבעים, שתרגמו במלה יונית במשמ׳ נתונה לשרת ולשמירה, וכנראה כך היו מפרשים מלה זו בקרב היהודים שדברו יונית. אונק׳ תרגם אחידה במשמ׳ מיוחדה. אח"כ נמסר לנו בתלמוד ירושלמי פרושו של עקילס הגר: דאמר ר׳ יוסי בשם ר׳ יוחנן תירגם עקילס הגר לפני ר׳ עקיבה והיא שפחה נחרפת לאיש בכתושה לפני איש כמה דאת אמר ותשטח עליו הריפות (ירוש׳ קדוש׳ א נט.), ור׳ חייה בשם ר׳ יוחנן העיד שם: כן פירשה ר׳ לעזר בי ר"ש לפני חכמים והיא שפחה נחרפת לאיש בכתושה לפני איש כמה דתימר בתוך הריפות בעלי. ע"כ. ופרוש זה של נחרפת בלשון הריפות, עפ"י חלוף ה—ח בא גם בגמ׳ בבלי (כרית׳ יא.) בסתם, לא בשם אומרו. והנה אין לברר מזה אם עצם פרוש המלה היה ידוע להם ועקילס גזר אותה עפ"י סברה מן השם הריפות, או, כמו שנראה מהלשון תירגם עקילס הגר, גם עצם הפרוש במשמ׳ בעולה הוציא עקילס עפ"י הסברה. תרגומו היוני של עקילס להתנ"ך אינו מצטין בסגנונו, אך עקילס לא התכון לעשות תרגום יפה, אלא לתרגם את כתבי הקדש מלה במלה בדיוק היותר אפשרי, ולכן בכלל הסברה נותנת שתרגומי המלים שלו הם לפחות לפי מה שהיה מוסכם אז בקרב תלמידי עקיבא רבו, ואעפ"י שהגזרה מן הריפות אינה יכולה להתקבל, מ"מ בעצם משמ׳ המלה רגלים לדבר כי כך היו מפרשים אותה בזמן ההוא. ואולם ראיה יותר ממשית לפרושה של המלה נחרפת יש לנו ממנהג הלשון החיה עפ"י עדות תלמוד בבלי: האומר (לאשה) חרופתי (את) מקודשת שכן ביהודה קורין לארוסה חרופה (קדוש׳ ו.). אין ספק איפוא כי הצרוף חרף שמש בזמן ההוא, לפחות ביהודה, במשמ׳ של אשה יעודה לאיש לבעילה, אך עוד הדבר מוטל בספק אם מנהג השמוש הזה בלשון בני יהודה הסתעף מהמלה נחרפת, או להפך, שמוש זה של הלשון החיה הוא קדום. ובמשמ׳ ארוסה תרגם גם רסע"ג: והיא אמה מכ׳טובה a) לאי רג׳ל כאן. מנחם בן סרוק פרש: נחרפת מזומנת ומיועדת לבעל. ע"כ. ריב"ג פרש: נחרפת לאיש מפורסמת כלומר מדוברת לו ונזכרת ומזה נקראת הכלה במשנה חרופה. ע"כ. אבל גזרה זו אינה טבעית. רש"י הודה שאינו יודע גזרת מלה זו: נחרפת לאיש מיועדת ומיוחדת לאיש ואיני יודע דמיון במקרא. ראב"ע: ולפי דעתי שהמלה מגזרת חרפה בעבור היותה שפחה והיא בתולה ברשות אחר. ע"כ. הרמב"ם גזרה מלשון נטייה: אמרו שפחה נחרפת לאיש דומה לערבי כלומר מנחרפה רוצים בה נוטה מקניין העבדות לקניין האישות (מו"נ א לט), והרמב"ן מלשון בימי חרפי, במשמ׳ נערה יעודה למשכב, ורד"ק: מיועדת ומפורסמת. והחדשים קצתם גזרוה מן א. חרף במשמ׳ העקרית של קטיפת פרות, ובהשאלה לבעילת אשה. אך זו גזרה יותר מדי מלאכותית וקשה להניחה לזמן ההוא. ואולי מקור המלה נחרפת וכן גם חרופה בלשון בני יהודה, הוא בהשרש קרפ בערב׳ הרשום בהערה להשרש, שמשמש גם במשמ׳ קנה והשיג דבר: קרפ אלמאל, השיג את הממון, וקרפ לעיאלה, הרוית למשפחתו, ובעיר מקתרפ והי אלדי׳ אשתרי חדית׳א, ר"ל בהמה שנקנתה מקרוב, וקארפ b) אלמראה, בעל

a) قرف

a) مخطوبة b) قارف

טללי והיית קרוב אלי וכשפחה אחרף אליך ואשא משאות מאת פני אליך (ר"י אלחריזי, תחכמוני מט), ר"ל אשעבד א"ע לך כמו שפחה.

ה. ״חרף, ממנו *חריף, ״חריפות, ג. ״חרף, ״חרפה, ״חרפית.

ו. חרף[1]), ממנו ה.*חרף.

ה.*חרף[2]), — קל לא נמצא.

— פע׳, *חרף, — א) פ"י, חרף את הרוח, עשה שיתפרץ וינשב בחזקה: קול רעמו יחיל ארצו ובכוחו יזעים הרים אימתו תחרף[3]) תימן זלעפות צפון סופה וסערה (כ"ס גני׳ מג יו-יז). — ב) פ"ע, ״רוח מחרף, מנשב בחזקה, שאין לעמד בפניה: אני משביע המדבר והערבה והים והחרבה וכו׳ בחרבי השלופה ובזרועי החשופה ובסערה המחרפת[4]) ובאש השורפת (ר"י אלחריזי, תחכמוני לז).

חרפה, ש"נ, סמי׳ חרפת, בכנ׳ חרפתי, חרפתך, מ"ר חרפות, סמי׳ חרפות, — א) בושה גדולה, דבר של גנאי וזלזול, Schande ; honte ; shame : ויאמרו אליהם (בני יעקב לשכם וחמור) לא נוכל לעשות הדבר הזה לתת את אחתנו לאיש אשר לו ערלה כי חרפה הוא לנו (ברא׳ לד יד). ויאמר אלהם נחש העמוני (לאנשי יבש גלעד) בזאת אכרות לכם (ברית) בנקור לכם כל עין ימין ושמתיה חרפה על כל ישראל (ש"א יא ב). מה יעשה לאיש אשר יכה את הפלשתי הלז והסיר חרפה מעל ישראל כי מי הפלשתי הערל הזה כי חרף מערכות אלהים חיים (שם יז כו). לא לעזר ולא להועיל (הלכו למצרים לבקש עזרה) כי לבשת וגם לחרפה (ישע׳ ל ה). על מי אדברה ואעידה וישמעו הנה ערלה אזנם ולא יוכלו להקשיב הנה דבר יי׳ היה להם לחרפה לא יחפצו בו (ירמ׳ ו י). הנשארים אשר נשארו מן השבי שם במדינה ברעה גדלה ובחרפה וחומת ירושלם מפרצת (נחמ׳ א ג). ויאמר יי׳ אל יהושע היום גלותי את חרפת מצרים מעליכם (יהוש׳ ה ט). ומחה אדני יי׳ דמעה מעל כל בנים וחרפת עמו יסיר מעל כל הארץ (ישע׳ כה ח). ונטשתי אתכם ואת העיר אשר נתתי לכם ולאבותיכם מעל פני ונתתי עליכם חרפת עולם וכלמות עולם אשר לא תשכח (ירמ׳ כג לט-מ). כי בשת עלומיך תשכחי וחרפת אלמנותיך לא תזכרי עוד (ישע׳ נד ד). והרביתי את פרי העץ ותנובת השדה למען אשר לא תקחו עוד חרפת רעב בגוים (יחזק׳ לו ל). ותהר (רחל) ותלד בן ותאמר אסף אלהים את חרפתי (ברא׳ ל כג). ותאמר לו (תמר לאמנון) אל אחי אל תענני כי לא יעשה כן בישראל אל תעשה את הנבלה הזאת ואני אנה אוליך את חרפתי ואתה תהיה כאחד הנבלים בישראל (ש"ב יג יב-יג). והחזיקו שבע נשים באיש אחד ביום ההוא לאמר לחמנו נאכל ושמלתנו נלבש רק יקרא שמך עלינו אסף חרפתנו (ישע׳ ד א). זכר יי׳ מה היה לנו הביט וראה את חרפתנו נחלתנו נהפכה לזרים (איכ׳ ה א-ב). נאף אשה חסר לב משחית נפשו הוא יעשנה נגע וקלון ימצא וחרפתו לא תמחה (משלי ו לב-לג). — וכנוי להערוה: גלי שק עברי נהרות תגל ערותך גם תראה חרפתך נקם אקח (ישע׳ מז ב-ג). — נשא חרפה, הכבידה עליו החרפה, היתה דבוקה בו: בשתי וגם נכלמתי כי נשאתי חרפת נעורי (ירמ׳ לא יט). — ומ"ר: ורבים מישני אדמת עפר יקיצו אלה לחיי עולם ואלה לחרפות לדראון עולם (דני׳ יב ב). — ב) בזוי וחרוף וגדוף מהזולת, Verschmähung, outrage : פתיתני יי׳ ואפת חזקתני ותוכל הייתי לשחוק כל היום כלה לעג לי כי מדי

אשה, והשם קראפ בעילה, וממנו החדית׳ של עאישה: כאן אלנבי צלי אללה עליה ושלם ליצבח ג׳נבא מנ קראפ ע׳יר אחתלאם ת׳ם יצום, ובעברית: היה הנביא עה"ש משכים לא טהור מתשמיש מבלי שראה קרי ואח"כ צם. ובחדית׳ אחר אדות קבורת אם כלת׳ום: מנ כאנ מנכמ לא יקארפ אהלה אלילה פלידחל קברהא, ובעבר׳: מי מכם לא בעל אשתו בלילה יכנס בהקבר. ובחדית׳ עבד אללה בנ חד׳אפה: קאלת לה אמה אמנת אנ תכונ אמכ קארפת בעצ׳ מא יקארפ אהל אלג׳אהליה, ובעבר׳: אמרה לו אמו היה בדעתך כי אמך תבעל כמו שנבעלו הנשים בזמן הבערות. ונראה כי במשמ׳ של קנין שמש פעל זה גם בעבר׳ אלא שנתיחד לענין קנין שפחה לבעילה, ונתרחב אח"כ אולי גם לעצם הבעילה כמו בערב׳, וכמו שתרגם עקילס הגר, ומזה נסתעף אח"כ גם השמוש חרופה במשמ׳ ארוסה ביהודה. וסמך למשמ׳ קנין להמלה נחרפת הוא תרגום הסורי של הפשיטא שתרגם נחרפת בזבינא: ואמתה הי זבינא לה לגברא. ואעפ"י שלא נתברר מקור תרגום הפשיטא שלא כמו היוני והסורי, ואפשר שזו סברת המתרגם, מ"מ קצת יש להסתיע ממנו בגזרת המלה שנזכרה למעלה.

[1]) עי׳ הערה להפעל.

[2]) עי׳ הערה לקמן. — [3]) כך בגוף הנוסחה, ופרושו לפי הענין, אעפ"י שלא נתברר מקור משמ׳ זו לחרף, ומה שהביאו קצת החכמים סיוע מסור׳ חרף בפעל במשמ׳ גרה והעיר, הוא רחוק. — [4]) לא ידוע מאין שאב המשורר כונה זו לשרש חרף.

אדבר אזעק חמס ושד אקרא כי היה דבר יי׳ לי לחרפה ולקלס כל היום (ירמ׳ כ ז-ח). יתן למכהו לחי ישבע בחרפה (איכ׳ ג ל). פערו עלי בפיהם בחרפה הכו לחיי (איוב יו י) חרפה שברה לבי ואנושה ואקוה לנוד ואין (תהל׳ סט כא). גל מעלי חרפה ובוז כי עדתיך נצרתי (שם קיט כב). אל תיראו חרפת אנוש [1] ומגדפתם אל תחתו (ישע׳ נא ז). שמעתי חרפת מואב וגדפי בני עמון אשר חרפו את עמי (צפנ׳ ב ח). ברוך יי׳ אשר רב את ריב חרפתי מיד נבל (ש״א כה לט). שמעתי חרפתם (של הגוים) יי׳ כל מחשבתם עלי (איכ׳ ג סא). כה אמר אדני יי׳ אל בני עמון ואל חרפתם ואמרת חרב חרב פתוחה (יחזק׳ כא לג). קומה אלהים ריבה ריבך זכר חרפתך מני נבל כל היום (תהל׳ עד כב). ואל תצריכנו לידי מתנת בשר ודם ואל תמסור מזונותינו בידי בשר ודם שמתנתם מעוטה וחרפתם מרובה (ירוש׳ ברכ׳ ד ז ד). — השיב חרפה: הכעים אפרים תמרורים ודמיו עליו יטוש וחרפתו ישיב לו אדניו (הוש׳ יב יה). שמע אלהינו כי היינו בוזה והשב חרפתם (של הגוים) אל ראשם (נחמ׳ ג לו). והשב לשכנינו שבעתים אל חיקם חרפתם אשר חרפוך אדני (תהל׳ עט יב). — נשא חרפת פלוני, שפלוני חרף אותו: למען תתי אתך לשמה וישביה לשרקה וחרפת עמי [2]) תשאו (מיכ׳ ו יו). ולא אשמיע אליך עוד כלמת הגוים וחרפת עמים לא תשאי עוד (יחזק׳ לו יה). — נשא חרפה על פלוני, בגלל פלוני, חרפוהו וגדפוהו: זכרני ופקדני והנקם לי מרדפי אל לארך אפך תקחני דע שאתי עליך חרפה (ירמ׳ יה יה). כי עליך נשאתי חרפה כסתה כלמה פני (תהל׳ סט ח). — ובמשמ׳ הביא על פלוני חרפה: לא רגל על לשנו לא עשה לרעהו רעה וחרפה לא נשא על קרבו (שם יה ג). — ובמשמ׳ הדבר שאותו מחרפים, נתן את פלוני חרפה, לחרפה, עשהו דבר שהכל מחרפים אותו: הנני שלח לכם את הדגן והתירוש והיצהר ושבעתם אתו ולא אתן אתכם עוד חרפה בגוים (יוא׳ ב יט). בדמך אשר שפכת אשמת ובגלוליך אשר עשית טמאת ותקריבי ימיך ותבוא עד שנותיך על כן נתתיך חרפה לגוים וקלסה לכל הארצות (יחזק׳ כב ד). ונתתים לזועה לרעה לכל ממלכות הארץ לחרפה ולמשל לשנינה ולקללה (ירמ׳ כד ט). ואתנך לחרבה ולחרפה בגוים אשר סביבותיך (יחזק׳ ה יד). — שמהו חרפה, כמו נתנהו: תשימנו חרפה לשכנינו לעג וקלס לסביבותינו (תהל׳ מד יד). — ואמר הפיטן: הנני אליה באף ורוח זלעפות, ושמתיה למשל ולשנינה ולחרפות (סליח׳ י טבת, אז). — היה חרפה לפלוני, שפלוני היה מחרף אותו: היינו חרפה לשכנינו לעג וקלס לסביבותינו (תהל׳ עט ד). שסהו כל עברי דרך היה חרפה לשכניו (שם פט מב). ואבכה בצום נפשי ותהי לחרפות לי (שם סט יא). — ועי׳ בושה, קללה.

[1]) מ״ר שבור כמו אנשים. — [2]) במקום עמים, כך גם תל״ע.

חֲרֻפָּה, ש״נ, מ״ר חרפות, — כמו חריפות: ודע כי כבר תמצא בתוך התבור הזה דרכים חדשים חדשתים שם וחורפות נכבדות (הקד׳ חכמ׳ המספ׳ לר״א מזרחי).

חָרְפִּי, ת״ז, לנק׳ חרפית, מ״ר חרפיים, חרפיות, — של החרף: וכן הנקודה הראשונה ממזל גדי נקראת מקום עמידת השמש החורפית (אספיר׳ לר״א בר״ח הנבי׳א ב). וכן בהיות השמש במעלה ראשונה מגדי אשר הוא מקום עמידת השמש החורפיית ירשום ג״ב עגול אחד (שם). כי האויר החרפי חזק היובש וכו׳ כי יש מהימים מה שהוא סתוי ויש מהם שהוא קיצי ומהם שהוא חרפי (קאנון א ב ב ג). ומה שיהי׳ בסתיו הנה זמנו יותר ארוך מהזמן החרפיי (קבולי גלינוס, בכתראן, כ״י פריז). והרגע הזה (כשהשמש במאזנים) יקראוהו חכמי התבונה רגע השואת החורפי ובעלי מלאכת העיבור יקראוהו תקופת תשרי (מ׳ אלדבי, ש״א ב). ולמה שהחורף נוטה אל הקור והקור הפך החיים אשר לזה היה הסתיו זמן המיתה צוה שנחזור בתשובה בזמני אותה העבודה החרפיית קודם שנכנס בסכנת המות (אבר׳ ביבאגו, דרך אמונ׳ ג). נקרא זה האופן (העובר דרך סרטן) בשני שמות נקרא מעמד מפני שתי עמידות שבו הקייצית והחורפית ונקרא אופן ארבע צירים יען שהוא עובר על שני צירי העולם (נחמ׳ וגעיס ב לח). הרומיים לפנים היו גומרים חרישות שדותיהם ותקון אילנותיהם ביום ארבעים ושבעה אחר עמידת השמש החורפית ומיום עשרים וחמשה לעמידת השמש הקייצית תוקף החום (מעש׳ טוביה, העולם יג).

חֲרְפִית, ש״נ, — טעם החריף: מר ומלוח וחרפית ועפיץ (אסף הרופא 4).

**חרפף[1]), פ"י, — כמו חרף, הביא עליו כלימה: חרפף, הכלים (ל"ד לר"ד מהתפוחים).

**חרפש[2]), פ"י, — חרפש את ידו, את רגלו וכדומה, כמו חרבש: ואם שור נפל בבור וכו' אם היו מעלים אותו משם ישפך דמו וטרם תצא נשמתו ויפילהו לארץ ויחרפש את ידו ואת רגלו כמות הבהמה אשר תשחט על הארץ (הלכ' טרפ' לאלדד הדני ג כג).

**חרפת[3]), ש"נ, —כמו חרפה: הלחם התהלל ראשונה, לי עצה וגבורה לי בינה, וכו' בשת פנים וחרפת, כי שלחן יחסר פת, פת מבחר כל מאכל, כבוד נוה והוד היכל (ראב"ע, בין רעים).

א. חרץ[4]), ממנו א. חרוץ.

ב. חרץ[5]), ממנו ב. חרוץ, א. חרץ, ג. *חריץ, **חריצה.

א. חרץ[6]), פ"י, עת' יחרץ, — א) חרץ את לשונו לאיש, הכלב וכדומה, במשמ' נבח עליו הכלב ורצה לנשכו, ומליצה, לא חרץ כלב לשונו לפלוני, במשמ' איש לא התיצב בפניו ולא נגע בו לרעה: והיתה צעקה גדלה בכל ארץ מצרים (בגלל מכת בכורות) וכו' ולכל בני ישראל לא יחרץ[7]) כלב לשנו למאיש ועד בהמה (שמות יא ו-ז). וישבו כל העם אל המחנה אל יהושע מקדה בשלום לא חרץ לבני ישראל לאיש[8]) את לשנו (יהוש' י כא). — ואמר המשורר: הן חרץ גם הכלב לשון, מי יתן יגרוף נחל קישון, את חוה עם אדם הראשון (ראב"ע, אל בוראי). גם באריה ישאג עד כי כלב לשון לא חרץ (הענק לר"י חריזי ג). — והפעל חרץ בלבדו בלי השם לשון, *חרץ לפלוני, התגרה בו בחריצת לשון: וימשוך לכעס שיהיה מתקוטט עם האנשים ויחרץ להם כמו שיעשו הכלבים (אמונ'

1) בכפילת הלמד כמו אמלל, ולא נתברר לי איה מצא בעל צ"ד פעל זה.
2) עי' הערה לחרבש.
3) כמו חכמת ודעת (ישע' לג ו), עזרת, ועוד.
4) עי' למעלה בהערה לערך א. חרוץ ולהשרש חרע.
5) אמרו החכמים הקדמונ' כי עקר משמ' של שרש זה בלשונ' השמיות היא תנועה, והחדשים אמרו שמשמ' היא חתך וחפר, וכן באשור' וארמ', וגם בערב' משמש שרש זה במשמ' דומה קצת למשמ' בעבר' בענין סריטה על העור וכדומה.
6) עי' הערה להשרש. — 7) מליצה מיוחדה לעברית. ואמרו הקדמונ' שפרושו הניע לשונו, וכן הירונ' mutiet, והחדשים אמרו שהוא במשמ' חדוד. — 8) י"א

רמה ו כ). — ב) בהשאלה, חרץ משפט, חתך, פסק הדין, entscheiden ; décider ; determine: ויהי המלך עבר והוא (הנביא המתחפש) צעק אל המלך ויאמר עבדך יצא בקרב המלחמה והנה איש סר ויבא אלי איש ויאמר שמר את האיש הזה אם הפקד יפקד והיתה נפשך תחת נפשו או ככר כסף תשקול ויהי עבדך עשה הנה והנה והוא איננו ויאמר אליו מלך ישראל כן משפטך אתה חרצת (מ"א כ לט-מ), ועי' עוד חרץ. — ופעול חרוץ, חרוצים, דבר חרוץ, מחלט, שלם: כי אם יהיה עמך ישראל כחול הים שאר ישוב בו כליון חרוץ[1]) שוטף צדקה (ישע' י כב). — ובמשמ' קבוע במדה: אם חרוצים ימיו (של האדם) מספר חדשיו אתך חקו עשית ולא יעבר שעה מעליו ויחדל עד ירצה כשכיר יומו (איוב יד ה-ו). — ועבר: בשעה שברא הקב"ה את עולמו חרץ ימיו של כל אחד ואחד (תנחומא בחקותי א). — ג) *במשמ' העקרית, עשה חריץ, חתך, סריטה: גבי שבת חפר חרץ נעץ אינו חייב אלא אחת (ירוש' שבת ז ט ד). החופר החורץ הנועץ המדייר המעדר המזבל (שם). ת"ר חרוצים היו קרשים והלולים היו אדנים (בבלי שם מח:). והיה עושה את האדנים חלולים וחורץ את הקרש מלמטה רביע מכאן ורביע מכאן (בריתא דמלאכ' המשכן א). לפיכך אין חורצין חריץ בעת שסותמין (ר"ח ערוב' קא.). מליאה (המגירה) פגימות וכשרוצים להתוך קורה לשנים מוליכה ומביאה על גבה והפגימות חורצות אותה עד סופה (ר"ש כלים יג ז). — ואמר המליץ: קללות נמרצת, גדירות פורצת, כמורג חורצת, גבעות עם הרים (תשו' תלמידי דונש על תלמידי מנח').

— נפע', נחרץ, נחרצה, נחרצת, — א) שחרצו את הדבר והחליטוהו, וכמו שם, נחרצה, דבר חרוץ, שאין לשנותו, שלא ישאר אחריו כלום: כי כלה ונחרצה אדני יי' צבאות עשה בקרב כל הארץ (ישע' י כג). אל תתלוצצו פן יחזקו מוסריכם כי כלה ונחרצה שמעתי מאת אדני יי' צבאות על כל הארץ (שם כח כב). — כלה ונחרצה נתכה עליו, באה עליו כליה ושמד: ועד כלה ונחרצה תתך על שומם (דני' ט כז), ועי' כלה. — נחרצת, מלחמה נחרצת: ועד קץ מלחמה נחרצת[2]) שממות (שם כו). — ב) *במשמ' העקרית: בתולת הארץ כל שלא נחרץ בה מימיה (ירוש' נדה

שזה שבוש במקום כלב. — 1) המליצה פה קצת קשה ולא טבעית. — 2) בקצת ספרים ח בשוא פשוטה.

א מט.). כל עצם שבגלוי שנחרץ בו חריץ הרי זה מום והוא בכלל חרוץ האמור בתורה (רמב"ם, ביאת המקדש ז יא). — ואמר המשורר: נמשלים הארצות לשוממות נחרצות, נחרצות כזקנה, אלמנה אביונה (ראב"ע, אל אחד).

— הפע', ״הַחְרֵיץ, — גזר כליה על: זרע קדש הֶחְרִיץ, חכמו קלי מרץ, גזור אצבע קרץ, כותב כתובת פרץ (יוצ' שבת א חנכה, אין צור).

ג.״חרץ, ממנו ב.חָרַץ, ג.חָרוּץ, ״חֲרִיצוּת.

ב.חָרַץ, פ"ע, עת' יֶחֱרַץ, — חָרַץ האיש, הזדרז והתאמץ והשתדל לעשות דבר, eifrig tun; faire avec zèle; be strenous: ויהי בשמעך את קול צעדה (של הפלשתים) בראשי הבכאים אז תֶּחֱרָץ כי אז יצא יי' לפניך להכות במחנה פלשתים (ש"ב ה כד). — והשתמשו בו בספרות המאוחרת במשמ' זו: חשבונו עם נפשו על מה שיש ביכלתו ממעש' העבודה ולהרגיל בה ולהתמיד עליה וירוץ ויחרץ לעשותה עד שתשוב לו למנהג (ר"י א"ת, תו"ה, חשב' הנפש' ג). ותראה האחד יחרוץ כל ימיו לרכוב האניות ולדרוך בציות לקבוץ הממון ואינו מניח עצמו לישן והוא כילי לנפשו כ"ש לאחרים (מסכי' האורות, ג). — וְחָרַץ על דבר: הלא תקיץ אחי ותראה חסרון מה שחרצת עליו ומהרת אליו להעמיד גופך על ענינו (ר"י א"ת, תו"ה, חשב' הנפש ג). — ואמר המשורר: אשרי אדם יתאזר עז, גם ללחום עם יצרו חָרָץ (ר"י חריזי, הענק ג). — והמליץ אמר: בני בטח ביי' ואל תרשע הרבה חרץ ואל תבטול (אסף ב עו א). חרץ למלא מחסורך ואל תיגע אך למותר (שם ג). — ובמשמ' מצא אמץ לב לעשות דבר: אם תראה (האלמנה) יעשו דין יתום אז תחרץ לצאת גם היא באומרה כי גם כן יעשו דינה (ר"מ אלשיך, איוב כט יג).

— הפע', ״הֶחֱרִיץ, — השתדל: אדון הרופאים גלינוס אשר דבר בארוכה ומשתדל ומחריץ ברפואות החלאים תמיד (מוסר הרופא' מיוח' לר"י ישראלי).

א.״חֶרֶץ, פ"ז, מ"ר חֲרָצִים, — א) חתך ושריטה: אין הזכרים (של הכבשים) יוצאין בעגלה שתחת האליה שלהן מפני שהוא עושה חרץ (ירוש' שבת ה ז ג). לא יגרר אדם את המטה את הכסא ואת הספסל ואת הקתידרה מפני שהוא עושה חרץ (שם ביצ' סוף ב). בתולת הארץ כל שלא נחרץ בה מימיה רשב"ג אומר כל שאין בה חרץ (שם נדה א מט.). והיה עושה את האדנים (של המשכן) חלולים וחורץ את הקרש מלמטה רביע מכאן ורביע מכאן והחרץ חציו באמצע (בריתא דמלאכ' המשכן א). — ובפרות: התמרים משיטילו שאור ר' חייה בר ווא אמר משיתמלא החרץ וכו' אם בשיתמלא החרץ נובלת היא אם משתפרוש גרעינה מתוך האוכל בשילה היא כל צורכה (ירוש' מעשר' א מח ד). — ובכליות וכדומה: חותך מן הכליות שלא במקום חרץ (הרוקח סי' תסה). — וסריטה: ומראה להם שמיר על פני הדיו כחרץ האות (רש"י סוט' מח:). — ורוח דק בין שתי שִׁנַּיִם וכדומה: ואם כתבן (את פרשיות התפלין) בעור והניחן בד' בתים צריך שיהא ריוח ביניהן וכו' ואם אין חרצם ניכר פסול' וצריך שיגיע החרץ למקום התפר (סי' יראים, היראה). — ומ"ר: חֲרָצָיו (של שער המקדש) כגלגלו וצירי צריחו, ונשמע קולו בבקעת יריחו (סליח' ער"ה, תפלה תקת). — ב) ״בהשאלה, במשמ' כליה והשמדה: דרך קשתו וכלה בחרץ, וכברזל עֵפֵל שמי ערץ (ר"א קליר, קינ' לת"ב, איכה). נאקת חלל בכל דור בכליון וחרץ, סורו טמא קראו למו כטומאת השרץ (שם, אלה אזכרה). דין כהנים לשמור בנגע הצרעת פן יקוץ בהרת בקרץ, דופי טומאת הארץ פן תטמא ואפקוד עונה בחרץ (אזהר' לר"י ברצלוני, אספרה). עלי זה הפרץ, לכלה ולחרץ, כשבור נע ארץ, ורגזו ההרים (דונש על מנח', לדורש החכמות). וקרני כל מתי און יגדע ושמם כעפר ארץ מדושה, וייגע מעשות חרץ יגעים בימיו מצאה נפשם נפישה (רסב"ג, הצפור או דרור). ושת בהם תבל, תלויה בחבל, ושת תלה סבל, במאזני מישרים, ובמרוצת מרץ, ירוצון מֶחֱרֶץ, להעמיד תל ארץ, יצוקה מעפרים (הוא, תחלת החכמה). יראה וחלה מתנאה הארץ, יזמה פן תהפך לתהו בחרץ (יוצר ב' שבוע', שלמים). פדה דבקיך מחרץ וכלוי, פלטם מצורר ותנם לעלוי (סליח' ה' עשי"ת, אזון תחן). וידידים פליטי חרץ, נגינתם יפצחו במרץ, בלי צוחה ובלי פרץ (זמיר' למוצ"ש, במוצאי). ועליו נגזר חרץ וקרץ משמי ערץ וגופו השלך אל ארץ אחרת כיום (ראב"ע, האספו משכילים). כי ממקומם נוסעים רגלים ויבאו להלחם בחרץ וכלה (הוא, אשיר בקולי). יום לכלה וחרץ, יקום שוכן שמי ערץ, למען הרגיע את הארץ (רמב"ע, תוכחה, התבוננו ונדעה). כי אז הגוף במורד והולך

ְ חרץ וכלה ויורד מטה מטה והנפש למעלה (המכק' לרס"ט פלקיירא). אוי ואבוי להם ביום הקרץ וכו' יום יעשה משפט בזעם חרץ (יסו"ע לר"מ זכות). נתן אתן את מצרים לכלה וחרץ, על כי בעמי פרצו פרץ (ר"י נאגארא, אלהים דכר). שוכן גבהי רום שמי ערץ, בזרוע עוזו תולה ארץ, פדה עמך מחרץ (הוא, יפלאו זמירות). קדוש ונורא ישימהו בפרץ, ודגה לרוב בקרב הארץ, יכלו משנאיו ואויביו בחרץ, ולטוב מעשה ימהר וירץ (סמא"ל, פזמונ' למילה, למכום רגנים). נפלו (המלאכים) לארץ, ויצעקו אל אל התפרוץ פרץ, נא על טלה חלב התגזור חרץ, אי אהבת אזרח בבן חטבת (שם, סליח' לר"ה, חסדך). — ובמשמ' החלטה: פרצו (ישראל) ליושב בארץ (מצרים) ובני נוף חרצו חרץ לאכול עניים מארץ (רסב"ג, אזכיר כפחד). במדת הדין התחיל לבראותו (את האדם) לאחוז בחרץ המשפט (מתז' ויטרי, פתרון נשמת). ודקדקתי עמהם עדו כחוט השערה, במדתו של אלהים הדין והמשפט וההחרץ והשורה (שם).

ב. **חָרִיץ**, ש"ז, —כמו הָרִיץ: חרץ הוא מקום שפעמים מתקבצים בו מים ושוהין בו ימים רבים ואינן ראויים לא לשתייה ולא להסתפק מהם ופעמים שריחן רע ואפילו לטבילה אינן ראויין (המלו' לר"ש כר"ש 29).

חַרְצֹב[1], ש"ז, מ"ר חַרְצֻבּוֹת, — א) קשר ואגד, Band lieu: הלוא זה צום אבחרהו פתח חַרְצֻבּוֹת רשע התר אגדות מוטה ושלח רצוצים חפשים (ישע' נח ו). ומ"י בהשאלה, במשמ' אגודה, קבוץ: פתרון ספר האמונות וחרצב הבינות ממליצת מפענח צפונות (כראש תרג' או"ד, מיות' לברכיה הנקדן). — ואמר המליץ: קומה יי' עזור את משפטך קשר למו חרצב וירבצו בחונימו (רסע"ג, גוף ספר הגלוי). — ב) בהשאלה, יסורים, Qualen; tourments; pangs: כי קנאתי בהוללים שלום רשעים אראה כי אין חַרְצֻבּוֹת[2]) למותם ובריא אולם (תהל' עג ג-ד). — ואמר הפיטן: סבוני תחלואים ולמותם אין חרצב, ונחנו מה אלהים אם לא תביט צור חִצב, הלא בצדקו אני נצב, עליך מן הבקר (אילת השחר, יוה"כ, כני עמי). — והשתמשו במשמ' זו בספרות המאוחרת: (מי שהכנים עצמו להנזר בפרישות כבר הכנים נפשו ביסורין) וחולי נפשי וגשמי כי נפשו עליו תאבל ואדמתו תשם בחרצבות יסוריו (קול יהודה, כוזרי ג א).

*__חָרְצֵב__[1]), פ"י, — חִרְצֵב את פלוני לדבר, הביאהו לידי זה, הכריחהו לסבול הדבר, unterwerfen assujétir à; subject to: לא הורדתם לאין ולא חרצבתם[2]) ליסורין ובריא אולם לפיכך הם בריאים כאולם (תנחומא מצורע יא).

— נתפ', ״נִתְחַרְצֵב בדבר, — נקשר ונאחז ונקבע בו: איך תתיצב אמונתנו במחשבתנו ותתחרצב בלבנו (תרג' או"ד ד, מיות' לברכיה הנקדן).

---

[1]) הסכימו החדשים שמלה זו דומה להמלים הערב' חצ'רב, חצ'רם a) שמשמ' שתיהן קשר וחזק את החבל, למשל היתר אל הקשת, ואמרו שמשמ' הצער והיסורים נסתעף ממושג הקשירה. אך הסתעפות זו איננה טבעית ביותר, ואולם לא מצאו החכמים מלה דומה לזו במשמ' יותר קרובה למושג היסורים, ועי' הערה לקמן. — [2]) אין התרגומים הקדמוני' מסכימים בתרגום מלה זו כאן. השבעים תרגמו במשמ' מאון ודחייה. ת"י: ארום ליתיהון תוהין ומצטערין מטול יום מיתתיהון. הירונ' במשמ' ראיה והבטה והשקפה, וכעין זה הפשיטא: מטול דלית סכא למותהון. רסע"ג: ואמר בפתרון כי אין חרצבות למותם כי אין קשר לשחתם ואומרין אולי יהיו בריאים (תשו' דונש על רסע"ג קכז). וממשמ' זו של קשר בהשאלה לענין צער ויסורים גזרוה שאר הקדמונ'. מנחם: פתח חרצבות רשע כי אין חרצבות למותם לשון אסירות הם וכה פתרון אין חרצבות למותם לפי הענין הפושעים והמורדים עושי רשעה הנאספים מהם [נ"ה והנואפים הם] על ערסותם ימותו לא לקוחים למות ולא אסורים בזקים ולא תפושים בכבל ולא מוגשים לנחושתים לא יקרה להם מקרה זה ולא נלכדים באחד מאלה כי בשלום ימותו. ע"כ. ריב"ג: חרצבות רשע קשריהם וקשים ור"ל הצרות המביעות מהם והמצוקות הקשות שבאות מחמתם וכמוהו כי אין חרצבות למותם. ע"כ. רש"י: לשון אסיר' כמו פתח חרצובות רשע מסגרי כבלי רשע שאוסרין בהם העניים אף כאן אין יסורין למיתתם המתים בהם מהם מתים בריאים כאולם בלי יסורין. ע"כ. ראב"ע: הרצובות כמו אגודות וכו' גם במותם ימותו בלא פגעים ותחלואים ונגעים ומכאובים כאילו אין לנפשם קשורים עם גופם. ע"כ. וכעין זה רד"ק: חרצבות רשע קשרים ואסרים וכן אין חרצבות למותם פירוש שלא יבואו להם יסורים ותחלואים רבים בעת מותם כי במרגוע ונחת ימותו. ע"כ. ובגמ' (שבת לא:) דרשו בר"ת חרד ועצב: לא דיין לרשעים שאינן חרדין ועצבין מיום המיתה אלא שלבם ברוא להן כאולם.

[1]) עי' הערה להשם חרצ̇ב. — [2]) במד"ר (ויקר' יז) הגרסה צביתים.

a) حضرم

***חַרְצֻבְיָה**, ש"נ, — כמו חַרְצֹב: ופשטום (את הנשים בשעת השמד) מכבודם והניחום ערום ועריה, ויצברום ויאספום יחד כמין חרצוביה, יונק שדי אמו ושפיר ושליה (קינה, אלה בכי, QGJD,III,329).

חַרְצָה, ש"נ, מ"ר חַרְצוֹת, — כמו ב.חרוּץ: על דושם בַּחֲרֻצוֹת הברזל את הגלעד (עמוס א ג).

***חַרְצִין**, ש"ז, מ"ר *חַרְצִינִים, — כמו חַרְצָן: ומוציאין חרציניהם (פי' רסע"ג על ברכ' יג;).

*חַרְצִינָה, — עי' *חַרְצַנָּה.

חַרְצָן[1], שז"נ, מ"ר חַרְצַנִּים,—הגרעינים הפנימיים של הענבים, Weinbeerkern; grain de raisin; grape-stone: כל ימי נזרו (של הנזיר) מכל אשר יעשה מגפן היין מֵחַרְצַנִּים[2] ועד זג לא יאכל (במד' ו ד).—ומצוי השמוש בו בתו"מ: החרצנים והזגין של גוים אסורין (ע"ז ב ד). וחייב על היין בפני עצמו ועל הענבים בפני עצמן ועל החרצנים בפני עצמן ועל הזגים בפני עצמן ראב"ע אומר אינו חייב עד שיאכל שני חרצנים וזגן (נזיר ו ג). הזורע חרצנים עם החיטין הרי זה לוקה ארבעים (תוספתא כלא' א יה). אבל הימנו (הנזיר מהאשכול) שני חרצנים וזגיו או שסחט ממנו כזית יין ושתה (בם מכות ה א). בראשונה היו ענבים מרובות ולא היו חרצנים חשובות ועכשיו שאין ענבים מרובות חרצנים חשובות (ירוש' דמאי א כא ד). מן החרצנים שהכנים (נח) עמו לתיבה נטל וזרע (תנחומא נח כ). שנותנין מים בחרצנין והוא מחמיץ ומרתיח לאחר זמן כיין התוסס והיינו תמד (רש"י פסח' מב:). החרצנים שבענבים נקראים בלשון יון גרגרתא (אסף 55).—ויחיד *חַרְצָן: לעולם אינו חייב (משום כלאים) עד שיזרע חטה ושעורה וחרצן במפלת יד (ירוש' ברכ' ג ו ג). מן חרצן ומן זג לא הפר לה (נדר' פג.). אבל (הנזיר) חרצן לוקה שתים אכל זג לוקה שתים אכל חרצן וזג לוקה שלש (נזיר לח:). ומשקין בלועין בחרצן וזבין לחוץ (רש"י ביצה ג.). החרצנים והזגים של התר שם זג וחרצן של התר עליהם (שו"ת תמת ישר' ל). — וגם *של תמר וכדומה: והחרצנים (של התמרים בטריפולי) אחר כי יודקו המה מספוא לגמלים (שבי"ע ב, טריפולי). והוא (התמר) מתוק ומימיי ובו חרצן קשה כקרן ועגול הנבקע מעט לארכו (תוס"א לבינסק, הגמחים יב).

***חַרְצַנָּה**, ש"נ, — חַרְצָן אחד: הענבים והאבשין משיבאישו וכו' והוא שתהא חרצנה שלהן נראית מבחוץ (ירוש' מעשר' א מח ד).

א.חרק[1], ממנו א.חָרַק, *חֲרִיקָה.

א.חָרַק[2], פ"י, עת' יַחֲרֹק, יַחְרְקוּ, מקו' חָרֹק, — חָרַק שֵׁן, חרק שִׁנָּיו על פלוני, וחרק בְּשִׁנָּיו עליו, —

---

[1]) בארמ' פורצן, בסור' פרצנא, ועי' הערה לקמן. — [2]) עי' בהערה לערך זג שכבר בימי המשנה לא ידעו בודאות גמורה מה קראו לפנים חרצן ומה זג, ונפלגו בזה ר' יהודה ור' יוסי (נזיר ו ב), שר' יהודה אמר שהחרצנים הם החצוניים, ר"ל הקלפה הדקה, ור' יוסי סבר להפך, שהחרצנים הם הפנימיים, ר"ל הגרעינים, וכבר נזכר שם (נזיר לט.) שרב יוסף העיד שאונקלוס שתרגם חרצנים בפורצנין היתה דעתו כר' יוסי, ומ"מ יש לפקפק בדבר, מפני הטעמים המבוארים שם בהערה. ומלבד זה יש עוד טעם להכריע לדעתו של ר' יהודה מפני שהוא היה מדיק בלשונו והיה בן סמך כפרוש המלים עפ"י מה שהיה ידוע לו בקבלה ועפ"י שמוש הדבור, ופרושו של ר' יוסי הוא חשוד עוד שהיא סברתו עפ"י הדמיון עם השם זוג של בהמה, ואין סברה זו יכולה להכריע נגד המקובל, ועוד יש לו לר' יהודה סיוע מהתרגומים הקדמונ' השבעים והירונ', ואעפי"כ, השם פורצן בארמ' שאין בו ספק שהכונה בו להגרעינים, וכן בסור' פרצנא במשמ' זו, הוא סעד למשמ' זו של המלה הדומה לה חרצן. ועוד יש קצת סמך לזה ממה שבא חרצנים במ"ר וזג במ"י. גם קדמוני המפרשים שלנו חלוקים. רסע"ג תרגם פ'רצן, ולא מצאתי מלה זו בהמלונים הערבים באחת המשמעות האלו. ריב"ג כרבי יהודה שהחרצנים הם הקלפה. הפרחון אינו מכריע. רש"י: הם הגרעינים. וכן גם רד"ק. ומשמוש הלשון בימי המשנה נראה ברור כי לפחות בזמן ההוא שמשה מלה זו בדבור הרגיל במשמ' שיחס לה רבי יוסי, שכן אמרו במשנה ותוספתא זרע חרצנים עם חיטים יחד, וכן השמוש במשק' הנקבה חרצנה, עי' זה, וכן נקבע השמוש בספרות. וקצת החדשים שהביאו לחרצן דמיון מהשם חצרם a) בערב' שהוא ראשית הענבים, צריכים הם לבאר גם את השם זג במשמ' זולת המשמעה שרגילים ליחס לו לפי ר' יהודה או ר' יוסי, אולי באמת כמו דעת דילמן שהוא לולבי הגפן או ראשי הפסיגים.

[1]) משותף לכל הלשונות במשמ' זו.

[2]) בערב' חרק a).

a) حِصْرِم

a) حرق

חכך שן בשן בדחיקה ונשמע מביניהם קול חד צרוד, knirschen; grincer (les dents); to gnash (the teeths), בפרט בכעס וקצף בכונה של קלס ולעג: פצו עליך פיהם כל איביך שרקו ויחרקו שן אמרו בלענו (איכ׳ ב יו). בחנפי לעגי מעוג חרק עלי שנימו (תהל׳ לה יו). זמם רשע לצדיק וחרק עליו שניו (שם לז יב). רשע יראה וכעס שניו יחרק ונמס (שם קיב י). — ומצוי בסהמ״א: התחיל בלעם חורק שיניו עליו (על בלק) שהיה נפשו רחבה (מד״ר במד׳ כ). —*וחרק שניו מצער וכאב לב: (אומרים לרשע בעולם הבא) אם אין אדם מתקן לו מן הישוב מה יאכל במדבר מיד חורק שיניו ואוכל את בשרו (שם קהל׳, מעוות).

— פע׳, *חרק, מחרק, — כמו קל בנחץ הפעולה: אמר רשב״י התחיל (פרעה) מחרק עליהם שיניו ואומר נרפים אתם (מד״ר שמות ה). שבכל יום ויום היו אומות העולם מחרקין שיניהם ומרמזים בעיניהם (פסיק׳ רבתי, סוף אסיפ).

— הפע׳, *החריק: מפה ומפה הביא עלי מעריק, ובלעגי מעוג שני צר החריק, וכלה כחי בנאום ותם לריק (ר״א קליר, קינ׳ לת״ב, איכה תפארתי).

ב.*חרק[1]), ממנו ב.*חרקא. *חרק, *חרוק,

ב.*חָרַק, פ״י, — כמו א.חרץ משמ׳ ג, עשה חתך דק, ופעול חרוק, חרוקה, חרוקים, חרוקות, שיש בו חתך דק: כל ידות הכלים הקדוחות חבור ר׳ יונתן בן נורי אומר אף החרוקות (פרה יב ח). (קרנים) כרוכות הדורות וחרוקות (חול׳ נט:). והרי עז דחרוקות (קרניו) וחלבו אסור (שם). וכל שאין קרניו מפוצלות אם היו קרניו כרוכות כקרני השור וחרוקות כקרני העז (רמב״ס, מאכ׳ אסור׳ א).

א.*חֶרֶק[2]), ש״ז, מ״ר חרקים, — בעין חתך דק, חריצה בגוף מהגופים: אם היו קרניו כרוכות כקרני השור וחרוקות כקרני העז ויהיה החרק מובלע בהן (רמב״ס, מאכ׳ אסור׳ א).

ב.*חֶרֶק[1]), חֲרֶק, חִירֶק, ש״ז, — שם אחת התנועות הקוליות של הלשון העברית, שצורתה היא נקודה אחת, בנקוד הבבלי העליוני על האות כזה: אׄ, ובנקוד הטברני התחתוני תחת האות כך: אִ, וכל היהודים המערבים והמזרחים בלי הבדל הוברים אותו כמו קול i ברוב לשונות לעז: קמץ פתח חלם סגל חרק צרי שרק (גוף פי׳ יציר׳ לרסע״ג). שם הנקודות קמצה פתחה צרי סגול חלם שרק חרק[2]) (דה״ט, סי׳ י). סגול אֶ חרק אִ שרק אוּ (ר״י חיוג, שער הנקוד). כי האות הנעה היא אשר יהגו בה באחת משבע תנועות ונקראות מלכים והם אָה ושמו קמץ וכו׳ ואִי ושמו חרק ואו ושמו חולם (שם). ואם תהיה (אות אהח״ע שאחרי שוא) בחרק תהיה גם היא לפניה בחרק (שם 5). ואמר בהעתקת החֶרֶק[3]) אל הצרי למני אשור שהוא בחרק הועתק אל צרי באמרו סורו מני דרך (תשו׳ דונש על רסע״ג 107). חלם חרק סגול פתח קטן פתח גדול צרי קמץ שרק (ריב״ג, רקמה, התנכיס 276). ותנועת החירק למטה וכו׳ ומפני שבהוצאתו מן הפה נראה הקורא כחורק שיניו קראוהו חירק (ראב״ע, צחות א). בעבור היות החולם עליון והחירק שפל (שם). דע כי התנועות הם חמש וכו׳ הראשונה אָה ושמה קמץ גדול וכו׳ החמישית אִי ושמה חירק (רד״ק, מכלול, שער הנקוד). כי הצירי והסגול והחירק קרובים ויבא זה תמורת זה (שם, דקד׳ הפועלים). כי החירק והסגול הרי הם כתנועה אחת ותכבד קריאתם כאחת (שם, הפעיל). תנועת השבר והיא החרק וצורתה אִי (רס״ע אבן דנאן, כספר הפרפיס שלו). והחרק אשר מחמש תנועות אלה תקרא חרק גדולה ולעולם תהיה עמה היוד במכתב (שם). בבוא יוד בחירֶק[4]) אל תסטה לדרך זו לבך (בשם קדמון ת).

[1]) לפי דעת הקדמונ׳ מן א.חרק. לפי דעת קצת (REJ, 1902, Avril 308) צריך לנקד חֲרֶק. אך הנקוד בשני סגול נהוג אצל הקדמונ׳, כמו שנראה בדברי דונש בן לברט המובאים בפנים. —[2]) עי׳ בהערה לערך חולם השערתו של למבר ומה שהעיר ע״ז פרופ׳ בכר. —[3]) כך בגוף הספר, ואין ספק שהוא עכ״פ נקוד קדמון, גם אם אין לנו ודאות גמורה שכך יצא מידי דונש. וכן בדקדוק ר״י חיוג תרגום ראב״ע, הוצ׳ דוקס, ג״כ אפילו אם אין לנו ודאות גמורה כי כך יצא מידו של הראב״ע, עכ״פ זה מזמן קדום, מזמן כתיבת הכ״י לפחות. —[4]) כך מנוקד בגוף הספר.

[1]) בערב׳ ח׳רק a) במשמ׳ קריעה. בארמ׳ חרק: ליחרוק ביה פורתא (שבת סז.).

[2]) בארמ׳ חירקא, מ״ר חירקייה: בעינן כרוכות חדורות וחרוקות והוא דמיבלע חירקייהו (חול׳ נט:).

a) خرق

א. **חרר**[1], ממנו חר, חרר, חררה, ואולי גם חרחר.
חר, חר, פ"ע, עבר חרה, חרתי[2], עת' אחר יחר, יחרו[2], — חר הדבר, נעשה חם מאד ונשרף, brennen, glühen ; brûler ; burn, glow : והעמידה (את הקדרה) על גחליה רקה למען תחם וחרה נחשתה (יחזק' כד יא). — והעצם בגוף בע"ח מחם הטבעי, במשמ' נתיבשה וכלתה : עורי שחר מעלי ועצמי חרה מני חרב (איוב ל ל). — ובמליצה, במשמ' כלה ונשמד : על כן אלה אכלה ארץ ויאשמו ישבי בה על כן חרו[3] ישבי ארץ ונשאר אנוש מזער (ישע' כד ו).
— נפע', נחר נחר, עת' יחר, — כמו קל : נחר מפח מאשתם עפרת לשוא צרף צרוף ורעים לא נתקו (ירמ' ו כט). הנה לאש נתן (עץ הגפן) לאכלה את שני קצותיו אכלה האש ותוכו נחר היצלח למלאכה (יחזק' יה ד). כי כלו בעשן ימי ועצמותי כמוקד[4] נחרו (תהל' קב ד). הנה בהיותו (עץ הגפן) תמים לא יעשה למלאכה אף כי אש אכלתהו ויחר ונעשה עוד למלאכה (יחזק' יה ה). הרבה העצים הדלק האש התם הבשר והרקח המרקחה והעצמות יחרו (שם כד י). — ובהשאלה להגרון, נחר הגרון מצעקה וכדומה, נתיבש הגרון ונעשה הקול צרוד[5], heiser w ; dev. enroué ; bec. hoarse : יגעתי בקראי נחר גרוני כלו עיני מיחל לאלהי (תהל' סט ד).
— נהרו בי, עי' חרה ועי' נחר.

חרר[6], ש"ז, מ"ר חררים, — ארץ יבשה, שרופה מחם השמש, מדבר ישימון וכדומה, verbrannter Gegend ; pays brûlé ; sunburnt place : והיה (הגבר אשר יבטח באדם) כערער בערבה ולא יראה כי יבוא טוב ושכן חררים במדבר ארץ מלחה ולא תשב (ירמ' יז ו). — ואמר המשורר : וידיו יזלו גשמי נדבות עדי במקום חררים שם נהרים (ראב"ע, חדשים). אמנם מדינות בתבל כתרצה מאין דרוך רגלך בם כגלים, כאשר חררי ישימון בעת כפך בם תנופף ישובון כגלים (רמב"ע, תרשיש א).

ב. **חרר**, ממנו א.חור, *חרר, *חרר, *חריר.
***חרר**, פ"י, עת' יחרר, — עשה חור, נקב, durch-löchern ; trouer ; make holes : חור שחררוהו מים או שרצים (אהל' ג ז).
— פע', *חרר, מחרר, — כמו קל בנחץ הפעולה : מה הקב"ה עושה (להצדיקים שמתו בחו"ל) מחרר לפניהם את הארץ ועושה אותן כנודות הללו והם מתגלגלין ובאין עד שמגיעין לא"י (תנחומא ויחי ו).

***חרר**, ש"ז, מ"ר חררים, — כמו חור : חררי[1] המערה וסדקי המערה מטבילין בהם כמה שהם (מקוא' ו א). הנוד הזה אם יהיה בו נקב כחררה[2] של מחט כל רוחו יוצאה ממנו (מד"ר ברא' א).

***חררה**, ש"נ, מ"ר חררות, — א) עגת לחם עגלה דקה אפויה ע"ג גחלים, Kuchen gebackt auf Kohlen ; gâteau cuit aux charbons ; cake : אין נותנין פת לתנור עם חשכה ולא חררה על גבי גחלים אלא כדי שיקרמו פניה מבעוד יום (שבת א י). הכלב שנטל חררה והלך לגדיש אכל החררה והדליק הגדיש (ב"ק ב ג). נס גדול נעשה להם (ליוצאי מצרים) בחררה שאכלו ממנה שלשים יום עד שירד המן (מכי' בא, מס' דפסח' יד). חררה שטמנה בגחלים אם מגולה מקצתה נוטל ואם לאו אינו נוטל (תוספתא שבת טז י). (מי שידיו מסואבות) תוחב את החררה בכוש או בקיסם ואוכל עמה זית או בצל בתרומה (שם חגי' ג יב). אמר לו הקב"ה (למשה) מן חררה שהיא יוצא עמהן ממצרים מספיק להן שלשים יום (מד"ר שמות ג). כשיצאו ישראל ממצרים במדבר על חררה אחת יצאו ולא הרהרו על דרכיו (סד' אליהו רבה יז). — ומ"ר : כמו שאנו מטגנין במרחשת ספוגין וצפוחיות וחררות (בבלי הלק', ברכ' קגט). — ואמר הפיטן : טרם חומצה חררה חופזו לצאת בבישור

---

[1]) בערב' حرّ a).
[2]) ר"י חיוג. — [3]) בכל הספרים מלרע, וכבר פקפק בשביל זה ר"י חיוג אם הוא מן הכפולים או מנל"י, אמר בשער חרר וז"ל : וגם יתכן להיות משם על כן חרו יושבי הארץ. והתפלפל בזה הרבה ריב"ג (ברמה אלתקריב, 320) ובאר דעתו של ר"י חיוג שפקפק בזה מפני שהכפולים קצתם מלעיל כמו סבו, קלו, וקצתם מלרע כמו זכו, רכו, ודעתו של ריב"ג נוטה יותר לגזור על חרו שהוא מנל"י מן חרה. ואולם, בקצת כ"י חרו זה מלעיל (Mich.). — [4]) יש מגיהים במוקד. — [5]) בסור' חר במשמ' זו.
[6]) כך רד"ק, וכנראה מן א.חרר.

a) حرّ

---

[1]) כך הגרסה במשנה עם גוף פרוש הערבי של הרמב"ם, ובנוסחא' חורי. — [2]) כך במהדו' ד"ר תאודור, ובנוסח' : כחוד של מחט.

(יול׳ כ׳ פסח, אסירים). קטוף העסה בחררה קמוצה, רצופה בראשיהם שלא חמצה (יולר סכה"ג, אמנה גדולה). — ומליצה, *עני המהפך בחררה, ר"ל שהוא עוסק בדבר המועט שיש לו: עני מהפך בחררה ובא אחר ונטלה הימנו וכו׳ נקרא רשע (קדוש׳ נט.). — ואמר המשורר: ואיש זולתך בשדי תבונות כעני המהפך בחררה, לאור חצך יהלך כל משורר ורשת בלתך חנם מזורה (עמנ׳, מחכר׳ ח). — ודמיון לשנוי הפנים מכעס: א"ר אלעזר שנשתנו פניו (של דוד על הפריץ בעוזא) כחררה (מד"ר במד׳ ד). — ומליצה, *כלתה החררה, לא נשאר כלום: ולולי בחירי לוי שהיו להם כפרה, כי כבר כלתה החררה (יהוש׳ בעז, כהקד׳ למסור׳ התלמ׳). — ב) בהשאלה, דבר שיש לו צורת חררה: המעמר לכובעות ולכומסאות לחררה ולעמרים אין לו שכחה (פאה ה ח), ר"ל שבלים צבורים יחד בעגול כמו חררה. — ונסכת מתכת עגלה דקה: העושה כלים מן העשת ומן החררה ומן הסובב של גלגל (כלים יא ג). צלם של אבן היה נימוח (בשעת מכת בכורות במצרים) ושל עץ היה נרקב ושל מתכת היה נעשה חררה (מכי׳ בא ז). — ודם קרוש: בהמה גסה ששפעה חררת דם (בכור׳ ג א). לא זזו משם (מנהר אחד שרוה שרה עליו) עד שראו. כחררת דם צף על המים (תנחומא קדוש׳ ט).

***חֲרִירָה**, ש"נ, — כמו חָרֵר: בבקרנו הכי נציץ ונחליף ולערב הכי נשכון חֲרִירָה, נזיר אחים ומי ראוי לעדן ועדן גן למי ראוי לדירה (עמנ׳, מחכר׳ ח).

א. חרש[1], ממנו חוֹרֵשׁ, חָרִישׁ, חָרָשׁ, מַחֲרֵשָׁה, מַחֲרֶשֶׁת, א.*חֲרִישָׁה.

חָרַשׁ[2], פ"י, עת׳ יַחֲרֹשׁ, מקו׳ חֲרֹשׁ, — חָרַשׁ האכר את אדמתו, פתח את האדמה בכלי חד כדי לעשותה תחוחה ולהכשירה לזריעה, pflügen; labourer; to plough: לא תחרש בשור ובחמר יחדו (דבר׳ כב י). וימצא (אליהו) את אלישע בן שפט והוא חֹרֵשׁ שנים עשר צמדים לפניו והוא בשנים העשר (מ"א יט יט). הבקר היו חֹרְשׁוֹת והאתנות רעות על ידיהם (איוב א יד). את בניכם יקח (המלך) ושם לו במרכבתו וכו׳ וְלַחֲרֹשׁ חרישו ולקצר קצירו (ש"א ח יא-יב). — וְחֹרֵשׁ חוֹרֵשׁ, כמו שֵׁם: הנה ימים באים נאם יי׳ ונגש חוֹרֵשׁ בקוצר ודרך ענבים במשך הזרע (עמו׳ ט יג). הכל היום יחרש הַחֹרֵשׁ לזרע (ישע׳ כח כד). — ומליצה: חֲרַשְׁתֶּם רשע עולתה קצרתם אכלתם פרי כחש (הוש׳ י יג), לאמר עשיתם מעשה רשע. כאשר ראיתי חֹרְשֵׁי און וזרעי עמל יקצרהו (איוב ד ח). — ומשל, חָרַשׁ בעגלתו של פלוני, השתמש בדבר של פלוני: ויאמר להם (שמשון להפלשתים שע"י דלילה נודע להם החידה שלו) לולא חֲרַשְׁתֶּם בעגלתי לא מצאתם חידתי (שופט׳ יד יח). — ובהשאלה, חרש על פלוני דבר, זמם, חשב: אל תַּחֲרֹשׁ על רעך רעה והוא יושב לבטח אתך (משלי ג כט). — ומצוי בתו"מ: כמה יהא חורש בתלמי הרביעה אבא שאול אומר כדי שלא ישייר רובע לבית סאה (כלא׳ ב ג). עד אימתי חורשין בשדה האילן ערב שביעית ב"ש אומרים כל זמן שהוא יפה לפרי (שבי׳ א א). עד אימתי חורשין בשדה הלבן ערב שביעית עד שתכלה הליחה כל זמן שבני אדם חורשים ליטע במקשאות ובמדלעות (שם ב א). לא ימכור לו פרה חורשת בשביעית (שם ה ח). אבות מלאכות ארבעים חסר אחת הזורע והחורש והקוצר והמעמר וכו׳ (שבת ז ב). לא יאמר לו חרוש עמי בגריד ואני אחרוש עמך ברביעה (ב"מ ה י). השוכר את הפרה לחרוש בהר וחרש בבקעה אם נשבר הקנקן פטור (שם ו ד). קונם שדי שאיני חורש בה לעולם (נדר׳ ד ו). לא יחרוש אדם בפרתו בלילה וישכירנה ביום (ירוש׳ דמאי ז כו:). שהיו חורשין (במשכן) ליטע סממנין (שם שבת ז ט ד). ירד (אבא יהודה) לחרוש בתוך חצי שדהו עם כשהוא חורש בתוך חצי שדהו שקעה פרתו ונשברה (שם הור׳ ג מח.). התחיל לתקוע תקיעה ראשונה (בע"ש) נמנעו העומדים בשדה מלעדור ומלחרוש ומלעשות כל מלאכה שבשדות (שבת לה:). בשעה שברא הקב"ה את אדם הראשון השליטו על הכל הפרה היתה נשמעת לחורש והתלם נשמע לחורש כיון שחטא אדם מרדו עליו הפרה לא היתה נשמעת לחורש והתלם לא היה נשמע לחורש (מד"ר ברא׳ כה). הרי שחרשת וזרעת ועדרת וכו׳ אם אין הקב"ה מוציא לך מעט רוח שתזרה מהיכן אתה חי (שם ויקר׳ כח). — ואמר המשורר: אשר היתה סגורה מפנינים כמו סלע אשר אינה חרושה, עדי פתח סגוריה ותפש טמוניה והוציא כל רכושה (רשב"ג, הלפור). — ובהשאלה,

---

1) בערב׳ חרת׳ a), בארמ׳ וסור׳ חרת.
2) עי׳ הערה להשרש.

---

a) حرث

בענין בעילת אשה [1]) : ר׳ יוסי בן חלפתא ייבם את אשת אחיו חמש חרישות חרש וחמש נטיעות נטע ודרך סדין בעל (ירוש׳ יבמ׳ א ב:). שהיה (ער בכור יהודה) חורש בגנות ומערה לאשפות (מד״ר ברא׳ פה). כלום הלך יעקב אצל לבן אלא בשביל רחל כל החרישות שחרשתי באמך לא ברחל הייתי ראוי לחרשן (שם לח).—ובמליצה במשמ׳ ענוי ואכזריות: על גבי חרשו חרשים האריכו למעניתם (תהל׳ קכט ג), ענו אותי והתאכזרו בי. — ואמר המשורר : נפתה בתענוגיו הלא יבין כי הזמן חורש עלי גב הוא (ר״י חריזי, הענק ג). לי ישקוד לדרשי, מכף משדדי וחרשי, להרביצני בנוה מדרשי (יול׳ ב׳ פסח, אפיק).

— נפע׳, נחרש, עת׳ יחרש, — נחרש השדה, חרשו אותו, ותחרש האדמה שדה, כמו שדה, לעשותה לשדה : לכן בגללכם ציון שדה תחרש וירושלם עיין תהיה מיכ׳ ג יב). — ובתו״מ : בי״ז בתמוז נשתברו הלוחות וכו׳ ונלכדה ביתר ונחרשה העיר (תענ׳ ד ו). לא ניטעת ולא נזרעת ולא נחרשת (תוספתא נגע׳ ו ב). — ואמר הפיטן : נשחטים נשפטים בידי אדונים קשים, ביד הגרים נחרשים ולאדומים נכבשים (סמא״ל, סליח׳ לו״ג, חי בכל).

— הפע׳, החריש, — החריש על פלוני, כמו חרש : וישמע שאול את כל העם למלחמה לרדת קעילה לצור אל דוד ואל אנשיו וידע דוד כי עליו שאול מחריש הרעה (שופט׳ כג ח-ט).

ב.חרש, ממנו ב.חרש, א.חרש, חרשת.

ב.חרש, פ״י, בינ׳ חרש, — חרש ברזל, נחשת, אבן ועץ וכדומה, פעל אותו באש, בכלי מלאכה ונתן לו הצורה הרצויה לו, bearbeiten; travailler fabricate : כל חרש נחשת וברזל (ברא׳ ד כב). וישלח המלך שלמה ויקח את חירם מצר וכו׳ ואביו איש צרי חרש נחשת וימלא את החכמה ואת התבונה ואת הדעת לעשות כל מלאכה בנחשת (מ״א ז יג-יד). — ואמר המשורר : תהי לעד תהלתו שמורה ועל שמיר בעט ברזל חרושה (רשב״ג, הלפור).

א.חרש [2]), ש״ז, סמי׳ חרש, מ״ר חרשים, — מי שחרש בעץ, באבן, בברזל ובנחשת וכדומה,

---

— [1]) כך גם בערבית.

[2]) משקל גנב. וכן גם בכנענ׳ חרשם : לחרשם אש פעל אשתת אבן (כתב׳ כתים), ובעברית : לחרשים

artificer; artisan; Arbeiter : מלא אתם (אלהים) חכמת לב לעשות כל מלאכת חרש וחשב ורקם (שמות לה לה). וחרש לא ימצא בכל ארץ ישראל כי אמר פלשתים פן יעשו העברים חרב או חנית (ש״א יג יט). והוא (העגל שעשו להם לעצבים) חרש עשהו ולא אלהים הוא (הוש׳ ח ו). כי עץ מיער כרתו (את הפסל) מעשה ידי חרש במעצד (ירמ׳ י ג). הפסל נסך חרש וצרף בזהב ירקענו וכו׳ עץ לא ירקב יבחר (לפסלו) חרש חכם יבקש לו להכין פסל לא ימוט (ישע׳ מ יט-כ). ויחזק חרש את צרף מחליק פטיש את הולם פעם (שם מא ז). הן אנכי בראתי חרש נפח באש פחם ומוציא כלי למעשהו (שם נד יז). מעשה חרש אבן פתוחי חתם תפתח את שתי האבנים (שמות כח יא). חרש ברזל (עשה) [ב]מעצד ופעל בפחם וכו׳ ובמקבות יצרהו וכו׳ חרש עצים נטה קו יתארהו בשרד יעשהו במקצעות ובמחוגה יתארהו ויעשהו כתבנית איש (ישע׳ מד יב-יג). ויעשו להם מסכה מכספם כתבונם עצבים מעשה חרשים כלה (הוש׳ יג ב). ויתנו אתו (את הכסף) לעשי המלאכה אשר בבית יי׳ לחזק את בדק הבית לחרשים ולבנים ולגדרים (מ״ב כב ה-ו). וישלח חירם מלך צר מלאכים אל דוד ועצי ארזים וחרשי עץ וחרשי אבן קיר ויבנו בית לדוד (ש״ב ה יא). ויוציאהו (את הכסף המתכן) לחרשי העץ ולבנים העשים בית יי׳ (מ״ב יב יב). מי יצר אל ופסל נסך לבלתי הועיל הן כל חבריו יבשו וחרשים [1]) המה מאדם (ישע׳ מד י-יא). — ובמשנה, לחרש עץ : טומנין בכסות ובפירות בכנפי יונה ובנסורת של חרשים ובנעורת של פשתן (שבת ד א). נתן לחרש שידה תיבה ומגדל לתקן וקילקל (ב״ק ט ג). — חרשי משחית, עי׳ משחית. — חרשי צירים, עי׳ ציר.

ב.חרש, ש״ז, מ״ר חרשים, — א) כשוף : שר חמשים ונשוא פנים ויועץ וחכם חרשים ונבון לחש (ישע׳ ג ג). — ב) מכשף : ושריה הוליד את יואב אבי גיא חרשים כי חרשים היו (דהי״א ד יד).

חרש=עץ, ש״ז, — שם מין עוף, pic ; Specht woodpecker : חרשי עץ חרטומם על הרוב

אשר עשו יסודות האבן. — [1]) כבר הגיהו קצת החדשים וחרשיו, וזה יותר מקביל לחבריו שקצת החדשים קוראים חבריו בחית חלומה, ועדין אין המליצה „המה מאדם" מיושבת. ואולי היה כתוב הם אדם ונכפל אח״כ הם ונחלק אח״כ הם השני לשתים המה—מאדם.

ישר ולא עב וארכו במדה מסביב נחיריהם נוצות דקות רגליהם קצרות ומאכלם רמשים (תוה"א לשינהק, העוף קכב).

ג. **חרש,** ממנו חרש, ג. חרש, ב. *חרישה, *חרשת, *חרשות.

חרש, ת"ז, מ"ר חרשים, — מי שיש לו מום באזנו ואינו שומע, tauber ; sourd ; deaf : מי שם פה לאדם או מי ישום אלם או חרש או פקח או עור (שמות ד יא). לא תקלל חרש ולפני עור לא תתן מכשל (ויקר' יט יד). ואני כחרש לא אשמע וכאלם לא יפתח פיו (תהל' לח יד). אז תפקחנה עיני עורים ואזני חרשים תפתחנה (ישע' לה ה). הוציא עם עור ועינים יש וחרשים ואזנים למו (שם מג ח).—ובמליצה להפלגת הפלא, החרשים ישמעו : ושמעו ביום ההוא החרשים דברי ספר ומאפל ומחשך עיני עורים תראינה (שם כט יח). — ובהעברה, למי שאינו רוצה לשמע : החרשים שמעו והעורים הביטו לראות מי עור כי אם עבדי וחרש כמלאכי אשלח (שם מב יח-יט). — פתן חרש, עי' פתן. — ובמשנה : ח ר ש המדבר ואינו שומע וכו' ח ר ש שדברו בו חכמים בכל מקום שאינו לא שומע ולא מדבר (תרומ' א ב). נתפקח ה ח ר ש נשתפה השוטה והגדיל הקטן (ב"ק ד ד). מעשה בבניו של ר"י בן גודגדא שהיו ח ר ש י ם והיו כל טהרות שבירושלם נעשין על גבן (תוספתא תרומ' א א) שני אחין ח ר ש י ן נשואין שתי אחיות פיקחות (שם יבמ' יג ח). כשילדה אמנו שרה כל העקרות נפקדו עמה וכל ה ח ר ש י ם נתפקחו וכל הסומים נתפתחו (פסיק' דר"כ, סוף אנים). אמר להם יהושע (למרגלים) עשו עצמכם ח ר ש י ם ואתם עומדים על רזיהם (מד"ר רות, רבי סימן).—ואמר המליץ : כאוטם אזן ח ר ש באדם אין (רמח"ל, מגד' עז ב ב).—ומשל : הסומא לא ישפוט על הצבע ו ה ח ר ש על השיר (ר"ע מן האדומים, מא"ע, אמרי בינה טו).—ובהשאלה, *בצק החרש, קשה, שאינו תפוח : בצק ה ח ר ש אם יש כיוצא בו שהחמיץ (פסח' ג ב).

ג. **חרש,** פ"ע, עת' יחרש, — א) היה חרש : יראו גוים ויבשו מכל גבורתם ישימו יד על פה אזניהם תחרשנה (מיכ' ז יו). — ב) שתק, לא דבר, עבר בשתיקה על דבר, לא עשה כלום נגד זה, schweigen ; garder le silence; keep silence : ראיתה יי' (את מעשי האויב) אל תחרש אדני אל תרחק ממני (תהל' לה כב). אלהים אל דמי לך אל תחרש ואל תשקט אל כי הנה אויביך יהמיון ומשנאיך נשאו ראש (שם פג ב-ג). אלהי תהלתי אל תחרש[1] כי פי רשע ופי מרמה עלי פתחו (שם קט א-ב). — וחרש לדבר, לדמעות וכדומה : שמעה תפלתי יי' ושועתי האזינה אל דמעתי אל תחרש כי גר אנכי עמך (שם לט יג). — וחרש מן פלוני, הניח את פלוני ולא חש לעזרתו : אליך יי' אקרא צורי אל תחרש ממני פן תחשה ממני ונמשלתי עם יורדי בו (שם כח א).

— הפע', החריש, החרשתי, אחריש, החרש, — א) היה חרש, לא שמע : ובני בליעל אמרו מה ישענו זה (המלך שאול) ויבזהו ולא הביאו לו מנחה ויהי כמחריש (ש"א י כז), ר"ל כאלו היה חרש, כאלו לא שמע כלום. — ב) שתק, לא דבר כלום : ויעקב שמע כי טמא (שכם בן חמור) את דינה בתו ובניו היו את מקנהו בשדה והחרש יעקב עד באם (בראש' לד ה). והאיש משתאה לה מחריש לדעת ההצליח יי' דרכו אם לא (שם כד כא). ויצעקו בני ישראל אל יי' (כאשר ראו כי מצרים רודפים אחריהם) וכו' ויאמר משה אל העם אל תיראו וכו' יי' ילחם לכם ואתם תחרשון (שמות יד י-יד). והחרישו העם (כששמעו את חרופי רבשקה) ולא ענו אתו דבר (מ"ב יח לו). ויחרישו ולא ענו אתו דבר (ישע' לו כא). ויאמר אליהם הכהן מה אתם עשים ויאמרו לו החרש שים ידך על פיך ולך עמנו (שופט' יח יח-יט). הקשב איוב שמע לי החרש ואנכי אדבר אם יש מלין השיבני דבר כי חפצתי צדקך אם אין אתה שמע לי החרש ואאלפך חכמה (איוב לג לא-לג). ויאמר אליה אבשלום אחיה (אל תמר) האמינון אחיך היה עמך ועתה אחותי החרישי אחיך הוא (ש"ב יג כ). הורוני ואני אחריש ומה שגיתי הבינו לי (איוב ו כד). למה תביט בוגדים תחריש בבלע רשע צדיק ממנו (חבק' א יג). חושך אמריו יודע דעת וקר רוח איש תבונה גם אויל מחריש חכם יחשב אטם שפתיו נבון (משלי יז כז-כח) מי יתן החרש תחרישון ותהי לכם לחכמה (איוב יג ה). תשב באחיך תדבר בבן אמך תתן דפי אלה עשית והחרשתי דמית היות אהיה כמוך (תהל' נ כ-כא). ואלו לעבדים ולשפחות נמכרנו החרשתי כי אין הצר שוה בנזק המלך (אסת' ז ד). כי אם החרש תחרישי

[1]) בקצת ספרים ר קמוצה.

 חרש

בעת הזאת רוח והצלה יעמוד ליהודים ממקום אחר ואת ובית אביך תאבדו (שם ד יד). — ועם לו אחריו, החריש לפלוני, לא ענה על דבריו, לא ערער עליהם: ואשה כי תדר נדר ליי׳ וכו׳ ושמע אביה את נדרה ואסרה אשר אסרה על נפשה והחריש לה אביה וקמו כל נדריה (במד׳ ל ד-ה). ושמע אישה (את נדרה) והחרש לה לא הניא אתה וקמו כל נדריה (שם יב). ואם החרש יחריש לה אישה מיום אל יום והקים את כל נדריה וכו׳ הקים אתם כי החרש לה ביום שמעו (שם יה). — והחריש אל פלוני, במשמ׳ לא דבר ונטה אזן קשבת לדבריו: הַחֲרִשׁוּ אלי איים ולאמים יחליפו כח יגשו אז ידברו יחדו למשפט נקרבה (ישע׳ מא א). — והחריש ממנו, שתק והניח אותו ולא ספרו דבריו: ויבאו כל השרים אל ירמיהו וישאלו אתו ויגד להם ככל הדברים האלה אשר צוה המלך ויחרשו ממנו כי לא נשמע הדבר (ירמ׳ לח כז). — ובמשמ׳ שתק והניח לו לדבר: החרישו ממני ואדברה אני ויעבר עלי מה (איוב יג יג). — והחריש במשמ׳ נמנע מלעשות כלום, לא הזדרז לעשות הדבר הראוי: ויהי כל העם נדון בכל שבטי ישראל לאמר המלך הצילנו מכף איבנו וכו׳ ועתה למה אתם מחרישים להשיב את המלך (ש״ב יט י-יא). — והחריש מפלוני במשמ׳ זו, נמנע ולא הזדרז לעשות לטובת פלוני: ויאמרו בני ישראל אל שמואל אל תחרש ממנו מזעק אל יי׳ אלהינו ויושיענו מיד פלשתים (ש״א ז ח). — ובספרות המאוחרת: אל דמעתה של הגר לא החרשת על דמעתי אתה מחריש (מד״ר ברא׳ נג). — ואמר המשורר: לא אחריש עד אחרוש שירי על לוח לבב תבל לבל ימחק (רשב״ג, אולי דמעות). נאם אזן לעין החרש נא ומה תוכל ולך צרך לאורים (ראב״ע, חדשים). — ואמר החכם: אם לא תהיה משכיל יודע לדבר היה שומע יודע להחריש (מוסרי הפלסופ׳ א יד). — והחריש ממנו: ויאמר לי כי יש לו טעם ואני החרשתי ממנו ולא שאלתיו (ראב״ע רות ב יז). — ג) פ״י, החריש את פלוני, עשה שיחריש: הרב דברים לא יענה ואם איש שפתים יצדק בדיך מתים יחרישו [1]) ותלעג ואין מכלם (איוב יא ב-ג). — והחריש את הדבר, במשמ׳ כבש אותו תחת לשונו, לא ספר אותו: לא אחריש [1]) בדיו ודבר גבורות וחין ערכו (איוב מא ד).

— [1]) פקפק רד״ק ואמר: גם הוא פועל עומד

— נתפ׳, *נתחרש, — נהיה חרש: פקח ונתחרש וחזר ונתפקח פתוח ונסתמא וחזר ונתפתח (גיט׳ ב ו). האשה שנתחרשה יוצאת והאיש שנתחרש אינו מוציא (יבמ׳ יד א). איזה הוא חרש (שאמרו חכמים שממנים לו אפוטרופוס לתרום) כל שהיה חרש מתחילתו אבל פיקח ונתחרש הוא כותב והן מקיימין על ידיו (תוספתא תרומ׳ א א). שור שנתחרשו בעליו או שנשתטו בעליו (שם ב״ק ד ד). בת ישראל פיקחת שנתארסה לכהן פיקח לא הספיק לכונסה לחופה של נשואין עד שיחרש הוא או עד שנתחרשה היא (ירוש׳ יבמ׳ ו ז.).

— נפע׳, *נחרש, — כמו נתחרש: הוא (המספר בשעת תשמיש) מספר בשעה שהיה לו לחרוש לכך נחרש אזן זרעו (כלה רבתי א).

ד. חרש [1]), ממנו ד.חרש החריש.

ד. חָרַשׁ, — קל לא נהוג.

— הפע׳, החריש, — היה בהרוחת נפש, היה שש ושמח, Gefallen finden, sich freuen; être charmé, se réjouir; be pleased, charmed: יי׳ אלהיך בקרבך גבור יושיע ישיש עליך בשמחה יחריש [2]) באהבתו יגיל עליך ברנה (צפנ׳ ג יז).

ה. חרש [3]), ממנו ה.חרש.

ופירושו לבדיך מתים יחרישו שעושים עצמם כחרשים בשמעם כזביך. ע״כ. ורוב החדשים משבשים את הכתוב ומגיהים לבדיך, לבדיו, וכדומה, אך לפי הנוסחה המסורה הפעל החריש משמש גם כמו פעל יוצא.

[1]) בערב׳ שרח a), ועי׳ הערה שלקמן.

[2]) פרשו הקדמונים גם החריש זה במשמ׳ שתיקה ואמרו שכונתו אשתוק על פשעיך (ריב״ג ורד״ק ועוד), אך זה מקלקל המליצה פתאם בין שני קצות הפסוק, ולכן קצת החדשים סוברים כי שתי המלים האלו יחריש באהבתו נוספו אח״כ, ואחרים הגיהו יחדש, או ירחש, או כמחדש, וכדומה. אך לפי הנוסחה המקובלה אין ספק כי כונת יחריש באהבתו היא כמו שני הפעלים של שמחה שמעבר מזה ומעבר מזה, ואין שום הכרח לאמר כי המלים נוספו, כי אמנם יש גם בערב׳ שרש דומה לזה, רק מסורס, במשמ׳ נחת רוח ושמחה, והוא שרח a) הרשום בהערה להשרש, ואנשרח b), במשמ׳ שרור c) בערב׳, שהוא שמחה והרחבת הנפש.

[2]) בערב׳ חרש d) במשמ׳ שמירה.

a) شرح b) انشرح c) سرور d) حرس

ה׳חָרַשׁ, — קל לא נמצא.

— התפ׳, התחרש, — עשה את עצמו לשומר, בפרט ארב לפלוני ושמר אותו בסתר שלא ירגיש, heimlich bewachen ; garder secrètement ; to watch : ויסבו (אנשי עזה) ויארבו לו (לשמשון) כל הלילה בשער העיר ויתחרשו[1] כל הלילה לאמר עד אור הבקר והרגנהו (שופט׳ יו ב).

חֶרֶשׁ, ת״ז, — וכמו תה״פ, במשמ׳ בסתר, heimlich ; secrètement ; silently : וישלח יהושע בן נון מן השטים שנים אנשים מרגלים חרש[2] לאמר לכו ראו את הארץ ואת יריחו (יהוש׳ ב א).

חֹרֶשׁ[3], ש״ז, מ״ר חרשים, *ח׳רשים, חורשים, — מקום יגדלו בו אלנות סרק קטנים, Dickicht; broussailles ; thicket : ביום ההוא יהיו ערי מעוזו כעזובת הח׳רש והאמיר אשר עזבו מפני בני ישראל (ישע׳ יז ט). הנה אשור ארז בלבנון יפה ענף וח׳רש מצל וגבה קומה (יחזק׳ לא ג). וערים בנה (המלך יותם) בהר יהודה ובחרשים בנה בירניות ומגדלים (דהי״ב כז ד). — — ומצוי בתו״מ : יום שנתחתן שלמה לפרעה נכה מלך מצרים ירד מיכאל ונעץ קנה בים והעלה שלעטיט ונעשה ח ו ר ש גדול וזה הוא כרך גדול שברומי (ירוש׳ ע״ז א לט ג). שהיה אברהם אבינו רואה את האיל ניתלש מן ה ח ו ר ש הזה והולך ומסתבך ב ח ו ר ש אחר (מד״ר ברא׳ נו). — ומ״ר *ח׳רשים : מברך ב ח ו ר ש י ן וגומם מעם הארץ ובלבד שלא יקוץ בקורדום (תוספתא שבי׳ ג כ). אין מגדלין בהמה דקה בא״י אבל מגדלין ב ח ו ר ש י ן שבא״י (ב״ק עט:). א״ר ישמעאל מבעלי בתים שבגליל העליון היו בית אבא ומפני מה חרבו שהיו מרעין ב ח ו ר ש י ן (שם פ.). עשרה תנאין התנה יהושע (עם ישראל) שיהו מרעין ב ח ו ר ש י ן ומלקטין עצים בשדותיהם (שם פא.). אבל לא (מכר המוכר עיר) שיריה (של העיר) ולא בנותיה ולא ח ו ר ש י ן המוקצין לה (ב״ב סח:). ארז זה עולה ב ח ו ר ש י ן והוא עשוי הפקר לכל אדם (ילק׳ שמע׳, בלק תשע״א).

***חֵרְשׁוּת,** ש״נ, — מום החרש שאינו שומע: הילוך וחגרות ראיה וסמיות שמיעה ו ח ר ש ו ת ים ויבשה מעשה ובטלות (מדר׳ תמורה, ביהמ״ד ילינק א). הואיל ולעולם היא (החרשת) יכולה למאן מפני ח ר ש ו ת ה (רש״י יבמ׳ קיג.). שסבת האלמות היא ח ר ש ו ת יתחדש בעובר בעודו בבטן אמו ולא ישמע מה שמדברין לו (פי׳ המשנ׳ לרמב״ם, תרומ׳ א ב).

חֹרְשִׁי ת״ז, — של ח׳רש, ושם ח׳רשי, שם עוף : ה ח ו ר ש י נקרא כן יען כי יאהב לשכון ולקנן בחורש קרוב לערים (תוה״א לביגהק, העוף קמו).

***חַרְשָׁף,** ש״ז, — מין עשב קוצי נאכל, Artischocke, artichaut ; -choke : ועלי ח ר ש ף וכרתי ומטה רועה (קלמון ד ו ה ז).

חֲרֹשֶׁת, ש״נ, — מלאכת החרש, das Arbeiten ; travail ; work : ואמלא אתו רוח אלהים בחכמה ובתבונה ובדעת ובכל מלאכה לחשב מחשבת לעשות בזהב ובכסף ובנחשת ובחרשת אבן למלאת ובחרשת עץ לעשות בכל מלאכה (שמות לא ג-ה). — והשתמשו הסופרים החדשים בהשם חרשת, חרשת המעשה, במשמ׳ כללות המלאכה שנעשית בבתי המעשה, במכונות, וכדומה, Industrie.

***חֵרֶשֶׁת,** ש״נ, מ״ר חרשות, — אשה שיש לה המום באזנה שאינה שומעת : העיד ר״י בן גודגדה על ה ח ר ש ת שהשיאה אביה שהיא יוצאה בגט (גיט׳ ה ה). חרש שנחלץ ו ה ח ר ש ת שחלצה והחולצת מן הקטן חליצתה פסולה (יבמ׳ קד:). שני אחין אחד פקח ואחד חרש נשואין לשתי נכריות אחת פקחת ואחת ח ר ש ת (שם קי.). אמר רבי ח ר ש ת היתה בשכונתינו לא דיה שבודקת לעצמה אלא שחברותיה רואות ומראות לה (נדה יג:). — ומ״ר : וכן שתי ח ר ש ו ת גדולה וקטנה מת בעלה של קטנה תצא הקטנה משום אחות אשה (יבמ׳ יג ז). שתי אחיות ח ר ש ו ת או שתי אחיות אחת פקיחת ואחת חרשת (תוספתא שם יג ח).

---

[1]) פרשו רוב הקדמונ׳ במשמ׳ שתיקה, או במשמ׳ חשב מחשבות. אך יותר נראה שהוא כמו בערב׳ חרש a) במשמ׳ שמירה, בפרט שמירה בסתר.

[2]) תרגם ריב״ג שרא, ר״ל בסוד. וכן רד״ק : והשם חרש בשש נקודות כלומר הלכו כך בשתיקה שהיו עושים עצמם כחרשים שלא ירגישו בהם. ע״כ. וכך החדשים, במשמ׳ בשתיקה, בסוד וסתר.

[3]) בערב׳ ההמונ׳ ח׳רש a) במשמ׳ יער. ואולי זה בא להלשון הערב׳ מהלשון העברית.

---

a) حرش

חרש[1]), ממנו חֶרֶשׂ.

חֶרֶשׂ[2]), ש"ז, בִּספּ' חֶרֶשׂ, מ"ר חֲרָשִׂים, — א) ח'מר שנשרף בכבשן ונהיה קשה, Terracotta, וכלי חֶרֶשׂ, כלי עשוי מחרש: וכלי חֶרֶשׂ אשר תבשל בו ישבר ואם בכלי נחשת בשלה ומרק ושטף במים (ויקר' ו כא). ולקח הכהן מים קדשים בכלי חֶרֶשׂ ומן העפר אשר יהיה בקרקע המשכן יקח הכהן ונתן אל המים (במד' ה יז). כה אמר יי' הלך וקנית בקבק יוצר חֶרֶשׂ (ירמ' יט א). לקוח את הספרים האלה וכו' ונתתם בכלי חֶרֶשׂ למען יעמדו ימים רבים (שם לב יד). בני ציון היקרים המסלאים בפז איכה נחשבו לנבלי חֶרֶשׂ מעשה ידי יוצר (איכ' ד ב). כסף סיגים מצפה על חֶרֶשׂ שפתים דלקים ולב רע (משלי כו כג). תחתיו (של הלויתן) חדודי חֶרֶשׂ ירפד חרוץ עלי טיט (איוב מא כב). — ב) קֶטַע, שבר מכלי חֶרֶשׂ, Scherbe; tesson; potsherd: ושברה כשבר נבל יוצרים כתות לא יחמל ולא ימצא במכתתו חֶרֶשׂ לחתות אש מיקוד ולחשף מים מגבא (ישע' ל יד). יבש כַּחֶרֶשׂ כחי[3]) ולשוני מדבק מלקוחי (תהל' כב טז). ושתית אותה (את הכוס) ומצית ואת חֲרָשֶׂיהָ תגרמי (יחזק' כג לד). — ומפני שאינו חָלָק השתמשו בו להתגרד בו: ויקח לו (איוב) חֶרֶשׂ להתגרד בו (איוב ב ח). — ובכונה של זלזול: הוי רב את יצרו חֶרֶשׂ את חַרְשֵׂי אדמה היאמר חמר ליצרו מה תעשה ופעלך אין ידים לו (ישע' מה ט).

א. **חרת**[4]), ממנו א. חָרַת, *חֲרִיתָה.

א. **חָרַת**, פ"י, עת' יַחְרֹת, בינ' חָרוּת, — חרת אותיות על לוח, רשם אותן בעט ברזל חד, eingraben; graver; to engrave: והלחות מעשה אלהים המה והמכתב מכתב אלהים הוא חָרוּת על הלחות (שמות לב טז). — ובהשאלה לאש: תורה שנתן הקב"ה עורה אש לבנה חרותה אש שחורה היא אש ומובללת באש חצובה מאש (ירוש' סוט' ח כב ד). — ובכלל במשמ' כתב, ואמר הפיטן: הכפר דעו דרשו מעל ספר, כמו הוא חרות באמרי שפר, התשירו בן פני נדמה לע'פר, ויזכור להם זכות עפר ואפר (שבת שקל', הכפר). הלא בחטאו בבן פרה, חָרַת עליהם גזרה, והנם באמירה סוררה (שבת פרה, אם אפר). — ואמר המשורר: ונפרים בסמנים ואותות, בפגריהם רשומות וחרותות (רא"ע, אזכור שיר). גבר אשר דת וחק חרת עלי לבו, ישמח בדעתו כגבור עת שלוף חרבו (שם, גבר).

— נפע', *נֶחֱרַת, — נכתב, ובמשמ' נגזר: צדיק הוא יי' כי פיהו מרת, וערו ערו עד היסוד בה הוערת, ותמור עזי וזמרת, קינים עליה נחרת (ר"א קליר, קינ', איכה ישבה). יען אשר נוקש בעשר, נחרתו בו מיתות עשר (שם, מוס' א ר"ה, אמץ אדירי).

— הפע', *הֶחֱרִית, — כמו חָרַת: גאה מגיד מראשית אחרית, בנוי וחרב ובנוי באחרית, ומחובי קלקלתו החרית (ר"א קליר, קינ', איכה את). החרית אישון וחשך מיודע, וקדמונים חזוהו מגודע, אז לראשי דורות נתוצו נודע (שם). הושיעה יי' את עמך את שארית, תכרות להם ברית, כנם נביא והחרית, וכרתי להם ברית שלום (סליח' ד עשי"ת, שלום תשפות). ייעד ארבעה פרקים והחרית, ידון במו נחלת שארית, (סליח' ער"ה, אל אלוה).

ב. ***חרת**[1]), ממנו א. *חֲרוּת, ב. *חָרַת.

ב. ***חָרַת**, פ"ע, בינ' חָרוּת, — שנהיה כמו *חֲרוּת, כמו עלה הדקל: ניטלה האם שלה וחרותה[2]) בידי שמים (חול' ג ב). חרותה בידי אדם פסולה (תוספתא שם ג ו). איזוהי חרותה כל שצמקה ריאה שלה (גמ' שם נה:).

א. ***חֶרֶת**[3]), ש"ז, — צבע שחור של רצענים ומעבדי עורות, Schwärze; noir; blacking: איזהו אדום כדם המכה שחור כחרת[4]) עמוק מכן טמא (משנ' נדה ב ז, ותוספתא שם ג יא). נוטל את החרת ונותן על גבי עור לבן ר' יוסי בי ר' בון אמר על גבי עור צבוע (ירוש' שם ב ג.). — ואמר הפיטן: גחן

---

[1]) בערב' חרש a) במשמ' קשה ולא חלק והכוך וגרוד.

[2]) מעקר משמ' הקושי ולא חָלָק שבהשרש. — [3]) י"ם חכי.

[4]) רק בעבר', וי"א שהוא הוא השרש חרש.

a) حرش

---

[1]) עי' ערך *חֲרוּת.

[2]) כך בנוסח', וכן במשנ' שבגמ' ירוש', וכן בגמ' בבלי (שם נה:), וכן באלפסי וכו'. אך בערוך ובב"י: חרותא חירותא (ד"ס). והגמ' בעצמה פרשה את המלה, והוסיף הערוך: ראתה הברד או שמעה הרעם ופחדה ונתיבשה הריאה כשרה אבל ראתה בהמה אחרת שנשחטה וכיוצא בזה ופחדה ויבשה הריאה שלה טרפה.

[3]) אין לו אח בשאר הלשונות האחיות, ולא נתברר מקורו. — [4]) ואמרו בגמ' (שם כ.): חרת שאמרו

קדורנית כחרת [1]), אל תראוני שאני שחרחרת (יוצ' א פסח, אור יבע).

ב. **חֶרֶת**, ש"ז, בהפס' חרת, — הרשם העמוק החרות בדבר חד: שימנה לתהלה לכבוד ולתפארת, וקיים לה חזון אשר התויתה בחרת, וגליתי להם עתרת שלום (סליח' ד עשי"ת, סלוס תצפות). גלף לוחות חרת [2]), יקרה מדר וסחרת (יוצ' ב פסח, אפיק).

*חֲשָׁאִי, חֲשָׁאִים, — עי' *חשי.

חשב [3]), ממנו חָשַׁב, חֵשֶׁב, חֹשֵׁב, חֶשְׁבּוֹן, חִשָּׁבוֹן, מַחֲשָׁבָה, מַחֲשֶׁבֶת, *מְחַשֵּׁב, *מַחְשָׁבִי.

חָשַׁב, פ"ע, עת' יַחְשֹׁב, יַחֲשָׁב־, תַּחְשֹׁב, תַּחְשְׁבוּ, תַּחְשֹׁבוּ, יַחְשְׁבוּ, יַחְשֹׁבוּ, יַחְשְׁבוּן, נַחְשְׁבָה, חֲשֹׁב, לַחְשֹׁב, תַּחְשְׁבֵנִי, יַחְשְׁבֶהָ, — א) חשב האדם מחשבה, נצטרף בדעתו ובשכלו צרופים שכליים אדות מושג מהמושגים, נדמה לו בדמיונו כך וכך, denken, penser; to think, בפרט חשב מחשבה על ואל פלוני, היה בדעתו וברצונו לעשות דבר מה לפלוני: ויאמר אליהם יוסף (אל אחיו) אל תיראו כי התחת אלהים אני ואתם חשבתם עלי רעה אלהים חשבה לטבה (ברא' נ יט־כ). לכן שמעו עצת יי' אשר יעץ אל אדום ומחשבותיו אשר חשב אל ישבי תימן (ירמ' מט כ). ויאמרו לכו ונחשבה על ירמיהו מחשבות (שם יח יח). ולא ידעתי כי עלי חשבו מחשבות נשחיתה עץ בלחמו ונכרתנו מארץ חיים (שם יא יט). ולא יעמד כי יחשבו עליו מחשבות (דני' יא כה). ותבך (אסתר) ותתחנן לו (לאחשורוש) להעביר את רעת המן האגגי ואת מחשבתו אשר חשב על היהודים (אסת' ח ג). — וחשב לעשות דבר: ושאול חשב (במה שאמר לדוד שיתן לו את בתו במאה ערלות פלשתים) להפיל את דוד ביד פלשתים (ש"א יח כה). אולי ישמעו וישבו איש מדרכו הרעה ונחמתי אל הרעה אשר אנכי חשב לעשות להם מפני רע מעלליהם (ירמ' כו ג). חשב יי' להשחית חומת בת ציון (איכ' ב ח). אשר חשבו לדחות פעמי (תהל' קמ ה). — וחשב דבר על פלוני, במשמ' חשד אותו בכך, היה בדעתו שפלוני עשה כך: ותאמר האשה (אל דוד) ולמה חשבתה כזאת על עם אלהים (ש"ב יד יג) — ב) חשב את פלוני לדבר, נדמה לו שפלוני הוא כך וכך: ויראה יהודה (את תמר שישבה בפתח עינים על הדרך) ויחשבה לזונה (ברא' לח יה), חשב ונדמה לו שהיא זונה. וחנה היא מדברת על לבה רק שפתיה נעות וקולה לא ישמע ויחשבה עלי לשכרה (ש"א א יג). למה פניך תסתיר ותחשבני לאויב לך (איוב יג כד). גרי ביתי ואמהתי לזר תחשבני נכרי הייתי בעיניהם (שם יט יה). — וחשב את פלוני כדבר, במשמ' זו: ויחר עלי אפו ויחשבני לו כצריו (שם יא). — ג) חשב לו דבר פלוני כך וכך, שם לבו לדבר שעשה פלוני והחליט זאת לו כך וכך: והאמן (אברהם) ביי' ויחשבה לו (אלהים) צדקה (ברא' יה ו). ויאמר (שמעי) אל המלך אל יחשב־לי אדני עון ואל תזכר את אשר העוה עבדך ביום אשר יצא אדני המלך מירושלם (ש"ב יט כ). אשרי אדם לא יחשב יי' לו עון (תהל' לב ב). — וסתם, הוא יחשב־לו, ישים דעתו לו, למעשיו, למעמדו, וישלם לו שכר בעד זה: ואני עני ואביון אדני יחשב־לי עזרתי ומפלטי אתה (תהל' מ יח). — ד) חשב את פלוני, היה פלוני בעיניו נכבד ורב הערך: הנני מעיר עליהם את מדי אשר כסף לא יחשבו וזהב לא יחפצו בו (ישע' יג יז). הפר ברית מאס ערים לא חשב אנוש (שם לג ח). איש מכאבות וידוע חלי וכו' נבזה ולא חשבנהו (שם נג ג). ויכתב ספר זכרון לפניו ליראי יי' ולחשבי שמו (מלאכ' ג יו). — ואמר בן סירא: אל תחשובך במתי עם זכור כי עברון לא יתעבר (כ"ס גני' ז יו). — חשב דבר לכך וכך, התנהג בו כאלו היה כך וכך: יחשב (הלויתן) לתבן ברזל לעץ רקבון נחושה (איוב מא יט). ירתיח כסיר מצולה ים ישים כמרקחה אחריו יאיר נתיב יחשב תהום לשיבה (שם כג־כד). — ה) חשב, וחשב מחשבות, עין בדבר והתבונן וחקר בו כדי לדעת איך לעשותו, כדי לדעת לעשות דבר חדש

דיו תניא נמי הכי שחור כחרת ושחור שאמרו דיו ולימא דיו אי אמר דיו הוה אמינא כי פכחותא דדיותא קמ"ל כי חרותא דדיותא. ע"כ. והוסיף הערוך, וז"ל: והשחור כחרת פי' חרת הצביעה שצובעין בה העורות. — [1]) כך נקוד גם במחזור' מנוק' כ"י עתיקים בביה"ס כונתנסי שברומא.

[2]) מההרוז עם סחרת נראה כי זה חרת צ"ל נקוד ח קמוצה ר סגולה, וכ"ה בהמחזור' המנוק' הנדפסים, והוא שם ע"מ אבן.

[3]) בערב' חשב a) ממש כמו בעברית. בכל המשמעות.

---

a) حسب

דבר של תחבולה ומכונה: ואמלא אתו (את בצלאל) רוח אלהים בחכמה ובתבונה ובדעת ובכל מלאכה לַחְשֹׁב מחשבות לעשות בזהב ובכסף ובנחשת ובחרשת אבן למלאת ובחרשת עץ (שמות לא ג-ה). ואת המשכן תעשה עשר יריעת שש משזר ותכלת וכו' מעשה חֹשֵׁב תעשה אתם (שם כו א). עשי כל מלאכה וחֹשְׁבֵי מחשבת (שם לה לה). ויעש בירושלם חשבנות מחשבת חוֹשֵׁב להיות על המגדלים ועל הפנות (דהי"ב כו יה). הפרטים על פי הנבל כדויד חָשְׁבוּ להם כלי שיר (עמו' ו ה), המציאו והכינו. — ומצוי בתו"מ ובסהמ"א: ח ש ב אדם לעשות מצוה ונאנס ולא עשאה (ברכ' ו.). מי גשמים שח ש ב עליהם להדיח את האיצטרובלין (ב"ב סו:). שבעלה (של הנואפת) ח ו ש ב בו (בהממזר) שהוא בנו ומנהילו עם בניו (מד"ר במד' יא). שכל גזילות שגוזלין לישראל אין ח ו ש ב י ן עצמם עון אלא ח ו ש ב י ן שכל מה שעושין להם מן היושר (שם י). אמר הקב"ה אני ח ש ב ת י ה לטובה והם ח ש ב ו לרעה (סוט' לה.). — וחשב בדעתו: עמד המלך וח ש ב בדעתו אמר העבדים שלי והשפחות שלי מוטב שאשיא עבדי לשפחותי שלי (מד"ר במד' כב). ואין לך שפל רוח יותר מרודף שלום וח ש ו ב בדעתך איך הוא רודף שלום אם אינו שפל רוח (כלה רבתי ג). תן דעתך עד שיצא מפיך ח ש ו ב מעשיך בדרך ארץ ותן שכר לפסיעותיך (דא"ז ג). — ואמר המליץ: ואם שכיר יהי לך ועבדך ח ש ו ב אותו כאלו הוא ילדך (רה"ג שערי מיס'). — ו) *עשה חֶשְׁבּוֹן, rechnen; faire le compte; to count: ואם אמרו גדולים (שבבנים) אין אנו יודעים חשבונות שח ש ב [1]) אבינו עמך פטורין (ב"ק קיב.). אמר לו (הונגטים לריב"ז) משה רבכם או גנב היה או לא היה יודע לח ש ו ב א"ל למה אמר לו הונגטים מפני שהיו כ"ב אלף בבורות ועוד וכו' (מד"ר במד' ד). —ופעול *חָשׁוּב, הדבר חָשׁוּב כך וכך, הוא כאלו היה כך: ויום אחד בשנה חָ ש ו ב שנה (ר"ה כ:). ד' ח ש ו ב י ן כמתים עני ומצורע וסומא ומי שאין לו בנים (נדר' סד:). לעולם יהו כל בני אדם ח ש ו ב י ן לפניך כלסטים והוי מכבדן כר"ג (דא"ר ה). — ואמר המליץ: דעה צורך בלב שלם ודע כי מעשיך הישרים ח ש ו ב י ם על אלהיך כמלוה (ר"ש הנגיד בן משלי). — *ואדם חשוב[1]), דבר חשוב, נִכבד, רב הערך: אתה אומר אנכי אלהי אביך אלהי אברהם אלהי יצחק ואלהי יעקב שומע אני כל הקודם בדבר הוא ח ש ו ב מחברו (מכי' בא, פתיח'). לאדם שנשא אשה על אשתו ח ש ו ב ה ממנה אין מתקנאה בה (ע"ז נה.). הוי קטן בעיני עצמך יהי חלקך ברוך לעולם עין טובה ונפש ח ש ו ב ה ילמדך לשונך לומר איני יודע שמא תתבדה (כלה רבתי ה). שאינו דומה מבייש נערה ח ש ו ב ה וממשפחה מיוחסה למבייש קטנה עניה בזויה (רמב"ס, נער' בתולה ב ד). —ודבר' לא בע"ח: עלשין ח ש ו ב ו ת הן (ירוש' שבי' ז ב). מריבת הים והיבשה מי היא יותר חשובה ודרושה (ר"י חריזי לד). שיש ליהודים חקים ומשפטים צדיקים ומדות ח ש ו ב ו ת כמו הנדיבות והצדקה והרחמנות (שבט יהוד' ז). — וח ש ו ב לדבר, הוא חשוב וכדי שיהיה כמו הדבר הזה: ר"ג אומר (תמרות של תלתן) ח ש ו ב ו ת הן לאוכל ורבנן אמרו אין ח ש ו ב ו ת לאוכל (ירוש' מעשר' א א).

— נפע', נֶחְשַׁב, עת' יֵחָשֵׁב, — א) נחשב הדבר לו כך וכך, ונחשב הדבר כך וכך, היה הדבר הזה בעיניו או בעיני כל כאלו היה כך: הלוא נכריות נֶחְשַׁבְנוּ לו כי מכרנו ויאכל גם אכול את כספנו (בראש' לא יה). כל הגוים כאין נגדו מאפס [2]) ותהו נֶחְשְׁבוּ לו (ישע' מ יז). — ובפרט עם כ הדמיון: פרסות סוסיו כצר נֶחְשָׁבוּ וגלגליו כסופה (שם ה כח). אכתוב לו רבו תורתי כמו זר נֶחְשָׁבוּ (הוש' ח יב). הן גוים כמר מדלי וכשחק מאזנים נֶחְשָׁבוּ (ישע' מ יה). כקש נֶחְשְׁבוּ תותח וישחק לרעש כידון (איוב מא כא). מדוע נֶחְשַׁבְנוּ כבהמה נטמינו בעיניכם (שם יח ג). כי עליך הרגנו כל היום נֶחְשַׁבְנוּ כצאן טבחה (תהל' מד כג). הפככם אם כחמר היצר יֵחָשֵׁב כי יאמר מעשה לעשהו לא עשני ויצר אמר ליצרו לא הבין (ישע' כט יו). — ונחשב לדבר, כמו כדבר: הלא עוד מעט מזער ושב לבנון לכרמל והכרמל ליער יֵחָשֵׁב (שם יז). בני ציון היקרים המסלאים בפז איכה נֶחְשְׁבוּ לנבלי חרש

[1]) כך בלי יוד אחרי חית בכל הנוסח' וגם בכ"י (ד"ס). — [1]) בערב' חשיב a), ואמר ריב"ג: ומנ הד'א קאלת אלאואיל לרגל אלשריף אדם חשוב, ע"כ, ובעבר': ומזה (ממשמ' כבוד וגדולה שבשרש חשב) אמרו הקדמונים לאדם נכבד אדם חשוב.—[2]) ואולי כאפס.

a) حشيب

מעשה ידי יוצר (איכ׳ ד ב). — ונחשב עַל דבר במשמ׳ זו: ובתי החצרים אשר אין להם חמה סביב עַל שדה הארץ יחשב גאלה תהיה לו (ויקר׳ כה לא). — ב) נחשב הדבר, היה הדבר חשוב בעיני כל, ורב הערך: כסף לא נחשב בימי שלמה למאומה (מ״א י כא). חדלו לכם מן האדם אשר נשמה באפו כי במה נחשב הוא (ישע׳ ב כב). — ״אדם נחשב, ודבר נחשב, כמו חשוב: ואני שאלתי אחד מהנחשבים מחכמי התורה במקצת מה שזכרתי לך (הקד׳ תו״ה). אם תעזוב המים העבים זמן רב לא ישקע מהם דבר נחשב (קאנון א ג ב יו). — נחשב הדבר לפלוני כך וכך, נתקבל הדבר מפלוני כאלו היה כך וכך: ונחשב לכם תרומתכם כדגן מן הגרן (במד׳ יח כז). בהרימכם את חלבו ממנו ונחשב ללוים כתבואת גרן וכתבואת יקב (שם ל). — ונחשב הדבר לפלוני, הסכימו כאלו עשה פלוני: ואם האכל יאכל מבשר זבח שלמיו ביום השלישי לא ירצה המקריב אתו לא יחשב לו פגול יהיה (ויקר׳ ז יח). איש איש מבית ישראל אשר ישחט שור או כשב וכו׳ ואל פתח אהל מועד לא הביאו וכו׳ דם יחשב לאיש ההוא דם שפך (שם יז ג-ד). מברך רעהו בקול גדול בבקר השכים קללה תחשב לו (משלי כז יד). — ונחשב לו לדבר: ויפלל (פינחס) ותעצר המגפה ותחשב לו לצדקה לדר ודר (תהל׳ קו ל-לא). — ונחשב על דבר, לדבר, הוא שיך להדבר: מן השיחור אשר על פני מצרים ועד גבול עקרון צפונה לכנעני תחשב (יהוש׳ יג ג). כי גם בארות תחשב על בנימן (ש״ב ד ב).

— התפ׳ התחשב, — א) התחשב בדבר, כמו נפע׳ היה בחשבון הדבר, היה שיך לו: כי מראש צורים אראנו (את עם ישראל) ומגבעות אשורנו הן עם לבדד ישכן ובגוים לא יתחשב (במד׳ כג ט). — ובמשמ׳ זו במשנה: אמר ר״ע יש לי חמשי השפוד התחוב באהל וכו׳ אמרו לו אין האהל מתחשב (אהל׳ א ג). — ב) *היה אדם חשוב, נכבד, angesehen s.; être distingué; be distinguished: מרחץ שהוסקה בתבן או בקש של שביעית מותר לרחוץ בה ואם מתחשב[1]) הוא הרי זה לא ירחוץ (שבי׳ ח י). — ובמשמ׳ הקפיד ונתן דעתו: לא ישא אדם ויתן עם הגוי ביום אידו ולא יקל עמו את ראשו ולא ישאל בשלומן במקום שמתחשב (תוספתא ע״ז א ג). — ובמשמ׳ ״התגאה, עשה א״ע חשוב: מי שמתחשב על בני אדם אינו מבין עניני הזמן (מכת׳ הפני׳ 60). — ג) ״חשב וחשב בנפשו בדבר מהדברים, nachdenken; reflêchir; meditate: ויפול אברהם על פניו להתבודד ולהתחשב בדבר ההוא באופן שלא יטרידוהו הדברים החמריים המושגים בחושים (ר״י אברבנל, לך לך, ויהי אברהם). — והשתמשו הסופרים החדשים בדבור התחשב עם דבר לפי לשונו, הלעז במשמ׳ השגיח בדבר, שם לבו להדבר.

— פעל חשב, — א) שחשבו בדבר, ובמשמ׳ מדמה, שנמצא רק בדמיון, במחשבה: ותכלית הענינים ההם (רכיבת ימים ולמוד חכמות) מחושבים לא הכרחיים (מאזני צדק לאלגזלי 67). ולפיכך כשהשמש על האופק יחצוב האופק העגולה המחושבת בלב חציה (מאיר אלדבי שבי״ל ב ד). — ובמשמ׳ עסוק במחשבות: והמחושב או הדואג לא יטחן המעט קל העכול (תרגוס גלינוס כ״י פריז). — ב) ״ממון מחושב[1]) ממון בעין, במזומנים, שנותנים תיכף ומיד: הנותן לחברו ד״מ מאה זהובי׳ מאלו הפתקי׳ כדי שישלם לו אחר עבור שנים או שלשה חדשים מאה זהובים במעות מחושבים היש חשש איסור (שמש צדקה, א׳ מורפ׳ א). מקץ ימים נפלה קטטה בין בעלה רבקה ואחיו ובסבת קטטה זו באתה רבקה ברצון בעלה וברצונה לב״ד לטעון מאת אחי בעלה שיחזיר תשע אלפים פוצי מחושבים שנתנה בתפוסת הבית (עמו׳ חי ריקי, שו״ת אדר׳ אליהו ח). ואם לא תרצה (האלמנה) לעמוד עמהם (עם ההורגים) שיתנו לה מדי חדש בחדש די ספוקה במעות מחושבים בכ״כ סך מעות לכל חדש (שם כד).

חֵשֶׁב[2]), ש״ז, מ״ר חשבים, — כעין חגורה מקֻשטה יהדק בו אדם לבוש על גופו, בפרט באופן שקצהו האחד שיושם על הכתף הימנית תעבר מאחור מתחת לבית השחי של יד השמאלית וקצהו השני מהכתף השמאלית תעבר מתחת לבית השחי הימני ויקשרו שני קצותם יחד על החזה, זה בזה, geschm. Gürtel; ceinture ornée; adorned girdle: וחשב[3]) אפדתו אשר עליו (על האפוד) כמעשהו

[1]) ואמרו בירוש׳ שם: ואם היה אדם של צורה.

— [1]) עפ״י לשון לעז in contanti.

[2]) לא נתברר מקורו, ואולי כמו בערב׳ וִשאח[a]) ועי׳ הערה שלקמן. — [3]) ת״א השבעים והולגתה תרגמו

[a]) وِشاح

ממנו, היה זהב תכלת וארגמן ותולעת שני ושש משזר (שמות כח ח). ועשית שתי טבעות זהב ונתתה אתם על שתי כתפות האפוד מלמטה ממול פניו לעמת מחברתו ממעל לחֵשֶׁב האפוד ולא יזח החשן וכו׳ מעל האפוד (שם כח). והלבשת את אהרן את הכתנת ואת מעיל האפד ואת האפוד ואת החשן ואפדת לו בחֵשֶׁב האפד (שם כט ה). ויתן עליו (משה על אהרן) את האפד ויחגר אתו בחֵשֶׁב האפד ויאפד לו בו (ויקר׳ ח ז). — ואמר המשורר במליצה: ואם כנור ואם מחול ועוגב בקול נוסדו והיו לאחדים בחין שרות כוללות חן וחבוקות כלי שירים כאם הובקה ילדים, ערבות קול ומנעימות זמירות ב ח ש ב חן וכל יופי אפודים מרימות קול עלי הרי בשמים בלי מורא ומבלתי פחדים (לקו״ק נג).

חֶשְׁבּוֹן, ש״ז, מ״ר חֶשְׁבּוֹנוֹת, — עיון ומחשבה שכלית, ובפרט פעולת מי שמחשב מספרים יחד, שמחברם זה עם זה או מחסרם זה מזה או כפלם זה בזה, d. Denken, Berechnung; raisonnement, calcul reasoning, counting: סבותי אני ולבי לדעת ולתור ובקש חכמה וחֶשְׁבּוֹן ולדעת רשע וכסל (קהל׳ ז כה). כל אשר תמצא ידך לעשות בכחך עשה כי אין מעשה וחֶשְׁבּוֹן ודעת וחכמה בשאול אשר אתה הלך שמה (שם ט י). ראה זה מצאתי אמרה קהלת אחת לאחת למצא חֶשְׁבּוֹן אשר עוד בקשה נפשי ולא מצאתי (שם ז כז). — ואמר בן סירא: עם נבון יהי ה ש ב ו נ ך וכל סודך בינותם [1] (כ״ס גני׳ ט יה). כלי יוצר לבער כבשן וכמהו איש על ח ש ב ו נ ו על עבדת איש יהי פריו כן ח ש ב ו ן על יצר איש (שם כ ז ה ו). — ובמשמ׳ חשבון של מספרים, של עסק וכדומה: על ח ש ב ו ן חובר וארח ועל מחלקות נחלה (כ״ס גני׳ מב ג). — ומצוי מאד במשמ׳ זו בפרט בתו״מ: הנוטל שאור מעיסה שלא הורמה חלתה ונותן לתוך עיסה שהורמה חלתה אם יש לו פרנסה ממקום אחר מוציא לפי ח ש ב ו ן ואם לא מוציא חלה אחת על הכל (חלה ג ח). שאין לפניו לא עולה ולא שכחה ולא משוא פנים ולא מקח שוחד שהכל שלו ודע שהכל לפי חשבון (אבות ד כב). דגים שנתבשלו עם הקפלוטות של מעשר שני והשביחו השבח לפי ה ח ש ב ו ן (ירוש׳ תרומ׳ י א). גיזבר נאמן ובקי ב ח ש ב ו ן היה (משה רבנו) (שם סנה׳ סוף א). ח ש ב ו ן מרובה בולע לחשבון ממועט (שם ר״ה א נו:). ח ש ב ו ן מום הוא יודע (שם ע״ז ב מב.). כשבלל (משה רבינו) מנין הלוים בסוף

[1]) יש מפקפקים באמיתות מלה זו.

במשמ׳ מלאכת ח׳שב ואריגה, הפשיטא המיאן, רסע״ג ש פ ש ג וכן ריב״ג, וגם החדשים כמו״כ במשמ׳ מלאכת אמנות, וביחוד לפי הענין חגורה. ואולם קצת קשה למה נקראה כך דוקא החגורה והלא גם כל שאר הכלים שנזכרו בענין היו כלים מלאכת חשב. והנה, בין שמות החגורה בערב׳ יש השם ושאח a), אך אין בערב׳ שרש ושח באיזו משמ׳ שנוכל לאמר שממנה נסתעף השם ושאח לחגורה, ואין גם פעלים מצרוף ושח זולתי הפעל הנגזר מהשם ו ש א ח, ולכן יש לשער כי זו מלה שאולה בערב׳. וסמך לזה עוד שהיא לא מלה ערב׳ מקורית, ממה שהזכיר אבן שידה שבשם הפעולה אומרים אלתפשק ואלתושח, מוכח שפקפקו בהכתיב העקרי של מלה זו. ואולי הוא השם חֵשֶׁב שאנו עסקים בו, ואולי גם בעבר׳ אינו עברי בעקרו מהמושג חשב במשמ׳ אריגה, אלא שאול הוא בשתי הלשונות מאיזו לשון אחרת ובכל אחת מהן נשתנה קצת צרוף האותיות לפי רוחה של הלשון. ואין לברר איזו היא הצורה העקרית לפי הלשון שממנה בא השם הזה לשתי הלשונות, העברית והערב, יחד. ואולי העקר היה ושאח, ונשתנה בעברית לחֵשֶׁב בכח מדרש מלים המוני, מפני הדמיון עם הפעל חשב במשמ׳ אריגה. ונרויח בזה שנוכל לקבוע ביחוד מהותו של החשב וצורתו ואופן השמוש בו, כי השם ושאח מבואר היטב בכל פרטיו בהמלונים הקדמונים הערבים, וז״ל אלגוהרי בהצחאח: אלושאח באלכשר שי ינשג׳ מנ אדים עריצ׳א וירצע באלגוהר ותשדה אלמראה בינ עאתקהא וכשחהא, ע״כ, ובעבר׳ ושאח בוו חרוקה דבר יארג מן עור רחב ויקבעו בו פנינים וכדומה ותהדקו האשה בין כתפותיה ובין חלציה. וביותר באור אבן שידה בערך לבושים (מחלק ד לח): ולא יכונ אלושאח ושאחא חתי יכונ מנט׳מא בלולו או ודע, ע״כ, ובעבר׳: ולא יהיה הושאח ושאח עד שיהי חרוז בפנינים או צדפים. ובאר שם אבן שידה בפרט אופן לבישת הושאח ואמר: אלתפשק ואלתושח ואחד והוא אנ יתושח באלתוב ת׳ם יחרג׳ טרפה אלד׳י אלקאה עלי ימינה מנ תחת ידה אלישרי וטרפה אלד׳י אלקאה עלי עאתקה אלאישר מנ תחת ידה אלימני ת׳ם יעקד טרפיהמא עלי צדרה, ע״כ, ובעבר׳: תפשק ותושח הכל אחד והוא שישים הלבוש ואח״כ יוציא הקצה שהטיל על ימינו מתחת לידו השמאלית והקצה שהטיל על כתפו השמאלית מתחת ידו הימנית ואח״כ יקשר שני קצותיו יחד על חזהו. וכעין זה גם בלשאן אלערב, בדבר מהותו וצורתו של הושאח ואופן לבישתו, יוכל זה נאות מאוד לפי הענין בדבר חשב האפוד.

a) وِشَاح

מפני מה פחת מהן ג׳ מאות מן מנין הראשון הוי לא גנב אותן מן החשבון אלא כדי שיתנו אותן רע״ג בכורות ה׳ ה׳ סלעים לאהרן אחיו (מד״ר במד׳ ד). כל החשבונות שצריך להן בין לשעבר בין לעתיד לבוא אין מחשבין אותן בשבת (תוספתא שבת יז ט). למלך שהיה יושב ומחשב חשבונות באו ואמרו לו נשבה בנך ונתקלקלו חשבונותיו (ירוש׳ תעני׳ ד סח ג). הגוזל ומאכיל את בניו פטורין מלשלם וכו׳ ואם אמרו גדולים אין אנו יודעין חשבונות שחשב אבינו עמך פטורין (ב״ק קיב.). כל פרוטה ופרוטה מצטרפת לחשבון גדול (ב״ב ט:). בואו ונחשב חשבונו של עולם (שם עח:). מדלג (הקב״ה) על החשבונות ועל הקצים ועיבורין ובהודש הזה אתם נגאלין (מד״ר שה״ש, קול דודי). כיפה של חשבונות היתה חוץ לירושלם וכל מי שהיה רוצה לחשב היה רץ ומחשב שם (שם איכ׳, ספקו עליך). למי שאמר לחבירו השאילני זהוב אחד אמר לו איני מכיר חשבונך (שם דבר׳ ד). והוא (יוסף) נכנס למלאכתו לחשוב חשבונותיו של רבו (שם שה״ש א א). אמר להם (משה לישראל) הואיל והוא (הקב״ה) חפץ בגאולתכם אינו מביט בחשבונותיכם אלא מדלג על ההרים (שם, קול דודי). חשבונותיך אלינו כל אותם שני אלפים וארבע מאות וארבעים ושמנה שנים עד שלא יצאו ישראל ממצרים היה הקב״ה יושב וחושב חשבונות ומעבר עיבורים (פסיקתא רב׳ טו).—ואמר הפיטן: אימתי בחיל כפור, בעותה בחשבון הספור, גלתי כהצדק פור, דולק כנמצא חפור (יוצר א סוכ׳, אימתי). היאך לדקדק חשבון לכל דבר, לבל יוגלם חשבון וישטף ויעבר (סלוק לפ׳ שקל׳, אז ראית). יפקוד עליהם את העונות, לרוב ימים להמנות, לחשוב להם חשבונות, להפילם לתופת דראונות (סלוק שב׳ זכור, אלהים). לכן נבוכות כל עשתונות, ונבהלות כל החשבונות, וכל שרעפים וכל הרהורים, נלאים לשום בו שיעורים (שהי״ת ליום ה).—ומ״ר ״חשבונים, חשבוני: מן המצר קראתיך בשנוני, דלגת קץ והושעת המוני, אף כי עמדה לי זכות איתני, ועתה נטשתני וכלו חשבוני, אפסו עתותי וגם עברו זמני, וכצאן לטבח נתתי ביד מעני (שבת ב׳ אח״פ, אימתי).—ועשה חשבון: לוף שעברה עליו שביעית ר״א אומר אם לקטו העניים את עליו לקטו ואם לאו יעשה חשבון עם העניים (שבי׳ ה ג).

מצילין (מן השרפה) סל מלא ככרות וכו׳ ואומר לאחרים בואו והצילו לכם ואם היו פקחין עושין עמו חשבון אחר השבת (שבת טז ג). וכן ערב פסח בירושלם שחל להיות בשבת מניח טליתו אצלו ואוכל את פסחו ועושה עמו חשבון לאחר יום טוב (שם כג א). אין אנו יודעים מה חשבון עשה עמכם אבא (תוספתא ב״ק י כא). כהן שבא אצל ישראל לעשות עמו חשבון והדליק על גביו שמן שריפה (ירוש׳ סוף תרומ׳). אין אנו יודעין אם עשה אבינו חשבון באחרונה (שם ב״ק י ז:). בא (ההנוני) לעשות עמו חשבון על הפת ועל הבשר (תנחומא בלק כד).—נתן חשבון, נתן דין וחשבון: דע מאין באת ולאן אתה הולך ולפני מי אתה עתיד ליתן דין וחשבון (אבו׳ ג א).—״ספר חשבונות, הספר שכתובים בהם החשבונות של אדם: ועבשיו באת לתבעני והרי ספר חשבונות של אבי מצוי ויש לו עליך הוצאה וחשבון (תשו׳ הגא׳ גני׳, גנזב׳, 284).—״סך חשבון: בעבור היות חשבון עשרה סך חשבון (ראב״ע איוב יט ג).—וחכמת החשבון, החכמה המלמדת מלאכת החשבון, Arithmetik; -méthique: דעה חכמה ואם דעתה פליאה, דעה חשבון ובין ספרי רפואה (רס״ג, מוס׳ השכל). כאשר נסיר הא׳ מן הי׳ ישארו ט׳ והם סוף המספרים הנמצאים בחכמתו של השם ית׳ ועליהם מתגלגל כל החשבון אשר בכל העולם (פי׳ יציר׳ לדונש בן תמים, כז). וחכמת החשבון נחלקת לשני חלקים האחד חכמת החשבון המעשית והאחר חכמת החשבון העיונית (רמב׳ חכמ׳ לרש״ט פלקירא 41). ויחל מחכמת החשבון וימצא איש חכם מכת פיתאגורים (הוא, המבקש).—וחכמי החשבון: כתוב בספרי חכמי החשבון כי הרוצה לדעת כמה המחובר מן המספרים שיעברו על הסדר עד סוף מספר ידוע יכפול אותו על הציו (ראב״ע, ספר המספ׳ ג). וחכמי החשבון שמו המספרים הראשונים במעלות (שם). — ובמשמ׳ סכום: דע כי כל חשבון הוא חברת אחדים (ראב״ע, ס׳ המספר ב). לכפול חשבון על עצמו או על אחר או לכפול חשבון אחד על שנים חשבונות או יותר (שם, הקדמ׳). כפלנו ב׳ על ג׳ והנה עלו ששה וזהו החשבון השמור (שם א). ועתה אתן לך כלל איך תחלק כל חשבון בין שיהיה אחד או שנים (שם). לגרוע חשבון אחד מחשבון אחר וכו׳ לגרוע חשבונים רבים מחשבונים רבים (שם ד). — ״חשבון

ע ג ו ל: ובעבור כי חשבון חמשה הוא אמצע בט׳ המספרים על כן נקרא חשבון עגול כי הוא מתגלגל על עצמו כי מרובעו יש בו חמשה (ראב״ע, ספר המספר). וחמשה וששה חשבון עגול כי שניהם אמצעים (הוא, יסוד מורא יא). — ״חשבון הודו, החשבון באותות המספר המיוחסים להודו: ואנחנו נחשוב בחשבון הודו י׳ אלפים משא חרדל וספרנוה וערכנוה יצא חשבון המדה (פי׳ יצירה לדונש בן תמים, כז) — ״חשבון האבק[1]: בספר אשר חברתי הנקרא הפתח הודו הנודע בחשבון האבק (פ׳ יצי׳ לדונש בן תמים, כז). — ועי׳ *שעור, ״חכמת השעור.

חִשְּׁבוֹן[2], ס״ז, מ״ר חִשְּׁבֹנוֹת, — מכונה, בפרט מכונת מלחמה לקלוע מרחוק אבני קלע גדולות וכדומה, Maschine, Wurf; baliste; -ta: ויעש (המלך עזיהו) בירושלם חִשְּׁבֹנוֹת[3] מחשבת חושב להיות על המגדלים ועל הפנות לירוא בחצים ובאבנים גדלות (דהי״ב כו יה). — ובהשאלה, תחבולה ומזמה: ראה זה מצאתי אשר עשה האלהים את האדם ישר והמה בקשו חִשְּׁבֹנוֹת[1]) רבים (קהל׳ ז כט).

∵**חֶשְׁבּוֹן**, ס״ז, — מחשבה, ואמר המשורר: אם אשכונה מזרח אני הוא מערב ישכון ועלי לא יחשוב חֶשְׁבּוֹן[2]) (עמנ׳, מחבר׳ ז).

∵**חֶשְׁבּוֹנִי**, ת״ז, לנק׳ הֶשְׁבּוֹנִית, — של חשבון, מטבע החשבון, — ושם החשבוני, יודע חכמת החשבון: השיב החשבוני זאת החכמה נפלאה וחכמים גדולים דקדקו בה (המבקש לרש״ט פלקיירא). ויקרא המבקש עם החשבוני בחכמת החשבון עד מלאת לו שנת תמימה וכו׳ וילך המבקש לדרכו והחשבוני ישב במקומו (שם).

∵**חַשְׁבָּן**, ס״ז, — בעל חשבונות, יודע לחשב חשבונות: והיו המלכים הראשונים אשר היו משימין דעתן להעמיד הדבר הזה (ארך ורחב כדור הארץ) על בורין ממנים אנשים חכמים וחשבנים בכל מדינה ומדינה (ר״א בר״ח הנשיא, העבור א ה). ואלו החושבים על הדרך הזה הם החשבנים מהם (מהישמעאלים) והם אנשי מערב ומזרח (שם ט). שראו קצת החשבנים שבחלוף הזה בא להטעות ולהשתבש בו הלומדים ולהתחלף עליהם (שם ז). ואולם דקדוקו הנפלא יותר משאר החשבונות היוצאים מתחת יד שאר החשבנים הוא מטעמים רבים הא׳ שכבר פשט המנהג אצל שאר החשבנים לגרוע ערך החלוף מזמן המולד או הניגוד האמתי (עמנו׳ בן יעקב, שש כנפים, תכונה, כ״י פריז).

∵**חַשְׁבַּנִי**, ת״ז, לנק׳ חַשְׁבָּנִית, — של מחשבה: הכח המציירת היא הדמיונית והמכרת היא החשבנית (מדר׳ החכמ׳ ליהוד׳ הכהן, כ״י ברלין). ענין הצורה תביאנו הזכרנית וחקיקתה תביאנו הדמיונית והרכבת הענין אל החוק תתנהו החשבנית והיא המכרת ומשגת מה שאפשר לה להשיג מאמתת בורא יתברך (מ׳ אלדבי, ש״א ד א). — ונפש חשבנית וכדומה: ואם יהיה האדם שלם במעלת הנפש

---

[1]) לא נתברר לי מהו, ולא מצאתי שם זה בספר אחר.

[2]) משק׳ קִלְּשׁוֹן, קִמְּשׁוֹן, ועי׳ הערה לקמן. — [3]) מפני שלא נמצא במקרא מ״ר מן חֶשְׁבּוֹן ולא מ״י מן חִשְּׁבֹנוֹת ובהיות שכמעט בפסוק אחד ובענין אחד (קהל׳ ז כז-כט) נמצא מ״י חֶשְׁבּוֹן ומ״ר חִשְּׁבֹנוֹת, יש לשער אולי כי חִשְּׁבֹנוֹת הוא מ״ר מן חֶשְׁבּוֹן, ושכך אמרו אולי באמת בזמן ההוא בדבור החי ליחיד חֶשְׁבּוֹן ולרבים חִשְּׁבֹנוֹת. אבל קצת קשה, כי לפי תנועת החית נראה כי ההברה חשבֹנות בחית חרוקה היא הקדומה, מזמן קודם שנשתנה החירק לסגול, ולפי הברת הבית נראה כי חשבון בבית דגושה היא היותר קדומה מזמן קודם שנתרככה הברת הבית. ולכן עדיף לקבל דעת רוב המדקדקים הקדמונ׳ והאחרונ׳ שהחליטו כי הן שתי מלים מיוחדות ומ״ר של חֶשְׁבּוֹן הוא חֶשְׁבּוֹנוֹת, ולמ״ר חִשְּׁבֹנוֹת הניחו מ״י מיוחד. והנה אמר רד״ק בהשרשים שלו כי דגש השין בחִשְּׁבֹנוֹת לתפארת, אך לא באר בפרוש אם ביחיד מוכרת השין קמוצה או כמו״כ שואית. ורוב החדשים (גם Barth NB §196 b) החליטוהו בשין קמוצה, רק בטכר (Bö. § 750) אמר שהשין שואית, כמו קלשון, וכמו שהחליט רד״ק גם קמשונים מן קמשון במם דגושה שואית, עי׳ זה הערך. ואולי דגש השין איננו לתפארת הקריאה כ״א לציין שהבית אחריה היא רפה, ונקבעה כך ההברה במלה זו, שהיא מזמן מאוחר, אחרי שכבר נהיה הבדל בהברת האות ב בין דגושה ורפויה, כדי להבדילה מהשם חשבון, ומפני שלא היה שמושה מצוי בלשון נשמר החירק בהויתו ולא נשתנה לסגול. — [1]) עי׳ הערה שלמעלה, וגם כאן אפשר לבאר חשבונות במשמ׳ מכונה אלא שהיא בהשאלה במשמ׳ תחבולה ומזמה, ממש כמו המלה machination בלעז.

[2]) כך מנוק׳ בהנדפס וכך נראה לפי מספר התנועות, שבשתי המלים יחשב חשבון צ״ל חמש תנועות, ומהטור השני של החרוזה נראה כי אינו חושב חטף פתח במספר התנועות.

הדברנית ובמעלת הנפש החשבנית אי אפשר שלא יתנבא (ע"ח לר"א הקראי לז).

***חשד** [1]), ממנו *חָשַׁד, *חֶשֶׁד, *חָשֵׁד, *חֲשָׁדָה, *הַשְׁדָּן.

***חָשַׁד**, פ"י, עת', יחשד, השדתני, השדני, חָשׁוּד, חשודה, חשודים, חשודות,—פלוני חָשׁוּד על דבר, בדבר, יש סבה לחשב שהוא עשה הדבר, verdächtigen, soupçonner; to suspect: החשוד על הבכורות אין לוקחין ממנו בשר צבאים ולא עורות שאינן עבודין (בכור' ד ז). החשוד להיות מוכר תרומה לשם חולין אין לוקחין ממנו אפילו מים או מלח (שם ט). החשוד על השביעית אינו חשוד על המעשרות החשוד על המעשרות אינו חשוד על השביעית החשוד על זה ועל זה חשוד על הטהרות ויש שהוא חשוד על הטהרות ואינו חשוד לא על זה ולא על זה זה הכלל כל החשוד על הדבר לא דנו ולא מעידו (שם י). הנותן לפונדקי' מעשר את שהוא נותן לה ואת שהוא נוטל ממנה מפני שחשודה לחלוף (דמאי ג ה). משאלה אשה לחברתה החשודה על השביעית נפה וכברה ורחיים ותנור (שביע' ה ט). שהנשים גרגרניות הן שהיא חשודה לגלות את הקדרה של חברתה לידע מה היא מבשלת (טהר' ז ט). אין מעמידין בהמה בפונדקאות של עובדי אלילים מפני שחשודין על הרביעה ולא תתייחד אשה עמהן מפני שחשודין על העריות ולא יתייחד אדם עמהן מפני שחשודין על שפיכות דמים (ע"ז ב א). והיו (המצריים) סבורין שכל מי שיש לו ד' או ה' בנים אין מת אלא הבכור שבהם והם לא היו יודעין שנשותיהן חשודות בעריות וכולן בכורים מרווקים אחרים (מכי' בא יג). עם הארץ שקבל עליו דברי חבירות וכו' אינו חשוד אלא על אותו דבר בלבד (תוספתא דמאי ב ג). מוכרין ומוציאין זבלים ערב שביעית מישראל החשוד על השביעית (שם שבי' א ד). ישראל החשוד להכנים פירותיו לתוך ביתו פירותיו מתוקנין (שם תרומ' ד יב). נכרית מיילדת את בת ישראל בזמן שאחרים עומדין על גבה בינו לבינה אסור מפני שחשודין (הגויים) על הנפשות (שם ע"ז ג ג). לא אמרו (שלוקחים שמן ערב שביעית) אלא בשאינו יודע אם חשוד אם אינו חשוד הא דבר בריא שהוא חשוד אסור (ירוש' שבי' ח לח.). אמר ר' אבין אינו חשוד לקלקלה בידי שמים בבית דין הוא חשוד לקלקלה (שם גיט' א מג.). חשודה היא (אשה) לקלקל עצמה כדי לקלקל צרתה (שם יבמ' יה יה:). חבירין אינן חשודין לא לאכול (דמאי) ולא להאכיל (שם דמאי ב כב ד). הרועין והחמסנין והגזלנין וכל החשודין בממון עדותן בטילה (שם שבוע' ז לז ד). עכשיו שאין להם (להכותים) לא מצוה ולא שירי מצוה חשודין הן ומקולקלין הן (שם פסח' א כז:). לא יצא כשהוא מבושם לשוק וכו' במקום שחשודים על משכב זכור (ברכ' מג:). כל העבדים חשודים על הגזל אבל זה (יוסף) וילקט יוסף את כל הכסף כל העבדים חשודים על הערוה אבל זה ולא שמע אליה (מד"ר בראש' פו). מכאן לחושד את חבירו בדבר שאין בו שצריך לפייסו (ברכ' לא:). יהא חלקי עם מי שחושדין אותו בדבר ואין בו (מו"ק יח:). כל החושד בכשרים לוקה בגופו (יומ' יט:). אמרה ליה (חנה לעלי הכהן) לא אדון אתה בדבר זה ולא רוח הקודש שורה עליך שאתה חושדני בדבר זה (ברכ' לא:). אמר לו (בעה"ב לפועלו) בשעה שאמרת תן לי שכרי ואמרתי אין לי מעות במה חשדתני אמרתי שמא פרקמטיא בזול נזדמנה לך (שבת קכז:). מעשה בחסיד אחד שפדה ריבה אחת בת ישראל ולמלון השכיבה תחת מרגלותיו וכו' אמר להן (לתלמידיו) בשעה שהשכבתיה תחת מרגלותי במה חשדתוני אמרנו שמא יש בנו תלמיד שאינו בדוק לרבי (שם). אמרו לו (המלאכים לאברהם) וכי בערביים חשדתנו שהם משתחוים לאבק רגליהם (ב"מ פו:). הוא (הכה"ג) פורש ובוכה שחשדוהו צדוקי (יומ' יט:). הרחק מן הכיעור ומן הדומה לכיעור שלא יחשדוך אחרים בעבירה (מדר' תנא', דבר' כב ה). למדתך תורה דרך ארץ שהנשבע בפני חברו לא יתירנו אלא בפניו שלא יחשדנו שהוא נשבע לשקר (מד"ר שמות ה). ובעלי רואה אותי (מסתתרת עמך) וחושדני ומוליכני אצל כהן ומשקה אותי מי המרים (פסיק' רב' מג). ואם היה שומע (אהרן) על אדם בעולם שרוצה לילך לדבר עבירה בלילה היה יוצא בדרך וכשהיה מוצאו אומר לו בני מפני מה אתה מהלך בדרך שמא יחשדוך בני אדם בדברים רעים (תנחומא חקת, הוספה ב).

—נפע', *נֶחְשַׁד, — שחשדוהו בדבר: ספיחי חרדל מגתרין

[1]) קרוב להשרש הערבי חשדa) במשמ' קנא.

a) حسد

שלא נחשדו עליהם עוברי עבירה (שביע׳ ט א). שונא (הוא) כל שלא דבר עמו שלשה ימים באיבה אמרו לו לא נחשדו ישראל על כך (סנה׳ ג ה). שלא נחשדו (בנות ישראל) על כתמיהן (נדה ז ג). שלא נחשדו (ישראל במצרים) על העריות ולא על לשון הרע ולא שנו את שמם ולא שנו את לשונם (מכי׳ בא ה). שהיו בני אדם כשרים וצדיקים ולא נחשדו על הגזל (ספרי מטות קנז). עם הארץ שקבל עליו דברי הבירות ונחשד על דבר אחד נחשד על כולן (תוספתא דמאי ב ג). המוכר פירות לחברו ואמר לו פירות שמכרתי לך טבלים הם וכו׳ שורת הדין אינו נאמן ר׳ יהודה אומר לא נחשדו ישראל על כך אלה הכל לפי מה שהוא איש (שם תרומ׳ ב א).

— פע׳, *חִשֵּׁד, — כמו קל: ובמה ניגף (אביה) רבי יוחנן אמר על שחישד את ירבעם ברבים (ירוש׳ יבמ׳ יו יח ג).

— התפ׳, *הִתְחַשֵּׁד, — כמו חשוד: העולה לתיאטרון וצווח אם לצורך הרבים מותר ואם מתחשד הוא אסור (ירוש׳ ע״ז א מ.).

*חֲשָׁד[1]), חֲשַׁד[2]), ש״ז, מ״ר חֲשָׁדִים, — מחשבה של השערה אדות דבר בלי ודאות ובלי יסוד, רק דרך השערה פחות או יותר קרובה להתקבל, Verdacht, soupçon; suspicion: לא יקשור גמלים זה בזה וימשוך א״ר בא מפני החשד שלא יהו אומרים איש פלוני יצא לעשות מלאכתו בשבת (ירוש׳ שבת ה ז.) קיווץ לא יתרום מפני החשד (שם שקל׳ ג מז ג). מפני שלשה דברים אין נכנסין לחורבה מפני חשד ומפני המפולת ומפני המזיקין (ברכ׳ ג.). בשביל ד׳ דברים אמרה תורה להניח פאה בסוף שדהו מפני גזל עניים ומפני ביטול עניים ומפני החשד וכו׳ שלא יהו עוברין ושבין אומרים תבא מארה לאדם שלא הניח פאה בשדהו (שבת כג.). הלכה בסעודה אדם יוצא להשתין מים נוטל ידו וכו׳ וכשהוא נוטל לא יטול מבחוץ ויכנס מפני החשד (שיחשדוהו שלא נטל) אלא נכנס ויושב במקומו ונוטל שתי ידיו (יומ׳ ל.). כיון שירדו משה ואלעזר מן ההר נתקבצו כל הקהל עליהם ואמרו להם היכן אהרן וכו׳ עמד משה בתפילה ואמר רבש״ע הוציאנו מן החשד מיד פתח הקב״ה את המערה והראהו להם (מד״ר במד׳ יט). — ואמר החכם: מי שהכניס עצמו בדבר רע

[1]) כך הספרדים ובוקשד׳. — [2]) אשכנזים ונקוד לוי וקוהוט.

ישיגהו החשד (מבחר הפנינים, ישיב׳ התבונה). מי שיביא עצמו אל החשד אל יאשים מי שמחשב עליו רע (שם). — וחשד לטובה: כיון שראיתי כל מי שיבוא יאמר כדבר הראשון ובאו השמועות (בדבר המשיח דוד אלראי) שמועה אחר שמועה נכנס בלבי חשד ואמרתי שמא אמת הדבר (אגר׳ משב׳ תתקמו, REJ 1882, 174).

*חַשָּׁד, ת״ז, מ״ר חַשָּׁדִים, — מי שמדתו לחשד: הפיגול והנותר מטמאין את הידים רב הונא ורב חסדא חד אמר מפני חשדי כהונה וחד אמר מפני עצלי כהונה (פסח׳ פה.).

∵חֲשָׁדָה, ש״נ, — כמו חֲשָׁד[1]).

∵חַשְׁדָן, ש״ז, מ״ר חַשְׁדָנִים, — מי שמדתו לחשד באחרים[1])

∴חַשְׁדָנוּת, ש״נ, — סגולת מי שהוא חשדן, נהוגה בדבור העברי ובספרות החדשה.

חשה[2]), ממנו חָשָׁה, *חֲשִׁי, *חֲשַׁאי.

חָשָׁה, פ״ע, עת׳ יֶחֱשֶׁה, לַחֲשׁוֹת, — חָשָׁה פלוני, החריש, שתק, נמנע מדבר או מלעשות דבר, schweigen, untätig s.; se taire, être inactif; be still, quiet: למען ציון לא אחשה ולמען ירושלם לא אשקוט עד יצא כנגה צדקה וישועתה כלפיד יבער (ישע׳ סב א). אלה עשן באפי אש יקדת כל היום הנה כתובה לפני לא אחשה כי אם שלמתי ושלמתי על חיקם (שם סה ה-ו). העל אלה תתאפק יי׳ תחשה ותעננו עד מאד (שם סד יא). על חומתיך ירושלם הפקדתי שמרים כל היום וכל הלילה תמיד לא יחשו המזכירים את יי׳ אל דמי לכם (שם סב ו). עת לחשות ועת לדבר (קהל׳ ג ז). — וחשה מן פלוני, הניחו ולא ענה לו ולא עשה דבר לטובתו: אליך יי׳ אקרא צורי אל תחרש ממני פן תחשה ממני ונמשלתי עם יורדי בור (תהל׳ כח א). — ובדברים לא בע״ח, חָשׁוּ גלי הים, שקטו ולא סערו: יקם סערה (של הים) לדממה ויחשו גליהם (תהל׳ קז כט). — וחשה לעשות דבר ומעשות דבר, במשמ׳ התאפק: הנה הוא בעלייתו מתפלל

[1]) נאבדה הפתקה שהיה בה מראה המקום שבאה שם מלה זו.

[2]) רק עבר׳. אך כבר הזכיר ברט השרש שח׳י[a]) בערב׳ שמשמש גם במשמ׳ שקט בתנועתו ועצר מפעולתו.

a) شخى

נכח החלון הפונה נגד בית האלהים אשר בירושלם ויאמינו האנשים ויחשו לעלות אליו אל העליה אשר הוא מתפלל שמה (יוסיפון ג). דהע״ה בספר תהלותיו תמיד לא יחשה מהזכיר זאת ההצלחה הנפשית (תזוק אמונ׳ לר״י כר״א א יח).

—הפע׳ החשה, החשיתי, מחשה, מחשים, צווי החשו,— א) כמו קל: ויאמרו אליו (בני הנביאים לאלישע) הידעת כי היום יי׳ לקח את אדניך מעל ראשך ויאמר גם אני ידעתי החשו ויאמר לו אליהו אלישע שב נא פה (מ״ב ב ג-ד). החשיתי מעולם אחריש אתאפק (ישע׳ מב יד). ואותי לא זכרת לא שמת על לבך הלא אני מחשה ומעלם (שם נז יא). — ואמר הפיטן: זמרי שחק החשו מנועם, וגם מה לכם פה אין היום טעם (ר״א קליר, קינ׳, על חרבן). — ובמשמ׳ נמנע מעשות דבר: ויאמרו (המרגלים) קומה ונעלה עליהם כי ראינו את הארץ והנה טובה מאד ואתם מחשים אל תעצלו ללכת לבא לרשת את הארץ (שופט׳ יח ט). ויאמרו איש אל רעהו לא כן אנחנו עשים היום הזה יום בשרה הוא ואנחנו מחשים וחכינו עד אור הבקר ומצאנו עוון (מ״ב ז ט). ויאמר מלך ישראל אל עבדיו הידעתם כי לנו רמת גלעד ואנחנו מחשים מקחת אתה מיד מלך ארם (מ״א כב ג). נאלמתי דומיה החשיתי מטוב וכאבי נעכר (תהל׳ לט ג). — ומקו׳ להחשות: ומהחל בממון יש להחשות (רה״ג, שערי דיני ממונו׳ נא). — ב) החשה את פלוני, לפלוני, עשה שיחשה, השתיקו: והלוים מחשים לכל העם לאמר הסו כי היום קדש ואל תעצבו (נחמ׳ ח יא).

חש״ו, — ר״ת: חרש שוטה וקטן.

*חִשּׁוּב, ש״ז, — שה״פ מן חִשֵּׁב, א) כמו חשיבות: הואיל ואיסורו חישובו (בכור׳ י.). — ב) חשבון: איזו חכמה ובינה שהיא לעיני העמים הוי אומר זה חישוב תקופות ומזלות (שבת עה.). עיבור חודש חישוב חודש (סנהד׳ י:). — ואמר הפיטן: שמטים ויובלות וחשוב תקופות, וספירת העמר שבעה שבועות (מוס׳ א׳ שבוע׳, תודה). — ובסהמ״א: וכעין החישוב הזה יאות שיהיה המנהג בתיקון עת הקבלה האמתית (יסו״ע לר״י ישראלי נא:). ואביא לך משל לחישוב הקבלה האמתית (שם). אמנם אנכי הועלתי ע״פ מזימות לבבי חישוב קל מאד לחשוב החיתוך שבין הקווים (ברוך משקלוב, עמודי השמי׳ י:).

:חָשׁוּב, ש״ז, מ״ר חֲשׁוּבִים, — אדם חָשׁוּב, עי׳ חָשֵׁב.

א. חָשׁוּךְ, — עי׳ חָשֻׁךְ.

ב. *חָשׁוּךְ, ש״ז, — של חשך: אמרה (השכנה) לבעלה כל בני אדם הולכים והקב״ה נותן להם ומזמן להם טובה ואתה יושב בבית חשוך [1]) באופל (תנחומא קדוש׳ ח).

:חִשּׁוּל, ש״ז, — שה״פ מן חִשֵּׁל: וכל תופשי משוט וכו׳ שינהגו אותה (את האניה) כראוי בלא עצלה ובלא הישול ובלא תשות כח (סמא״ל, תפלת הים).

:חִשּׁוּם, ש״ז, — שה״פ מן חִשֵּׁם: זרם מים מתחלפים בשרתם לאלהי הרוחות, חשום וקרח ערך למכעיסיו במפלחות (שבת ג׳ אחה״פ, אמן דר).

חֶשְׁוָן, ש״ז, — שם החדש שאחרי תשרי, עי׳ מרחשון.

*חֲשׁוּפָה, — עי׳ *חשיפה.

א. חָשׁוּק, מ״ר חשוקים, — עי׳ חשק, חשקים.

ב. :חָשׁוּק, ש״ז, מ״ר חֲשׁוּקִים, — א) אדם שאדם אחר חשק בו, ובפרט שאשה חשקה בו, Geliebter amant; belowed one: שהחושק על דרך משל כאשר הרגיש שלמות החשוק תתפעל ותתנועע מבלי שיתנועע החשוק כלל ולא ישתנה (אמונה רמה ד ג). כי הש״י מניע השמים הראשונים שהוא הגלגל העליון המקיף בכל והוא שיונעעו כמו שיניע החשוק חשוקו (ר״ח קרשקש, מו״נ ב ה). צורת האשה בחשוקה מתחשקת ועל דודה מתרפקת (משל הקדמוני ב). — ואמר המשורר: דודי כל יפי למול יפיך אחי קין, גם חן כל החשוקים נגדך אין, דודי את חמדת כל עין, קרב כי טובים דודיך מיין (ר״מ דרעי הקראי, לקו״ק נח). ירקרק סבלי מחלה כדמיון פני הושק בעת יפגוש חשוקו (ר״י חריזי, תחכמוני לב). צבית חן בתפוח תעורר חשוקה לחסות תחת צלליו (עמנ׳, מחבר׳ כג). אומר היין לולא מלאו צביות ממני שקיהם, לא חלצו שד היניקו חשוקיהם (שם כה). ויגש החמשי ויאמר אדוני היו לי שני חשוקים, במעבה החן יצוקים (שם כז). — ב) כל דבר שאדם חושק ומתאוה לו: יקרים מפנינים ומכל חשוקים, כתב אצבע שוכן שחקים (יוצ׳ א שבוע׳, אתו). ענדם בכסות נקיה בחשוקים, פנה לגערתם לבל יהו מצוקים (יוצ׳ ב׳ שבוע׳, אומן). — ובמשמ׳ חשק ועגבים: הנשים המגדלות בניהן בשירי עגבים ודברי חשוקים (שבט

---

[1]) ואולי גם זה מערך חָשֻׁךְ.

מוסר לר׳ אליהו כב). ומה נשאר בידם (של הרשעים) מן התענוגים אשר אחריהם רדפו ומן המטעמים אשר בהם חשקו ומן הטיולים אשר בהם דבקו ומיני דברי חשוקים והתולים ודברי ליצנות אשר שניהם שרקו (שם פא).

חִשּׁוּק, ש״ז, מ״ר חִשּׁוּקִים, — עי׳ חִשֶּׁק, חִשֻּׁקִים.

***חֲשׁוּקָה**, ש״נ, מ״ר חֲשׁוּקוֹת, — א) אשה שאיש חשק בה, Geliebte; bien aimée, maîtresse, sweetheart, paramour: ואת יותר יפה מחשוקתו של שלמה (ראב״ע[1] שה״ש ד א). כמו חשוקה יפת עין, ורוק פיה יין (ר״י חריזי, תחכמוני כז). שתכלית חשק בעלי חיים זה עם זה הוא נמצא כחושק עם חשוקתו (מלמ׳ התלמיד׳, חיי שרה). למלך שיש לו חשוקה בשוק של בורסקי שיש בה כל מיני ריח רע ואין כבודו של מלך לעבור בה אבל בשביל אותה חשוקה עובר בה (צרור המור, בחוק׳ קו). אחי יש לו חשוקה שהוא מזנה עמה (שבט יהוד׳ ז). ראובן נשבע שכל ימי חיי דינה אשתו לא יקח שום אשה להיות חשוקתו או פלגשו (שו״ת ריב״ש שלה). וחושק עם חֲשׁוּקָה בין ערגות בשמים רוכבים יחדו צמדים (עמנ׳, מחבר׳ ט). אשביעך באילות ובצבאות, לחבר שיר כאשר יאות, ואשלחנו אל הצביה חשוקתי, כי היא לבדה בזמן תשוקתי (שם כ). הריאה היא המלכה אשת המלך כי היא חובקת הלב כחשוקה שחובקת לחשוק (מ׳ אלדבי, ש״א ד). ילמד אדם מאיש שיש לו חשוקה וקבע לה זמן שיבא עליה באשמורת הבוקר שאז אין בעלה אתה בבית לא יאחר רגע (שבט מוס׳ כז).

חִשּׁוּר, ש״ז, מ״ר חִשּׁוּרִים, עי׳ חִשֶּׁר, חִשֻּׁרִים.

***חֲשַׁי**, חשאי, ש״ז, מ״ר חשאים, — שתיקה, בַּחשאי, בשתיקה, בסתר, בסוד, heimlich; en secret, in secret: שתי לשכות היו במקדש אחת לשכת חשאים ואחת לשכת הכלים לשכת חשאים יראי חטא נותנים לתוכה בחשאי ועניים בני טובים מתפרנסים מתוכה בחשאי (שקל׳ ה ו). רחם שמכניסין בו בחשאי מוציאין ממנו בקולי קולות (ברכ׳ יה:). התקינו שיהו אומרים אותו בחשאי (פסח׳ נו.). משל לבת מלך שהריחה ציקי קדירה אם תאמר יש לה גנאי לא תאמר יש לה צער התחילו עבדיה להביא בחשאי (שם). על מה קטורת מכפרת על לשון הרע יבא דבר שבחשאי ויכפר על מעשה חשאי (יומ׳

[1]) לא מצאתי מלה זו כמו שֵׁם במקור יותר קדום.

מד.). אם הפקיד אדם לידך אונקיא של כסף בחשאי והזרת לו ליטרא של זהב בפרהסיא זו גניבה (מד״ר ברא׳ יז). אמר לו (ר׳ מאיר לכותי אחד) נאמן אחד בעירנו והכל מפקידין אצלו בחשאי והוא מחזיר להם בפרהסיא בא אחד והפקיד אצלו בפרהסיא היאך יחזיר לו או בחשאי או בפרהסיא לא בפרהסיא (שם קהל׳, ברכות הטובה), — ומצוי בסהמ״א.

***חֲשִׁיבוּת**, ש״נ, — סגולת דבר חשוב, Bedeutung importance: כאן שמנאן (את הלוים) למנותן על כלי הקדש לפי חשיבות עבודתן מנאן (מד״ר במד׳ ד). שהשמן היה אצלם מצוי הרבה וכי מה שהושם בנר ויש בו שברי פתילה אין לו חשיבות אצלם ואינן משתמשין בו לצרכם (ר״נ גאון, שבת מז.). וזה שהזכיר לו החשיבות כלומר שהוא יפה כמו שדה אחרת שיש במשיחתה מאתים (רמב״ם, מכיר׳ כח יג). כי גדולים הי׳, בחכמה וביראת חטא והתאבלו עליהם הקרובים והרחוקים מפני חשיבותם (שבט יהוד׳ י). גם זה מפני חשיבותינו וטוב מזגנו כי דבר מועט יספיק לשנבוא אל השלמות (שם י). — ומ״ר חֲשִׁיבֻיּוֹת: והיורדות ממקומות גבוהים עם שאר החשיבויות הם יתר חשובים (קאנון א ב ב יו).

חֲשִׁיבָה, — עי׳ חֲשֵׁבָה.

***חֲשִׁיפָה**[1], ש״נ, — אחד ממיני הקנה וגמא יעשו ממנו מחצלאות, Binse; roseau; bulrush: מחצלת של חשיפה[2] ושל גמי גדולה מסככין בה קטנה אין מסככין בה (סוכ׳ כ.), — ועי׳ שיפה.

[1]) עי׳ הערה לקמן. — [2]) כך בב״י וכן בתוספתא א, וברש״י כ״י ובפסקי המאירי להל׳ הרי״ף ובס׳ יראים עמוד זמנים סי׳ קכג וכ״ה בדפ׳ פיזרו (עד.), וכן העתיק הר״ש ספ״י דטהרות ופי׳ רה״ג לכלים ט (ד״ס). וכן במשנה כ״י פרמה מכשי׳ ה ט, וכן בשאלת׳ ובהלכ׳ פסוק׳, וכן בסדור רש״י מהד׳ בובר. והנה רה״ג בפרושו לכלים ט ח כתב: איכא דאמרי שיפה ואיכא של חשיפה פי׳ אלא של בטיית וחיטאני בלישנא דרבנן כדאמרינן של חשיפה ושל גמי. ע״כ. וצ״ל במקום אלא של אלאשל, והוא אלאשל a) בערב׳ שפרשו המלונים הערבים כך: נבאת דקיק אלע׳צאן יתחד׳ מנהא אלע׳ראביל באלעראק, ובעבר׳: צמח דק הענפים יקחו ממנו הכברות בעראק. ופרשו עוד: עידאן ינבת בלא ורק יעמל מנהא אלחצר, ע״כ, ובעבר׳: דקל דק

a) الاسل

***חֲשִׁיקָה**, ש"נ, — שה"פ מן חשק: בג' לשונות של חבה חבב הקב"ה את ישראל בדביקה בחשיקה ובחפיצה (מד"ר ברא' פ). — ואמר המשורר: ורוה חרבך מדם בני איש ולא תשמע אליהם קול נאקה, ולא תחמול עלי קטן וגדול ותאמר כי בזה יש לי חשיקה (ר"ש הנגיד, פני תבל). ואם תשך נשיכתך נשיכה, ואם תשק נשיקתך נשיקה, באנשים אשר אין לך ולי בהם חשיקה (הנ"ל, ידידותך).

חשך[1], ממנו חשך, חשך, חשך, חשך, חשכה, *חשוך, *חשכות, מחשך.

חֹשֶׁךְ[2], ש"ז, בכנ' חשכי, — ההפך מן אור, העדר האור, שאין העין ראה כלום, Finsternis ; obscurité, darkness: ויהי חשך אפלה בכל ארץ מצרים שלשת ימים לא ראו איש את אחיו (שמות י כב-כג). ויבדל אלהים בין האור ובין החשך ויקרא אלהים לאור יום ולחשך קרא לילה (ברא' א ד-ה). יום חשך ואפלה יום ענן וערפל (יואל ב ב) תשת חשך ויהי לילה בו תרמש כל חיתו יער הכפירים שאגים לטרף ולבקש מאל אכלם תזרח השמש יאספון ואל מעונתם ירבצון (תהל' קד כ-כב) — ומליצה, עיניו בחשך תראינה, לפלא של שנוי הטבע: ושמעו ביום ההוא החרשים דברי ספר ומאפל ומחשך עיני עורים תראינה (ישע' כט יח). — וכנוי להלילה: ויהי השער לסגור בחשך והאנשים יצאו (יהוש' ב ה). חתר בחשך בתים יומם חתמו למו (איוב כד טז). — וביחס למקום שאין בו אור, כלא, קבר, וכיוצא בזה: להוציא ממסגר אסיר מבית כלא ישבי חשך (ישע' מב ז). לאמר לאסורים צאו לאשר בחשך הגלו (שם מט ט). ישבי חשך וצלמות אסירי עני וברזל (תהל' קז י). — והקבר: היספר בקבר חסדך אמונתך באבדון היודע בחשך פלאך וצדקתך בארץ נשיה (תהל' פח יב-יג). אם אקוה שאול ביתי בחשך רפדתי יצועי לשחת קראתי אבי אתה אמי ואחתי לרמה (איוב יז יג-יד). — בא בחשך, ישב במקום שאין בו אור, מפני צער ויגון, או להסתתר מעיני רואים: שבי דומם ובאי בחשך בת כשדים כי לא תוסיפי יקראו לך גברת ממלכות (ישע' מז ה). — ובמליצה, כנוי לרע אם חמרי או רוחני ומוסרי, למעשים רעים ומדות רעות: הוי האמרים לרע טוב ולטוב רע שמים חשך לאור ואור לחשך שמים מר למתוק ומתוק למר (ישע' ה כ). העזבים ארחות ישר ללכת בדרכי חשך (משלי ב יג). — ולצרה וכיוצא בזה: הוי המתאוים את יום יי' למה זה לכם יום יי' הוא חשך ולא אור (עמו' ה יח). הלא חשך יום יי' ולא אור ואפל ולא נגה לו (שם כ). ובשטף עבר כלה יעשה מקומה ואיביו ירדף חשך (נחו' א ח). יום עברה היום ההוא יום צרה ומצוקה יום שאה ומשואה יום חשך ואפלה יום ענן וערפל (צפנ' א טו). ידע (הרשע) כי נכון בידו יום חשך (איוב טו כג). העם ההלכים בחשך ראו אור גדול ישבי בארץ צלמות אור נגה עליהם הרבית הגוי לא הגדלת השמחה שמחו לפניך כשמחת בקציר (ישע' ט א-ב). אל תשמחי איבתי לי כי נפלתי קמתי כי אשב בחשך יי' אור לי (מיכ' ז ח). נקוה לאור והנה חשך לנגהות באפלות נהלך (ישע' נט ט). כי הנה החשך יכסה ארץ וערפל לאמים ועליך יזרח יי' (שם ס ב). רגלי חסידו ישמר ורשעים בחשך ידמו (ש"א ב ט). — ובמדרש: בשנה השנית למלך אחשורוש וירא (מרדכי בחלום) והנה רעש גדול וחזק ובהלה על הארץ וכו' ויקומו כל הגוים על הגוי הקטן לאבד זכרו מעל הארץ ויהי היום ההוא חושך לכל העולם ויצר לגוי הקטן מאד ויזעקו אל ה' (מד"ר אסתר, ויגד לו). — ובמשמ' יגון וצער, ההפך משמחה: גם כל ימיו בחשך יאכל וכעס הרבה וחליו וקצף (קהל' ה טז). — ואמר המשורר: דיך כי מלכך יגן בעדך, ובארץ חשכך יכין צעדך (ר"י הלוי, יונה מה תהגי). —

יצמח בלא עלים יעשו ממנו מחצלאות. ובהתזכרה של מנזור נאמר: אשל הוא שמאר וענדנא ישמי אלבוט ובאלשאם אלבאביר, ובעבר': אשל הוא שמאר ואצלינו יקראו אותו אלבוט, ובדמשק אלבאביר. ושמאר הוא צמאר במערבי' שם קנה וגמא. ומתוספתא כלא' נראה ברור כי החשיפה אינו אילן אלא מין קנה דומה לגומא. וכן אמר רה"ג (פרה ג ט): עשב שמו מגג ועושין ממנו חבל דומה לגמי וחשיפה והלפה.

[1]) גם בארמ'. ודמה .Lag לזה את השרש הערבי חשבa) במשמ' כעס, ויותר קרובה דעת Barth שהביא דמיון לשרש זה את השרש הערבי שחב, שחכב b), אשחנכב אלליל, חשך הלילה, ולשערות שחורות שחכוכ c). ולא רחוק הוא, כי השרש המקביל בערב' לשרש העברי חשך הוא ע'שק d) שהוא משמש בפרט במשמ' חשכת הלילה, וכמו"כ העין.

[2]) בארמ' חשוכא. בערב' ע'אשק e), הלילה בשחזקה חשכתו.

---

a) سحك b) سحك سحكاك

c) سحكوك، d) غسق e) غاسق

וכנוי ללא ידיעה וסכלות: כי אתה נירי יי׳ ויי׳ יגיה חשכי (ש״ב כב כט).— הוא הלך בַּחֹשֶׁךְ, בסכלות ולא ידיעה: החכם עיניו בראשו והכסיל בַּחֹשֶׁךְ ילך (קהל׳ ב יד).— ובמשמ׳ הֶעלם, שאין איש יודע מזה כלום: כי בהבל בא וּבַחֹשֶׁךְ ילך וּבַחֹשֶׁךְ שמו יכסה (שם ו ד).— *שר הַחֹשֶׁךְ, המלאך הממונה על הַחֹשֶׁךְ: שבשעה שברא הקב״ה את עולמו אמר לו לשר החשך סור מלפני שאני מבקש לבראות את העולם באורה ושרו של חשך דומה לשד (פסיק׳ רבתי, מתן תורה). — דבר של חֹשֶׁךְ, דבר לא נכון, דבר מְשֻׁבָּשׁ: אמר להן (למך לנשיו) כי איש הרגתי לפצעי וכו׳ קין הרג ונתלה לו ז׳ דורות ואני שלא הרגתי אינו דין שיתלה לי ע״ז רבי אומר הרי זה ק״ו של חשך א״כ מהיכן גובה הקב״ה שטר חובו (מד״ר ברא׳ כג).

אור, עי׳ במקומו.—אפל, אפלה.—אִישׁוֹן אֱשׁוּן. כהה.

לַיְלָה, עי׳ במקומו.—*לִקּוּי חַמָּה, לִקּוּי לבנה.

*נעמן, אוצר החשך בשמים.

עָנָן.—עֶרֶב, בין עַרְבַּיִם.—ערפל.—עתם.

צֵל.—צַלְמָוֶת.

קָדַר, קָדַר השמש.—קדרות.

שָׁחוֹר.—*שְׁקִיעַת החמה.

חָשַׁךְ, פ״ע, עת׳ יֶחְשַׁךְ, יֶחְשְׁכוּ,—היה חֹשֶׁךְ, finster, dunkel sein ; être obscur ; be dark, ויאמר להמקום שנסתלק האור ממנו: ויכס (הארבה) את עין כל הארץ וַתֶּחְשַׁךְ הארץ (שמות י יה).— והגוף המאיר כשכבה אורו: כוכבי השמים וכסיליהם לא יהלו אורם חָשַׁךְ השמש בצאתו וירח לא יגיה אורו (ישע׳ יג י). אור חָשַׁךְ באהלו ונרו עליו ידעך (איוב יח ו). יֶחְשְׁכוּ כוכבי נשפו יקו לאור ואין (שם ג ט). — ובמליצה, חָשַׁךְ היום: ובתחפנחס חָשַׁךְ היום בשברי שם את מטות מצרים (יחזק׳ ל יח). — ובהשאלה להעינים, חשכו העינים, חדלו לראות, ובמליצה בענין צער ויגון: על זה היה דוה לבנו על אלה חָשְׁכוּ עינינו על הר ציון ששמם שועלים הלכו בו (איכ׳ ה יז-יח). תֶּחְשַׁכְנָה עיניהם מראות ומתניהם תמיד המעד (תהל׳ סט כד). ואל ידוה לבנו ואל יחשכו עינינו (ברכ׳ יז.).—ובמשמ׳ העקרות, כשהעינים קמות מזקנה: ובטלו הטחנות כי מעטו וְחָשְׁכוּ הראות בארבות (קהל׳ יב ג). — ובלשון נקבה חָשְׁכָה, נעשה חֹשֶׁךְ: לכן לילה לכם מחזון וְחָשְׁכָה[1])

לכם מקסם ובאה השמש על הנביאים וקדר עליהם היום (מיכ׳ ג ו). —ומצוי שמוש זה בתלמוד: לא כסהו מבעוד יום לא יכסנו משתחשך (שבת ד ב). מי שבא בדרך והיה ירא שמא תחשך לו והיה מכיר אילן או גדר (ערוב׳ ד ז). מאימתי מברך משתחשך לא בירך משתחשך מברך כל הלילה (תוספתא ברכ׳ ו י). מעשה ברבי טרפון שהיה מהלך בדרך וחשכה לו ולן חוץ לעיר (ערוב׳ מה.). ר׳ יוסי אומר אוכל והולך עד שתחשך (פסח׳ קב.).—ובהשאלה במשמ׳ שחור, השכו הפנים, נעשו שחורים, כהים: חָשַׁךְ משחור תארם לא נכרו בחוצות (איכ׳ ד ח). ר״ח בן אנטיגנוס אומר (מרוח אשך הוא) כל שמראיו חשוכים (בכור׳ ו ה). — ואמר הפיטן: אבלה נפשי וחשך תארי, בית תפארתי נשרף ביד הארי (שחרית לצו״מ, אבלה). — ובמליצה, *חָשַׁךְ העולם בעדו, היה בצרה גדולה: כל אדם שמתה אשתו בימיו עולם חשך בעדו (סנה׳ כב.). אוי לי שבשביל שסרחתי עולם חשוך בעדי (ע״ז ח.).

—הפע׳, הֶחְשִׁיךְ, יַחְשִׁיךְ, וְהַחְשַׁכְתִּי, — א) פ״י, הֶחְשִׁיךְ את היום וכדומה, עשה שיחשך: עשה כימה וכסיל והפך לבקר צלמות ויום לילה[1]) הֶחְשִׁיךְ (עמוס ה ח). והבאתי השמש בצהרים וְהַחְשַׁכְתִּי לארץ ביום אור (שם ח ט). תנו ליי׳ אלהיכם כבוד בטרם יַחְשִׁךְ[2]) ובטרם יתנגפו רגליכם על הרי נשף (ירמ׳ יג יו). — ובהשאלה, הֶחְשִׁיךְ עצה וכדומה: מי זה מַחְשִׁיךְ עצה במלין בלי דעת (איוב לח ב). החשכת עצה שנטלתי למעלן (פסיק׳ רבתי, אחרי מות). — *והחשיך את העינים: הוא מלאך המות שמחשיך עיניהן של בריות (ילמדנו חקת, בערוך). זו מדי שהחשיכה עיניהם של ישראל בגזרותיה (מד״ר שמות נא). — ב) פ״ע, הֶחְשִׁיךְ כמו חָשַׁךְ, נהיה חשך: שלח חשך וַיַּחְשִׁךְ ולא מרו את דבריו (תהל׳ קה כח). גם חשך לא יַחְשִׁיךְ ממך ולילה כיום יאיר (שם קלט יב).—*הֶחְשִׁיךְ לו, נעשה חשך, שקעה החמה ובא הלילה: מי שהחשיך לו בדרך נותן כיסו לנכרי (תוספתא שבת יח א).— ובמליצה, במשמ׳ בא זמנו למות: וכבוא שמשו יניח כל רכושו לאכזרי ומי שהחשיך לו בדרך נותן כיסו לנכרי ואוהב כסף לא ישבע כסף ואתה מאומה לא תשא בידך כאשר תלך (מלחמ׳ החכמה והעשר ד:). — ג) *הֶחְשִׁיךְ פלוני במקום, שהה שם עד הלילה: מי שהחשיך בדרך נותן כיסו

[1]) י״ם שהוא ש״נ ע״מ חכמה.

—[1]) ס״א ללילה.— [2]) ואולי כאן במשמ׳ פ״ע.

לנכרי (שבת כד א). כל שאני זכאי באמירתו רשאי אני להחשיך עליו (שם כג ג). אין מחשיכין על התחום לשכור פועלים ולהביא פירות אבל מחשיך הוא לשמור (שם). מחשיכין על התחום לפקח על עסקי כלה (שם ד). למלך שהוא דן על הבימה ומחשיך והיו בניו מחשיכין אצלו (מכי' בשלח, פתיח'). המוצא ספר בשדה יושב עליו ומשמרו מחשיך עליו נוטלו ובא לו (תוספתא ערוב' יא יה). ובאין עניי כפר שיחין ועניי כפר חנניה ומחשיכין על התחום למחר משכימין ובאין (גמ' שם נא:). לא יהא אדם מחשיך בדרך ולא יצא כשהוא מבושם (דא"ז ו). —נפע' *נֶחְשַׁךְ,—נהיה חשך: חשכו מאורות וגם שחקים וכל דרך מאד נֶחְשַׁךְ סתום לפניך, כי השחקים מאד זורו ואספו לאורם לפני כל שאון על רוב יגוניך (ר"א קליר, קינ', ציון). תועלתה (של הנפש) בהכנסה בתוך גוף האפול והנחשך (מ' די ליאון, הקד' נפש החכמ'). — התפ', *נִתְחַשֵּׁךְ, — נִתְחַשְּׁכוּ העינים, חדלו מראות: אלו עינים של האדם שהם ראים את העולם ובשעת וקנתו יתחשכו (הוספ' ב לאדר"נ נוסח' א).—*והתחשך, נעשה חשך, סר האור ממנו: כפי מה שירבה (האדם) להסתבך בעניני העולם כך מתרחק מן האור העליון ומתחשך יותר (רמח"ל, דרך ה' ד ה).

חָשֹׁךְ, ת"ז, מ"ר חֲשֻׁכִּים,— אדם חָשֹׁךְ, שפל ונבזה, : aus niederem Stande ; bas ; ignoble חזית איש מהיר במלאכתו לפני מלכים יתיצב בל יתיצב לפני חֲשֻׁכִּים (משלי כב כט).—ולית' חָשׁוּךְ: בל יתייצב לפני פרעה החשוך (פסיק' רבתי, ותשלם). ואין אתה חושש לדבר מקצת החשוכים מעמי הארץ (ספ' היכר לישועה הקראי, העריות). — *פנים חֲשֻׁכּוֹת, פנים של כעס: השלו ששאלו (ישראל במדבר) ממלא מעים ניתן להם בפנים חשכות אבל המן ששאלו אותו כהלכה ניתן להם בפנים מאירות (מכי' בשלח ד ב). — והשתמשו הסופרים בזמן החדש במלה זו במשמ' אנשים בלי השכלה ומתנגדים להשכלה ודעת, Finsterling obscurant: הו הו חשכים חסרי לב וזהר, מה יחר אפכם ותקנאו איש דעת, כי יאיר עינים כי יפתח צהר, לראות למאורו כל מום מגרעת (אד"ס, מורדי אור).

חָשֵׁךְ[1], ת"ז, מ"ר חֲשֵׁכִים,—כמו חֹשֶׁךְ, הלך חֲשֵׁכִים, הלך בחשך, במשמ' הפשוטה או במליצה במשמ' רוחנית: מי בכם ירא יי' שמע בקול עבדו אשר הלך חֲשֵׁכִים [1]) ואין נגה לו יבטח בשם יי' וישען באלהיו (ישע' נ י).—ואמר הפיטן: בוראו הכיר לשלש איתן האזרח, וכתת ושבר אלילי תרח, ומבין חֲשֵׁכִים אורו זרח (יוצ' ב' שבוע', בשורי מעשהו). — והמשורר אמר: וישאף (השמש) ויזרח אל מקומו בראש טלה ויסוב על בתיו כמלך בטירותיו, ויבא בצל ארץ ואז יחשך אורו בצלו למען אין חֲשֵׁכִים תמורותיו (ראב"ע, בשם אל).

חֲשֵׁכָה, חשיכה, ש"נ, סמי' חֶשְׁכַת,—כמו הקודם: ויהי השמש לבוא ותרדמה נפלה על אברם והנה אימה חֲשֵׁכָה גדלה נפלת עליו (בראש' יה יב). גם חשך לא יחשיך ממך ולילה כיום יאיר כַּחֲשֵׁיכָה כאורה (תהל' קלט יב). —והגון השחור של גוף עכור: ישת חשך סתרו סביבותיו סכתו חֶשְׁכַת[2]) מים עבי שחקים (תהל' יח יב).—ובמליצה בהשאלה במשמ' צרה: ואל ארץ יביט והנה צרה וַחֲשֵׁכָה מעוף צוקה ואפלה מנדח (ישע' ח כב). — ובמשמ' סכלות ובערות: לא ידעו ולא יבינו בַּחֲשֵׁכָה יתהלכו (תהל' פב ה).—ומצוי בתו"מ בפרט במשמ' ראשית הלילה אחרי הערב השמש[3]): ספק חשכה ספק אין חשכה (בע"ש) אין מעשרין את הודאי (שבת ב ז). לא יצא החייט במחטו סמוך לחשיכה שמא ישכח ויצא (שם א ג). יצאת כת הראשונה וישבה לה בהר הבית שניה בחיל והשלישית במקומה עומדת חשיכה יצאו וצלו את פסחיהן (פסח' ה י). פעם אחת נתקשרו השמים בעבים כסבורים העם לומר חשכה הוא (ברכ' כז:). — ואמר הפיטן: חול ושבת כרבים מלאכותיו בשלש באות, קובצו עיירות הסמוכות עסק גדול לנאות, חשכה קצרוהו ונתנוהו בקופה ולעזרה מובאות (ליל ב' פסח, אור יום).—*עם חשכה, מיד בתחלת הלילה: שלשה דברים צריך אדם לומר בתוך ביתו ערב שבת עם חשכה עשרתם ערבתם

---

[1]) משק' ירח, ובערב' ע'אשק, ועי' הערה לקמן.

—[1]) י"ם כי זה רבים בל"ז מן חֲשֵׁכָה, אך יותר נראה להניח לרבים זה יחיד בפ"ע, וכן דעת Stade § 324 b, וסמך לדבר גם השם הערבי ע'אשק a), בשין חרוקה, שהוא מקביל ממש להצורה חָשֵׁךְ בעבר', ומשמ' הוא הלילה החשוך מאד, ועי' הערה להשרש.

[2]) כך ברוב הספרים, ובקצתם חשכת, בכף דגושה. ובש"ב במקום זה חשרת, עי' זה הערך. — [3]) כך גם בערב' ע'אשק, אול ט'למה אלליל (אלג'והרי).

a) غاسق

הדליקו את הנר (שבת ב ז). אין נותנין פת לתנור עם חשכה (שם א י). משלשלין את הפסח בתנור עם חשכה (שם יא). בשבעה נכנסו גוים להיכל ונטלו את הים ואת המכונות ואת העמודים והיו מקרקרין בו שביעי שמיני ותשיעי עד שפנה היום וכו׳ עם חשיכה הציתו בו את האור והיה נשרף בעשור לחודש (סעו״ר כז). לא תמלא אשה קדירה עססיות ותורמוסין ותתנם לתוך התנור ע״ש עם חשכה (ירוש׳ תרומ׳ ב מא ג). מעשה בשמעון בן קמחית שיצא עם מלך ערבי ערב יום כפורים עם חשכה ונתזה צינורה של רוק מפיו על בגדיו (שם מגי׳ א עב.). אבא תחנה חסידא נכנס לעירו ערב שבת עם חשיכה וחבילתו מונחת לו על כתפו (מד״ר קהל׳, לך אכול). — ובשמוש פעל עבר שֶׁחָשֵׁכָה, מִשֶּׁחָשֵׁכָה: נחקרו העדים ולא הספיקו לומר מקודש עד שחשיכה הרי זה מעובר (ר״ה ג א). שחטה עד שלא חשיכה מותר לשחוט את בתה משחשיכה אסור לשחוט את בתה כל היום וכל הלילה (תוספתא חול׳ ה ח). כיון שחשיכה אמר להן בא השמש או׳ הין (ירוש׳ מגי׳ ב עג ג). מכיון שחשיכה מהו שיהא (הנכנס בסוכה) צריך להזכיר זמן (שם סוכ׳ א נב:). אין טומנין אפילו בדבר שאינו מוסיף הבל משחשכה (שבת נא.). — ובהשאלה, קרן חֲשֵׁכָה, בסכלות ולא דעת: יהי רצון מלפניך ה׳ אלהינו שתעמידנו בקרן אורה ואל תעמידנו בקרן חשכה ואל ידוה לבנו (ברכ׳ יז.).

״חֲשֵׁכוּת, ש״נ, — כמו חֲשֵׁכָה, בהשאלה, במשמ׳ לא-דעת ובערות: אעבוד את ה׳ בשביל ימות המשיח אשר יסיר החשכות מעמנו ויתרבה האור והשכל וההשגה (קדוש׳ לוי, כי תבא).

א. חשל[1]), ממנו א. חָשַׁל, ״חָשׁוּל, ״חֵשֶׁל.

א. חָשַׁל, — קל לא נמצא בספרות הקדומה.

— נפע׳, נֶחְשַׁל, נֶחְשָׁלִים, — הַנֶּחְשָׁל אחרי החַיִל, מי שתשש כחו ואינו יכול למהר לכת עם החיל והולך לאט לאט ונשאר לאחור, Marodeur: זכור את אשר עשה לך עמלק בדרך בצאתכם ממצרים אשר קרך בדרך ויזנב בך כל הַנֶּחֱשָׁלִים אחריך ועתה עיף ויגע (דבר׳ כה יז-יח). — ואמר הפיטן: אמרו לכו ונכחיד נכשלים, אז כמאז זנב כל הנחשלים (יוצ׳ שבת זכור, תמימים). עוילים הוצעו חללים, יציאי עקרבי אמללים, עומדים לזנב נחשלים, אחזו לנו שועלים (יוצ׳ שחוה״מ פסח, אהוביך). נבוני דעת התקדשו ברוח שפלה כי הוא כבודי ופארי, נין ונכד למזנב נחשלים תמחו שמם וזכרם מעפרי (אזהר׳ לר״י ברצלוני, אמנס). — והמשורר אמר: אכן אצילי עמך יקלו בסוד השיר ומומיו חשבו מי שהו, וביום קרב כנחשלים נחספו ובנוססם קוץ ודרדר ידלחו (רשב״ג, אולי דמעות). — וגם שאר בע״ח: ויצאו האילים המתחבאים מפחד הארי, וינגחו נחשלי הצאן בחרי (ר״י ב״ר תנח׳ ירוש׳ לר״ד בן הרמב״ם). — ועת׳: דורשיך בת ציון יום יום ימעטו, מפלטת מחנך רבים יֵחָשֵׁלוּ, אלה מכאב לב וריש יכשלו, אלה מטוב לב שמנו ויבעטו (יל״ג, אחרי מות סד״ל). — ״ובהשאלה במליצה להרעיונות, המחשבות: לבי באימת אהבה גוע, כי הזמן אבני נדוד קולע, חילי סעיפי אחריה נחשלו וזמן יזנב ואני יגע (רשב״ג, לבי באימת). והנה אנחנו פה היום מלקטים שכחת שבליהם ומזנבים נחשליהם (ר״י אלחריזי, תתכמוני יח), ר״ל השירים החלשים, הרפים. וללמוד ניביו ונתיביו ולזנב נחשלי אמריו (שם יו). השמתם לבבכם אליו, ואם טעמתם דבש מליו, כי אין מזנב נחשליו, ואין משיג במרוצתו אבק רגליו, מה מתקו משליו, ומה נעמו מהלליו (שם א). — ובכלל במשמ׳ ״לֵאוּת ורפיון כח: אום גלות סובלת, ביד אויב נחשלת, גועשת וזחלת (סליח׳ יוס ה, יחידה). בעון כי כשלת ולבך אחורנית, זנבוך ונחשלת ראשונה ושנית (סליח׳ י׳ טבת, אבותי). חיש קם כגבור לעשות מצותו לא עיפה נפשו ולא נחשלה (ר״י נאגארא, זמיר׳ לר״ה, נפשי). — ואמר המליץ: ואין חומל עלי, לחזק נחשלי, ונשארו רגלי, סבוכים בסירים (ספ׳ המוס׳ לר״ז בן סעדיה ב). ומי יחזק נחשלי, ואימות מות נפלו עלי (שם). — וכח הגוף ביחס להדפק: ואיננו חלש (הדפק) כי לא נחשל הכח באיכות או כבד כהחשל הנאדי (קאנון ג יד ד ה). — ועץ נֶחְשָׁל, נרקב: איזה עץ עומד במים ואינו נחשל ואיזה עץ נחשל (מדה״ג, ויעש נח).

— פע׳, ״חִשֵּׁל, — חִשֵּׁל את הרוח וכדומה, שבר והרפה את כחו: הרוח הזה בשעה שהוא יוצא בעולם הקב״ה מחשלו בהרים ומשברו בגבעות (מד״ר קהל׳, הולך אל דרום). — ואת הגוף וכדומה: חומץ קר ורטוב

---

[1]) י״א כי הוא הסרוס מן חלש, ובערב׳ משמש שרש ח׳של[a]) גם במשמ׳ רפיון כח.

---

[a] خشل

ממעיט האדומה והדם והזרע ומחשל הבשר וכח הגוף (מ׳ אלדכי, ב״א ה). — ובהשאלה: כי השררה מחזקתה והדלות מחשלתה ולולי השררה לא היה העולם מתקיים (ר״י א״ת, תמה״נ לרסב״ג כז).

— קל, ״חָשַׁל, — כמו נחשל: אשרי אדם בוטח בך, בך אומץ חושלים, בך בטחון כושלים (תיק׳ ליל שבת בין ר״ה ויוה״כ, אשרי אדם). — ומקו׳ חָשׁוֹל: דודי נקדתי לך שירי יען שכלך נחשל חשול, ונתיבותיו לך פניתי אולי לבך עליו ימשול (ר״י אלחריזי, תחכמוני כ).

— הפע׳, ״הֶחֱשִׁיל, — החשיל אותו, עשה שיחשל, ואמר הפיטן: פץ לי מחשילי, מה דודך משלי, פוצי מרפש ומדלי (ר״א קליר, יוצר ב׳ פסח, אפיק). בבתר נזל המשיל, והחצין הגביה בסתר, בעמק חציו החשיל, והברית עד הרי בתר (רסע״ג, עבודה). זכור אשר עשה לך, אשר קרך ויחשילך (יוצ׳ שבת זכור, אלהים).

״חֲשֶׁל, ש״ז, מ״ר חֲשָׁלִים, — חלשות ורפיון כח: צור תמוך אשורי מהנשל, קוממני והזקני מרפיון וחשל (יוצ׳ יוה״כ, אמיך). למען נאמן אמיץ בלי חשל ונצל מכשל (הושע״ר, אנא אל נא). — ובמשמ׳ אדם נחשל: שדי זכר לילה חולק, שרש וענף בחלקלק להחלק, תמור כי חשליו המליק (עמלק), תבע להזכר מעש עמלק (יוצ׳ זכור, אזכיר סלה).

ב.*חשל[1]), ממנו ב.*חָשַׁל.

ב.*חָשַׁל, — קל לא נמצא.

— נפע׳, *נֶחְשַׁל, — נדחה והשלך בזלזול וכעס, verwerfen ; rejeter; throw away: שלא היה (עמלק) הורג אלא בני אדם שנמשכו מדרכי המקום ונחשלו[2]) מתחת כנפי הענן (ספרי, תלא רצו).

״חשם[3]), ממנו ״חִשּׁוּם, ״חָשַׁם, וי״א גם חַשְׁמַן.

[1]) בערב׳ ח׳של a) במשמ׳ דחיה והשלכה בזלזול, ועי׳ בהערה לקמן.

[2]) פרשו המפרשים גם זה במשמ׳ רפיון כח. אך מהמליצה ונחשל מתחת הכנפים נראה כי הכונה נתרחק, השלך מן, והוא ממש כמו הפעל חַ׳שַׁל a) בערב׳ הרשום בהערה להשרש.

[3]) שרש הניחו קצת בעלי הלשון להשם הפרטי חשם שבמקרא ולהשם חשמנים, ודמוהו להשרש הערבי חשם b) שמשמש במשמ׳ עובי ושומן, ואמרו שמזה נסתעף המושג של כח ואמץ ושל גדלות ושררה, ועי׳ הערה לחשמן.

a) خَشَّل b) حشم

״חָשַׁם, פ״ע, — קל לא נמצא.

— נפע׳, ״נֶחְשַׁם, — נהיה אמיץ כח וחשוב, mächtig sein ; être puissant ; be forthy: דודי גזר לעבד ינצל אליך בעזך כי נחשמת, אל תלשין עבד אל אדוניו פן יקללך ואשמת (אזהר׳ לרסע״ג, קמע״ג).

חַשְׁמַל[1]), ש״ז, ובהוספת ה חַשְׁמַלָּה, מלעיל, — א) שם דבר נוצץ ומבהיק, ולא נתבאר בודאות מהו: וארא והנה רוח סערה באה מן הצפון ענן גדול ואש מתלקחת ונגה לו סביב ומתוכה כעין החַשְׁמַל מתוך האש (יחזק׳ א ד). וארא כעין חַשְׁמַל כמראה אש בית לה סביב ממראה מתניו ולמעלה וממראה מתניו ולמטה ראיתי כמראה אש ונגה לו סביב (שם כז). ואראה והנה דמות כמראה אש ממראה מתניו ולמטה אש וממתניו ולמעלה כמראה זהר כעין החַשְׁמַלָה (שם ח ב). — ובמשמ׳ ״זֹהר ונגה: כשמוע השר יופי השירה, נפלא על חשמלי זהרה, ויאמר שירתך זאת גברה, על כל השירות ביופיה (עמנ׳, מחבר׳ ח). — ב) *שֵׁם למין ממיני המלאכים מאירים ומגונים: מעשה בתינוק אחד שהיה קורא בבית רבו בספר יחזקאל

[1]) כבר הקדמונים לא ידעו לנכון משמ׳ מלה זו. השבעים והולג׳ תרגמוה electrum, שעקר משמעתו הוא תערובת מזהב וכסף, וכמו״כ השרף הידוע, חלמוני הגון, שיש לו הסגולה הידועה שבהתחככו ימשך אליו גופים דקים. ובגמ׳ (חגי׳ יג.) אמרו: מאי חשמל אמר רב יהודה חיות אש ממללות במתניתא תנא עתים חשות עתים ממללות בשעה שהדיבור יוצא מפי הקב״ה חשות ובשעה שאין הדיבור יוצא מפי הקב״ה ממללות, ע״כ, ואמרו המפרשים כי הכונה בדרוש זה שפרשו חשמל כנוי למלאכים, וכן פרשו את המאמר שהובא בפנים בענין התינוק שהיה מבין בחשמל. והנה כל זה מפוקפק, ומלשון הכתוב כעין החשמל מתוך האש, אם אין נוסחה זו משובשת, נראה יותר כי הכונה בחשמל היא לחלק מעצם האש, או הלהבה. ולכן בארו המפרשים הקדמונים· שלנו מלה זו במשמ׳ החלק היותר דק מהשלהבת, תכלת הגון. אמר ריב״ג: כעין החשמל כלון נאר זרקא באצ׳מאר אלנאר, ע״כ, ובעבר׳ בתרג׳ ר״י א״ת: כמראה הצבע הקרוב לתכלת ויש בו הסתר כי צריך להיות כמראה אש חשמל. ע״כ. וכעין זה רוב שאר המפרשים. ואמר ר׳ אליעזר מבלגנצי: אין אנו בקיאים בלשון המקרא ברוב דברים ואין לנו אלא הענין וענינו יורה עליו כי זוהר צח וברור במאד מאד הוא כזוהר ברירות החמה שנראית נעה ונדה כגלי מים

והיה מבין בחשמל[1]) ויצאה אש מחשמ׳ ושרפתו (חגי׳ יג.). כנגדם למעלה אותם המלאכים הנקראים חשמלים ואלו הם לפנים ממעלת הצדיקים (מדר׳ ג״ע). באותה שעה רעשה הארץ והעולם מזדעזע והים מתפרד וחשמלי אש שהיו דומים לגדפי טווס מקיפים מסוף העולם ועד סופו (מדר׳ ג״ע וגיהנס). כתובים בו (בהספר) ענינים ומלים מאירים ככבבי גלגלים ובאראלים ובחשמלים (הקד׳ מנורת המאור). וסוד החשמל שהוא המלאך העליון והקרוב אל השכינה (מנח׳ קנא׳ לר״י מפיסא 103).— ואמר הפיטן: רוחש חשמל, אשר חש ומל, שבחו למל, ומעצומו יאמל (יולר שבת ב׳ חנוכה, אמלו). זכור נלהט אשר רהט דרוש חשמל והוא מקנא (יול׳ שבת ור״ת, אביר). ומתעטפים בשרפים ואראלים, והמשילם לתרשישים וחשמלים (ר״י הלוי, קדוש׳ יוה״כ, ברכו ה׳). אראלים וחשמלים יתנו שיר לשם האל (יול׳ שבת א אחה״פ, ארחליס). ומלאכי מעלה הנעימו מהללו, ובהיכלו כבוד אומר כלו, שרפים ואופנים וזיקי חשמלו, קדושה ותהלה קדמו לסלסלו (יולר ב׳ שבוע׳, וכל העס). בחשמלי הערבות הראה צור מלכי, כי מארץ ערבות יבש בקראי חבי (סמא״ל, נעי׳ יוה״כ, עב קו).—

ג) ·· הכח הטבעי שיש בקצת גופים שבהתחככם ימשכו אליהם גופים אחרים ויולידו אש ואור וכדומה, Elektrizität; électricité; e-ty: מה הספירות אם לא גלגלי שמים, האור החם הקיטור הַחַשְׁמַלָּה[2]), כל כחות הטבע הם מלאכי מעלה, ידעום החוקרים גלויי העינים (יל״ג, שני יוסף בן שמעון ה). — ופשט השמוש הזה מאד בפרט בדבור ובספרות החדשה, וגזרו ממנו גם פעל חִשְׁמֵל במשמ׳ טען גוף מן הגופים בכח החשמל.

חַשְׁמַן, ש״ז, מ״ר חַשְׁמַנִּים, — א) מלה לא נתבררה משמעתה בודאות: יאתיו חַשְׁמַנִּים[1]) מני מצרים כוש תריץ ידיו לאלהים (תהל׳ סח לב). — ופשט המנהג להשתמש בשם זה כתאר כבוד להכהנים העליונים של הכנסת הקתולית[2]), Kardinal ; cardinal: ושם (ברומי) שר גדול מאד, חשמן נשא הוד, חכם בידידיה, שמו קארדינאל איגידייה (ר״א בחור, הקד׳ תריזית למסו׳ המסור׳). ואמר לי החשמן תלמידי כי לא ידע מה הוא (הוא, נמוק׳ על שרשי רד״ק, בדלת). ואחר שנתרפאתי הלכתי לרומה לראות הככבים ודמותם וקודם בואם הגדתי הכל לאפיפיור ולקצת החשמנים מגדולי החצר כתוב על ספר (מכת׳ ר״ש מולכו, בדה״י של יוסף הכהן ב). וילכו אחריהם (אחרי הדוכסים שהלכו עם הקיסר) שני חשמנים ועמהם אמתחות מלאות מטבעות זהב וכסף (שם). סוף דבר כשראו החשמנים ההגמונים והעירונים ושאר גדולי העיר את הנער ההוא מת המה ראו כן תמהו נבהלו (גזר׳ פאולי בשנ׳ שטו, REJ IV 95). נדפס וכו׳ תחת ממשלת האדון החשמן (שער תשוב׳ ריב״ש, משנ׳ שיט). בשנת חמשת אלפים ושנ״ז ביום א׳ וי״ג ימים לחדש סיון בא השמועה מרומי אשר הפיפיור הלז הנקרא קלימינטי אוטבו עשה י״ו חשמנים ובתוכם נעשה ההגמון הלז מפרמו הנקרא בשם אוטביו בנאנרינו (כ״י אוקספ׳, REJ IX, 154). הנה הנם על ראשה מעלת החשמן פילויו אסטלי ומעלת החשמן טריאו לואיגיידיל וירמו (מגלת נהרות למרדכי כ״י להלון). מנעורי ועד עתה נאמן בית החשמן המפואר והיקר ומאד נעלה פרנסיסקו בינטיולי הייתי (הקדמ׳ הודא׳ בע״ד לדוד נשיא). ואנה ה׳ לפנינו המרומם כמ״ר מנחם תנחום וכו׳ וקנא לאלהינו ולתורתו נכנס בעובי

(פרוש יחזק׳, הול׳ מק״נ). אך יש מפקפקים בנוסחה זו, וסוברים כי היא קצת משובשה. ולכן אין לעמד על פרושה האמתי של מלה זו. — [1]) כבר נזכרה בהערה למעלה דעת המפרשים שהכונה כאן למלאך, אך הלשון והיה מבין בחשמל ויצא אש מחשמל אינו מתישב יפה בענין זה. — [2]) והעיר המשורר שם בהערות וז״ל: כונתי להכח הטבעי הנקרא עלעקטריציטעט שכן תרגום היוני של חשמל הוא עלעקטראן ואלו היתה שפת עבר עתידה להתחדש והסופרים רשאין לברוא בה ניב שפתים הייתי אומר לקרוא בשם חשמל להטיליגרף או להטיליפון ויהיה השם חשמל מורכב משתי מלות: חש מל כלומר ממהר לדבר על דרך חש בז (ישע׳ א) וכדרשת הז״ל עלין עתים חשות ועתים ממללות (חגי׳ ט:). ע״כ. ואעפ״י שאין כל יסוד אמתי ליחס להשמל משמ׳ electrum זו, כי אין ספק בדבר שלא היתה לחשמל משמ׳ electrum, וההרכבה של חשמל אינה אלא דרשה, אעפי״כ, בודאי כדי הוא יל״ג לקבל השמוש שהשתמש בו במלה מן המלים למושג מן המושגים, והצרך עשה שנתקבל השמוש הזה בהדבור ובהספרות ואין מערער ע״ז.

[1]) פרשו קצת הקדמונים שם עם, שם יושבי ארץ חשמון, ויש פרשו במשמ׳ שרים גדולים.— [2]) ר״א בחור, בנמוקיו לשרשי רד״ק, ערך חשמן אומר: א״א היהודים הלועזים קוראים הקרדינלי חשמנים ולא ידעתי מהיכן למדו לומר כן והלא לא נמצאו במצרים קרדינלי. ע״כ. וכבר העיר מ׳ פרלס (M. Perles, Beitr.) כי השם חשמן במשמ׳ קרדינל בא בפעם הראשונה בערוך הקצר כ״י רטיסבון, שהוא עתה במינכן.

הקורה וסבב פני הדבר בחכמתו עם ה ח ש מ ן יר"ה אדון יקר רוח איש תבונה (הקד' מגיה ספ' הזהר, דפ' מנטובה). שבאו לידיהם עזבונות חכמי היונים שהביא עמו ביזאריאון ה ח ש מ ן מקוסטנטינה (אליס ליס"ר מקגדיה, כתב ג' לזרח).

חשן, ממנו חֹשֶׁן.

חֹשֶׁן[1], ש"ז, — כעין כסות או תכשיט יכסה את החזה, Brustschild ; pectoral : ואלה הבגדים אשר יעשו חֹשֶׁן[2]) ואפוד ומעיל וכתנת תשבץ (שמות כח ד). ועשית חֹשֶׁן משפט מעשה חשב כמעשה אפד תעשנו זהב תכלת וארגמן וכו' רבוע יהיה כפול זרת ארכו וזרת רחבו ומלאת בו מלאת אבן וכו' ועשית על הַחֹשֶׁן שרשת גבלת מעשה עבת זהב טהור ועשית על הַחֹשֶׁן שתי טבעות זהב ונתת את שתי הטבעות על שני קצות הַחֹשֶׁן ונתתה את שתי עבתת הזהב על שתי הטבעת אל קצות הַחֹשֶׁן ואת שתי קצות שתי העבתת תתן על שתי המשבצות ונתתה על כתפות האפד אל מול פניו ועשית שתי טבעות זהב ושמת אתם על שני קצות הַחֹשֶׁן על שפתו אשר אל עבר האפוד ביתה ועשית שתי טבעות זהב ונתתה אתם על שתי כתפות האפוד מלמטה ממול פניו לעמת מחברתו ממעל לחשב האפוד וירכסו את הַחֹשֶׁן מטבעתו אל טבעת האפוד בפתיל תכלת להיות על חשב האפוד ולא יזח הַחֹשֶׁן מעל האפוד (שם יה-כח). — והשתמשו המשוררים במלה זו במליצתם: אמרין ספירים, ואותותיו שרים, ומלואת טורים, ב ח ש ן סדורים (ר"ש הנגיד, כאשמורת). והסהר לבוש ח ש ן ירקרק שאלו מהדר שמש ואוריו (רשב"ג, כשורש ען). אסירי הזמן טבעו בתוך בוץ ורגלי הטבעו תוך מצולה, אני אדן והצרות קרשים אני אפוד וְהַשְּׁנִי כוס רעולה (עמנ', מחבר' א).

חשק[3], ממנו חֵשֶׁק, חָשַׁק, חוֹשֵׁק, חָשׁוּק, חֲשׁוּקָה, חֲשִׁיקָה, חַשְׁקוּת, חַשְׁקָן.

[1]) לא נתברר מקורו. יש סברים כי נגזר מהשרש חשן a) שמשמש בערב' במשמ' יפה, אך זה רחוק. ועי' הערה לקמן. — [2]) צורת החשן הזה מבוארה היטב בהכתוב בעצמו, ותרגמו ריב"ג בדנה b) בערב', והוא כעין כתנת קטנה או שריון.

[3]) בערב' עשק c).

a) حسن b) جنة c) عشق

חֵשֶׁק[1], ש"ז, בכנ' חִשְׁקִי, — נטיה עזה של הנפש לדָבָר, ומשמש, א) במשמעה כללית של חפץ ורצון, Begehren ; désir ; desire : ככלות שלמה לבנות את בית יי' ואת בית המלך ואת כל חֵשֶׁק שלמה אשר חפץ לעשות (מ"א ט א). תעה לבבי פלצות בעתתני את נשף חִשְׁקִי שם לי לחרדה (ישע' כא ד). — ואמר הפיטן: אזכרה מקדם פלאיך לשמך ולזכרך תשק, בך גילה שלמה מחמד חפצי ח ש ק (שבת בין יוה"כ וסוכות, אזכרה). דקדוק הלכות שבת הזהר ממצוא ולדבר חפצי ח ש ק ך (אזהר' ר"י ברצלוני, אתה דעי). — ותשוקה חזקה לדבר: אם הנדוד חלקי, מכל עמל נפשי, אשמח בחבלי כי, צריו בתירושי, לא אשכחה ח ש ק י, לעד ולא אשי (ראב"ע, אם הנדוד). על דרך מליצת השיר המפורסמת שתקר' שם ההשגה המגעת עם חזוק ח ש ק השם יתעלה נשיקה (מו"נ ג נא). עת כל אנוש ישים בתבל ח ש ק ו, אשים באל ח ש ק י ואשמר חקו (ר"י חריזי, תחכמוני ט). נתן (האלהים) בלבי ח ש ק העולם לרדוף אחרי ימים והבלם (רמב"ן, מסתגאב לר"ה, מראב). — ומ"ר: ה ח ש ק י ם מחשכים, וכלי הנשקים שקים, הפנינים צנינים, והשושנים קמשונים (כתי"ע ד). ובהעמיקו העלה עמו את חשק שלמה וכל ה ח ש ק י ם הנאים (אגר' התנו' לר"י לטיף). — ב) בפרט בענין נטית אהבה בין זכר לנקבה, Liebe; amour ; love : נגיעה (באמה) מביאה לידי חימום וחימום לידי יצר ה ח ש ק (כלה רבתי ב). ה ח ש ק יעור עיני חכמים (ראב"ע, פתגמ' ומכטאיס לא). חדה עם יעלת ח ש ק יפת מראה יפת קומה, ואולם שור ואל תגע כמו תשור פני בימה (סוא, קרא פיר זה). לא אדע מה הוא ה ח ש ק אבל אדע כי הוא שגעון אלהי (מוסרי הפלסופ' ב ב). ה ח ש ק כח בראו הבורא למען יהיה כל חי יכול לדחות הכח ההוא כי היא דוחקת אותו על תאותו להוליד (שם א). והיה אפלטון אומר לא יתכן למנוע ח ש ק הנפשות בנפשות כ ח ש ק הגויות בגויות (שם א יט). בני אל תמכור אשתך ביפי אשת זולתך כי ה ח ש ק מתעה השכל וככר התעה מי שהיה חכם ממך (מבח' הפניני' לרשב"ג 58). שתכלית ה ח ש ק בעלי חיים זה עם זה הוא נמצא כחושק עם חשוקתו (מלמד התלמיד',

[1]) בערב' עִשק a).

a) عِشق

חיי שרה). החשק הוא דבקות המחשבה באהבה גדולה ועזה שאין מחשבת החושק נפרדת מן החשוק כלל (כד הקמח לר׳ בחיי, אהבה). אם לא תרחמני אהי יורד לשאול בציר חשק ואספה (ר״י חריזי, תחכמוני מח). ואש חשקה תפלח הלבבות כלפיד יעבור בין הבתרים (שם מט). עלמה וחשק עם ימי נער המה דמות חותם בתוך חותם (חרוז׳ משותפ׳, הול׳ ברודי ג, הקדם ב ג). נפשי! בים חשק כבר צללנו, ותחזי כי העלינו חרס, גם כי חפצים העלות פללנו (מתק שפת׳ לרע״פ 24).—ובמדרגת מחלה: והחשק מן החליים המתילדים במוח והוא תגבורת חשיקה עם מחשבה ותאוה וכו׳ ולכן החשק הוא שם למה שיהיה יותר מן האהבה וכמו שהניצוח הפלגת הזריזות כן החשק הפלגת האהבה (מ׳ אלדבי, ש״א ה). — ובדבור ההמוני במשמ׳ קצת יותר חלשה, חפץ ותשוקה: כי לא היה לי חשק לשתות ואם הייתי יושב ולא שותה היה הבעל הבית מתרעם עלי (בוחן לדיק, מכת׳ ו).

א. חָשַׁק[1], פ״י, עת׳ יַחְשֹׁק, — היה לו חֵשֶׁק, חָשַׁק לעשות דבר, חפץ ורצה, Lust haben; désirer to desire: ואת כל ערי המסכנות אשר היו לשלמה וכו׳ ואת חשק שלמה אשר חָשַׁק לבנות בירושלם (מ״א ט יט). — ובפרט חָשַׁק בפלוני, היה לו חשק במשמ׳ אהבה בין זו״נ: שכם בני חָשְׁקָה נפשו בבתכם תנו נא אתה לו לאשה (בראש׳ לד ח). וראית בשביה אשת יפת תאר וְחָשַׁקְתָּ בה ולקחת לך לאשה (דבר׳ כא יא). — וגם במשמ׳ נטיה בכלל: לא מרבכם מכל העמים חָשַׁק יי׳ בכם ויבחר בכם (דבר׳ ז ז). כי בי חָשַׁק ואפלטהו אשגבהו כי ידע שמי (תהל׳ צא יד).— וחָשַׁק את פלוני מן דבר, חשק בו והצילו מהדבר: ואתה חָשַׁקְתָּ[2]) נפשי משחת בלי כי השלכת אחרי גוך כל חטאי (ישע׳ לח יז). — ובתו״מ: אמר לו (בן עזאי לר״א) מה אעשה חשקה נפשי בתורה ויתקיים העולם על ידי אחרים (תוספתא יבמ׳ ח ד). נתגרשה תלך ותידבק בערביים שחשקה נפשה בהם (ירוש׳ סוף גדר׳). אמר להם הקב״ה לישראל חושקני בכם שאפילו בשעה שאני משפיע לכם גדולה אתם ממעטין עצמכם לפני (חול׳ פט.). — ואמר הפיטן: טנא בכורים למאה חננתו, לקרבן ניחוח חשקתו, יחדו בכל לבם דצו, לעשות רצונך רצו (סליח׳ ד׳ עשי״ת, איתן). ודברו (המלאכים) לפני צור ואמרו לו, מה אנוש כי תגדלו, ומה תחשבהו למקומנו להעלו, קנין שעשועים להנחילו, והשיבם אל הניחו לו, מאז חשקתיו להגדילו, קנין שעשועים לנחלו (יול׳ א׳ שבוע׳, אלה). הנֵה תמיד בתורת אל ודתו, ואוּה וחשוק לישב בביתו (רה״ג, מוסר השכל).—ופָעוּל: בשורי עצבך אדאג ואגיל בדעתי אחריתך כי חשוקה (ר״ש הנגיד, נדיבותך). כאין נשאו מרוב חלקיו, בחלותו פני רעיו חשוקיו, וראו בחצי יום דמותו, ועל כן יאמרו קו אחרי קו (רשב״ג, כאין גשאו). אהבתיו בעודי באמת ובתם לבב והיה גמולי שוא ושקר תמורתי, ולאל מיודעי חשוקי אשר ארחו ורחק בעת רחקם משושי ושמחתי (הוא, ידידי). למבין נסתרים, שתי עיני ארים, למלטנותרים, חמודים וחשוקים (ראב״ע, גדול הסיר). בקשת החכמה הוא חשוק מאד ואעפ״י שהוא רחוק להשיגו (רלב״ג קהל׳ ח). כי ענינה (של החכמה) הוא חשוק למשתדל בה כ״כ עד שלא יתן שינה לעיניו מרוב העומק והמבוכות הנופלות בה (שם). לפי שהשאלה הזאת (אם העולם הוא קדום) למעלתה היא חשוקה בטבע לכל מעיין (הוא, הקד׳ מלחמ׳ ה׳). וכל מגדיו (של חדש אב) חשוקים ופירותיו מתוקים (ר״י חריזי, תחכמוני ה). נפתה לבבך בתמונה הלבנה ובאשפה היפה ובמראה הנאה והרקה החשוקה (שם לא). ועוד עשיתי בענין התשוקה והחברה החשוקה (שם נ). לעזיאל בחיר האל פעולות, לשומעיהם חשוקות ואהובות (שם מו). ומדות האמת אצלו חשוקים, ומדבשו יקבינו משיקים (רס״ע בן יוסף, מטמו׳ נסתר׳ יג).—ואמר הפיטן: תמכו כבוד נוחלי תעודה, שותפו במתן יקרה וחמודה, רצויה חשוקה מכל כלי חמדה (יול׳ ב׳ שבוע׳, תמכו). אלה העדות והחקים, אשר נתנו לעם חשוקים, בקולות ושופרות ולפידים וברקים (יול׳ א׳ שבוע׳, אלה).

— נפע׳, *נֶחְשַׁק, — שחשקו בו: חיי יין ושכר ימתקו ומשניהם מוצא אוצר ילד ועיר יעמידו שם ומשניהם אשה נחשקת (ב״ס גגי׳ מ יח-יט). פרוש נחשק לביתך שהוא קדש (פרשי רד״ק, אוה). כי הם (החקירות) מטבעם נחשקות ונכספות למעיינים אשר הם הוצאת דבר מתוך דבר (כיבאגו, דרך אמונ׳ ב ג). והמה סבת כל מהותם כחם ופעולתם נוראות בעלילותם ומופלאות בעצמותם מכל המצויים נכספות ונחשקות (שעס״ם לר״א אירילו ז י).

[1]) בערב׳ עָשַק a), אהב אהבה עזה. — [2]) יש מגיהים חִשַּׁבְתָּ.

a) عَشِقَ

—פע', *חשק, — חשק את עצמו בדבר, התאמץ וגרם שיחשק: החכם עיניו בראשו ועיני כסיל בקצה ארץ מסתכל למה שיש לפניו ומשכח סופו חשק עצמך במצוה לנשאת עושי את המצוה [1]) (כלה רבתי 7).

— פע', °חשק, מחשק, — שחשקו בו: שנתפס בפי ראשונים על האמונה הנפלאה המחושקה בכל העולמות (אגר' ר"א היכיני, REJ XI, 214).

—התפע' °התחשק, — כמו חשק: צורת האשה בחשוקה מתחשקת ועל דודה מתרפקת (משל הקדמוני ב).

ב. חשק [2]), ממנו חשק, חשק, ב.חשק.

חשק, ש"ז, מ"ר חשקים, — א) קשוט דבר בפרט בקביעת כסף או זהב בתוכו, Verzierung; orne-mentation: ווי העמדים וחשקיהם [3]) כסף (שמות כז י). וויהם (של העמודים) כסף וצפוי ראשיהם וחשקיהם כסף (שם לח יט). ואת עמודיו (של האהל עשה) חמשה ואת וויהם וצפה ראשיהם וחשקיהם זהב (שם לו לח). — ב) °בעין טבעת פחות או יותר גדולה יעשו סביב גוף של כלי וכדומה להדקו יחד [4]), Reifen; cercle; hoop: חשוק של כסף או זהב סביב ראשה (מחז' ויטרי לב). כלי של עץ החשוק בחשוקי ברזל (ר"א בן ירחי, המנהיג, פסח ט). ויכה את בורז ביד חזקה ובחפץ גדול ובכעס וחמה רבה בענין שחשוקי האוכף של בורז נשברו ובכן נפל לארץ והסוס הלך בשדה (מלך ארטוש, או"ט, ברלינר 1885). נשאל אם מותר בשבת לפתוח אותו (חבית של דגים) ע"י הסרת החשוקים לאכול הדגים או אסור (תמדה"י א יד). שופר שגלדו דק ועשו לו חשוקים של ברזל (הלכ' קטנ', או"ת עו).

חשק [5]), ש"ז, מ"ר חשקים, — אחד מחלקי האופן, העגול העליון החיצון של האופן, Radkranz; circonférence d'une roue; rim of a wheel: ומעשה האופנים כמעשה אופן המרכבה ידותם וגביהם וחשקיהם [1]) וחשריהם הכל מוצק (מ"א ז לג).

— [1]) הנוסחה כנראה קצת משובשת.

[2]) אין חכמי הלשון מודים בשרש מיוחד זה, וגוזרים המלים הרשומות כאן מהשרש א.חשק, במשמ' חבור, ועי' הערה לקמן.

[3]) תרגמו השבעים והולג' במשמ' קשוט, וכן ריב"ג: אלזח'רפה ואלתזיין, ובתרג' העברי של ר"י א"ת: עניני הזיון, והיא המלה הערב' במשמ' קשוט. אך רד"ק פרש: ענין הדוק וחבור כי היו לעמודים חוטי כסף מדובקים ומקושרים בהם סביב כמו שעושים בחביות העץ להדק אותם. — [4]) עפ"י פרוש רד"ק שלמעלה.

[5]) עי' הערה לקמן.

— [1]) לא נתברר משמע' שתי המלים האלה חשקים וחשרים בדיוק. לפי תרגום השבעים נראה כי בנוסחה שלהם היתה רק אחת משתי המלים האלה, לא ידוע איזו מהן, ומלה זו תרגמוה בפרגמטיה, בכונ' מלאכה. בהולגתה יש שתי המלים, והן מתורגמות הראשנה canthi, ר"ל העגול העליון החיצון, והשניה modioli, ר"ל הנקבות שבה סובב הקטב, ואם נניח שהיה גם בנוסחה של הולגתה המלה הראשנה חשקים והשניה חשרים, כמו בהנוסחה המסורה, יש לנו פרוש מהזמן ההוא לכ"א משתי מלים אלו, אך אין לברר אם שמע הירונ' פרוש זה ממוריו היהודים או זו סברת הכרם שלו. ת"י תרגם וחופיהן וכבושיהן, אפס במשמ' אלה שתי המלים הארמיות בעצמן יש לפקפק, ורק דרך השערה פרשון בעלי המלונים. הסורי תרגם חשקיהם וחשריהם: צבתיהן ושופריהן, ר"ל קשוטיהם ויפוייהם. וקצת במשמ' זו גם הערבי: שושנהא ונרגשהא, וכעין זה גם ריב"ג, אמר וז"ל: וחשקיהם וחשריהם זח'רפתהא וארהאפהא יריד רוושהא אלרקאק אלמרהפא אלנאתיה והו מג'אנש לקול אלערב חשרת אלשנאנ אי רקקתהא ולקולהם איצ'א למא לטף מנ אלאד'אנ ומנ קדר ריש אלשהאם חשר בפתח אלחא ואשכאנ אלשינ, ע"כ, ובעבר': וחשקיהם וחשריהם קשוטיהם והדודיהם ר"ל ראשיהם הדקים המחודדים, והוא דומה למה שיאמרו הערב חשרת אלשנאנ דקותם ולמה שיאמרו כמו"כ להרך מן האזנים ונוצת החץ חשר בפתח החית ונחות השין (כל זה נשמט בתרגומו של ר"י א"ת). גם ריב"ג פרש איפוא שתי המלים האלה לא במשמ' של חלקי האופן, אלא במשמ' יפוי וקשוט בכלל. ואעפ"י שהסתיע ריב"ג בזה מלשון הערב', רגלים לדבר כי שתי המלים שמשו בלשון החיה באמת במשמ' חלקי האופן, כי שתי המלים שלפניהן, ידותם וגביהם, שאין ספק בדבר כי הכונה בהן לשני חלקי האופן, מעידות על חשקיהם וחשריהם כי גם הם שמות לשני חלקי האופן. וכן פרש רש"י, אלא שהוא פרש חשקיהם: הם עגולים סביב שהוא קישורן וחשריהם זרועות האופנים התחובים מגביהם לחשוקיהם שקורין רייש בלעז, והוא rais בצרפתית. רד"ק אמר: חשקיהם הוא ענין כבוש והדוק וחשריהם ענין קשירה, ע"כ, ולא סיים הדבר בדיוק. ורלב"ג: כי חשקים הם הנקבות שהידות תחובות בהם, וחשרים כמו רש"י, השלבים שבין הנקבות והעגול החיצוני, וכן ר"י אברבנאל. העולה מכל זה הוא, כי מהתרגומים הקדמונ' רק הירונ' פרש את שתי המלים האלה במשמ' חלקי האופן, ויחס לחשק משמ' העגול החיצון ולחשר משמ' הנקבות שבו תחובות הידות, ומהמפרשים פרש כך רש"י, וגם הוא יחס לחשק משמ' העגול החיצוני אלא שלחשר יחס משמ' האצבעות שבין העגול החיצוני ובין המרכז, ורלב"ג ור"י אברבנאל שיחסו לחשק משמ' המרכז יחסו גם הם לחשר משמ' האצבעות. ובכן, במשמ' השם

ב. חָשַׁק, פ"י, — קל לא נמצא במקרא.

— פע׳, חִשֵּׁק, — חִשֵּׁק את העמוד וכדומה, עשה לו חשקים בכסף או בזהב: עשה ווים לעמודים וצפה ראשיהם וְחִשַּׁק אתם (שמות לח כח).

— קל, *חָשַׁק דבר בדבר, כמו הדביק, חָשַׁק השפתים זו בזו, הדביק אותם זו בזו: ישמעאל אחי חשוק שפתותיך זו בזו ואל תבהל להשיב (ע"ז לה.).

— פע׳, *חִשֵּׁק, מְחֻשָּׁק, — שחשקוהו וקשטוהו: רוני רוני השיטה התנופפי ברוב הדרך המחושקת בריקמי זהב המהוללה בדביר ארמון ומפוארה בעדי עדיים (ע"ז כד:). — ואמר המשורר: אכול גזה משחקת, כמו ברק וברקת, אשר תראה אדומה עת ועת אחר ירקרקת, ותתהפך כמו חולה בירקון ודלקת, כאלו היא גליל כסף ובזהב מחושקת (רסב"ג, חידה על התפוח, האסיף תרנ"ד). אשא לבבי לכף אביט בעיני תהום בזהב צדקה אשו רנה מחושקת (ערוג׳ הבשם לג).

— נפע׳, *נֶחְשַׁק, — עשו לו חִשֵּׁק, כעין טבעת סביב להדקו: ואם בא להגעיל סכינים המחושקים כסף אצל הקתא ובראשם מסתמ׳ מעיקר׳ בחידושן נחשקו וכבולען כך פולטן ואם אחר תשמישן נחשקו צריך להסירם טרם שמגעיל (מהרי"ל, הלכ׳ הגעלה).

חֲשְׁקָה, ש"נ, — כמו חֵשֶׁק: ונפשי נשקה נפשו בחשקה (פזמונ׳ תימנ׳, אבי יהודה). שם אל אהלל בחשקה, כידו על כל חזקה (ר"י נאגארה, פזמונ׳, פו). ונראה שהכל תלוי כפי חוזק חשקת תשובתו ודבקותו בהקב"ה שימחול לו (שבט מוס׳ לר׳ אליהו, מה).

חֲשְׁקוּת, ש"נ, — כמו חֲשְׁקָה: והיה לעשו קצת חשקות[1]) להיות עבד הבורא (קדוש׳ לוי, דרוש לשבוע׳). כי הוא (העסק בבנין) קיום העולם כי א"א להיות בלא זה וע"כ בהכרח שיהיו ב"א שיהיה להם חשקות לזה (מגיד שיחות עב).

חֶשְׁקִי, ת"ז, — מטבע הַחֵשֶׁק: שהטוב והנבחר לחושק שלא יבעל חשוקתו לפי שבבעילה יסתלק עמה לשעתה הרצון החשקי והחבובי (מלמד התלמיד׳, תרומה). רוצה בו הדביקה הגמורה החשקית (שם, נשא). ואמנם החשקיי (מחנק הרחם שבא בעקב החשק) הנה ימהר להזיק בנשימה (קאנון ג כא ד ט).

א. חשר[1]), ממנו א. חַשְׁרָה.

ב. *חשר, ממנו *חָשַׁר, חֵשֶׁר, חֶשֶׁר, ב. חַשְׁרָה.

***חָשַׁר**, פ"י, עת׳ יַחְשֹׁר, — חָשְׁרָה הכברה מים, הזילה המים מתוכה דרך נקביה בענין שאין טפה נוגעת בחברתה: והעננים מתגברין מן הארץ ועד הרקיע ומקבלין אותן (את המים) כמפי הנוד וכו׳ וחושרים אותו כמין כברה ואין טיפה נוגעת בחברתה (מד"ר בראש׳ יג). — ואמר הפיטן: טל דוק למו חשור, עד קץ להיכת שור (ר"א קליר, תפי׳ טל, אליס). חוף ימים בציינו, מראית טללי נצנו, טל חֲשׁוֹר לרבץ צאנו, וכטל על עשב רצונו (שם). אשר בחפצו חשרת מים חשר, ומעדנות כימה קשר (תולא׳ חייס, כספ׳ שתי הידות). — ופעול חָשׁוּר, חֲשׁוּרָה: המלתה שיקי רשף למנה, ונלאתה כלכלם נטיעת נעמנה, זו קצותם ענתה מאמנה, חשורת טל תהי עדות ה׳ נאמנה (פתית׳ תרי"ג מלות לרסע"ג, קמע"ג). — ובהשאלה, חָשַׁר ברכות וכדומה: במזל שור ברכות יחשור, ורב תבואות בכח שור (יול׳ שמע"ל, אל חי). ללמדנו היטב חמוצנו לאשור, ברכות יחשור ומרודנו יעשור (סלית׳ ב׳ עי"ת, שבת הכסא).

— פע׳, *חִשֵּׁר, — כמו קל בנחץ הפעולה: שהעננים מתגברים ועולים לרקיע ופותחין פיהן כנוד ומקבלין מי מטר וכו׳ ומנוקבות הן (העננים) ככברה ובאות ומחשרות[2]) מים על גבי קרקע (תעני׳ ט:). — ואמר הפיטן: ארץ רעשה וגם שמים נטפו לחשרה, גשם נדבות תניף אלהים ליפה וברה (יול׳ ב׳ שבוע׳, וכל העם). — ודמעות מהעינים: ובחדש השלישי בקריאת הלל לשורה, השלימו נפשם באהבה קשורה,

---

חשק מסכימים הירונ׳, שאולי הוא הפרוש שקבל ממוריו היהודים, ורש"י, ובמשמ׳ השם חשר מסכימים רש"י ורלב"ג ורי"א. ואעפ"י שלא נתברר יסוד אמתי למשמעות אלו להמלים האלה ואין להן דמיון בלשון ערב׳, שהיא משתמשת להחלקים האלה במלים אחרות, וכמו כן לא באו המלים האלה במשנה במקום שמדובר שם על אופני העגלה, וברור הוא כי בזמן המשנה לא השתמשו המדברים עברית יותר במלים האלה, בכל זאת כדאים הם תרגומו של הירונ׳ ופרושו של רש"י להמלה חשק ופרושם של רש"י ושל רלב"ג ורי"א להמלה חשר, להחליט משמ׳ שתי המלים האלה והשמוש בהן.

[1]) ואולי זה מ"ר מן חֲשְׁקָה.

[1]) בערב׳ חת׳ר a), במשמ׳ של עובי וצפיפות יחד, למשל כשנעשה החלב חמץ.

[2]) כך בנוסח׳ הדפוס׳, ובקצת כ"י ומנשרות.

a) حثر

אהימה עליהם בבכי יליל לחשרה, כדולי כתר על ראשם לעטרה (קינ׳ לת״ב, מי יתן). — ובהשאלה, חשר לחם וכדומה: עננים סכוכים כעל כנפי נשרים, רגש שנאנים חזו מאושרים, שבע מחיצות סוככות ולחם מחשרים (ר״א קליר, יוצ׳ ב׳ סכות, אליס). ישראל מקוה כושר, טהרה תזרוק ותחשר, טומאה תשליך ותנשר (סלית׳ מנח׳ יוה״כ, לך ה׳).

— נפע׳, נחשר: מדד מים בשעלו, בשעלו מדדם ואז בקיו, חילקם במאמר תליים ונחשרים בארץ, בארץ יפיץ עב מפרי נוזלימו ברד, וצינת שלג שת במימיהם (עבודה, אספוך פית, J. Elbogen, SGJG 1,156).

— הפע׳, החשיר, — עשה שיחשר: טל מתחת ולחם ממעל למו החשרת, יאורים לצמאם מצור הוצאת, כנסתם להר חמד ומצוות וחקים הורית (יוצ׳ אחרון פסח, אורח).

חשר, ש״ז, — מים שנחשרו דרך כברה, וכנוי לגשם: נדבות פי רצה והכשר, סדר הגיגי כשי יתשר, עתר פצחי כזלת חשר (יוצ׳ יוה״כ, אמיך).

חשר, ש״ז, — כמו חשר: המזריח מאורות רמים, ומנהיגם לילות וימים, זיקים עושה ורעמים, חשר טללים וגשמים (ר״א קליר, יוצ׳ א׳ שבוע׳, אתו מלות). זכור דלות ועשר, בצרת וחשר, דופי וגם ישר, בדין הוא יזכר (מוס׳ א׳ ר״ה, זכר תחלת). — ובהשאלה: חשר לחמי (הוא המן) הטעמת, בשבע שמחות הנעמת (מבול׳ כר׳ קלוני׳, יוצ׳ ב׳ פסח, אודך).

חשר[1]), ש״ז, מ״ר חשרים, — אחד מחלקי האופן, האצבעות המחברות הגב עם ההיקף החיצוני, Speiche; rayon; spoke: ומעשה האופנים כמעשה אופן המרכבה ידותם וגביהם וחשקיהם וחשריהם הכל מוצק (מ״א ז לג).

א. **חשרה**[2]), ש״נ, סמי׳ חשרת, — חשרת מים וכדומה, עובים וצמצומם, Dichtigkeit; densité; -ty: וישת חשך סביבתיו חשרת[3]) מים עבי שחקים (ש״ב כב יב).

ב. **חשרה**, ש״נ, — כמו חשר: חשרת כברה, חשור לרוח נשברה, מים חזו בגבורה, למביני עתי ברה (ר״א קליר, תפי׳ גשם, יפתח). חדש אשר רביבים

---

[1]) עי׳ הערה לערך חשק.

[2]) מן חת׳ר a) בערב׳, עי׳ הערה להשרש. — [3]) בתהל׳ (יח ב): חשכת.

a) حثّ

בו מריקים, חשרת מים למלאות רקים (מוס׳ שבת החדש, הנה זה). חן וחסד יחובר, לחנני על דבר, חשרת מים יעבר, כי הנה הסתו עבר (תפי׳ טל, ארשה). חשרת מים עליהם העביר כי עברו תורות חלפו חוק (רסב״ג, ארץ במדה יסד). כן רגע לא אנוח, בבשר וברוח, כן תמיד אסובבה, עד זקנה ועד שיבה, וכגלגל בית רחים, מורדף מהשרת מים, על כן רעי בו חפצתי, עד כה את פי קפצתי, כי מעבודה קשת, רוחי רפיון לבשה (אגר׳ יל״ג א מז).

א. **חשש**[1]), מזה א. חשש, ב. חששה.

א. **חשש**, ש״ז, — עשב יבש דק, trock. Gras; herbe sèche; dry grass: לכן כאכל קש לשון אש וחשש[2]) להבה ירפה שרשם כמק יהיה ופרחם כאבק יעלה (ישע׳ ה כד). תהרו חשש תלדו קש (שם לג יא). — ומ״ר חששים: ואין יתרון לחזק התרנים ואין חמדה לתחבולת ישישים, ונחשבו לקוץ תרני ארזים ונהפכו לקנים הברושים, ונטל חול בגבהים כתבן וברזלי אבנים כחששים (ר״י הלוי, התרדוף נערות). — ואמר הפיטן: חשמלי מרכבה, חששם לא כבה, חשים בלי עכבה, הרדים ומזיעים (יוצ׳ שתוה״מ סכות, ירוללו).

ב. ***חשש**, ממנו *חשש, ב. חשש, א. חששה.

***חשש**, פ״ע, בינ׳ חשש, חש, עתיד יחשש, יחש, לווי חש, חשו, — א) חשש פלוני, ירא ודאג, besorgt sein; être soucieux; to apprehend: הנוער את הקלה חוששים אנו שמא יצאו מן העלה לעלה (מכשיר׳ א ד). המעלה שק מלא פירות ונתנו על גבי הנהר חוששין אנו שמא ירדו מצד העליון לתחתון (שם). אין חוששין שמא גררה חולדה מבית לבית וממקום למקום (פסח׳ א ב). ואינו חושש שמא מת הכהן או הלוי או העשיר העני (גיט׳ ג ז). הלוקח בהמה מניקה מן הנכרי אינו חושש שמא בנה של אחרת היה וכו׳ אינו חושש שמא בנה של זו בא לו אצל זו (בכור׳ ג ב). בן לוי שנתמנו לו ענבים והיו בהן עוללות אין חוששין שמא של עניים הן (תוספתא פאה ג יד). בן חבר שהיה הולך אצל אבי

---

[1]) בערב׳ חש a), ועי׳ הערה לקמן.

[2]) כבר דמה ריב״ג מלה זו להמלה חשיש b) בערב׳ במשמ׳ עשב יבש.

a) حشّ b) حشيش

אמו עם הארץ אין אבי אמו חושש שמא מאכילו טהרות (שם דמאי ב יט). עושה אתה בה והולך ואי אתה חושש שמא הלכה לה צרעתו (ספרי תצא רעד). ואם אינו מאמינו מניחן (את הכלים) בבית הסמוך לו ואם חושש שמא יגנבו מביאן בצינעה בתוך ביתו (פסח' נה:). מפצעין את האגוז במטלית ואין חוששין שמא תקרע (ביצ' לד.). רב אמר חוששין שמא בן גרושה או בן חלוצה הוא (סוט' לח:). ונקה האיש מעון אינו חושש שמא תלתה לה זכיות (מד"ר במד' ט). — וחוששני: אמר לו (יצחק לאביו) אבא בחור אני וחוששני שמא יזדעזע גופי מפחדה של סכין (מד"ר בראש' נו). ועוד יש לי מעות להרצותן אך חוששני פן אהיה לפני רבינו כמטריח (ס' הישר לר"ת, שאל' נה). — וחשש לדבר, במשמ' זו: המפלת שפיר מלא מים מלא דם מלא גנונים אינה חוששת לולד (נדה ג ג). אם יש לה וסת הרי זו חוששת לווסתה (תוספתא שם ח ב). הרי שיש בו עשר שערות לבנות כלום הן סימני טומאה אלא שתים חוששנו למותר (שם נגע' ב ג). טומטום זכר ואנדרגינס זכר תשב לזכר ולנקבה וחוששין לזכר (שרידי הירוש' נדה ג). — וחשש משום דבר: הטומן לפת וצנונות תחת הגפן אם היו מקצת עליו מגולין אינו חושש לא משום כלאים ולא משום שביעית ולא משום מעשרות (כלא' א ט). שמין עגל עם אמו וסיח עם אמו ומפריז על שדהו ואינו חושש משום רבית (ב"מ ה ה). ירד לתוך שדה חברו וליקט ותרם שלא ברשות אם חושש משום גזל אין תרומתו תרומה ואם אינו חושש משום גזל תרומתו תרומה כיצד יודע אם חושש משום גזל ואם לאו הרי שבא בעל הבית ומצאו ואמר לו כלך אצל יפות אם היו יפות אינו חושש משום גזל ואם לאו הרי זה חושש משום גזל ואם היה בעל הבית מלקט ומוסיף עליהן בין כך ובין כך אינו חושש משום גזל (תוספתא תרומ' א ה). רשאי שיאמר לו תן לי מיד בפחות ואין חוששין משום ריבית (שם שקל' ב יב). ראת כתם ואחר כך ראת דם הרי זו חוששת משום זוב דברי ר' מאיר וחכ"א אינה חוששת משום זוב (שם נדה ג ג). הנותן לשכינתו פת לאפות בו תבשיל לעשות לו אינו חושש לא משום שביעית ולא משום מעשרות (ירוש' דמאי ג כג ד). הניח בהמה למעלה ובא ומצאה למטה אין חוששין משום ריסוקי אברים (חול' נא.).

— וחשש לדבר משום דבר: ופוצעין אגוזים של תרומה בידים סאובות ולא חששו להן משום טומאה (תוספתא פרה יא ו). הנותן לשכנתו עיסה לאפות וקדירה לבשל אינו חושש לשאור ותבלין שבה לא משום שביעית ולא משום מעשר ואם אמר לה עשי לי משליכי חושש לשאור ותבלין שבה משום שביעית ומשום מעשר (חול' ו.). — וחשש על דבר משום דבר: אומר הוא אדם לפועל הילך דינר זה אכול בו הילך דינר זה שתה בו ואינו חושש על שכרו לא משום שביעית ולא משום מעשרות ולא משום יין נסך (ירוש' דמאי ו כה ד). — ודבור רגיל, עושה דבר ואינו חשש, ר"ל אין לו לדאג משום דבר: מי שנשרו כליו בדרך במים מהלך בהן ואינו חושש הגיע לחצר החיצונה שוטחן בחמה אבל לא כנגד העם (שבת כב ד), ר"ל אין לו לדאג שמא בא עי"ז לידי חלול שבת. ונותנה (את הסלע החסרה) למעשר שני ואינו חושש שאינו אלא נפש רעה (ב"מ ד ו). ואסור להעלותו (את הבשר) עם הגבינה על השולחן וכו' אבל בשולחן שסודר עליו את התבשיל נותן זה בצד זה ואינו חושש (חול' ח א). שני אכסנאין אוכלין על שולחן אחד זה בשר וזה גבינה ואין חוששין (שם ב). אין פוחתין לעניים בשנת מעשר עני מחצי קב חיטין וקב שעורין במה דברים אמורים על הגורן אבל מתוך ביתו נותן כל שהוא ואינו חושש ושאר מתנות כהונה ולויה נותן לו כל שהוא ואינו חושש (תוספתא פאה ד ב). גוי שאמר לו לישראל תן שמן על גבי מכתי ודאי אסור דמאי מותר נפל על גבי בשרו משפשף ואינו חושש (שם דמאי א יח). סך אדם את עצמו שמן ומתחמם כנגד המדורה ואינו חושש (שם שבת ג ה). אין שורפין שתי פרות בגת אחת משנעשת אפר מביא אחרת שורף על גבה ואינו חושש (שם פרה ד ח). חמרים מקבלין מבעל הבית ומעמידין במקום היוקר כשער הזול ואינן חוששין (שם ב"מ ד ח). עומד הוא גוי והולב בעדר וישראל עומד על גביו ואינו חושש (ירוש' תרומ' ח מה ד). מסתכל הוא מה שבכוס ומה שבקערה ואינו חושש (שם שבת א ג:). היה הולך אצל רבו אצל בתו ועבר בים או בנהר אינו חושש ניטנפו רגליו מטבילן במים ואינו חושש (שם יומ' ח מד ד). אם יש ביום כדי למרק ממרק ואינו חושש (שם יבמ' ח ט). מערב אדם קב חומטין בכור של תבואה ואינו חושש (שבת

לא.). אמבטיאות של כרכין מטייל בהן ואינו חושש (שם מ.). מניח ישראל בשר על גבי גחלים ובא נכרי ומהפך בו עד שיבא ישראל מבהכ"נ או מבית המדרש ואינו חושש שופתת אשה קדירה ע"ג כירה ובאת נכרית ומגיסה עד שתבא מבית המרחץ או מבהכ"נ ואינה חוששת (ע"ז לח.). דם שעל גבי ככר גורדו ואוכלו של בין השינים מוצצו ובולעו ואינו חושש (כרית' כא:). כשאדם אוחז המגן אפילו חצים ואבנים נזרקים עליו אינו חושש (תנחומא לך לך יד). כנדה שיש לה טהרה במקוה והכהן עמה בבית ואינו חושש (שם מצורע יח). — וְחָשַׁשׁ לפלוני מִדָּבָר, ירא ודאג שמא יקרה לו לפלוני הדבר: אמר ר' יהודה מעשה בא לפני רבן יוחנן בן זכאי בערב ואמר חוששני לו מחטאת (שבת יו ז, כב ג). ולמה היו (חיילי נבוכדנצר) רודפים אותם (את ישראל) אלא היו חוששים לנפשם לומר אלהיהם של אומה זו מצפה להם שיעשו תשובה שמא יעשו תשובה עד שהם נתונים בתוך ארצם והוא עושה לנו כדרך שעשה לסנחריב (פסיק' רבתי לא).

חָשַׁשׁ לדבר, נתן דעתו להדבר, השגיח בהדבר, etw. berücksichtigen; faire attention à; take in consideration: מת בני ואח"כ מת בעלי אינה נאמנת וחוששין לדבריה וחולצת ולא מתייבמת (יבמ' טו ח). עומד על הגורן ומעשר ואינו חושש למי שאכלו שאין אחריות לרמאין (תוספתא דמאי ז יב). להפסד מרובה חששו להפסד מועט לא חששו (כיל' לו.). זה יום של גלות שמרחיקים אותו מלבם שאין חוששין עליו שאומרים לא תבוא עלינו רעה (מד"ר במד' י). אין מברכין על הנר עד שיאותו לאורו ואין חוששין לפתילתו להחליפו עד שיכלה (מס' סופרים כ ד). מפני עוצם דקותו לא חשש לו ולא הקפיד עליו (יסו"ע לר"י ירושלמי לט:). אפילו האילת ילדה העפרים ועזבה אותם וכו' ולא חששה על ילדיה אעפ"י שהיא רחמנית (רד"ק ירמ' יד ה). — וְחָשַׁשׁ לעשות דבר, sich kümmern; se soucier; to trouble about: הישן ביום אינו חושש לחלוץ את תפיליו (מס' תפלין א, הוצ' קורכהיים). בעל הבית העושה אותן לעצמו איננו חושש לייפותן כל כך (רש"י פסח' לז.). לפי שעת צרה היא או שרוצה לצמצם סעודתו ואינו חושש להרבות אוכלין (רשב"ם ב"ב קמה:). הזכיר מכת היאור ולא חשש להזכיר נטית ידו על כל מימי מצרים (ראב"ע שמות ז כ). שבעל החצר לא חשש למחות בו כיון שהוא פחות מטפח (טוחו"מ קנג ה). אבל היכא שהמחזיק ניזוק כמו שהוא מזיק יכול לומר לא חששתי למחות כיון שאני מזיקך כמו שאתה מזיקני (שם קנז ט, בשם הרא"ש). כל ימי הקיץ הייתי אומר עדיין יש לי שהות לאכול מהן (מהענבים) ולא הייתי חושש לאכלם (ראב' חכמה, פ' ד"א). — ובמשמ' אכפת לו: וקרא (בן המלך המת) לכל האנוסים והבטיחם הבטחות ורמז להם שאינו חושש אם יאמינו במה שיאמינו (שבט יהוד' ד). כיון שהוא לבוש הרוג אין אדם חושש בו לרחצו וללבשו (רד"ק ישע' יד יט). — וגם בנטיות כמו חסרים: רוב ארץ ישראל נתונה ביד ישראל רבי לעזר חש למעוט (ירוש' דמאי ב כב ג). להפסד מרובה חשו להפסד מעט לא חשו (שם תרומ' ח מו.). עד כאן חשו למראית העין מיכן ואילך לא חשו למראית העין (שם כלא' ב כז ג). לוים המוזהמין מאימן לא חשו להם משום ריח פסול (שם יבמ' י ד). שהיה אגרונימוס גדול ודחק עליו להיות מוכר בזול והתירו לו להיות מוכר טבלים והלוקח יחוש לעצמו (שם דמאי ב כב ג). אמר ר"א בר' צדוק פעם אחת נכנס אבא להסב בבית ר"ג והביאו לפניו אניגרון ואכסיגרון ועליהן פלפלין שחוקות ומשך אבא את ידו אמר לו ר"ג אל תחוש להן מערב יום טוב היו שחוקות (תוספתא יו"ט ב יו). מעתה לא יחושו כהנים על חלתן (ירוש' שבי' ו לו ג). וכלים טעונין טבילה א"ר בא אני אומר שמא היה שם אחד מן הכלים שלא הוזה מעתה נחוש לכולן וכו' (שם, סוף חגי'). לך אמור להם אל תחושו למניינכם (חגי' ג:). בעל שאמר גרשתי את אשתי אינו נאמן וכו' א"ל רבא לרב נתן בר אמי חוש לה (ב"ב קלה.). א"ל (ר"ח לר"ש בן לקיש) לא הלכת לצור מימיך וראית ישראל ונכרי ששפתו שתי קדירות על גבי כירה אחד ולא חשו להם חכמים (ע"ז יא:). אמר לו (הקב"ה למשה) אם אין אתה איש דברים אל תחוש הלא אני בראתי כל פיות שבעולם (מד"ר שמות ג). — וחש לאמר: וחש לומר שמא אותה שקבע מעשרות לקט היא (ירוש' פאה ה יח ד). וחש לומר שמא אותה חולין עושה אותה תרומ' מעשר למקום אחר (שם דמאי ה כד ג). צריך להתנות ולומר אם מאותה שמכניסין לשוק היא מה שעשיתי עשוי וכו' וחש לומר שמא מאותה שמכניסין לבית היא (שם מעשר' ג נ ג). ואפילו נתקלקלה המצודה וחש לומר שמא לא ניצודו מבעוד יום (שם כיל' ג סב.). ואקרב אליה ולא מצאתי לה

בתולים ו חש לומר שמא מצא ואיבד (שם כתוב׳ ד כח ג). —ב) *חשש באבר מאברי הגוף, הרגיש כאב באבר זה: החושש בשיניו לא יגמע בהן את החומץ אבל מטבל הוא כדרכו וכו׳ החושש במתניו לא יסוך יין וחומץ (שבת יד ד). החושש בגרונו מטילין לו סם בתוך פיו בשבת (יומ׳ ח ו). ואלו הן הוסתות מפהקת ומעטשת וחוששת בפי כריסה ובשפולי מעיה (נדה ט ח). החושש בגרונו לא ירדנו בשמן (תוספתא תרומ׳ ט יב). ולא חולה מסוכן (דוקא פטור מן הסוכה) אלא אף מי שחושש בעיניו וחושש בראשו (שם סוכ׳ ב ב). אדם מישראל שהיה חושש באזנו מהו שיהא מותר לרפאותו בשבת (מד״ר דבר׳ י). חשש המלך במעיו ולא הניח סם בעולם שלא השקוהו ולא נתרפא (והזהיר, בחקותי). — והשש את אבר פלוני במשמ׳ זו: החושש את ראשו או שעלו בו חטטין סך שמן ולא יסוך יין וחומץ (ירוש׳ מע״ש ב נג:). שכן אשה חוששת אחת מעיניה וכוחלת חבירתה ויוצאת לשוק (שם שבת ח יא:). אמר רשב״ג מעשה שהייתי חושש עיניי בקיסרין וכו׳ (שם סוכ׳ ב נג.). מעשה היה באחד מגדולי הדור שהיה חושש את ראשו (מד״ר בראש׳ לד). התומים הללו אם חשש אחד בראשו חבירו מרגיש (שם שמות ב). שכל מי שזוכרו (את אחשורוש) חושש את ראשו (שם אסתר א). למלך שהיה בנו חולה הוליכו למקום אחד לרפאותו כשחזרו התחיל אביו מונה כל המסעות ואומר כאן ישננו כאן הוקרנו כאן חששת את ראשך (שם במד׳ כג). החושש פיו מטילין לתוכו סם ואפילו בשבת (הלכ׳ פסוק׳, יוה״כ). תרגיש בעצמה (האשה בשעת וסתה) מפהקת ומתעטשת וחוששת פי כריסה ושיפולי מעיה (רמב״ם איסורי ביאה ח ב).

ב. **חשש**[1], חשש[2], ש״ז, — מה שאדם חשש: ומפני שאנו חוששין נמי עוד חשש אחד כי שמא לאחר פריעת שטר זה המחודש יוציא ראובן אותו שטר הראשון (ספ׳ השטר׳ לר״י ברצלוני 33). ואנו בית דין שראינו שחששו חשש קבלנו מידו אותו השטר והוזקקנו לעדותן של עדים (שם 45). ויבואו לומר שאין הכלים צריכין הערב שמש מפני זה החשש גזרו טומאה עליהם (רמב״ם כלים יב ב). לא היו עושין כן אלא מחשש חולשת כ״ג שהיה צריך להביא בידו מזרק מלא דם עד לכבש שהיה בדרום והיו מקצרין לו את הדרך (המאירי יומא ג). אין שולחים מטלטלים או סחורה של יתומים בדרך ים ולא בדרך שיש בה ספק אונס אלא שכר שיש בו חשש שמא יחמיץ (טו״ע חו״מ רל י).

א. **חששה**, ש״נ, מ״ר חששות, —כמו חשש: שאין חששה בה שבעצם נפגמה (והזהיר ויקר׳ יא:). יש לנו לדעת לכמה חששות היא חוששת בתחילת וסתה (בעה״נ לראב״ד, הוסתות). היא חוששת בתחלת הוסתות הימים לשתי חששות כגון שראתה בר״ח ניסן הרי היא חוששת לראש אייר (שם). כל אלו החששות הן בשאין מכירין הקטנה (שו״ת ר״נ גירונדי ה). אם אין שם אחת מכל החששות האלו אעפ״י שטען המלוה כי אין רצונו לקבל מעותיו וכו׳ הלוה יכול לכופו לקבלם תוך הזמן (טור מלוה ולוה עד). —וקצת במשמ׳ חמלה: אמר להם המקום במקומכם לא היה לכם חששה עלי אלא אתם הייתם עובדים לעבודה זרה (מדר׳ תדשא, אפשטיין יו).

ב. **חששה**, ש״נ, —כמו א.חשש, במשמ׳ חציר יבש: כפות משיחכם בוששות, חרפוני טוחי עששות, כלפיד אש בחששות (יוצ׳ ב׳ פסח, אפיק).

חשיכה, ש״נ, —שה״פ מן חשך, ובמשמ׳ חסר בכתיב, בלי וו או בלי יוד: וישמר (הסופר שיכתוב המקרא) בכל טעם ובמנידה ובסמיכה, ובפתוחים ובקמוצים ובמלאה ובחשיכה (ר״ש הנגיד, עטה אתי).

חשיף, ש״ז, מ״ר חשיפים, סמי׳ חשיפי, חשפי— עי׳ חשף.

***חשיפה**, ש״נ, —שה״פ מן חשף: הקב״ה דרכו בקדושה דיבורו בקדושה ויישובו בקדושה חשיפת זרועו בקדושה (ירוש׳ ברכ׳ ט יג.). — ואמר הפיטן: שריגי הלבינו והשליכוני בחשיפה, שום שמוני לשמה וקצפה (איל׳ השחר, יוס ו, אני הכרס). —ומ״ר: הוא החזיק בכנף החשיפות במעיל המעילה ואחז בערפי לבלעני חנם (אגר׳ אילת אהב׳ לר״ם אלוירו).

חשך, ממנו חשך, חשך, חשיכה.

חשך, פ״י, עת׳ אחשך, אחשך, תחשך, תחשכי, — חשך דבר מפלוני, מנעהו ממנו, לא נתנו לו, zurückhalten, versagen; refuser, épargner withold, spare: איננו גדול בבית הזה ממני ולא

---

[1]) כך ספרדים ואשכנזים.—[2]) כך מנקד באגר׳ חשן משפט לדון אשטרוק מלוניל.

חָשַׂךְ ממני מאומה כי אם אותך באשר את אשתו (בראש׳ לט ט). כי עתה ידעתי כי ירא אלהים אתה ולא חשכת את בנך את יחידך ממני (שם כב יב). תעבוני רחקו מני ומפני לא חשכו רק (איוב ל י). — וחשך את פלוני מדבר, מנע אותו ולא הניחו לעשות הדבר: גם אנכי ידעתי כי בתם לבבך עשית זאת ואחשך גם אנכי אותך מחטו לי (בראש׳ כ ו). ברוך יי׳ אשר רב את ריב חרפתי מיד נבל ואת עבדו חשך מרעה (ש״א כה לט), לאמר מנע אותי מ ע ש ו ת רעה. הנה חשך אדני את נעמן הארמי הזה מקחת מידו את אשר הביא (מ״ב ה כ). — וחשך את פלוני מדבר, במשמ׳ עצר שלא יקרה לו הדבר: יחשך נפשו מני שחת (איוב לג יח). יפלס נתיב לאפו לא חשך ממות נפשם (תהל׳ עח נ). גם מזדים חשך עבדך אל ימשלו בי אז איתם ונקיתי מפשע רב (שם יט יד).—ובהחלט, חשך אותו, מנע אותו: ויתקע יואב בשפר וישב העם מרדף אחרי ישראל כי חשך יואב את העם (ש״ב יח טז). כן אהבו לנוע רגליהם לא חשכו ויי׳ לא רצם (ירמ׳ יד י). חושך שבטו שונא בנו (משלי יג כד). חושך אמריו יודע דעת (שם יז כז). ברב דברים לא יחדל פשע וחושך שפתיו משכיל (שם י יט). גם אני לא אחשך־פי אדברה בצר רוחי (איוב ז יא).— וקצת במשמ׳ פ״ע: קרא בגרון אל תחשך כשופר הרם קולך (ישע׳ נח א). הצל לקחים למות ומטים להרג אם תחשוך כי תאמר הן לא ידענו זה הלא תכן לבות הוא יבין (משלי כד יא-יב). הרחיבי מקום אהלך ויריעות משכנותיך יטו אל תחשכי האריכי מיתריך ויתדתיך חזקי (ישע׳ נד ב).—ומצוי בתו״מ ובסהמ״א: פועל שאינו מאמין לבעל הבית נוטל גרוגרת אחת וכו׳ ומחולל על המעות וחושך גרוגרת אחת רשב״ג אומר לא יחשוך מפני שהוא ממעט מלאכתו של בעל הבית ר׳ יוסי אומר לא יחשוך מפני שהוא תנאי בית דין (דמאי ז ג). החושך עצמו מן הדין פורק ממנו איבה וגזל ושבועת שוא (אבות ד ז). חשוך שעה אחת עד שתגיע שעת הסעודה (סדא״ר כ). אמנם כי חשכני האלהים מפי האריות ויחסום את פיהם ממני (יוסיפון ג). ואל נא תחשוך עצמך ועצתך מאת העם הזה (שם).—ואמר הפיטן: טלפם בצל מחרב מצוא נפישה, יחד לחשכם מזרם ורוח קשה, כל נגע וכל מכה אנושה, להסיר מאום משולשה (מעה ב״ר קלוני׳, יוצ׳ אחרון פסח, אלולים). עברים באברתך סכת, עורים בעברתך חשכת (יוצ׳ ב׳ פסח, אסירים). — ופעול, *חָשׂוּךְ דָּבָר, שאין לו דבר זה: לטמא בגדים במגע וחשוכי בגדים במגע (כלים א ב). ומת שמעון ונשארו בניו בחזקת חשוכי ממון ויצאו הרבה שטרות על שמעון (טור מליא׳ שטר׳ סה כ, בשם הרא״ש).— וחָשׂוּךְ בנים, שאין לו ילדים: כי רבה רעת החשוך בנים (פלא יועץ, פריה). — נפע׳, נֶחְשַׂךְ, — שחשכו אותו: הדברים בצאתם מעם מסוכסך, מחסה מעליהם לא נחשך, פרש ענן למסך (יוצ׳ שבה״ג, אאמיר).

חָשָׂךְ[1], ש״ז — הֶפסק: רדה באף גוים מרדף בלי חָשָׂךְ [2] (ישע׳ יד ו). — ואמר המשורר: חלפה עת הפלאות ימי עולם עברו, נפלאות לא יעשו השמים סוגרו, הארץ עומדת ממקומה לא תמש, מורדף בלי חָשָׂךְ ילך לו השמש (יל״ג, ושמחת בחגך).

חָשִׂף[3], חָשִׂיף, ש״ז, מ״ר חֲשִׂפִים, חֲשִׂפֵי, — חֲשִׂף עזים, עדר של עזים, Herd; troupeau; flock ויפקד בן הדד את ארם ויעל אפקה למלחמה עם ישראל ובני ישראל התפקדו וכלכלו וילכו לקראתם ויחנו בני ישראל נגדם כשני חשפי עזים וארם מלאו את הארץ (מ״א כ כו-כז). — ואמר המשורר: ויהיו מחנה הנגידים והנדיבים לנגדם כשני חשיפי עזים (ר״י חריזי, תחכמוני יב). ולא יהיו עוד בני האדם משפחות משפחות לבד כי אם בעדרים ובחשיפים כבהמת הארץ (יל״ג, פרק׳ מקוטע׳ ממגי׳ אלכסנדר).

חשף[4], ממנו חָשַׂף, *חֲשִׂיפָה, ״חֶשְׂפָּה.

חָשַׂף, פ״י, מקו׳ חָשֹׂף, לַחְשֹׂף, עת׳ יֶחְשֹׂף, וַיֶּחְשֹׂף, צווי חֲשֹׂף, חִשְׂפִי, —א) חָשַׂף הכסות וכדומה, הרימה

[1]) משק׳ דָּבָר, ועי׳ הערה לקמן. — [2]) הקדמונים ראו בזה עבר, אך לפי המליצה יותר נכונה דעת קצת החדשים שהוא שֵׁם למושג מפשט, כמו דָּבָר. וקצת החדשים אמרו שהוא מקור ונקדוהו חֲשׂךְ.

[3]) לא נתברר מקור שם זה ולא משמעתו בדיוק, אך התרגומים הקדמונ׳ והמפרשים הקדמונ׳ מסכימים כי הכונה בחשף עדר קטן של עזים. ת״י: כתרי גזרי, וריב״ג תרגם בערב׳ כ ק ט י ע י ן, שהוא השם הערבי לעדר בכלל. אך קצת תמוה שלא באה מלה זו בשום מקום אחר בתנ״ך בענין עדרי צאן.

[4]) הביאו קצת החכמים דמיון לזה את השרש הערבי שחף a) הנהוג בתימן במשמ׳ הסיר הקלפה.

a) شحف

מעל דבר ונגלה הדבר, wegnehmen ; enlever to take of: וגם אני חשפתי שוליך על פניך ונראה קלונך (ירמ' יג כו). קחי רחים וטחני קמח גלי צמתך חשפי[1]) שבל גלי שק עברי נהרות (ישע' מז ב).—ב) חשף העץ, הסיר מעליו הקלפה, abrinden ; écorcer decorticate: שם גפני לשמה ותאנתי לקצפה חשף חשפה והשליך הלבינו שריגיה (יואל א ז). — והשיר היער וכדומה, החריב האילנות: קול יי' יחולל אילות ויחשף יערות (תהל' כט ט).—וחשף את הגוף, גלה אותו, entblössen; dénuder; denude: חשף יי' את זרוע קדשו לעיני כל הגוים (ישע' נב י'). — ואמר הפיטן: יצאת לישע עמך, טבחה לשית בקמיך, חשפת ימין תעצומיך, זרות כמוץ לוהמיך (יוצ' אחרון פסח, למען). בחשפך אדיר זרועך, נבהלו נחפזו מרעיך, שבטים נהלת במרעך, מה יקרו רעיך (יוצ' שבת אחר שבוע', אור ישראל). ירום ונשא וגבה נבזה, ישכיל ויוכיח וגוים רבים יזה, חשוף זרועך קרוא כזה, קול דודי הוא זה (יוצ' א פסח, ברח דודי).—ופעול: כן ינהג מלך אשור את שבי מצרים ואת גלות כוש נערים וזקנים ערום ויחף וחשופי[2]) שת (ישע' כ ד). ואל מצור ירושלם תכין פניך וזרעך חשופה (יחזק' ד ז). —ואמר המשורר: אבל כי משכו קשת לתומן והרגו איש והן זכות וחפות, אשר לא שאלו לקרב חרבות ודין בזרועות החשופות (ר"י הלוי, יפי קול). אנחנו יד יקר נניף תנופה והרבנו לאויבנו שלופה, ועת יתחבאו בעלי גבורה זרוענו להלחם חשופה (ר"י חריזי, תחכמוני מ). ראו חרב שלופה, בגזרת כסף צרופה, ובצניף היופי צנופה, פעם מסתתרת ופעם חשופה (שם לב).— והשף שן, גלה שניו בעת הצחוק: ואם תחשוף לנער שן בתאוה[3]), מצחק יחשוף לך שת וערוה (רה"ג, מוסר השכל). צריך שיכבד אדם עצמו ולא מעט במלבושיו ובדיבורו שלא יקל עם הבריות ולא יחשוף השן תמיד (ספ' חרדים עא), ר"ל לא יצחק.— ג) חשף מים, שאב: ולא ימצא במכתתו (של הנבל) חרש לחתות אש מיקוד ולחשוף מים מגבא (ישע' ל יד).

[1]) כמו אספי, אלא שבמלה זו כבר נשתנה החירק לסגול, אולם מפני החית. — [2]) לפי דעת קצת זה שם בצורה ארמית, ולפי דעת קצת החדשים זו צורה של הקטנה. אבל, רגלים לדבר, כי הכונה האמתית היתה חשופי בפא צרויה. — [3]) בקצת נוסח' באהבה (מהד' וירטה').

בא אל היקב לחשף חמשים פורה והיתה עשרים (חגי ב יו). — והשתמשו במשמ' זו בסהמ"א: כלי שנתנו בו יין נסך ואין מכניסו לקיום כגון כלי שחושף בו או המשפך וכיוצא בה משפשפו במים ודיו (רמב"ם מהל' אסור' יא יז).—ובהשאלה, חשף את פלוני, גלה אותו לעיני כל, הניחו ערום, בלי עזרה: כי אני חשפתי את עשו גליתי את מסתריו ונחבה לא יוכל (ירמ' מט י).—ואמר הפיטן: מאד אתחל ואתחלחל ביום שדי חשפני, והשפיפון מצפון כשבולת שטפני (סלית' י"ז תמוז, שעה). — *וחשף סוד וכדומה: יש אוהב נהפך לשנא ואת ריב חרפתך יחשוף (ב"ס גני' ו ט). ולא תחשף לשונא מה בלבך, ושנאתו סתור אם לא תהי בך (רה"ג, מוסר השכל). אל תאמין נא בפקדון ומקחת איש רכיל אשר לאחרים סוד יהי חושף (ר"ש הנגיד, בן משלי 24). אשר הניב אסף, ואת סודו חשף, ושכל טוב יסף, עלי כל המורים (דונש על מנחם, לדורש החכמ'). וחשפו מליך, לכל איש סכליך, וצחקו עליך, צעירים וכבירים (תשו' תלמידי מנח' על דונש). שקטה תמר מלזעוק ומחשוף הדבר (שם, ערך בנס). — ואמר הפיטן: ואות (הוא הטל) לחשוף חתומים, ורמז לצחצה כתמים (ר"א קליר, תפי' טל, אליס). יחידת ילד השיב בהתרת טל, סדר וחשף לכל כח גבורות טל, רמז כי שכונים יקיצו בטל (שם, תחת אילת). — ופעול: אחום בנוד דודי ואוכיחו בשובו אהבה מסתרת ותוכחת חשופה (ר"ש הנגיד, לכל זמן). לבעלי אסופות, חידותיה חשופות, וכל צרורות כסופות, דקדוקיה ספות (קרוב' לפורים, אלורה). השחורות צחורות, החשופות אטורות, הפרוטות אצורות (יוצ' פרה, אין לבותת).— ולווי: ומשא שא והשלך לך שאולה, וליעוש עוש והשבת בית אלילו, בשקוץ קוץ ומעוז עוז וסתרי, וחשוף סוף ודורשיו שוא יקראו לו (ר"מ דרעי הקראי, לקו"ק ע).—ובמשמ' הראה: חשוף שירתך לפני חכמים ולא לפני סכלים יחמסוה, ואם תשליך אבן יקרה לרגלי הכלבים ירמסוה (ר"י חריזי, תחכמוני כ).— והשוף לרוח וכדומה, שהרוח יוכל להגיע אליו, שאין מחצה בינו ובין הרוח: ראוי למי שיבחר המשכנים שידע עפר הארץ ועניה וכו' ואם תהיה (הדירה) חשופה לרוחות או שקועה בארץ (קאנון א ב יא). — נפע', נחשף, — שחשפו אותו: פרשתי עונש לאוזן שבעה מבוארים ונחשפים (אזהר' לר"י ברצלוני').

אספרה). קודם שיקשר הזרע וקודם שתחשף ממכסיה תיבש (דונש על רסע"ג 62). ולא אוית להחביר ספר תשובות במחברת פשר ולא נודע שגגתך ולא נחשף סכלך (תלמידי מנח׳ על דונש, ערך חנך). אלהים אלי אתה, נגדך עלומי נחשפו, נפשי ועצמותי מפחדך שוספו (רסע"ג, רשות לנשמת, אלהים). כי פשטה תבל לבוש דשא גם נחשפו שיחים וכלה בול (רמב"ע, תרשיש כ טו). וכל נעימה בשלשה תנאים סודה יחשף, במצאה נדיב או חכם או נכבד אשר אליה כוסף (ר"י הריזי, תחכמוני א). והגיונו יגלה את קלונו וערותו בשירו נחשפת, ואביו הוא משועבד לנבלות ואמו לחרפות נחרפת (שם יח). — ואמר הפיטן: זרוע עוז נחשפת, חושה כי קראתיך בנפש לך נכספת (סמא"ל, סלית׳ לגו"ג, רחמיך).

— הפע׳, הֶחְשִׂיף, — כמו קל: עז וישועה לי תוסיף, סכוך נשק זרוע להחשיף (יול׳ כ׳ סכות, תפורת שי).

חֲשֻׂפָה, ש"נ, — שה"פ, והמקום שנחשף בעץ: כי נותרתי כיונה קצוצה אגפות, וכשריג המלבין אשר נחשף חשפות, ואלוה מעזים שלום לך ישפות (אגר׳ מנח׳ לחסדאי).

חֲשַׂפְנִיאֵל, ש"ז, — מלאך הממונה על ערבוב הדעת: הממונה לערבב השכל ולהפוך לבות בני האדם נקרא שמו חשפניאל (כרית מנוח׳ ו).

חַת[1], בכנ׳ חִתּוֹ, חִתְּכֶם, — א) ש"ז, מורא ופחד מפני דבר, Furcht; frayeur; terror: ומוראכם וחִתְּכֶם יהיה על כל חית הארץ ועל כל עוף השמים (ברא׳ ט ג). — בלי חת, בלי פחד: אין על עפר משלו העשו לבלי חת[2] (איוב מא כה). — ב) ת"י לנק׳ חַתָּה, מ"ר חַתִּים, בלי אמץ לב ורוח, mutlos; découragé; confounded: קשת[3] גברים חַתִּים ונכשלים אזרו חיל (ש"א ב ד). מדוע ראיתי המה חַתִּים נסוגים אחור וגבוריהם יכתו ומנוס נסו ולא הפנו (ירמ׳ מו ה).

א. **חתה**, ממנו חָתָה, ב*חִתּוּי, *חִתִּיָּה, מַחְתָּה.

א. **חָתָה**, פ"י, עת׳ יַחְתֶּה, לַחְתּוֹת, — חָתָה גחלים וכדומה, גרפם ממקום למקום בידו או בכלי: ושברה כשבר נבל יוצרים כתות לא יחמל ולא ימצא במכתתו חרש לַחְתּוֹת אש מיקוד (ישע׳ ל יד). הֶיחְתֶּה איש אש בחיקו ובגדיו לא תשרפנה (משלי ו כז). אם רעב שנאך האכילהו לחם ואם צמא השקהו מים כי גחלים אתה חֹתֶה על ראשו (שם כה כא-כב). — ומצוי בתו"מ: נטל את המחתה ועלה לראש המזבח ופנה גחלים אילך ואילך וחותה מן המעוכלות הפנימות (יומ׳ ד ג). מי שזכה במחתה נטל מחתת הכסף ועלה לראש המזבח ופנה את הגחלים הילך והילך וחתה וירד ועירן לתוך של זהב (תמיד ה ה). שיצאה (האשה) ומצאת את חברתה חותה גחלים תחת קדרה של תרומה (טהר׳ ז ט). (המוציא חרס) כדי לחתות בו את האור (שבת ח ז). כלבה של ספרין ושל רופאין ושל עושה זכוכית שנחלקה לשנים טהורה ושל נפחין שנחלקה לשנים טמאה מפני שהוא בתחילה חותה בה את הגחלים ועכשו חותה בה את הגחלים (תוספתא כל׳ ב"מ ג יא). החותה גחלים מתחת הקדירה בשבת (ירוש׳ שבת ג ה.). חתה והקטיר ונשפך הדם (שם יומ׳ ד מא ג). — וחתה בגחלים: גזירה שמא יחתה בגחלים (שבת לד:). — ואמר המשורר: פגשתם נעמו נחל שתיתם, דרשתם זעמו גחל חֲתִיתֶם (ר"י הלוי, אמר לגלא שחק).

ב. ***חתה**, ממנו ב.*חִתָּה א.*חִתּוּי.

ב. ***חָתָה**, — קל לא נהוג.

— פע׳, *חִתָּה, לווי חִתֵּה, — כמו חתך: ממקום שזב (הדם) חתהו[1] (חול׳ כז.).

ג. ***חָתָה**, פ"ע, עת׳ יַחְתֶּה, — כמו *חות: נפשו של אדם חותה לשתות בשל זהב (מד"ר אסת׳, והשקות). שדבר האסור נפשו של אדם חותה ממנו (רמב"ם תרומ׳ י).

חִתָּה[2], ש"נ, — כמו חַת: ויסעו ויהי חִתַּת אלהים על הערים אשר סביבותיהם ולא רדפו אחרי בני יעקב (ברא׳ לה ה).

א. ***חִתּוּי**, ש"ז, — שה"פ מן חִתָּה מן ב.חתה, במשמ׳ חתך: זב על ידי חתוי בעינן (חול׳ כז.).

ב. ***חִתּוּי**, ש"ז, — שה"פ מן א.חתה: שהרי צימוקה רע לה (להקדרה) ואין שם חתוי (והזהיר שמות טז:). הנה חיתוי הלזה (של החותה גחלים בבגדיו) הנה הוא בין בגד לעור הבשר (ר"מ אלשיך, משלי ו כו).

---

[1]) עי׳ שרש חתת. — [2]) אין מליצה זו מתישבת בדרך טבעי בכתוב, ויש מגיהים הגהות מתחלפות. — [3]) וי"ם כי מלה זו משובשה.

[1]) דרוש שדרשו החכמים את המלה וזבחת, כדי לסמוך ע"ז שהשחיטה היא בצואר.

[2]) מן חתת, עי"ש.

***חִתּוּךְ,** ש"ז, —שה"פ מן חִתֵּךְ: שלא היה חסר אלא חיתוך הראש (ירוש' ברכ' ט יג:). קריעה בבגדים וחיתוך בעורות קריעה בבגדים באמצע וחיתוך בעורות מן הצד (שם שבת ז י ג). אבל כשנותן סימן בחיתוכה הוי סימן (טוח"מ אבדה רסו טו).—ואמר הפיטן: על זאת בשק עוברים עברים אבל בוטחים כי ישמחו אחרי חתוך בתריך (ר"א קליר, קינ', ליון ידידות). — וחִתּוּךְ ידים וכדומה, צורת הידים: ופיו מתות כחוט השערה וגויתו כעדשה וכו' וחתוך ידים ורגלים אין לו (נדה כה.). כגולם שאין לו חיתוך אברים (רש"י שבת עז:). — ״חִתּוּךְ בגדים, הגזרה והחתוך שעושה החיט לפי הצורה הדרושה: החיתוך של כל מיני בגדים שבעולם (פנק' קראקא, שנת תי"א). וזהו מלבוש העשוי כגולם בלי צורת חיתוך אברים (מהרי"ל, הלכ' שמח'). —״וחִתּוּךְ הלשון, חִתּוּךְ הקול, חִתּוּךְ אותיות, הוצאת הקולות המתחלפות בבלי הדבור: לא דבר עמהם שום אדם בקושי וחתוך לשון [1]) מטוב ועד רע ובזה הלשון לקחו האומר לדבור חיתוך לשון לא יחרץ כלב לשונו לא ינענע לשונו בחתוך קול כי אין לכלב חתוך דבור (ספ' הגלוי לרי"ק ט). כי הוא שם פי כחרב חדה לדבר העתידות בחתוך לשון בלא מורא (רד"ק ישע' מט ב). שהמתים מספרים בקבריהם זה לזה אף כי אין הסיפור בשפה וחיתוך לשון (הריקנטי, וישב). ובעת שהתחלנו ללמוד המשנה ולמדנו ב' מסכתות זיכנו בוראנו ונשמע את הקול מדבר בפי החסיד גר"ן קול גדול בחתוך האותיות וכל השכנים שומעים את הקול ולא היו מבינים (הקד' של אלקוין למגיד מישר' של ר"י קארו). שאין לנו אות מיוחדת לחתוך הצ̈י שלהם (של הרומים) על כן שמו בתמורתה הקוף (ר"ד מהתפותים, למח דוד, ערך קסר). — ״ובמחלות, כאב חד באברים: וההתוך יקרה למי שישתלשל מהרחיצה ובמי שיתקבץ בגופו מהזוהמא (קבולי גליגוס, בסבות החליים) —״ובחכמת השעור, חִתּוּךְ שני גופים, הקו שהם נוגעים זה בזה: חתוך משותף (כספ' התשבון של ר"ם מוטוט).

חִתּוּל, ש"ז, מ"ר חִתּוּלִים, —מטלית יתתלוה על מכה וכדומה, Binde; bandage: את זרוע פרעה מלך מצרים שברתי והנה לא חבשה לתת רפאות לשום חִתּוּל לחבשה לחזקה (יחזק' ל כא). —ואמר הפיטן: צעקתי לצור מכאבי, מתי חתול מכאובי, צפות באבדן מרכבי (יוצ' ב' פסח, אפיק). זאת העיזה ומצחה לא בישן, לב לה לדעת רק חדת לישן, חתול סם היושם וגגע ידושן, הלב זה כמה שנים ישן נושן (שבת ברא"ש, אחשבה). הלב יכוּ̈ן למעלה מעלות שמיר ושית, חתול חלחוליות מדיח ידיח יקציע מבית (שבת תשוב', אשחר). הוחגר אבנט שש כולו, הקיפו בשידוש כנחש בעיקולו, הוכן ליישר עקב מפיתולו, הכינו כאומן מראות חיתולו (משול' בר' קלוני', אשוחח, Elb. 129). כיון זהורית בקרניו לאזרה, כהדחפה גולגל וגוזר כגזירה, ירימו גם ירעו גזורה, ירוית שעיר חיתול מזורי (שם).

***חָתוּל,** ש"ז, מ"ר חֲתוּלִים, חֲתוּלוֹת, — חיה ביתית צדה העכברים, Katze; chat; cat: חתול מותר להורגו ואסור לקיימו (ב"ק פ:). שאלו תלמידיו את ר"א מפני מה הכלב מכיר את קונו וחתול אינו מכיר את קונו אמר להם ומה האוכל ממה שעכבר אוכל משכח האוכל עכבר עצמו עאכ"ו (הור' יג.). חתול (עִבּוּרוֹ) לחמשים ושנים יום (בכור' ח.). מעשה באחד שהניח בית של תרנגולין ובא ומצא חתולות מקורעין לפניו (ירוש' פאה ג יז ד). כי יש דברים הרבה מרבים הבל כגון מגדלי קופות וחתולות והולדות הסנאין (מד"ר קהל', כי יש). בתחלה חתול ועכבר חברים היו פעם אחת הלך העכבר והלשין לחתול להקב"ה אמר לו רבש"ע אני וחתול השתתפנו ואין לנו מה לאכול אמר לו אתה הלשנת את חבירך כדי שתאכלנו עתה הוא יאכל אותך ואתה תהיה לו מזונות (א"ב של ב"ס). — ואמר המשורר: הלְּבני פראים תדמו לבאים ואם לחתולים תדמו שחלים (רס"ע אבן דנאן, מלאכ' השיר). — וקצת משלים: חתול יודע זקן מי לוחך (משלי שועלים, עורב וכבשה). לא ראיתי חתול ישן שבא אל תוך פיהו עכבר (ראב"ע, קוס עלל). כמאמר משל הקדמוני איך יהיה העכבר פקדון ביד החתול (ר"י אברבנאל, ש"א כט). החתול בראותו הבשר גבוה מאד עד שלא יוכל להגיעו יאמר מסריח הוא (מ' אלדבי, ש"א ח). שאמרו המושלים כי החתול כשהזקין נעשה נזיר (חמדה"י ג קיב.). — ״גנבת חתול: כי תמצא בו מרמת שועלים, וגנבות חתולים, ועזות כלב, ונבל דוב אורב, וטמאת עורב (ר"י חריזי, תחכמוני מו). — עזב

---

[1]) לא נמצאו בין הפתקאות שלי מקורות יותר קדומים לשמוש זה.

העכבר זנבו בפי החתול: ואם נחבא ונסתר מלפני שמו הרע בפי עטי עזבו, כמו עכבר אשר נכנס בתוך חור ועזב חוץ בפי חתול זנבו (שם ג). — ״אכל מוח חתול, נשתטה: השיב המלך (לטומאש) אילו היה האומר איש אחר הייתי חושב כי מוח חתול אכל (שבט יהוד׳ ז). — ״חתול הבר: וכלי ההולדה של חתול הבר שהוא דומה לכל תמונתו לחתולים הביתיים (שלטי הגבור׳ ג). — ״חתול הים: חתולי הים המה שוכנים רק באמריקה הדרומית והולכים ושטים במים לצוד דגים וכו׳ ונמצא ג״כ במדינות אזיא ואפריקה מין אוחים הנקרא בלשונם מאקי הדומים מאד לחתול הים אך שאין להם צפרנים (ראש׳ למוד׳ א ו).

א. **חֲתוּלָה**, — עי׳ חִתֻּלָּה.

ב. ״**חֲתוּלָה**, ש״נ, — כמו חָתוּל: מין חיה קטנה כפלים מן חתולה נאה (ר״י הדסי, האשכול מה). והיתה (האשה) מזקת ונדמית ליהודי כחתולה והכה אותה היהודי (ספ׳ חסידים תתתרסו).

״**חֲתוּלִירוֹן**, ש״ז, — אחד משרי הגהנום: השר הי״ב נשמירון הוא וכל מחנהו צורת נשים רעות ומזיקות מכל הכתות המזיקות ובעלי חכמה ואת הבקיאים בשמוש השמות אומרים שג״כ שמו חתולירון שפעמים הוא וכל מחנהו נראים כדמות חתולים גדולים ושחורים (עמה״מ, קרית ארבע יה).

חָתוּם, ש״ז, מ״ר חֲתוּמִים, — א) ספר מקנה וכדומה מקפל וחתום, versieg. Urkunde; docum. scellé; seal. doc.: לקוח את הספרים האלה את ספר המקנה הזה ואת החתום ואת ספר הגלוי הזה ונתתם בכלי חרש (ירמ׳ לב יד). ובכל זאת אנחנו כרתים אמנה וכתבים ועל החתום שרינו לוינו כהנינו (נחמ׳ י א). ועל החתומים נחמיה התרשתא בן חכליה וצדקיה (שם ב). — ב) *סוף נוסחה, סיום, Schluss; conclusion: פתח במעריב ערבים וסיים ביוצר אור לא יצא פתח ביוצר אור וסיים במעריב ערבים יצא כללו של דבר הכל הולך אחר החתום [1] (ברכ׳ יב.). — ג) ״מקום חתימה: מי שלוה מחבירו ולא עשה לו שטר אלא כתב בכתב ידו כגון שכתב אני הבא על החתום מודה שאני חייב לפלוני מנה וחתם למטה (טוחו״מ סט א). — והשתמשו במלה זו בזמן האחרון כשם למי ששלם סכום קצוב בעד ספר או עתון Abonnent; abonné; subscriber, — ועי׳ פעול התם.

[1] ובכ״י אחר: חתום ברכות. וכ״ה ברי״ף.

***חִתּוּם**, ש״ז, מ״ר חִתּוּמִים, — שה״פ מן חִתֵּם: ערב היוצא לאחר חיתום שטרות גובה מנכסים בני חורין (ב״ב י ח). ושאין עליו עדים ויוצא מתחת ידי שליש אחר חיתום שטרות כשר (תוספתא ב״מ א יג). אמר רב קודם חיתום שטרות גובה (הערב) מנכסים משועבדים לאחר חיתום שטרות גובה מנכסים בני חורין (ב״ב קעו.). — ובמשמ׳ חָתוּם ב׳, סוף וסיום: כל הברכות אחר חיתומיהן אין אומרים ברכ׳ פסוק וכו׳ מהו אחר חיתומיהן שאם היה עומד בשחרית ושכח והזכיר את של ערבית וחזר וחתם בשל שחרית יצא (ירוש׳ ברכ׳ א ג ד). שמכת בכורות שהיתה עתידה היא המכה היותר עקרית שבמכות ולפיכך התרה בהם ראשונה והיא תחלת המחשבה וסוף המעשה וכמו שאמרו הכל הולך אחר החיתום ולכן נעשתה ביד השם (צרור המור, בוא).

***חִתּוּן**, ש״ז, — שה״פ מן חִתֵּן: ביום חתונתו חיתונים היו וביום שמחת לבו זה בנין בית העולמים (פסיק׳ דר״כ, ויהי ביום כלות). וגם חכמי ישראל לא כתבו עליהם שהחיתון הזה היה אסור להם או עבירה בידם (רס״ע אבן דנאן, שאלה ע״ד האנוסים). קצת חכמי גלילו שאלוהו (את אבי הבת) אם נעשה החתון ברצונו והוא השיב להם שלא היה ברצונו מתרצה בו (שו״ת ריב״ש קלג). — ואמר הפיטן: איכה זנחת בזעמך לזלזל ביד זדים זבולך, ולא זכרת חתון חקי חורב אשר חקקת להמוליך (ר״א קליר, קינ׳, איכה אלת). קפץ יהודה ואחיו כבאים לחתונו, קרב ולקח אשרה העומדת לפניו לשטנו (שבת ב׳ חנוכה, אודך). עלוז בשמחת ארמונך, ולדוץ ביום התונך, מי יתנך (יוצר ב׳ פסח, אודך). ויעורר אהבת איתנים, וכהון פאר חתונים, היות למעלה מהם נתונים (יוצ׳ ב׳ סכות, כי אקח).

חֲתוּנָה, ש״נ, מ״ר חֲתוּנוֹת, — עי׳ חֲתֻנָּה.

חַתְחַת, ש״ז, מ״ר חַתְחַתִּים, — בקע וסדק רחב באדמה, או כמו נקרה קטנה: גם מגבה ייראו וחתחתים [1]

[1] תרגמו השבעים והירונ׳ במשמ׳ בהלה, וכן נראה דעת מנחם. וריב״ג תרגמו בבקעים ושברים, אמר וז״ל: חתחתים בדרך והי אלאח׳אקיק אי אלשקיק ואלכשור אלתי תציר פי אלארצ׳, ובעבר׳: הוא הבקיעה והסדק או השברים שיתהוו בארץ. ורד״ק: כלומר שברים ומורא. וכן רוב המפרשים האחרנים. והמפרשים החדשים הנכרים פרשוה: רק במשמ׳ מורא.

בדרך וינאץ השקד ויסתבל החגב ותפר האביונה כי הלך האדם אל בית עלמו (קהל׳ יב ה).—ואמר המשורר: והקור יחביא בני איש ויעש להם בתים, והדרכים מי הגשם והשלג חתחתים (ר״י חריזי, תחכמוני ה).

*חֲתִיָּה, ש״נ, — שה״פ מן א.חָתָה, חֲתִיַּת גחלים: חתה והקטיר ונשפך הדם יביא פר אחר ונכנס בדמו (ואם) עד שלא הקטיר נשפך הדם חתיה פסולה היא וכו׳ שאני אומר עד שלא הקטיר נשפך הדם והיא חתיה פסולה (ירוש׳ יומ׳ ד מא ג). חישב בחתיית גחלים מהו (בבלי שם מח:). כל שאיבת אש נופל בה לשון חתיה (רש״י ישע׳ ל יד). כי אין חתיית אש כי אם רדיית גחלים וחתייתם במקומם (ר״ת על דונש, חותה). וחתיה זו שחותה במחתה ומוריד לרצפה אצל המזבח היא המצוה של כל יום (רמב״ם, תמיד׳ ומוספ׳ ב יב). וגדולי המחברים פסקו שאף החתייה נפסלת במחשבה (המאירי יומ׳ ה).

*חֲתִיכָה, ש״נ, מ״ר חֲתִיכוֹת, — שה״פ מן חָתַךְ, א) עצם שה״פ: והבאתו (של הפסח) מחוץ לתחום וחתיכת יבלתו אין דוחין את השבת (פסח׳ ו א). —ובהשאלה, ״חתיכת דין, כמו פסק דין: שאין מקבלין עדים אלא בפני בעל דין חוץ מן הדרכים שפירש זה על דרך גמירת דין וחתיכתו הוא אמור (הסטר׳ לר״י ברצלוני נו). —ב) חלק חָתוּךְ מן דבר מהדברים, של בשר וכדומה, Stück; morceau; piece: חתיכה של (בשר) קדשי קדשים של פגול ושל נותר שנתבשלו עם החתיכות אסור לזרים ומותר לכהנים (ערלה ב יז). טיפת חלב שנפלה על החתיכה אם יש בה בנותן טעם באותה חתיכה אסורה (חול׳ ח ג). וכן חתיכה של נבלה וכן חתיכה של דג טמא שנתבשלו עם החתיכות (שם ז ה). בשר שנמצא בעזרה איברין עולות וחתיכות חטאות בירושלם (שקל׳ ז ג). וכן היה בן זומא אומר אורח טוב מה הוא אומר זכור בעל הבית לטוב כמה מיני יינות הביא לפנינו כמה מיני חתיכות הביא לפנינו (תוספתא ברכ׳ ז ה). ואין מוכרין אותה (את הנבלה) מחרוזות מחרוזות אבל מביאין אותה חתיכות חתיכות על גבי מוטות (שם שבי׳ ה ח). וכן חתיכה של חטאת שנתערבה במאה חתיכות של חולין לא יעלו (ירוש׳ ערל׳ ב סא ד). שהיתה חתיכה גדולה ואכל חצייה והניח חצייה (שם יבמ׳ ד ה ג). מה טורח טרח בעל הבית זה פת אחת אכלתי חתיכה אחת אכלתי כוס א׳ שתיתי (ברכ׳ נח.). ממלאה אשה כל הקדרה בשר אע״פ שאינה צריכה אלא לחתיכה אחת (בי״ב יז.). אמר ב״ה לשלוחו תן להן חתיכה לאורחין והוא אומר טלו שתים (כתוב׳ נח:). ב׳ אכסנאים שנתארחו לפונדק אחד זה בא מן הצפון וזה בא מן הדרום זה בא בחתיכתו וזה בא בגבינתו אוכלין על שלחן אחד זה בשר וזה גבינה ואין חוששין (חול׳ קז:). למלך שהיה לפניו שולחן ערוך ומיני תבשילין נכנס עבדו נתן לו חתיכה שני נתן לו ביצה שלישי נתן לו ירק (מד״ר שמות ל). למלך שהיה לו בן בא בנו מבית הספר מצא תמחוי לפני אביו נטל אביו חתיכה אחת ונתנה לו (שם מא). שאני חתיכה הואיל וראויה להתכבד בה לפני האורחים (חול׳ ק.), ר״ל חתיכה גדולה. — והשתמשו בדבור זה בהשאלה לכל דבר רב הכמות ואמרו חתיכה הראויה להתכבד. — ובכלל גוש גלמי בלי חתוך אברים: המפלת חתיכה אם יש עמה דם טמאה ואם לאו טהורה (נדה ג א). — ״וחלק של שדה וכדומה: הלכו להם המים על כל הגן אך אותה חתיכה של שדה לא שקתה שהיא אינה דבקה (הריקנטי, בראש׳). למלך שהיה לו גן נאה וחוץ לגן קרוב ממנו חתיכת שדה נאה (החייט, מערכ׳ האלהות ג). — וכנוי למטבע מהמטבעות: ישבל שאהי שוה ה׳ חתיכות וכשבא ראובן ליפרע משמעון החוב שלו וכו׳ אינו שוה שם השאהי כי אם ארבע חתיכות וחצי (שו״ת ר״מ אלשיך סא). ובהמשך השתי שנים עלה שער הפרחי זהב ערך ס״ו חתיכות והגרוש ערך מ״ג חתיכות כפי התנאי שביניהם (שו״ת מעש׳ תייט ה). — ובהנדסה, ״חתיכת העגולה, שבין ההקף וקו ישר: חתיכת העגולה היא הצורה שסובב לה קו ישר וקצת מהסובב או יותר מחציה או פחות (ZAW 35,314). —ובלשון החקירה של הקראים, במשמ׳ ״חלק שלא יחולק יותר: שאנחנו נדע בבירור כי כל דבר יעבור שיהיה ויעבור שלא יהיה והדרך בשני הדברים אחד כי לא יהיה אלא לדבר וזה ספור הגוף כי לא יש עת בעתיד יתכן שיהיה החתיכה בפאה וכו׳ כי מן החוב שיהיה בפאות כלם בעת אחד (שאלה כתדוב העולם ליהושע בן יהודה). הדבר שלא יחלק ויתחך לשבים הוא יקרא חתיכה או חלק והוא הדבר הדק דק לעיניך יכולה אינה העין לראותו כגון דקות אבק עפר וקמח הנטחן (האשכל לר״י הדסי סס).

*חֲתִימָה, ש"נ, מ"ר חֲתִימוֹת, — שה"פ מן חָתַם, א) כתיבת השם: כתבו (את הגט) במחובר (לקרקע) תלשו וחתמו ונתנו לה כשר ר' יהודה פוסל עד שתהא כתיבתו וחתימתו בתלוש (גיט' כ ד). אין הוא ואחר מצטרפין על חתימת העד השני (ירוש' כתוב' ב כו ג). ואין כל חתימה וחתימה צריכה שני עדים (שם). אימתי עשו אותו בשנים בזמן שהוא מעיד על הכתיבה ועל החתימה (שם גיט' ב מד.). כתיבה בשנים וחתימה בשנים חתימה בשנים כחה מיופה וכתיבה בשנים אין כחה מיופה (שם). ג' שישבו לקיים את השטר שנים מכירין חתימות ידי עדים ואחד אינו מכיר (כתוב' כא:). דיינין המכירין חתימות ידי עדים אינן צריכין להעיד בפניהם (שם). — ובהשאלה, חתימת זקן: שיצא (יוסף) בלא חתימת זקן ובא בחתימת זקן (ב"מ לט:). שאין בן סורר ומורה נידון אלא בחתימת זקן התחתון (יבמ' פ.). — ב) חתימת ספר וכדומה, הדברים האחרונים שלו, החתום: בין יום השביעי לששת ימי המעשה מעין חתימה היא ואמר רב יהודה אמר שמואל המבדיל צריך שיאמר מעין חתימה סמוך לחתימתו (פסח' קד.). החתימה היא גבול ותכלית מלאכותי מכל מה שנאמר (נופ' נופים ה). הראה בשתי חתימות המזמורים האלה שהוא מדבר על תכלית הצדיקים והרשעים (מלמד התלמי', נלכים). — ג) סגירה ואטימה, Verstopfung obstruction: הרואה קרי בקיסם וכו' אינו מטמא אלא בחתימת פי האמה (נדה כב.). אמר שמואל זב צריך כחתימת פי האמה (שם מג:).

*חֲתִירָה, ש"נ, מ"ר חֲתִירוֹת, — שה"פ מן חָתַר: חתר לו (הקב"ה למנשה) חתירה מתחת כסא הכבוד שלו ונשמע תחינתו (ירוש' סנה' י כח ג). נכנס אבינו יעקב שם ונעל בפניו עשו וחתר לו הקב"ה חתירה במקום אחר ויצא (מד"ר ברא' עו). לבת אחת לסטין שהיתה חבושה בבית האסורין חתר אחד מהן חתירה אחת וברחו כולן (שם קהל', את הכל). — ובמשמ' חָלָל ונקרה: ויש לתורף שתי חתירות שומרות אותו מהקור (מ' אלדבי, ש"א ד).

חִתִּית[1], ש"נ, — כמו חַת: כלם חללים נפלים בחרב אשר נתנו חִתִּית[1] בארץ חיים (יחזק' לב כג). כי חִתִּית גבורים בארץ חיים (שם כז). כי נתתי את חתיתו[2] בארץ חיים והשכב בתוך ערלים (שם לב). איך אבדת נושבת מימים העיר ההללה אשר היתה חזקה בים היא וישביה אשר נתנו[3] חִתִּיתָם לכל יושביה (שם כו יז). אשר נתנו חִתִּיתָם בארץ חיים וישאו כלמתם את יורדי בור (שם לב כד). אשר ירדו את חללים בחִתִּיתָם מגבורתם בושים (שם ל). — והשתמשו במליצה זו אח"כ כדבור קבוע לתקיפים בכלל שמטילים אימה על החלשים: המינין והמסורות והאפיקורסים שכפרו בתורה ושכפרו בתחיית המתים ושפירשו מדרכי צבור ושנתנו חיתיתם[4] בארץ חיים ושחטאו והחטיאו את הרבים כגון ירבעם בן נבט וחביריו יורדין לגיהנם

---

[1]) מן ב.חתת, ואין במקרא חבר למשקל זה אלא גִּתִּית, ומנע"י ציצית. בערב' הַדִיד a), ועי' הערה לקמן. — [1]) לא באה מלה זו בשום מקום אחר במקרא זולתי במקומות המובאים כאן, שכולם הם אצל יחזקאל. ואעפ"י שבקצת פסוקים יש לחשד כי הנוסחה קצת משובשה, בכ"ז בכלל אין לפקפק בעצם המלה וגם בצורתה, ועכ"פ בזמן חכמי התלמוד קראו בודאי את החית חרוקה, כי כך הוא הכתיב בגמ' ר"ה במקום המובא בפנים, יוד אחרי החית, ואין שנוי בזה בכל הדפו' וכ"י. ולפי הענין בכל אלה הפסוקים ברור הוא שהכונה בהשם חתית האימה שמפיל התקיף על החלש ממנו, ובמשמ' אימה ופחד תרגמו השבעים והירונ', רק הפשיטא תרגמה במשמ' תברא, ר"ל שבר. ונראה שבמשמ' אימה פרשו בעלי התלמוד שהשתמשו במליצה זו לפרנס המטיל אימה יתרה על הצבור, וכן פרשו המפרשים הקדמונ' והאחרונים. ומשמוש מליצה זו בגמ' בתוך דבר הלכה, שעפי"ר אין מליצות נהוגות בסגנון ההלכות, נראה כי מליצה זו, נתן חתית בארץ חיים, היתה כ"כ מצויה בדבור הפשוט ושגורה בפי כל, שנכנסה אפילו בסגנון היבש של ההלכה, מפני הגון המיוחד שכבר קנתה לה מליצה זו בלשון הדבור, ועי' הערה לשרש חתת. וכבר הביא גזנ' דמיון למלה זו מערב' בשרש הד b) והשם הדיד, תהדיד, שעקר משמע' הוא קול אדיר וחזק כמו קול רעם, והקול הנשמע מהארץ בעת רעש, וכמו"כ קול בנין נהרס, וכדומה, ובהשאלה איום וגזום והטלת אימה של אדם בספור כחו וגבורתו, ועי' עוד שרש ב.חתת. — [2]) נמסר: חתיתו כתיב חתיתי קרי. ויש מגיהים נתן במקום נתתי. — [3]) לפי היוני נתנה חתיתה. — [4]) ופרשו שם בגמ': ושנתנו חיתיתם בארץ חיים אמר רב חסדא זה פרנס המטיל אימה יתירה על הציבור שלא לשם שמים.

---

a) هدير b) هد

ונידונין בה לדורי דורות (ר"ס יז.). —*וחתיתו של דרך וכדומה: חתיתה של דרך נפלה עליו (על נבוכדנצר) (מד"ר איכה, פתיח').

חתך[1], ממנו חתך, *חתוך, *חתיכה, *חתך, ״חתכה.

חתך, פ"י, עת' יחתך, —א) *חתך בסכין וכדומה, בדבר חד, דחק הסכין בפיהו החד על הגוף כדי לחלק הגוף לשנים או להסיר ממנו חלק אחד, schneiden, couper ; to cut : בצל שנתנו בתוך עדשים אם שלם מותר ואם חתכו בנותן טעם (תרומ' י א). ואין עושין פחמין ביום טוב ואין חותכין את הפתילה לשנים רבי יהודה אומר חותכה באור לשתי נרות (ביצ' ד ד). אין שוברין את החרס ואין חותכין הנייר לצלות בו מליח (שם ה). בהמה המקשה לילד והוציא העובר את ידו וחתכה ואח"כ שחט את אמו (חול' ד ד). כשאתם חותכין בשר אל תחתכו על גב היד (ברכ' ח:) אם הייתי חותך ראשך בסייף מי היה תובע את דמך מידי (שם לב:). אין אומרין בטרפות זו דומה לזו שהרי חותכה מכאן ומתה חותכה מכאן וחיה (חול' מח:). — והרופא וכדומה את בשר הגוף: וקושרין את הטבור (בשבת) ר' יוסי אומר אף חותכין וכל צרכי מילה עושין בשבת (שבת יח ג). וכך היו מוכי שחין שבירושלם עושין הולך לו ערב פסח אצל הרופא וחותכו עד שהוא מניח בו כשערה (ספרא ויקר', ונפש כי תחטא). הגע עצמך שנולדה לו יבולת הרי אינו ראוי לחותכה בשבת (ירוש' פסח' יד לג ג). מעשה ביוסי בן פכסס שעלת על רגלו גומי ונכנס הרופא לחותכה אמר לו כשתניח בו כחוט השערה הודיעני (שם נזיר ז נה ד). — וגם לא בבלי: חותכין יבלת במקדש אבל לא במדינה ואם בכלי כאן וכאן אסור (ערוב' י יג). — ופעול חתוך, אבר חתוך, שיש לו צורת האבר: (המפלת) יד חתוכה ורגל חתוכה הרי זה ולד (תוספתא נדה ד יח). המפלת בריית גוף שאינו חתוך ובריית ראש שאינו חתוך (גמ' שם כד:). — ״חותך כיסים, גנב, משמוט: ואחד מהם גנב מפורסם וחותך כיסים מובהק הביא חגורת כסף גדולה (שו"ת חות יאיר רט). — ובהשאלה, חתך פרנסתו של פלוני וכדומה, לקחה ממנו: חותכת אני פרנסה שלך והיה (יוסף) אומר לה נותן לחם לרעבים (מד"ר בראש' פז). הרי אתה חותך פרנסתו (ילק' שמעוני, תהל' כב תרפ"ח). — וחתך חייו, גרם לו מיתה: הרשעים שמתכונים לומר לשון הרע על חביריהן לחתוך את חייהם על אחת כמה וכמה שיתתוך הקב"ה את לשונם (מד"ר דבר' ו). —וחתך את הדין, החליט שכך וכך דינו, entscheiden; décider ; to decide: אמר ריש לקיש צדק את הדין ואח"כ חתכהו (סנה' ז:). מקום שסנהדרי גדולה יושבת וחותכת דיניהם של ישראל שמה הרשע (מד"ר ויקר' ד). ויבאו שרי מלך בבל וישבו בשער התוך ששם חותכין את ההלכה (שם). אזהרה לדיינין שדנין דיני נפשות שלא יהו חותכין את הדין ביומו (תנחומא שופט' ז). הוו מתונים בדין שיאחרו לחתוך הדין ולא יפסיקוהו מהרה עד שיבינום (פי' המשנ' לרמב"ם, אבות א א).— ואמר המליץ: דרוש משפט לדונו גם לחקר, וחתכהו לעת יאיר בקר (רס"ג, שערי דיני ממונ' לב). —*תורה חתוכה, פסוקה, מחלטה: א"ר ינאי אילו ניתנה התורה חתוכה לא היתה לרגל עמידה (ירוש' סנה' ד כב.). — ״וחתך עליו, פסק, גזר: מודיעין אנו אתכם שפב"פ יש עליו ממון של פלוני וחתכנו עליו ולא קבל (רב פלטוי, תשו' הגא', הול' מק"נ). ומעשה באחד שהפיל שינו של חברו ונידהו רב יצחק גאון זצוק"ל ואמר לו דבר קצוב אין אני חותך עליך אלא לך ופייסהו בממון או בדברים (ר"י מטראני, המכריע עו). — ״וחתך ביניהם. עשה פשרה ביניהם: אם הדיין החותך ביניהן רואה להשביען שבועת היורשין ולתתו להם עושה בו כך (תשו' הגא', הרכבי תכ"ט). — ובכלל במשמ' החליט: כיון שחתך אביהם את הדבר יש לאמר שפרעו היכן שאמר מנה לפלוני בידי (הלכ' פסוק', ממונ'). ומתנה זו היא מתנה גמורה מתנה מעכשו מתנת בריא מתנת פרהסיא גלויה ומפורסמת לכל מתנת עלמין חתוכה וחלוטה כדת וכהלכה (השטר' לר"י ברצלוני יא). ומסרתי לו אותו שטר חוב בפניכם ומכרתיו לו בדינרין אלו מכירה גמורה חתוכה וחלוטה (שם כח). — ״חתך דבר לפלוני, קצב לו: ותפקוד נפש כל חי ותחתוך קצבה לכל בריה ותכתוב את גזר דינם (מוס' א' ר"ה, ונתנה תוקף). החותך חיים לכל חי וכל מאמינים שהוא חי וקים (שם, האוחז ביד). — ״מופת חותך, שאין בו כל ספק: ויש להם (להפלסופים) ראיות

---

[1]) רק עבר' וארמ'. לפי דעת ברט השרש המקביל לזה בערב' הוא התכ a).

a) هتك

 חתך

רבות להביא מופת חותך וראיה ברורה על זה (אגר׳ הרמב״ם לחכמי מרסיליה), —ועי׳ מופת. — ב) *חִתֵּךְ המלים בכלי הדבור, הוציא והפיק את קולות הדבור במוצאיהן, ausdrücken ; prononcer; to pronounce: רק שפתיה נעות מכאן למתפלל שיחתוך בשפתיו (ברכ׳ לא.). שאינו מגמגם בדברי תורה אלא חותכן בלשון ומוציאן בפה (רש״י אבות ו ה). — ג) ״בחכמת התשברת, בענין פגישת שני קוים או שני שטחים זה בזה: וענין פגישתן זו ר״ל ע״י חיתוך זה ע״ז עיין צורה א׳ כעין ב׳ קוים א״ב ג״ד ההותכים זה את זה על נקודת ה׳ (יסו״ע לר״י ישראלי א ג). — והשם חוֹתֵךְ, Sektor ; secteur: ומצאו קוים אחרים זולת הבקעים קראום נוגעים וחותכים ועליהם בנו למודים ומופתים חזקים (יפ״ר מקנדיה, סוד היסוד א). והחותך הוא חצי אלכסון עובר חוץ לעגול דרך קצה הקשת האחד (ברוך משקלוב, עמודי השמ׳ לז).

— נפע׳, נֶחְתַּךְ, — שהתכו אותו, ובהשאלה במשמ׳ החלט, נגזרה הגזרה, נפסק הדין, verhängt s.; être décidé; be determined: שבעים שבעים נֶחְתַּךְ על עמך ועל עיר קדשך לכלא הפשע ולחתם חטאות ולכפר עון (דני׳ ט כד). שכל דברי מלכות נחתכין על פיו (מגי׳ יח.). — ונחתך הדין וכדומה, נפסק: ועל זו נחתכה ההלכה כדברי אבא שאול (תשו׳ הגא׳, הרכבי קעח). ומוטב שיחתך הדין באחד עשר יותר מעשרה (רמב״ם סנה׳ ב יג). — *ובמשמ׳ העקרית בענין חתיכה בכלי חד: ישראל שבא על בת כהן תאכל בתרומה עיברה לא תאכל בתרומה נחתך העובר במעיה תאכל (יבמ׳ ז ה). בהמה שנחתכו רגליה מן הארכובה ולמטה כשרה (חול׳ ד ו). נחתכה דלעת עמה דברי הכל כשרה (גמ׳ שם לב.). —ובמשמ׳ ״יציאת האותיות מכלי הדבור: שיש אותיות שאינן נחתכות כי אם בשנים (מ׳ אלדבי, ש״א ד).

— פע׳, *חִתֵּךְ, מְחַתֵּךְ, — כמו קל בנחץ הפעולה: המחתך (בשר) לבשל אעפ״י שלא מירק (עוקצ׳ ב ה). מחתכין את הדילועין לפני הבהמה ואת הנבלה לפני הכלבים (שבת כד ד). הצד צבי השוחטו והמפשיטו המולחו והמעבדו והמוחקו והמחתכו (שם ז ב). לאחד שעלתה לו מכה ברגלו והיה רופא כופתו ומחתך ברגלו כדי לראותו (תוספתא שקל׳ א ו). המחתך את העובר במעי אשה ברשות ב״ד והזיק (שם גיט׳ ד ז). לא תחתך נכרית העובר במעיה של בת ישראל (שם ע״ז ג ד). צלייו (את הפסח) שלם וחיתכו (ירוש׳ שבת א ד:). פירפר ביצה על גבי המליח או שחיתך קפלוט תחת הדג (שם ביצ׳ ב סא:). זהב מזוקק שהיו מחתכין אותו כזתים (שם יומ׳ ד מא ד). יהא רואה את החרב כילו מחתכת בבשרו (שם הור׳ ב מו ד). הר קשה ברזל מחתכו ברזל קשה אור מפעפעו אור קשה מים מכבין אותו (ב״ב י.). הטבח צריך שלש סכינין אחת ששוחט בה ואחת שמחתך בה בשר ואחת שמחתך בה חלבים (חול׳ ח:). אמר יצחק הלואי היה נגלה עלי הקב״ה ואומר לי שאחתך אחד מאיברי ולא אעכב (מד״ר בראש׳ נה). נטלו (נבוכדנצר את יהויקים) והחזירו בכל ערי ישראל והרגו והיה מחתך ממנו כזתים ומשליך לכלבים (שם ויקר׳ יט). אדם רואה בחלומו חרב מחתכת בירכו (שם שה״ש, הנה מטתו). המחתך בספרים חדשים (מס׳ ס״ת ה יד). — וחִתֵּךְ מתכת ממקומה: איזהו מצרף זה המחתך נחושת מעיקרו (כתוב׳ עז.). — ובהשאלה, חִתֵּךְ הלכה וכדומה: מקום שמחתכין בו הלכות (סנה׳ קג.). לדיין שיודע בדין שהוא מרומה שלא יאמר הואיל והעדים מעידין אחתכנו ויהא קולר תלוי בצואר עדים (שבוע׳ ל:). לתלמיד שיודע ברבו שהוא טועה שלא יאמר אניח לו עד שיחתכנו ואסתרנו (הלכ׳ פסוק׳, קדוש׳). —וחִתֵּךְ המלים: אעפ״י שכליות יועצות ולב מבין ולשון מחתך פה גומר (שבת לג:). ולא יתפלל בלבו אלא מחתך הדברים בשפתיו ומשמיע לאזניו בלחש (רמב״ם תפל׳ ה ט). — ואמר המשורר: ורוח עלי גרון שבילו לתתו קול וְחִתֵּךְ בחך ובשן ולשון בשפתותיו (ראב״ע, בשם אל). ויתנבא בתוך הבית ויחוד הידות, ויתכוון לדבר בסודות, ויחשוב כי ידבר דבר נבואות, ולשונו כאלו קשורה בשלשלאות, ולא יוכל לחתך אות (עמנ׳, מחבר׳ כה). — וחִתֵּךְ האויר להדבור: ותועלת הלשון גדולה מלבד שהוא כלי חוש הטעם כי מחתך האויר ומבדיל הקול באותיות ותיבות (מ׳ אלדבי, ש״א ד). — חִתֵּךְ אות פלונית, הגה אותה: שהאפרתים לא היו יכולים לחתוך אותו (את השין) אבל במקום שי״ן היו מחתכים סי״ן בסמך וכו׳ כמו הצרפתים מחתכים שי״ן כמו תי״ו רפה (צמח דוד, ערך שבלת).

— פע׳, *חֻתַּךְ, מְחֻתָּךְ, מחותך, —שחתכו אותו: בצל שנתנו בתוך עדשים אם שלם מותר ואם חתכו

בנותן טעם ושאר כל התבשיל בין שלם בין מחותך בנותן טעם (תרומ׳ י א). תנור שבא מחותך מבית האומן ועשה בו למודין ונותנן עליו (כליס ה ט). השולח ירך מחותכת לחברו (תוספתא חול׳ ז ג). פסח מחזירו את שלם ואין את מחזירו מחותך (ירוש׳ שבת א ד:). יצא (הולד) מחותך או מסורס משיצא רובו הרי זה כילוד (שס נדה סוף ג). המשגר לאשתו בשר שאינו מחותך בערבי שבתות (חגי׳ ה.).

— נתפ׳, *נִתְחַתֵּךְ: נתפתחו חביות נתחתכו דלועין נתפרסו ככרות (תוספתא תרומ׳ ה י). שטובחת אבילתה מבני מעיה שהמאכל מתחתך ומתעכל שם (רש״י ביצ׳ כה.). שהרי לפעמים כל הבשר מתחתך לו בחתיכות קטנות מאד מחמת רתיחת האש (התרומה, או״ה סט).—ובהשאלה, נתחתכו מעיו, הרגיש צער גדול וכאב עז: ונתנו (מן הדם) על שתי המזוזות ועל המשקוף מבפנים וכו׳ ר׳ יצחק אומר לעולם מבחוץ כדי שיהו המצרים רואין ומעיהן מתחתכין (מכי׳ בא, מס׳ דפסח׳ ו). אמר ר׳ חמא בר חנינ׳ הדברים הללו היה יעקב אבינו נזכר ומעיו מתחתכין יודע היית שאחיך שונאים אותך והיית אומר לי הנני (מד״ר ברא׳ פד). ישים (הרשע) נגד עיניו בנים קטנים מתים מחולאים קשים ומתרגשים כתנועות בלי כבוד אב ואם רואים ומעיהם מתחתכין (שבט מוסר לר״א פט). — ובתשברת, ״שני קוים מתחתכים, נפגשים זה בזה: הצורה הגשמית אצלם אינה זולת לדבקות הג׳ רחקים מתחתכים על זויות נצבות (ר״ח קרשקש, אור ה׳ ב ז). וישים בו שם שני שסועים מתחתכים על זוית נצבת (קאנון ד ה ג א).

בציר, בציר הענבים. — בצע הלחם. —ברה. — בתר, בתרים.

*גדם. — גזז. — גזם. — גזע. — גזר. — גלח. — *גמם. — גרד. — *גְּרֵדִם, *גרדום.

*חזם. — חָזֵק. — *חַלָּף. — חרמש. — חרב. — חרק. — חתה.

טבח. — טַבָּח.

כרת הראש וכדומה.

מגל. — מול, מילה. — *מטלית. — מִסְפָּרַיִם. —*מַסְפֶּרֶת, להתוך מתכיות.—*מרק, גמר החתיכה.

ניצוצות, צרורות של אבן. — נקף. — נתז, התיז הראש. — נתח.

סכין. — *סמרטוט. —סַפָּר, הסתפר. — סרים, סרס.

*פגם. — פלח, דבלה, וכו׳. — פסג. — פרם. — פשח. פשר. — פתת, פתים.

*צרם.

*קטם. — קטע. — קטף. — קצב. — קצע. — קצץ. — קצר. — קרדם. — *קרטב. — קרס. — קִרְסֵם. — קרץ.

רסים.

שבר. — שחט.

תלש, תלושים. — תער.

*חֵתֶךְ[1], חָתָךְ [2], ש״ז, — א) מקום שחתכו שם: קשרי עני וכו׳ הרי אלו אינן חוצצין ר׳ יהודה אומר צריך להטביל את כולו מפני החתך (תוספתא מקוא׳ ז ג). לא נצרכה אלא למקום חתך (ערוב׳ יח.). נוטלין את היבש מן האילן וסכין שמן את החתך כדי שלא יכהו שרב (ר״נ גאון, סוף תשו׳ גא׳ ריט״ע). — ב) ״כמו חתיכה, חלק חתוך מן דבר: בין הגזרים האלה בין שני החתכים (השרש׳ לריב״ג, גזר).

״חֲתָךְ[3], ש״ז, — שם מלאך ממונה על הפרנסה: חתך שר הממונה על הפרנסה (דרך ישרה, המזון).

״חֲתָכָה, ש״נ, — כמו חתיכה: ונעלות בלות ומטלאות כלומר שהיו מתוקנים בחתכות והחתכה מן הבגד נקראת בלשון משנה מטלית (השרש׳ לריב״ג, טלא).

חתל[4], ממנו חִתּוּל, חָתַל, חֲתֻלָּה, *חוֹתָל, ״חִתְלָה, ״חוֹתֶלֶת.

חָתַל, פ״י, — קל לא נמצא במקרא.

— פע׳, חִתֵּל, הָפע׳, הָחְתֵּל, — שחתלוהו בחתולים, : eingewickelt w.; être emmailloté; be swaddled ומולדותיך ביום הולדת אותך לא כרת שרך ובמים לא רחצת למשעי והמלח לא המלחת והחתל לא חֻתָּלְתְּ (יחזק׳ יו 7).

— פע׳, ״חִתֵּל — חתל המחלה, חִתֵּל אֹרֶךְ, עשה חִתּוּל על המכה: אכוף לך ראש ה׳ חילי, אכריע לך ברך לחתל מחלי, אכתירך משירי מחולי (קינ׳ לת״ב, אהדה). — ובמליצה במשמ׳ הצלה וישועה: השגיח

---

[1] כך בוקשד׳ וכך בצ״ד. דוד מהתפוחים: והשם חֵתֶךְ, וכך הספרדים. — [2] לוי ויסטרוב, וכך אשכנזים.

[3] סופי תבות משלש המלים הראשונות שבפסוק פותח את ידיך ומשביע לכל חי רצון.

[4] רק בעברית.

עפר מחרך ארבות, וחתל[1]) ארך בתבם תערובות (סכת החדש, אתית עת). רחצו והזכו כל קהלי, וחתלו חבש עצב מחלי (סכת פרה, אלילי עס). שמצם (של ישראל) העברת, דפים הצללת, קצפם השבת, לחתלם חשבת, וישעם קרבת (יוצ׳ ב׳ פסח, אסיריס).—ובמשמ׳ העקרית, בענין חתול הילד: ויחתלו גופו (של התינוק) בנחת שלא יתעוותו איבריו (מ׳ אלדבי, ש״א ה).

—נפע׳, נחתל,—נעטף בבגד: טהרת לבוש תפארתכם ציציות אשר לארבע פאות שתולים, טעינת בגד פתיל תכלת להיותכם בו נחתלים (אזהר׳ ר״י ברצלוני).

—קל, חתל,—חתל סחורה וכדומה: החותלות אשר חתל מע״ל את הסחורה בהן גרועות מאד ובלתי מסוגלות למשוך את עיני הקונים על הסחורה (מא״ג, קרית ספר כז).

חתלה, ש״נ, כנו׳ חתלתו, — בגד שחתלים בו ילד וכדומה, Windel; maillot; swaddling-clothes, ובמליצה בהשאלה בענין ערפל שמכסה ומאפיל על דבר: בשומי ענן לבשו וערפל חתלתו (איוב לח ט). — ואמר המשורר: ולילה כיום יאיר ואם נתן ערפל חתלתו וחשך סביבותיו (ראב״ע, כסס אל). —ואמר הפיטן: לאות טוב טל נתלה, תת לעולם חתלה, טל לנובב תנוב שתולה, להגיל במשוש בתולה (תפי׳ טל, אליס ביוס).— וכמו חתול למכה: חובש ארוכה, וארך יום מבוכה, חתלה למכה, יעל בעת ימלוך (ר״א קליר, מוס׳ א ר״ה, אגסיכה).

חתלה, ש״נ, — כמו חותלה: ובמשקל הזה (ש, ארוה) שם בדברי רז״ל חתלה[2]) (רד״ק מכלול, מה״ש, פעלה).

חתם[3]), ממנו חותם, *חותם, חותמת, חתום, *חתום, חתם, *חתימה, חתם, חתמה.

חתם, פ״י, עת׳ יחתם, חתום, חתום, חתמו חתום, חתמים, לחתם, — א) שם חותמו על כתב וכיוצא בזה, versiegeln; mettre le sceau; to seal: ותכתב ספרים בשם אחאב ותחתם בחתמו ותשלח (מ״א כא ח). ואכתב בספר ואחתם ואעד עדים (ירמ׳ לב י). שדות בכסף יקנו וכתוב בספר וחתום והעד עדים (שם מד). ויכתב בשם המלך אחשורש ויחתם בטבעת המלך (אסת׳ ח י). ואתם כתבו על היהודים כטוב בעיניכם בשם המלך וחתמו בטבעת המלך (שם ח).— ופעול חתום, במשמ׳ סגור וחתום למעלה לבלי יקראוהו: ותהי לכם חזות הכל כדברי הספר החתום אשר יתנו אתו אל יודע הספר לאמר קרא נא זה ואמר לא אוכל כי חתום הוא (ישע׳ כט יא). ואתה דניאל סתם הדברים וחתם הספר עד עת קץ (דני׳ יב ד). — ובכלל סגור לבלתי ידעו מה שם: הלא הוא כמס עמדי חתום באוצרתי (דבר׳ לב לד). — ולבלתי יוכלו לגעת בו: גן נעול אחתי כלה גל נעול מעין חתום (שה״ש ד יב). — ולמען ישמר היטב: צור תעודה חתום תורה בלמדי (ישע׳ ח יו). חתם בצרור פשעי ותטפל על עוני (איוב יד יז).—ובמשמ׳ סגר וחתם לבלתי יצא: האמר לחרס ולא יזרח ובעד כוכבים יחתם (איוב ט ז).—וקצת כמו״כ במשמ׳ נעלם ולא מובן בכל הצרך: לך דניאל כי סתמים וחתמים הדברים עד עת קץ (דני׳ יב ט). — ומצוי בתו״מ, חתם בחותם או בכתב: הסיף שהורג בו והעטרה שמתעטר בה וטבעת שחותם בה (ירוש׳ ע״ז ג מב ג). טבעת שיש עליה עבודה זרה אסור לחתום בה (שם). — ובהשאלה: אשר קדש ידיד מבטן חוק בשארו שם וצאצאיו חתם באות ברית קדש (שבת קלז:).—וחתם בכתב על שטר וכדומה: זה גופו של פרוזבול מוסר אני לכם איש פלוני ופלוני הדיינים שבמקום פלוני שכל חוב שיש לי שאגבנו כל זמן שארצה והדיינים חותמין למטה או העדים (שבי׳ י ד). אמרו לסופר וכתב ולעדים וחתמו אעפ״י שכתבוהו וחתמוהו ונתנוהו לו וחזר ונתנו לה הרי הגט בטל עד שיאמר לסופר כתוב ולעדים חתומו (גיט׳ ז ב). שלשה שדנו ומת אחד מהן חותמין בשנים (ירוש׳ שבי׳ י לט ג). אמרו על זה חתמנו ולא חתמנו על זה (שם שם ד). המלך וכהן גדול כשהוא חותם הגיזבר חותם ונתנו לאמרכל (שם שקל׳ ה מט.). עדים חותמין זה שלא כנגד זה (שם גיט׳ א מג ג). כתבו (את הגט) בארץ ישראל וחתמו בחוץ לארץ (שם.). כתבו על קרן צבי גרדו וחתמו ונתנו לה כשר (שם מד:). מעשה באחד שאמר לעשרה חתמו בגט וחתמו מקצתן היום ומקצתן למחר (שם). לשעבר

---

[1]) כך מנקד בכל ספרי הדפוס.

[2]) לא נתברר לי לאיזה שם התכון הרד״ק. בירוש׳ נמצא השם חותלה (כתוב׳ ח לב:), אך הקריאה הרגילה היא בחית חלומה ובתיו נחה.

[3]) בערב׳ ח׳תמ a).

---

a) ختم

היה אדם עושה מצוה והנביא כותבה ועכשיו אדם עושה מצוה מי כותבה אליהו ומלך המשיח והקב"ה חותם על ידיהם (מד"ר ויקר' לד). הוא (הקב"ה) חותם יחידי לכל באי עולם ואין בריה חותמת עמו (שם פה"ב, לסוסתי). — ופעול חָתוּם, שחתם על דבר: מכיון שהוא חתום עליה עד איבד את זכותו (ירוש' כתוב' יג לו:). — ׳ומטבע קבועה בנוסח׳ שטרות, אני החתום למטה, אנו החתומים למטה: אנו עדים החתומים למטה כך היה שאמר לנו פלוני בר׳ פלוני הוו עלינו עדים (הסטר׳ לר"י ברצלוני ח). יודעים אנו עדים חתומי מטה עדות ברור שאמר לנו פלוני וכו׳ (שם ד). — ובמשמ׳ *סגור: או החתים בשרו מזובו דבר שחתום וסגור (תנחומא מצורע טז). — ב) במשמ׳ גמר, חתם והשלים, schliessen, vollenden, close ; conclure: שבעים שבעים נחתך על עמך ועל עיר קדשך לכלא הפשע ולהתם [1]) חטאות ולכפר עון ולהביא צדק עלמים לַחְתֹּם חזון ונביא (דני׳ ט כד). — ובתו"מ: (מקום שאמרו) לחתום (בברוך) אינו רשאי שלא לחתום (מקום שאמרו) שלא לחתום אינו רשאי לחתום (ברכ׳ א ד). הפותח והחותם בתורה מברך לפניה ולאחריה (מגי׳ ד ג). היה עומד בשחרית ושכח והזכיר את של ערבית וחזר וחתם בשל שחרית יצא (ירוש׳ ברכ׳ א ג ד). שכן מצינו בנביאים הראשונים שהיו חותמין את דבריהן בדברי שבח ובדברי נחמות אמר ר׳ אלעזר חוץ מירמיהו שחתם בדברי תוכחות (שם ה ח ד). זה שעומד לקרות בתורה צריך שיהא פותח בדבר טוב וחותם בדבר טוב (שם מגי׳ ג עד:). אין הפותח והחותם בתורה מברך לפניה ולאחריה (שם). יום הכיפורים עם חשיכה מתפלל שבע ומתודה וחותם בוידוי דברי רבי מאיר וחכמים אומרים מתפלל שבע ואם רצה לחתום בוידוי חותם (יומ׳ פז:). הרשעים ע"י שתחלתן שלוה וסופן יסורין פותחין בברכה וחותמין בקללה וכו׳ אבל הצדיקים על ידי שתחלתן ייסורין וסופן שלוה הם פותחין בקללה וחותמין בברכה (מד"ר ברא׳ סו). — ופעול חָתוּם, חֲתוּמָה, שלמה וגמורה עד הסוף: תורה חתומה ניתנה (גיט׳ ס.).

— נפע׳, נֶחְתַּם, מקו׳ נֶחְתּוֹם, — שחתמוהו: בשם המלך אחשורש נכתב ונחתם בטבעת המלך (אסת׳ ג יב). כי

[1]) כך הכתיב, והקרי ולהתם בהא.

כתב אשר נכתב בשם המלך וְנַחְתּוֹם [1]) בטבעת המלך אין להשיב (שם ח ח). — ומצוי בתו"מ: המביא גט ממדינת הים ואמר בפני נכתב ובפני נחתם לא ישא את אשתו (יבמ׳ ב ט). הא למדת בעשרת השבטים שלא נחתם גזר דין אלא בעון הניאוף (מד"ר במד׳ ט). — ובמשמ׳ נחתם הדין עליו: צדיקים גמורין נכתבין ונחתמין לאלתר לחיים רשעים גמורין נכתבין ונחתמין לאלתר למיתה (ר"ה יו:).

— פע׳, חִתֵּם, — א) במשמ׳ סגר והסתיר, חִתֵּם לו, סגר והסתיר את עצמו: חתר בחשך בתים יומם חִתְּמוּ [2]) למו לא ידעו אור (איוב כד יו). — ב) *כמו קל בנחץ הפעולה: שהוא מתיר אחד ומחתם אחד וכו׳ אבל אם קושר ג׳ הראשונים וחותם אפילו מקשר ומחתם כמה כשר (ירוש׳ גיט׳ סוף ח). וצריך ליזהר בשמלוין לנכרים ומחתמין החוב בחותם של שעוה שתלוי באגרת (תוספ׳ ר"ה כד:). — ג) *חִתֵּם את הדבר, עשה שפלוני יחתֹם עליו: שמתוך שהוא יודע שאם בא ועידיו עמו בטל אף הוא מחתמו (את הגט) בעדים כשרים (ירוש׳ יבמ׳ יה יה.).

— הפע׳, הֶחְתִּים, — א) פ"ע, כמו נֶחְתַּם, במשמ׳ נסתם, נסגר, נאטם: וזאת תהיה טמאתו בזובו רר בשרו את זובו או הֶחְתִּים בשרו מזובו (ויקר׳ יה ג). — ב) *הֶחְתִּים את פלוני, עשה שפלוני יַחְתֹּם: אמר הקב"ה לא דיין לרשעים (הנואפים) שעושין סלע שלי פומבי אלא שמטריחין אותי ומחתימין אותי בעל כרחי (ע"ז נד:), ר"ל מכריחים אותי לשים חותם שלי על הילד, לעשות צורתו. ועשה בהכמתך ועוצם זריזותך להתפשט התקנה הזאת בכל הארץ ולהחתים בה כל גדול עיר ועיר עד הגיעך לבית מדרשו של ר׳ משולם אשר בכ"ר יחיאל (מנח׳ קנא׳ לאגה מארי סט). שהחתים אגרות מצד חכמי אשכנז דוברות סרה על דברי רבינו משה ובפרט על מורה הנבוכים (מכת׳ ר׳ הלל ע"ד ספרי הרמב"ס). כשמכרה (את השדה)

— [1]) כך דעת ריב"ג שהוא עבר כמו נמול אברהם, או בינוני כמו אשר הם נמולים. וכן רד"ק: ולגזרת פעול ונחתום והוא בינוני. וההדשים החליטוהו למקור. — [2]) כך לפי הנוסחה המסורה פרוש רוב המפרשים, אמר ריב"ג: והי פעל ת׳קיל ע׳יר מתעד אי כמנוא ואשתתרוא כאנה קאל נסגרו למו, ע"כ, ובעבר׳: והוא פעל כבד ואינו מתעבר ר"ל נתחבאו ונסתתרו כאלו אמר נסגרו למו. ויש מפרשים חתמו למו עשום רשם או סימן. אך אין ספק בדבר כי נפל בנוסחה זו שבוש.

בשטר א׳ או כשמכרה בב׳ שטרות והחתימם השליח (טו״ע חו״מ, שלוח׳ קפב).

— נתפ׳, *נתחתם, — כמו נחתם: באותה שעה נתחתם גזר דינן של אומות העולם לבאר שחת (תוספתא סוט׳ ח ו). בשנת ארבע ליהויקים נתחתם גזר דינן של ישראל לגלות (סעו״ר כד). נידונין בראש השנה וגזר דינו של כל אחד ואחד מתחתם בראש השנה (ירוש׳ ר״ה א נז.). — ובהשאלה: אהיה אשר אהיה אהיה שלחני הרי י״ב אותיות וכיצד נתחתמו בהן ארבע לכל רוח (אות׳ דר״ע, הא).

— פע׳, *חתם מחתם, מחותם, — כמו חתום: היה (הגט) מחותם בארבעה (ירוש׳ גיט׳ ב מד.). שטר שהוא מחותם בארבעה עדים (שם סוט׳ א יו ג). תשובת רשעים מעכבת וגזר דינם מחותם (אדר״נ לט). לדיוטגמה שהיא כתובה ומחותמת ונכנסה למדינה ולא נתחייבו עליה בני המדינה עד שנתפרשה להם במדינה (מד״ר שה״ש, כתפוח). — ואמר הפיטן: איכה זם והרג מצרי בגן בקדש, ויפן כה וכה חתם בעדת קדש, והן עתה הלקם אכל חדש (ר״א קליר, קינ׳, איכה את). חתם על הרי בתר נקמת דיני, חבל גוגשי ודן דיני (יוצ׳ אחרון פסח, אתה הארת).

חתם, ש״ז, סמי׳ חתם, — כמו חתימה: בקום עדים עליהם, מעידים על חתם ידם בפיהם (שערי ד״מ לרה״ג, קכו). בטרם יחתמו בו הם לקיימו, יעידון מן חברם על חתמו (שם קל).

חתמה, ש״נ, מ״ר חתמות, — כמו חתם: שלשה שישבו לקיים את השטר שנים מהן מכירין חתמות ידי עדים ואחד אינו מכיר (תשו׳ הגא׳, הרכבי קפג). ורבנן היו רגילין שמרבין לחתום על דיאסיקי כדי שיודיעו חתמות ידיהם לכל (שם שעח). כיון ששנים מן העדים מחוו להו חתמות ידיהם או שנים מעידין על חתמות ידי שניהן מקיימין את השטר (שם רלא).

חֹתֶמֶת, ש״נ, — עי׳ חותמת.

חתן[1]), ממנו חותן, חותנת, חתן, חתן, חתנה, *חתון, *התחתנות מחתן.

[1]) בערב׳ ח׳תנ a) במשמ׳ חתוך וקטיעה, ועי׳ הערה לערך חתן.

a) خَتَنَ

חתן[1]), ש״ז, סמי׳ חתן, חתנו, מ״ר חתנים, חתניו, — א) מי שנמול בשר ערלתו: ותקח צפרה צר ותכרת את ערלת בנה ותגע לרגליו ותאמר כי חתן [2]) דמים אתה לי (שמות ד כה). וההורגו (את הילוד) חייב והרי הוא לאביו ולאמו ולכל קרוביו כחתן שלם (נדה ג). — ב) בעל בתו של אדם, Eidam; beau fils; son-in-law: ויאמרו האנשים אל לוט עד מי לך פה חתן ובניך ובנתיך וכל אשר לך בעיר הוצא מן המקום (ברא׳ יט יב). ויאמר דוד אל שאול (שאמר לו כי יתן לו את בתו לאשה) מי אנכי ומי חיי משפחת אבי בישראל כי אהיה חתן למלך (ש״א יח יח). ומבני יוידע בן אלישיב הכהן הגדול חתן לסנבלט החרני (נחמ׳ יג כח). ויאמרו פלשתים מי עשה זאת ויאמרו שמשון חתן התמני (שופט׳ יה ו). וילך (אחזיהו) בדרך בית אחאב ויעש הרע בעיני יי׳ כבית אחאב כי חתן בית אחאב הוא (מ״ב ח כז). ומי בכל עבדיך כדוד נאמן וחתן המלך וסר אל משמעתך (ש״א כב יד). ויאמר אבי הנערה אל חתנו סעד לבך פת לחם ואחר תלכו (שופט׳ יט ה). ויצא לוט וידבר אל חתניו לקחי בנתיו (ברא׳ יט יד). — ובמשנה: הנותן לחמותו מעשר את שהוא נותן לה וכו׳ רוצה היא בתקנת בתה ובושה מהתנה (דמאי ג ו). בתך בגרה שחרר עבדך ותן לה והוי זהיר באשתך מחתנה הראשון (פסח׳ קיג.). ואלו הן הקרובין וכו׳ ובעל אמו וחמיו וגיסו הן ובניהן וחתניהן וחורגו (סנה׳ ג ד). — ב) איש ביום חתונתו, Bräutigam; fiancé; bridgroom: יצא חתן מחדרו וכלה מחפתה (יוא׳ ב יו). עוד ישמע במקום הזה אשר אתם אמרים חרב

[1]) באשור׳ חתנ, בארמ׳ וסורית חתנא, בערב׳ ח׳אתנ a), הילד הנמול, וח׳תנ b) בעל הבת, וגם אביה ואחיה. ואמרו קצת החכמים כי נסתעף המושג של בעל הבת כמו״כ ממושג קטיעת הערלה יען בתחלה היה המנהג שהזכר היה נמול בעת החתונה. — [2]) אמרו בירושל׳ (נדר׳ ג לח:): לא ביקש המלאך להרוג למשה אלא לתינוק בוא וראה מי קרוי חתן משה או התינוק אית תניי תני משה קרוי חתן ואית תניי תני התינוק קרוי חתן מאן דאמר משה קרוי חתן חתן דמים מתבק׳ מידך ומאן דמר התינוק קרוי חתן חתן בדמים את עומד לי. — ואמר ראב״ע: ומנהג הנשים לקרוא לבן באשר יומל חתן.

a) خَاتِن b) خَتَن

הוא מאין אדם וכו׳ קול ששון וקול שמחה קול חתן וקול כלה (ירמ׳ לג י־יא). ומשוש חתן על כלה ישיש עליך אלהיך (ישע׳ סב ה). כחתן יכהן פאר וככלה תעדה כליה (שם סא י). והוא כחתן יצא מחופתו (תהל׳ יט ו). — ומצוי במשמ׳ זו בתו״מ: חתן אם רוצה לקרות ק״ש לילה הראשון קורא (ברכ׳ ב ה). במלחמת מצוה הכל יוצאין אפילו חתן מחדרו וכלה מחופתה (סוט׳ ח ז). אין כותבין שטרי ארוסין ונישואין אלא מדעת שניהם והחתן נותן שכר (ב״ב י ד). והיו מלאכי השרת מקפצין לפניהן כבני חופה שמחין לפני חתן (ירוש׳ חגי׳ ב עז.). בא״י משמח חתן עם הכלה (כתוב׳ ח.). הכל שקלתי בכף מאזנים ולא מצאתי קל מסובין וקל מסובין חתן הדר בית חמיו (ב״ב לח: בשם ב״ס). למדתך תורה דרך ארץ שאין חתן נכנס לחופה אלא אם כן נותנת לו כלה רשות (מד״ר ויקר׳ ט). חתן דומה למלך מה מלך אינו יוצא לשוק לבדו אף חתן אינו יוצא לשוק לבדו מה מלך אינו עושה מלאכה אף חתן אינו עושה מלאכה (ר״נ פ״א כתוב׳ בשם פדר״א). — ומ״ר: אלו הן חופות חתנים אלו והוריות המוזהבות (תוספתא סוט׳ טו ט). קול מצהלות חתנים מחופתם ונערים ממשתה נגינתם (כתוב׳ ח.). —ואמר הפיטן: ובחורים עלי תולע אמונים, הם לחכו עפר כתנינים, והכלות לבושות שנים, מעלפות בזרועות חתנים, מנותחות בחרב וכידונים (ר״א קליר, קינ׳, אחריכו). — והמשורר אמר: חתן חדה ושמח כי אל בעזרך, ויצו לך שלום מכל עבריך (ראב״ע, חתן). החתנים שלשה חתן ממון וחתן יחס וחתן קבר וטוב מכלם חתן קבר (ר״י חריזי, תחכמוני מה). — ״חתן דמים, שהכלה פרסה נדה: קרא שיר זה לנחמה, חתן דמים אשר דמה, לאיל על אפיקי מים ולא יוכל שבור צמא (ראב״ע, קרא שיר זה). — ״בשמחתך חתן, דבור של ברכה לחתן: וכאשר שמע ראובן את דברי שמעון (שהוא מתרצה לקחת בתו לאשה) שמח עד מאד ולקח כוס יין מלא ואמר לשמעון בשמחתך חתן ולקח שמעון פת לחם ונתן לראובן (שו״ת לחם רב כב), ועי׳ חתנה. —ובמליצה: מאימתי מברכין על הגשמים משיצא חתן לקראת כלה (תעני׳ ו:), ר״ל המטר כשהתחיל לרדת ארצה. —ובהשאלה, ״חתן תורה, מי שנקרא לעלות לקריאת התורה לסיום פרשה האחרנה בש״ת: ומנהג לומר פזמונים ורהיטין כשעולה הקורא האחרון לקרות בתורה כמו שעושים לחתנים ונקרא חתן תורה וכו׳ ומתנדב חתן התורה לכבוד התורה (שבלי הלקט, לולב שעב). ובתשיעי ספק שמיני אנו עושין שמחת תורה ומסיימין התורה ומתחילין בראשית והתני תורה עושין סעודה לכבוד גמר תורה (אור זרוע, הלכ׳ סוכה). ונוהגים בכל גלילות ישראל שהמסיים התורה והמתחיל בה עושין שמחה ונקראים חתני תורה (חמס״י ג, שמת׳ חתנים). הזהירו רבים מגדולי ישראל שאין ראוי שיהיו חתני תורה אלא מי שהוא מוכתר בתורה ולפחות שיהיו מגדולי הקהל (שם). והורגלנו לבחור עפ״י הגורל חתן התורה להשלים אותה ולהתחילה (נפול׳ יהודה ל). ובמלכותנו בשושניא עושים חתני תורה סעודה גמורה ומזמינין מבני הקהל (מנהגי וירמייזא). — ובזמן האחרון נהגו לקרוא חתן מי שעושים לכבודו איזו חגיגה, חתן החג, חתן חג היובל, וכדומה.

חִתֵּן, פ״ע, — קל לא נהוג.

— התפ׳, התחתן עם פלוני, — נשא אשה מביתו של פלוני, ממשפחתו, sich verschwägern ; devenir : parents par mariage; become related by mariage והתחתנו אתנו בנתיכם תתנו לנו ואת בנתינו תקחו לכם (בראש׳ לד ט). ולא תתחתן בם בתך לא תתן לבנו ובתו לא תקח לבנך (דבר׳ ז ג). ודבקתם ביתר הגוים האלה הנשארים האלה אתכם והתחתנתם בהם ובאתם בהם והם בכם (יהוש׳ כג יב). ועתה התחתן במלך (ש״א יח כב). הנקלה בעיניכם התחתן במלך (שם כג). ויתחתן שלמה את פרעה מלך מצרים ויקח את בת פרעה (מ״א ג א). — והתחתן לפלוני: ויהי ליהושפט עשר וכבוד לרב ויתחתן לאחאב (דהי״ב יח א). — ובתו״מ: כל הבא על הכותית כאילו מתחתן בעכו״ם (סנה׳ פב.). זה עשו הרשע שנתחתן ביהודית ובשמת ומחלת להרבות עושר (מד״ר בראש׳ פב).

ארוס. — כלה. — ״מְחֻתָּן. — *נשואים. — *קדושים. — *שדוך. — ״שדכן. — *שושבין.

חֲתֻנָּה, חתונה, ש״נ, מ״ר חתנות, חתונות, — חגיגת הנשואים בין איש ואשה, Hochzeit ; noce ; nuptials: צאינה וראינה בנות ציון במלך שלמה בעטרה שעטרה לו אמו ביום חתנתו וביום שמחת לבו (שה״ש ג יא). — ״חתנת תורה, יום שאדם הוא חתן תורה: ורע עלי המעשה לכמה בוערים בעם המקילים היום בתפלתם ביום חתונתם ותפלתם חטופה בהתאחרם

לבא לבית הכנסת יותר מדי ואף בבה"כ בעמדם בתפלתם לא ישקוטו ולא ינוחו מחשבותם לתקן סדר שמחת חתונתם בקהל עם רעיהם (תמה"י ג, שמח' חתנים).

***חֲתֻנּוּת**, ש"נ, — כמו חתנה: המקבל מחבירו לבנות לו בית חתנות לבנו ובית אלמנות לבתו בונה ארבע אמות על שש (כ"ב ו ד). אברהם היה דומה (בשעת העקדה) לאדם שהיה בונה בית חתנות לבנו ויצחק היה דומה לאדם שהיה מכין עצמו לחופה שעושה בשמחה (מדר' ויושע א). שבעת ימי החתנות הרי הן כרגל (רמב"ם אבל יא ז). — ובמשמ' התחתנות, ר"ל נשיאת אשה: מפני מה אסרו שכר של עכו"ם וכו' א"ר יצחק משום חתנות (ע"ז לא:). אמר רבא בגויתן אין להם (להנתינים) חתנות זנות היא נתגיירו יש להן חתנות ואסור להתחתן בם (הלכ' פסוק', כבור'). שעיקר הגזירה משום חתנות ואם יאכל פת בעלי בתים יבוא לסעוד אצלו (רמב"ם, מאכ' אסור' יז). — ואמר הפיטן: היום קימתי לך קיום חתנות אשר ערבת, הכינותי לך כלתך על הר סיני בעורכי לך מקום ונצבת (אזהר' ר"י ברצלוני, את קולך). — ובמשמ' מעשה ההתחתנות בדרך הקבוע במנהג ועפ"י החקים, והוא ההפך מן זנות: (מן התורה) אישות דרך חתנות (ובאו חכמים וגזרו) אפילו דרך זנות (ע"ז לו:). ולא אסרה תורה אלא חתנות אבל הבא על הכותית דרך זנות מכין אותו מכת מרדות מד"ס (רמב"ם איסורי ביאה יב). וכן אם לקח שפחה דרך חתנות אינו לוקה מן התורה (שם).

חתף[1], ממנו חֶתֶף, הֻתַּף.

חֶתֶף[2], ש"ז, — דבר החֹתֵף, בנוי להמות הפתאמי: אף היא (הזונה) כְּחֶתֶף[3] תארב ובוגדים באדם תוסף (משלי כג כח). — ואמר בן סירא: אל תבטח בדרך מחתף ובארחתיך הזהר (כ"ס גני' לה כא).

---

[1]) בערב' חתף a).

[2]) בערב' מות, ועי' הערה לקמן. — [3]) אמרו הקדמונ' והחדשים שהוא כמו חטף בטית, ופרשוהו במשמ' חטיפה. אך לפי הענין נראה כי מדובר פה על דבר יותר עז ורע מחטיפה, ובמשמ' מות שיש למלה זו בערב' המליצה יפה ועזה. וכבר השתמשו בזה קצת הקדמונים.

---

a) حتف

הדואג לעמו מחתף ומחזק עירו מצר (שם נ ד). ואמר חתף האדם תחת לשונו ואמר מות האדם בין לחייו (מבח' הפנינ' לרשב"ג, השתיקה). כי בראותם אשר הדבר כחתף יארוב יאספו כל אשר להם הביתה ויסגרו בעדם (שבי"ע א, מלרים). — ואמר הפיטן: ראו עתה זאת לתנות, איך נמחה כחתף בכל פנות (סבת זכור, אלהים אל).

חָתַף[1], פ"י, עת' יַחְתֹּף, — כמו המית: הן יַחְתֹּף מי ישיבנו מי יאמר אליו מה תעשה (איוב ט יב). — ואמר הפיטן: ישר יי' וישר דברו, ידידי ידידות משכנות דבירו, יועץ וגוזר ומי יפירנה, ויחתוף ויפיל ומי ישיבנה (סהי"ת ליום ד).

חתר[2], ממנו חָתַר, *חֲתִירָה, מַחְתֶּרֶת.

חָתַר, פ"י, עת' אֶחְתֹּר, יַחְתֹּר, יַחְתְּרוּ, — א) חָתַר בקיר, באדמה, תחת הקיר וכדומה, חפר מתחת ועשה שם פתיחה להכנס, untergraben; miner; dig through: אם יַחְתְּרוּ בשאול משם ידי תקחם ואם יעלו השמים משם אורידם (עמוס ט ב). ויאמר אלי בן אדם חֲתָר נא בקיר ואֶחְתֹּר בקיר והנה פתח אחד (יחזק' ח ח). ובערב חָתַרְתִּי לי בקיר (שם יב ז). בקיר יַחְתְּרוּ להוציא בו (שם יב). חָתַר בחשך בתים (איוב כד טז). — ובתו"מ: יום אחד מצאו שומר בית האסורין (את ר"ע) אמר לו היום מימך מרובין שמא לחתור בית האסורין אתה צריך שפך חציין ונתן לו חציין (ערוב' כא:). היו מביאים אפופולסימון ושף באבן ובאים בלילה ומריחים וחותרים (מד"ר ברא' כז). נכנס אבינו יעקב שם ונעל בפניו עשו וחתר לו הקב"ה חתירה במקום אחר ויצא (שם עו). לבן מלכים שזחה דעתו עליו ונטל את הצפורן לחתור בית אביו (שם שמות לז). לבת אחת לסטין שהיתה חבושה בבית האסורין חתר אחד מהן חתירה אחת וברחו כולן (שם קהל', את הכל). — ופָעוּל, מחתרת חֲתוּרָה: כגון שהיתה מחתרת חתורה בתוך ביתו ובני אדם שלנו בתוך ביתו יצאו ואנבורקאות של כלים על כתפיהם והכל אומרים נגנבו כליו של פלוני (ב"ק קיד:). — והרופא את השן וכדומה, חפר בה: הרי שהיה רבו רופא ואמר לו לכחול לו עינו וסמאה לחתור לו שינו והפילה שיחק באדון ויצא לחירות

---

[1]) עי' הערה למעלה.

[2]) רק בעברית.

(קדוש' כד:).—ובהשאלה, *חתר פרנסתו, החריבה: אמר לו (עני אחד לכהן גדול) אדוני כהן גדול ארבעה (תורים) אני צד בכל יום ואני מקריב שנים ומתפרנס משנים אם אי אתה מקריבן אתה חותר פרנסתי (מד"ר ויקר' ג). — ב) חתר במים, עשה במשוט בתוך המים במאמצי כח להושיט הספינה, rudern; ramer; to row: ויחתרו האנשים (שעל הספינה) להשיב אל היבשה ולא יכלו (יונ' א יג).—ובהשאלה, *התרו למצא דרך, השתדלו למצא אופן לצאת מן המבוכה בחקירה וכדומה: ואולם אבן סינא והאחרונים מפלוסופי הישמעאלים חתרו דרך בשימצא הרבוי מן האמצעיים על הדרך שאמרנו (העקרים ג יג).

— פע', *חתר,—כמו קל בנחץ הפעולה: רשע אשר במחבא יחתר, צקק לפניו יהלך וינתר, אולי ביום אף יסתר (ר"א קליר, מוס' א ר"ה, אומן).

חתר, ש"ז, מ"ר חתרים,—כמו חתירה במשמ' חלל: ויש בו (ברחם האשה) שבעה חתרים ג' מימין וד' משמאל (מ' אלדכי, ש"א 7).

א. **חתת**[1], ממנו הפעל חת חתת, חתת, מחתה.

ב. **חתת**[2], ממנו השם חת, חתה, חתית.

חת, פ"ע, חתו, עת' יחת, יחתו, צווי חת, ח'תו,—חת האדם מפני דבר, נבהל ונשבר מפחד ולא נשאר בו כח לעשות דבר, niedergeschlagen s.; être confus; be confounded: הגידו בגוים והשמיעו ושאו נס השמיעו אל תכחדו אמרו נלכדה בבל הביש בל חת מרדך הבישו עצביה חתו גלוליה (ירמ' נ ב). וישביהן קצרי יד חתו ובשו (ישע' לז כז). חתו לא ענו עוד העתיקו מהם מלים (איוב לב יה). וחתו ובשו מכוש מבטם (ישע' כ ה). וחתו גבוריך תימן (עובד' א ט). כי שברתי את מואב ככלי אין חפץ בו נאם יי' איך חתה הילילו (ירמ' מח לח-לט). נלכדה קריתים הבישה המשגב וחתה (שם א).

— נפע', נחת, יחת, יחתו, — נבהל ונשבר ונשאר בלי כח ונחרב, zerbrochen w.; être cassé; be broken: עלה רש כאשר דבר יי' אלהי אבתיך לך אל תירא ואל תחת (דבר' א כא). חזק ואמץ אל תערץ ואל תחת כי עמך יי' אלהיך (יהוש' א ט). כי מקול יי' יחת אשור (ישע' ל לא). כאשר יהגה האריה והכפיר על טרפו אשר יקרא עליו מלא רעים מקולם לא יחת ומהמונם לא יענה (שם לא ד). אל תירא עבדי יעקב נאם יי' ואל תחת ישראל כי הנני מושיעך מרחוק (ירמ' ל י). מדבריהם אל תירא ומפניהם אל תחת כי בית מרי המה (יחזק' ב ו). ישחק לפחד ולא יחת ולא ישוב מפני חרב (איוב לט כב). יי' יחתו מריבו (ש"א ב י). וישמע שאול וכל ישראל את דברי הפלשתי האלה ויחתו ויראו מאד (שם יז יא). ויאמר אליהם יהושע אל תיראו ואל תחתו חזקו ואמצו (יהוש' י כה). אל דרך הגוים אל תלמדו ומאתות השמים אל תחתו כי יחתו הגוים מהמה (ירמ' י ב). יבשו רדפי ואל אבשה אני יחתו המה ואל אחתה אני (שם יז יח). ואתנם לו מורא וייראני ומפני שמי נחת הוא (מלא' ב ה). — ונחת פלוני מדבר, נשבר ונחרב ולא היה עוד הדבר: ובעוד ששים וחמש שנה יחת אפרים מעם (ישע' ז ח).—וגם לדבר לא בע"ח: וישועתי לעולם תהיה וצדקתי לא תחת (ישע' נא ו).

— פע', חתת, — א) חתת הקשת, שברו, הרפה אותו, כמו חתה: ונלכדו גבוריה חתתה[1] קשתותם (ירמ' נא נו). — ב) פ"י, חתת את פלוני, שבר אותו: וחתתני

---

[1]) לא הפרידו חכמי הלשון בין שני השרשים האלה, ונמשכו אחרי הקדמונ' שמחתו את השם חת, חתית וחתה והפעל חת והשם מחתה הכל במחת אחד, ומקור נתן גזנ' לכלם את השרש הד a) בערב', והסכימו לדעה זו הבאים אחריו. אבל, מבחינת הלשונ' זה קצת קשה, כי המושג הנשמע מהמלים חתית וחברותיה הוא ההפך מהמושג הנשמע מהפעל חת שאנו עסקים בו, כי בהראשון הכונה הטלת האימה והבהלה על אדם, והכונה בהפעל חתו היא להפך, נשבר מפני פחד. ואעפ"י שאין זה מהנמנעות בלשון אעפי"כ עדיף אם אפשר למצא מקור וסבה לחבור שני מושגים הפוכים בצרוף שרש אחד. ולכן יותר מסתבר, כי נתמזגו בצרוף חתת שני צרופים נבדלים ושונים בתחלה זה מזה. הצרוף הראשון היה בתחלה הדד, במשמ' העקרית וההשאלה שיש לו לצרוף זה בערב', שבה נשאר הצרוף כהויתו, ובפי העברים נשתנה קצת ויהי לחתת, וזהו ב.חתת. והצרוף השני הוא שהיה בתחלה ח'תת, וישנו גם בערב' ח'ת b), ואח'תתא c) פרשו המלונים הערבים וז"ל: תע'יר לונה מן מח'אפה שלטאנ ונחוה, ובעבר': נשתנה גון פניו מפני מורא מן שולטן וכיוצא בזה, וכמו"כ נשבר מפני בושה.

[1]) בערב' הד a), במשמ' השמעת קול אדיר כמו קול הרעם וקול בנין נהרס בחזקה, ובהשאלה במשמ' הטלת אימה בספור כחו וגבורתו של אדם.

[1]) י"ס חתתה.

a) هد b) خت c) اختتا

בחלמות ומחזינות תבעתני (איוב ז יד).

— הפע׳, החת, החתֹת, ההחתתי, אחתך, יחתני,— שבר, העֹל וכדומה: כי את עֹל סבלו ואת מטה שכמו שבט הנגש בו החתֹת כיום מדין (ישע׳ ט ג). והחתתי את עילם לפני איביהם ולפני מבקשי נפשם (ירמ׳ מט לז). אל תחת מפניהם פן אחתך לפניהם (שם א יז). כי אערוץ המון רבה ובוז משפחות יחתני (איוב לא לד).

חתת[1], ש״ז,— שבר וצרה גדולה שאדם נשבר מפניו, Verderben; perdition: כי עתה הייתם לו[2] תיראו חתת[1] ותיראו (איוב ו כא).

---

[1]) משק׳ אגם, דבש, חשש.— [2]) אין ספק בדבר כי נוסח׳ המסורה של פסוק זה משובשה, וכבר נתחלפו מערבאי ומדנחאי, שלהמערבאי היה הכתיב לו בוו ולמדנחאי היה הכתיב לא באלף אך הקרי היה גם להמדנחאי לו בוו, וי״ם לא כתיב וקרי, ובקצה ספרים לי כתיב וקרי, וכן נראה שהיתה קריאת השבעים והפשיטא, וכן גם רסע״ג. וגם בהמלה כי יש לפקפק ויש מגיהים כן.— [1]) פרשו הקדמונ׳ ורוב החדשים במשמ׳ פחד ובהלה. השבעים והירונ׳ תרגמו במשמ׳ מכה, ועל סמך זה יש שרוצים להגיה חברתי במקום חתת. אך המלה שתרגם היוני את המלה חתת משמשת גם במשמ׳ שבר של חיל בפני האויב, וגם המלה plagam שתרגם בה הירונ׳ את המלה חתת גם היא משמשת בהשאלה במשמ׳ צרה ושבר, וזה יותר נאות לפי הענין כאן וגם לפי משמ׳ הפעל חתת, חת לפני האויב, נשבר. וגם בערב׳ אלחתת a) הוא רפיון כח כללי.

---

a) الحَتَتَ

שער הטית

ט האות התשיעית באלף בית העברית, ושמה טֵית, עי׳ בזה הערך.

האות ט היא אחת מאותיות דטלנת שנחשבות ממוצא הלשון, אבל היא גם שִׁנִּית, כי הברתה מתהוה בדחיקת גב הלשון אל בשר הַשִּׁנַּיִם בקצת כח ונחץ[1], ולכן לא נתרככה אצל העברים כמו האות ת, ונשמרה הברתה החזקה כמעט בטהרתה[2] אצל הספרדים והתימנים ורוב שאר יהודי המזרח, ובפי האשכנזים נחלשה הברתה ונתמזגה בהברת ת דגושה.

ט היא מאותיות השרשיות, רק בשרשים שפ״פ שלהם צ תבוא בבנין התפעל ט אחרי צ פ״פ במקום ת השמוש, הצטדק במקום התצדק, הצטַיר במקום התציר[1].

ט לא תבוא בצרופים אלה: בשרשי הלשון העברית

---

[1]) אין ספק בדבר כי קול זה היה בזמן קדום בכל הלשונות השמיות, והיה נבדל מן הקול האחר הקרוב לו, שקבעו לו השמיים את האות ת, עי׳ בהערה לאות זו. קול זה היה בתחלה גם בכנע׳, הואיל והכנענים הם שקבעו שתי האותיות ט ת, לשני הקולות הנבדלות האלה, ונראה כי הקול נשאר בטהרתו אצל רוב הכנענים עד הזמן האחרון, ובכתבות הכנעניות הבדל הכתיב בין המלים בטית ובתו שמור. רק אצל הפונים רגלים לדבר כי כבר התחילה הטית להתמתק ולהיות הגויה כמו ת, הואיל ונמצא בכתבת אחת טישם במקום תשעם (Schrö, Phön. Spr § 25). בערב׳ החיה נשמרה הברת קול זה בטהרתה באות ט a) שלה גם בלשון הדבור ההמוני, רק שיש בה עוד קול ט׳ b) שקצתם הוגים אותה יותר קרוב לקול ז וקצתם, הפלחים וכדומה, יותר נוטה לקול ד׳. אך רגלים לדבר, כי קול זה הוא ערבי בלבד ולא שמי כללי, הואיל והשרשים שהם בערב׳ באות ט׳ הם בעבר׳ וארמ׳ קצתם באות ט וקצתם באות צ.— [2]) בזמן תרגום השבעים עוד היה הבדל ההברה בין אות ט ובין אות ת בתקפו, ולכן העתיקו המתרגמים ההם את אות ט כמעט בכל מקום רק באות ז, ואלו את האות ת העתיקו באות ϑ. בזמן מאוחר, בימי הגמ׳, כנראה התחילה הברת קול זה קצת להתמתק וכתבו ט גם במקום ת, ובמקום ϑ היונית (S. Kraus, Lehnw. I, § 8), אך אצל קצת הספרדים נתמתקה הברת הטית, כמו שאנו רואים מעדות ר׳ דוד יחייא, בעל לשון למודים וז״ל: שאין אנו מבדילים ג״כ באותיות בין הקוף והכף הדגושה ובין הטית והתיו (כס פרק ה). — [1]) ואמרו תלמידי מנחם (תשו׳ על דונש, ערך אותיות ט׳ וד׳): גם צד״י נלוה עם השי״ן והסמ״ך רק התי״ו מתחלף בט׳ בהתפעלה עם צד״י למען הראותה כי לולי נתחלפה בטי״ת נהפכה הצד״י לסמ״ך בלשון; כמו אלה מה נצטדק היה ראוי לומר נצתדק בתי״ו ולא נוכל לדבר כן כי נשבר כח הצד״י ונחלפה לסמ״ך ויהי נסתדק ובהראותינו הצד״י במבטא נחלש כח תי״ו ויהי מוצאה הטי״ת חלישות התי״ו והראות הצד״י כי הצד״י מיסוד המלה והתי״ו איננה יסוד ולכן באה הט׳ בנצטדק. ע״כ. וכמו״כ ריב״ג בהמשתלחק (130-131): כמא צנעוא בתא׳ אלאפתעאל אלתי בעד אלצאד פאנהם אבדלוא מנהא טא׳ לישהל אלאפצאח באלצאד פקאלוא מה נצטדק, וילכו ויצטידו, הצטידנו אותו, ולו לם יבדלוהא טא׳ לעאד אלצאד שינא פי אללפט׳ פכאנ יכונ נסתדק ויסתידו הסתידנו אותו אד׳ לא אשתטאעה באללשאן עלי אלאפצאח בצאד שאכנה בעדהא תא׳,—ובעבר׳: כמו שעשו בתו התפעל שאחרי הצדי שהם החליפוה בטית למען הקל ההברה הצחה של הצדי ואמרו מה נצטדק וילכו ויצטידו הצטידנו אותו ולולא החליפו בטא היתה הצדי משתנה לסמך בהמבטא והיה יוצא כמו נסתדק ויסתידו הסתידנו אותו מפני שקשה על הלשון הברה צחה של צדי נחה שאחריה תו. ע״כ. הדברים

---

a) ط b) ظ

גט, דט, זט, טג, טד, טז, טך, טץ, טק, טת, סט, וצרופים אלה רק במקרה: הט, וט, טס, כט, תט [1]).

במספרים מסמנת אות ט מספר תשעה.

ט מתחלפת בעברית בעצמה באות ת וכן תבוא בעברית במקום ת בערבית.

***טָאָה**, פ"י, — כמו טֵאטֵא: טאה [2]) וטאטא הסיר הדומן (ר"ד מהתפוחים, למ"ד ערך זה). כבר טאטא טאה (סס, ככר).

***טֵאוּט**, ש"ז, —בה"פ מן טֵאֵט, עי"ש: ויעה לשון טיאוט כמו את היעים שגורפים בהם אפר הכירות (רש"י ישע' כח יז). ונקה לא אנקך לשון טיאוט השמד (הוא, ירמ' ל יא).

***טֵאֵט**, פ"י, עת' יטאט, — כמו טאטא: ומפני מה הביא עליהם כנים לפי שהמצריים אמרו לישראל לכו וטאטו בתינו וחצרינו והשוקים ולכך נהפך עפר מצרים לכנים (מדר' ויושע, וכרוב גאונך). היתה (הסוכה) עשויה ועומדת אם יכול לחדש בה כגון לטאטה או לפרוש לתוכה כרים וכסתות (הלכ' פסוק', סוכה). הכביד טיאט את הכל כמכבד את הבית (רש"י ישע' ח כג). הוא דבר הטאוט במטאטא (הוא, במד' כא יא). יבא ברד ויטאטנו (הוא, ישע' כח יז). ביצד אינם מרגישים אותה הנידה הגדולה (של הארץ) ולמה לא תטאט את כל היקום מן הקרקע (כתב תמיס, או"ג ג). — ואמר הפיטן: זרע מרעים הקיפוני כזאבים, חרבו מקדשי וסבבוני פרים רבים. טאטו המקדש המעוז וגורשתי ממנוחי, יבש כחרש כחי (קינ' ליל ת"ב, אקונן).

טאטא [1]), ממנו טאטא, מטאטא, *טאה, *טאוט, *טאט.

טִאטֵא, פ"י, טאטאתי, טאטאתיה, — טאטא הבית, גרף את הסחי שעל פני הקרקע בקבוצת שבטים ובדומה, fegen; balayer; to sweep, ובמליצה טאטא את הארץ, החריבה, השמיד כל אשר בה: ושמתיה (את בבל) למורש קפד ואגמי מים וטאטאתיה [2]) במטאטא השמד (ישע' יד כג). — ואמר הפיטן: זועמו סדומים ולוהטו באש פסח, חולץ לוט מהם ומצות אפה בקץ פסח, טאטאת אדמת מוף ונוף בעברך בפסח (יוצ' ב' פסח, אמן גבורותיך). אתה טאטאת ששים ושמונים, להביא גוי שומר אמונים (קינ' לת"ב, ואתה אמרת). שמעת זמורות אף הכין לטאטאני, שכבו ונדו חצץ להבריאני, שמעו כי נאנחה אני (סס, שבת סורו). אנא גאול כנת נטעך דומה בטאטאך והושיעה נא (הושע' להושע"ר, אנא אזון). שדי שוכן עד, צו ללועט עד, ואחריו לצעד, לטאטאו עדי עד (קרוב' לפורים, תמימים). אם טעינו לא תטאטאנו אם חבלנו לא תוכיח (מוס' יוה"כ, אם תעינו). — ומקו' טאטות, כאלו היה ה בסוף במקום א: טמאות לזנות ולפעור הפעיר, טאטות במטאטי הובקעה העיר, הובקעה בעון חמנים, בשוחחם להם עדת אמונים (סלית' י"ז תמוז, מחז' רומני).

— פע', *טֻאטָא, — שטאטאו אותו: טבעו בלבותי ים צוררי אמוניך, טאטאו קמיך בחרונך, וברוב גאונך ירית באש וענן חצי רשפיך (יוצ' אחרון פסח, אתה הארת).

***טֵב** [3]), טיב, ש"ז, ככי' טבו, טיבו, טבה, טבם, — ענין ומהות ותכונה ודרך של דבר, Wesen, Weise; nature, condition: ראוה מדברת עם אחד בשוק אמרו לה מה טיבו [4]) של זה איש פלוני וכהן הוא (כתוב' א ח).

האלה מוכיחים מעצם דקדוק הלשון ההבדל שהיה לפנים בין הברת הטית ובין הברת התו, שלפני ט היה אפשר להגות צ בהברה צחה, אבל לפני ת היתה הברת האות צ קשה והיתה משתנה להברה יותר רכה, כמו הברת ס. וכבר נסה אחד מהחדשים לבאר מנהג לשוני זה, ואמר: בהברת קול ט לא בלבד שהאויר נדחה דרך החלל שמתהוה על ידי השנים העליונים וקצה הלשון, אלא ששתי שורות השנים נפרדות זו מזו. ואם רוצה אדם להוציא מפיו אחרי ט קול שנקרא בשריקה צריך לא בלבד למשוך הלשון בחזרה כ"א גם השנים צריך לקרב יחד. אבל אם להפך בתחלה אדם מוציא מפיו קול ס, אין לה להלשון לפעל אלא פעם אחת והשנים כבר מוכנות להקרע זו מעל זו כדי לעשות קול האות ט (Kö. GLA, 66). — [1]) כ"ז מנחם בן סרוק. והנה הצרופים גט, טג, טד לא נמצאו אמנם במקרא, ואולי באמת בלשון עברית הקדומה לא היו צרופים אלה, אך אחר כך נוספו בלשון עברית המאוחרה המלים גט, טגן, טדי, שהן אולי מלים זרות אך עכ"פ קנו להן כמעט זכות אזרחים עברים גמורים.

[2]) השתמש ר"ד מהתפוחים בקצור זה מן טאטא, עפ"י סברה אחת של רד"ק שסבר שאולי השרש של טאטא הוא טאה.

[1]) רק בעבר' וארמ', ועי' הערה לקמן.

[2]) כבר אמרו בגמ' (ר"ה כו:): לא הוו ידעי רבנן מאי וטאטאתיה במטאטא השמד יומא חד שמעוה לאמתא דבי רבי דהוות אמרה לחבירתה שקולי טאטיתא וטאטי ביתא. ע"כ. אך לא ידוע מקורו.

[3]) בערב' טב a), ועי' הערה לקמן. — [4]) כך

a) طَب

אומר לו (אדם ליתרו) מה טיבך אמר אני חותן משה (מכי׳ יתרו, עמלק א). שהיה מהלך ארונו של יוסף עם ארון חי העולמים והיו עוברים ושבים אומרים מה טיבן של שני ארונות הללו והם אומרים להם זה ארונו של מת וזה ארונו של חי העולמים (שם בשלח ב, פתיח׳). לכו ועשו עצמכם גרים וראו תורתן של ישראל מה טיבה (ספרי דבר׳ שמד). אם באת הלכה תחת ידיך ואין את יודע מה טיבה אל תפליגנה לדבר אחר (ירוש׳ חגי׳ א עו ד). מעשה בהלל הזקן שהביא עולתו לעזרה לסמוך עליה בי״ט חברו עליו תלמידי שמאי הזקן אמרו לו מה טיבה של בהמה זו אמר להם נקבה היא ולזבחי שלמים הבאתיה (ביצ׳ כ.). מצא שדה מצויינת ואין יודע מה טיבו (אם) יש בה אילנות בידוע שנחרש בה קבר (מו״ק ה:). שהיו עוברים ושבים אומרים מה טיבן של אלו הללי בני מלכים הם ומה עשו פשטו ידיהם בגרים גרורים (יבמ׳ עט.). מה טיבו של בדאי הזה אפי׳ אומר דברים של אמת אין מאמינין אותו (מד״ר ברא׳ לד). בא (השמש) עמד לפני המלך אמר לו המלך מה טיבך אמר לו אני הוא שנתתי לך גלוסקא (ילקוט שמע׳, תהל׳ קטז). — ולמהָ הוא כך: מעשה בזכר של רחלים זקן ושערו מדולדל ראהו קסדור אחד אמר מה טיבו של זה אמרו לו בכור הוא (בכור׳ ה ג).

— ומה טִבּוֹ של פלוני במקום פלוני, ר״ל למה הוא במקום ההוא, איך אפשר שיהיה במקום ההוא: שורי גנבת והוא אומר לא גנבתי מה טיבו אצלך שומר חנם אני עליו (ב״ק קה:), למה הוא אצלך. עבדי גנבת יהוא אומר לא גנבתי מה טיבו אצלך אתה מכרתו לי (ב״ב קכז:). וירדו אבותינו מצרימה מה טיבן של אבות כאן (מד״ר במד׳ יט). נטל יוסף שבעים גבורים מבית המלך ושגר בשבילם לבקש אותם (את אחיו) בשוק הלכו ומצאו אותם בשוק של זונות ומה טיבן בשוק של זונות אלא אמרו אחינו יוסף יפה תואר ויפה מראה שמא בקובא הוא ותפשו אותן והביאום לפני יוסף וכו׳ אמר להם בשוק של זונות מה טיבכם לא הייתם מתייראין מן העין (שם ברא׳ צא). ויאמר מואב אל זקני מדין מה טיבן של זקני מדין כאן (תנחומא בלק ד). וכי מה טיבו של ברק אצל דבורה (ילקוט שופט׳ ד מב). —ומה טִבּוֹ של פלוני לעשות כך וכך: אמרו מה טיבך ליטע בתוך מחנה דן אמר להן מבנות דן אני (ספרא אמור רלה). מה מעורבב השחוק שאומות העולם שוחקים בבתי קרקסיאות ובבתי תיאטריאות שלהם ולשמחה מה זו עושה מה טיבו של תלמיד חכם להכנס שם (מד״ר קהל׳, לשחוק). עלה (הבן) להביא יין ישן מן העליה הכישו נחש ומת המתין (אביו) לירד ולא ירד אמר אעלה ואראה מה טיבו שבני מתעכב (שם). וכי מה טיבו של חור זה להיות מגדל שרצים (שם שה״ש, פשטתי). ואומרין (אוה״ע) מה טיבו של ארון זה שמהלך עם ארון התורה (תנחומא נשא לד). — דבר פלוני מה טִבּוֹ, למה הוא, מאין נלקח: ואחד עשר יום היתירין (בחשבון ימי המבול) מה טיבן מלמד שימות החמה יתירין על ימות הלבנה אחד עשר יום (סעו״ר ד). היתומים מן היתומים לא יפרעו אלא בשבועה וכו׳ שבועה זו מה טיבה (שבוע׳ מח.), למה היא באה, מה סבתה. ויזד יעקב נזיד אמר לו (עשו) מה טיבו של נזיד זה אמר לו שמת אותו זקן (מד״ר ברא׳ סג). וכיון שעלה נבוזראדן התחיל הדם (של זכריה) תוסס אמר להם מה טיבו של דם זה (שם איכ׳, פתיח׳), למה הוא תוסס. — מה טִבְךָ, למה אתה עושה כך: אם ת״ת מנצחים זה את זה אתם מה טיבכם (ב״מ נט:). לאשה עוברת שהיה לה כעס עם אמה ועלתה אמה למעלה ובשעת לידתה היתה צווחת מלמטה והיתה אמה שומעת קולה מלמעלה והיתה אף היא צווחת

הכתיב מלא ביוד אחרי טית בכל ספרי הדפוס, ירוש׳ ובבלי ומדרש׳, וכן קוראים האשכנזים טיבו, בבית רפה, רק במשנ׳ מנוקדות נדפסות ליבורנו תריז ואמשט״ד: מה טִבּוֹ בית דגושה. ואמר ר״ב מוספיא, כי טיב הוא טבע. ורוב בעלי השרשים חשבוהו מנע״י, וחפש לו לוי מקור בשרש ט׳אב a) בערב׳ במשמ׳ דבור ושאון וצעקה. וכל הדחק הזה הוא מפני שעפ״י הכתיב הרגיל חשבוה משרש נע״ו או נע״י, אבל רגלים לדבר שהנקוד טִבּוֹ בבית דגושה נוסד על איזו קבלה, כי לא יעלה על דעת אדם מסברת עצמו לנקד טִבּוֹ. וראיה לדבר גם המלים טבו וטבם באזהרות של ר״א הזקן. ואין שום ספק בדבר כי זו באמת היא הקריאה האמתית, והמלה היא מהכפולים משרש טבב שישנו b) בערב׳, ומשמש בלשון זו במשמ׳ מהירות וחריצות וזריזות, והמלה טִב c) פרשוה הערבים אלשאן ואלעאדה ואלאראדה, ר״ל הדבר והענין והמנהג והרצון, ואומרים ממש כמו בעבר׳ מא טִבּב, מה טִבּך, במשמ׳ מה ענינך ומה רצונך וכו׳, וכבר העיר קוה׳ על מקור הערבי הזה להמלה העברית.

a) ذاب b) طب c) ط

כנגדה והיו שכנותיה אומרות לה מה טיבך וכי את יולדת עמה (ילקוט שמע׳, תהל׳ נח).— ידע בטב דבר פלוני, ידע תכונתו, בקיא בו: כדי שיהא (הקטן) יודע טיב ברכה (ירוש׳ ברכ׳ ז יא:). כל שאינו יודע בטיב גיטין וקדושין לא יהא לו עסק עמהן (קדוש׳ יג.). יודע בטיב של כו״ם ומשמשיה מבטל ושאינו יודע בטיב כו״ם ומשמשיה אינו מבטל (ע״ז מג.). גדולים יודעין בטיב עכו״ם ומשמשיה קטנים אינם יודעין בטיב עכו״ם ומשמשיה (שם נז.). ויודע הוא עניני מלחמה וטכסיסיה וטיב מארב (רש״י מ״ב יז ח). — ואמר הפיטן: כשדה הארץ בית חצר ומסבו, חנכת מזבח להדליק אש שבו, לקרבן תקנתי לעסוקי טבו[1], עולים ויורדים בו (אזהר׳ לר״א הזקן, קמע״ג). מסית ומדית במחשבי חכם, חלל שבתותי במלאכת טבם, אבנים מחצב בם (שם).

*טָבוֹחַ[2], ש״ז, -- שֵם רוח חם ששולט בא״י בזמן חג השבעות, ויום טבוח, יום שרוח זה מנשב בו, ונתיחד השם ליום ערב שבעות או יום אחרי חג השבעות שהיו טֹבחים בו קרבנות החג[3]: עצרת שחל להיות בערב שבת בש״א יום טבוח אחר השבת ובה״א אין לה יום טבוח ומודים שאם חל להיות בשבת שיום טבוח אחר השבת (חגי׳ כ ד). ערב הפסח כפסח ויום טבוח בעצרת (ירוש׳ שם ג עט ד). מעשה ומת אלכסא בלוד ונכנסו כל ישראל לסופדו ולא הניחם ר׳ טרפון וכו׳ מפני שיום טבוח היה (גמ׳ שם יח.).

טְבוּל[1], ש״ז, מ״ר טְבוּלִים, — מצנפת מפארה סביב להראש, Turban: חגורי אזור במתניהם סרוחי טבולים בראשיהם מראה שלישים כלם (יחזק׳ כג יה).

טָבוּל, עי׳ פָעוּל טָבַל.

א. *טִבּוּל, ש״ז, — שה״פ מן א. טִבֵּל: במגמא חומץ של תרומה אחר טיבולו (ירוש׳ שבת יד יד ד). מגמע (את החומץ ובולע כאן לפני טיבול כאן לאחר טיבול (בבלי שם קיא.). כל שטיבולו במשקה צריך נטילת ידים (פסח׳ קיה.). נטל ידיו בטיבול ראשון נוטל ידיו בטיבול שני (שם:). הרוצה שלא יבא לידי חולי מעיים יהא רגיל בטיבול קיץ וחורף (גיט׳ ע.). — ומ״ר: ירק זה אינו בא לחובה אלא לפטור את המרור מברכת בורא פרי האדמה בטיבול שני שהרי אנו צריכין בשני טיבולין כדי לעשות שינוי מפני התינוקות כדי שיבינו וישאלו (שבלי הלקט, פסח ריח). — ועצם הדבר שבו מטבלים בשר וכדומה: ועושין ממנו (מן היין) מיני טבול הנעשין בחומץ כגון חרדל (דוד כר״ש ללעי, REJ 1899, 238).

ב. *טִבּוּל, ש״ז, — שה״פ מן ב. *טִבֵּל, עשה טֶבֶל: מודה ר״ע לחכמים בעיסת הדיוט שגילגולה טיבולה

— [1]) ובהערות שם: טבו מלשון מה טיבו של עובר זה. ע״כ. ואין ספק כי הבית היא דגושה לא בלבד מפני שכך הוא הכתיב חסר אלא מפני החרוז.

[2]) בערב׳ טַבִּיחַ׳ה a), ועי׳ הערה לקמן — [3]) מלשון המשנה ובפרט מלשון הירושלמי המובא בפנים נראה ברור, כי השם יום טבוח היה קבוע בלשון רק לחג השבועות, ולא נתברר טעם הדבר, ומדוע לא קראו יום טבוח את יום טביחת הקרבנות לשאר החגים. והנה בגמ׳ (שבת קכט:) אמרו: מעלי יומא דעצרת סכנתא (להקיז דם) וכו׳ דנפיק ביה זיקא ושמיה טבוח דאי לא קבלו ישראל תורה הוה טבח להו לבשרייהו ולדמייהו, ע״כ, ובעבר׳: ערב יום עצרת סכנה להקיז דם מפני שיוצא בו רוח ושמו טבוח שאם לא קבלו ישראל תורה היה טובח את בשרם ואת דמם. ונראה מלשון המאמר הזה, כי עצם הדבר שהרוח הנושב בימים שלפני חג השבועות שמו טבוח הוא מן המציאות, ורק טעם השם הוא סברה על פי הדרש. ולפי טבע הרוחות המנשבות בא״י הוא הרוח הנקרא שמום a) בערב׳, שהוא רוח חם לוהט ומזיק כמו סם המות. ואומרים בערב׳ כמו״כ יום שאם, ר״ל יום שמנשב בו רוח שמום. והנה השם טביח׳ה b) בערב׳ משמש גם במשמ׳ רוח חם ומ״ר ממנו טבאיח אלחר, פרשו המלונים הערבים: שמאימה פי אלהואגר, ר״ל הרוחות הנקראים שמום בשעות היותר חמות של היום, והשם טאבח׳ c) ומ״ר טבּח׳ פרשו המלונים הערבים: אלמלאיכה אלמוכלינ באלעד׳אב יעני אלכפאר, ר״ל המלאכים הממונים ליסר את הרשעים. מכל העדיות האלה נראה ברור כי השם טביח שמש גם בערב׳ במשמ׳ רוח חם לוהט ומלא ארס, והשם טאבח׳ הוא כנוי למלאך הממונה ליסר את הרשעים באש של גהנם, ממש כמו המאמר בגמ׳ חגיגה. ואולי גם השם יום טבוח לימי טביחת הקרבנות מקורו בשם זה הרוח, שאולי היו בפרט טובחים הרבה קרבנות בימים האלה לסגולה נגד הרוח ההוא.

[1]) לפי דעת החכמים דבל באשור׳ במשמ׳ אגודה או צניף. ובאתופ׳ שרש טבל במשמ׳ דומה לזה.

---

a) طبيخة

a) سموم b) طبيخة c) طابخ

(ירוש׳ חלה ג נט:). נשרפו הפירות התרומה בטיבולה נשרפה (שם דמאי ז כו:).

***טִבּוּעַ,** ש"ז, — שה"פ מן טָבַע במשמ׳ מטבע: קדושין לטיבועין ניתנו (ב"ב קמה.). — ובמשמ׳ "טביעה בים: אנא סכ׳ת צקון לחשון, דלותי מטבוע רפשון, גאול נצורי כאישון (יוצ׳ ב׳ פסח, אודך).

טַבּוּר[1]), ש"ז, מ"ר טַבּוּרִים, — שֹׁרֶר, ובהשאלה, טַבּוּר הארץ, האמצעי, המרכז, המקום הגבוה: הנה עם ירדים מעם טַבּוּר הארץ (שופט׳ ט לז). עשה מקנה וקנין ישבי על טַבּוּר הארץ (יחזק׳ לח יב). — ובמשמ׳ מרכז: דרך האש והרוח להיות מהלכם ממטה מטבור הארץ למעלה כלפי הרקיע (רמב"ם יסודי התורה ד ג). — ובמשמ׳ העקרית: ומילדין את האשה בשבת וכו׳ ומחללין עליה את השבת וקושרין את הטבור[2]) (שבת יח ג). דדין שוכבים כשל אשה כרסו צבה טבורו יוצא (בכור׳ ז ה). כל המכנים ידו למטה מטבורו תקצץ (נדה יג:). — ואמר הפיטן: סלה כל אבירי הטבור והשרר, רטיה למזור אין לברר (ר"א קליר, קינ׳, מי יתן).

***טִבּוּר,** ש"ז, מ"ר טִבּוּרִים, — כמו טַבּוּר: מאין היו מודדין (כשנמצא חלל סמוך לעיר) ר"א אומר מטיבורו ר"ע אומר מחוטמו (סוט׳ ט ד). קושרין את הטיבור ור׳ יוסי אומר אף חותכין (תוספתא שבת טו ג). רואין שתי ידיו (של העובר בבטן אמו) כמין שתי טיפין של זבוב טיבורו כמין טיפה של זבוב (ירוש׳ נדה ג נ ד). מודים חכמים לר׳ יוסי בטיבור של שני תינוקות שחותכין (שבת קכט:). עד היכן קורע (האבל) עד טיבורו ויש אומרים עד לבו וכו׳ הגיע לטיבורו מרחיק שלש אצבעות וקורע (מו"ק כו:). מהיכן הולד נוצר מראשו וכו׳ אבא שאול אומר מטיבורו (יומ׳ פה.). שנשתרבב לשונם (של המרגלים) ונפל על טיבורם והיו תולעים יוצאות מלשונם ונכנסות בטיבורם ומטיבורם נכנסות בלשונם (סוט׳ לה.). מיד היה יורד הקב"ה בכבודו כביכול והותך טיבורן ומרחיצן וסכן (מד"ר שמות כג). פיו סתום טיבורו פתוח ואוכל ממה שאמו אוכלת (שם ויקר׳ יד). אין קורעין אלא על הטיבור (שמחות ט). מכאן שכורתין את הטיבור בשבת (הלכ׳ פסוק, שבת). — ובהשאלה, טִבּוּר הארץ, העולם: ולמה נקרא שמה טבריא שיושבת בטיבורה של ארץ ישראל (מגי׳ ו.). למה נקרא שמה (של סנהדרין) שררך שהיא יושבת בטיבורו של עולם (סנה׳ לז.). כשם שהטיבור הזה נתון באמצע האיש כך ארץ ישראל טיבורה של עולם (תנחומא קדוש׳ י).

טבח[1]), ממנו טֶבַח, טָבַח, טַבָּח, טַבָּחָה, טִבְחָה, מִטְבָּח מִטְבָּחִים, *טָבוּחַ, *טְבִיחָה, "טַבָּחוּת.

טֶבַח, ש"ז, — שה"פ מן טָבַח, א) בשול והכנת המאכלים לסעודה: ויאמר (יוסף) לאשר על ביתו הבא את האנשים הביתה וטבח טֶבַח והכן כי אתי יאכלו האנשים בצהרים (ברא׳ מג טז). חכמות בנתה ביתה חצבה עמודיה שבעה טבחה טִבְחָהּ מסכה יינה אף ערכה שלחנה (משלי ט א-ב). הרי שהיה פיתו אפוי וטבחו טבוח ויינו מזוג ומת אביו (כתוב׳ ג:). — ב) הריגת בהמה לאכילה, d.Schlachten; égorgement; slaying: כשה לַטֶּבַח יובל וכרחל לפני גוזיה (ישע׳ נג ז). הולך אחריה פתאם כשור אל טֶבַח יבא (משלי ז כב). הרבו כל פריה ירדו לַטָּבַח (ירמ׳ נ כז). — והריגת אנשים במלחמה וכיוצא בזה: כי קצף לי״י על כל הגוים וחמה על כל צבאם החרימם נתנם לַטָּבַח (ישע׳ לד ב). כי זבח לי״י בבצרה וְטֶבַח גדול בארץ אדום (שם ו). שדד מואב ועריה עלה ומבחר בחוריו ירדו לַטָּבַח (ירמ׳ מח יח). ומניתי אתכם לחרב וכלכם לַטֶּבַח תכרעו (ישע׳ סה יב). חרב חרב הוחדה וגם מרוטה למען טבח טֶבַח הוחדה (יחזק׳ כא יד-טו). חרב פתוחה לַטֶּבַח מרוטה להכיל (שם לג).

טָבַח, פ"י, מקו׳ טְבֹחַ, לִטְבּוֹחַ, — א) טָבַח שור וכיוצא בזה, הרגו לאכילה, schlachten; tuer; to slay: כי יגנב איש שור או שה וּטְבָחוֹ או מכרו (שמות כא לז). ואני ככבש אלוף יובל לִטְבוֹחַ (ירמ׳ יא יט). הילילו הרעים וזעקו והתפלשו אדירי הצאן כי מלאו ימיכם לִטְבוֹחַ (שם כה לד). שורך טָבוּחַ לעיניך ולא תאכל ממנו (דבר׳ כח לא). — ובענין הריגת אנשים במלחמה וכדומה: בתולתי ובחורי נפלו בחרב הרגת ביום אפך טָבַחְתָּ לא חמלת (איכ׳ ב כא). למען טְבֹחַ טבח הוחדה (יחזק׳ כא טו). חרב פתחו רשעים ודרכו

---

[1]) רק בעברית, ולא נתברר מקורו. — [2]) כך במשנ׳ שבמשנ׳ וכן בהרי"ף וברמב"ם, ובמשנ׳ שבגמ׳ הטיבור, י אחרי הטית.

[1]) בערב׳ טבח׳ a).

a) طبخ

קשתם להפיל עני ואביון לטבוח ישרי דרך (תהל' לז יד). — ובמליצה טבח את יצרו, ואמר הפיטן: גבורות הזובחים, אשר יצרם טובחים, ומודים ומשבחים המה הגבורים (ר' אפרים, כת"א למהרש"א, סנה' מג:).— ב) בשל והכין המאכלים, kochen ; cuire ; to cook: ויאמר (יוסף) לאשר על ביתו הבא את האנשים הביתה וטבח טבח והכן כי אתי יוכלו האנשים בצהרים (ברא' מג טז). ולקחתי את לחמי ואת מימי ואת טבחתי אשר טבחתי לגזזי ונתתי לאנשים אשר לא ידעתי אי מזה המה (ש"א כה יא). חכמות בנתה ביתה חצבה עמודיה שבעה טבחה טבחה מסכה יינה אף ערכה שלחנה (משלי ט א-ב).—ובתו"מ: גנב וטבח ומכר ביום הכפורים (ב"ק ז ב). כסבורין של אביהם היא (הפרה) וטבחוה ואכלוה משלמין דמי בשר בזול (כתוב' לד:). מעשה בדואג בן יוסף שמת והניח בן קטן לאמו והיתה ממדדת אותו בטפחים ונותנת משקלו זהב לשמים בכל שנה ושנה וכיון שהקיפה מצודה לירושלם טבחתו אמו בידה (מד"ר איכ', ראה ה'). —וכמו"ב במשמ' בשול: ממקום שטובחת אכילתה (ביצ' כה.), ר"ל המקום ששם המזון מתבשל ומתעכל.

טבח[1], ש"ז, מ"ר טבחים,— א) מבשל, מי שאומנותו להכין המאכלים, Koch; cuisinier; cook: ויאמר שמואל לטבח תנה את המנה אשר נתתי לך וכו' וירם הטבח את השוק והעליה וישם לפני שאול (ש"א ט כג-כד). ויקצף פרעה על שני סריסיו על שר המשקים ועל שר האופים ויתן אתם במשמר בית שר הטבחים אל בית הסהר (ברא' מ ב-ג). נבוזראדן רב טבחים עבד מלך בבל (מ"ב כה ח).—ובתו"מ: מעשה בטבחו של אונקלוס הגר שהביא פתו לפני רבן גמליאל וכו' (תוספתא כל' ב"ב ב ד). לטבחו של מלך ויודע כמה הוצאות יוצאות למלך על שולחנו (ספרי דבר' מג). משל לטבחו של מלך שהוא יודע מה המלך מקריב על שולחנו (מד"ר במד' יה). הקורה מוטה על הכותל ותולה אותו כדרך שהטבחין עושין (סנה' ו ד).—ב) *מי שאומנותו לטבח בהמה, שוחט, או קצב, Schlächter, Fleischer; égorgeur, boucher; butcher: טוב שברופאים לגיהנם והכשר שבטבחים שותפו של עמלק (קדוש' ד יד). אמר רבי ינאי טבח שהוא מקצב והכה בין מלמעלה בין מלמטה גולה (ירוש' מכות ב לא ג). טבח אומן אסור לשקול בשר ביד (ביצ' כח.). כל טבח שאינו יודע הלכות שחיטה אסור לאכול משחיטתו (חול' ט.). הטבח צריך שני כלים של מים אחד שמדיח בו בשר ואחד שמדיח בו חלבים (שם ח:). הטבח צריך שלשה סכינין אחת ששוחט בה ואחת שמחתך בה בשר ואחת שמחתך בה חלבים (שם). והטבח לוקח ושוחט לוקח ושוהה (ב"ק פ.). בצפור לא נתעסקה בשוק של טבחים לא עברה (נדה ג.). אמר לו (בעה"ב לר"ח) טבח הייתי וכל בהמה יפה שהייתי רואה כל ימות השבת הייתי מפרישה לשבת (מד"ר בראש' יא). שבעה אין להם חלק לעוה"ב ואלו הן לבלר וסופר וטוב שברופאין ודיין לעירו וקוסם חזן וטבח (אדר"נ לו). שלא ילמדנו (את העבד) לא צבע ולא טבח ולא נחתום לרבים (מס' עבד' ב). כהן היה ועני היה אמר לו לך והשתתף עם טבח ישראל (הלכ' פסוק', בכורות). היה לטבח שור אפילו שוה מאה דינרין ולקח דינר אחד מן הלוקח (רמב"ם מכיר' ט ז).—ג) *מי שאומנותו להמית מי שנדון למיתה, תלין: אמר שר הטבחים (של אלכסנדר) מדוע חרבות נקמותיך הובאו בעריהן (ר"י אלחריזי, מוסרי הפלסופ' ג ז). אב הרחמים הלזה (קיסר הינה) יושב ספון וטמון כאליל קנא ונוקם בתוך היכלו ועין רואי לא תשזפהו אם ידבנו לבו לשוטט חוצות שני אלפים טבחים ואיש משחתו וכלי מפצו בידו לפניו ירוצו וכו' פקודת שר הטבחים יקרה בעיניהם (של החינים) וכאחד השרים ממשפחת הקיסר חגורה ממשי ירוק יחגור (שבי"ע ג, חינא).— וכמו *טבוח, שם לרוח חם מאד: ערב יום טוב של עצרת סכנה (להקיז דם) שיש רוח אחד ששמו טבח שיוצא בערב יו"ט של עצרת (הלכ' פסוק', מועד), ועי' ערך *טבוח.

טבחה, ש"נ, מ"ר טבחות, — אשה יודעת לבשל, Köchin; cuisinière: ואת בנותיכם יקח (המלך) לרקחות ולטבחות ולאפות (ש"א ח יג).

טבחה, ש"נ, — כמו טבח, במשמ' מאכלים מבושלים ומוכנים לסעודה: ולקחתי את לחמי ואת מימי ואת טבחתי אשר טבחתי לגזזי ונתתי לאנשים אשר לא ידעתי אי מזה המה (ש"א כה יא). — ובמשמ'

---

1) בערב' טבאח' a).

a) طباخ

הריגה: התקם כצאן לטבחה והקדשם ליום הרגה (ירמ׳ יב ג). כי עליך הרגנו כל היום נחשבנו כצאן טבחה (תהל׳ מד כג). — ואמר הפיטן: הקדישם ליום הרגה ולטבחה התיקם כלם, הורג שבעתים יקם ושב עים ושבעה ישלם (סליח׳ ג׳ עי״ת, תחרות).

***טַבָּחוּת**, ש״נ, — אומנות הטַבָּח: מעשה בטבח אחד שהוציא טרפה מתחת ידו הביאוהו לר״נ ופסלו לעדות ועיברו מן הטבחות (והזהיר, שמות). שבמקומו כבר העבירוהו מאומנותו ואין מניחין אותו לעסוק באומנות הטבחות (לבוש חו״מ לד לה). — ובמשמ בשר שחוט: ראובן הוליך בידו סך כמה ממולאות וטבחות של בשר שחיטה וכשרה למכרן ורצה להבריחם מהמכס ותפסוהו התפסנים חרובי קרתא ולקחו מידו הטבחות והכרכשות הנ״ל והוליכום אל שופטי העיר וכו׳ ולבסוף גזרו מה שגזרו והחזירו הטבחות הנ״ל ליד הבעלים (שו״ת מים רבים, יו״ד ג).

***טְבִיחָה**, ש״נ, — שה״פ מן טָבַח: בהמה מסוכנת לא ישחוט אלא אם כן יש שהות ביום לאכול ממנה כזית צלי ר״ע אומר אפילו כזית חי מבית טביחתה (ביצ׳ ג ג). הצאן מתוקן לטביחה (מד״ר שמות כד). — ואמר הפיטן: פסח חרב על רשעי הד״ם ביד צח ואדום כימי חג הפסח, פסח טביחת ניני כוש להוציא עמו ברכוש בימי חג הפסח (ליל א׳ פסח, פסח אכלו).

***טְבִילָה**, ש״נ, מ״ר טבילות, — שה״פ מן טָבַל: והגעתם אל המשקוף על כל הגעה טבילה (מכי׳ בוא, מס׳ דפסח׳ יא). לא התקינו את הטבילה הזאת (אחרי תשמיש המטה) אלא שלא יהו ישראל כתרנגולין הללו משמש מיטתו ועולה ויורד ואוכל (ירוש׳ ברכ׳ ג ו ג). ביקשו לעקור את הטבילה הזאת מפני נשי הגליל שהיו נעקרות מפני הצינה (שם). עזרא תקן טבילה לבעלי קריין (בבלי שם כב:). אבותיכם לא נכנסו לברית אלא במילה וטבילה (כרית׳ ט.). נזדמנה לו טבילת מצוה כורך עליו גמי ויורד וטובל (יומ׳ פח.). ועל גגה (של לשכת הפרוה) היתה בית טבילה לכ״ג ביום הכפורים (שם ט.). קיבל עליו (הגר את היהדות) מורידין אותו לבית הטבילה וכסוהו מים עד מקום הערוה (מסכ׳ גרים א). — ומ״ר: כל הייבי טבילות טובלין כדרכן בין בט׳ באב בין ביוה״כ (ביצ׳ יח:). — וטבילת אצבע וכדומה: שטבילת אצבע מפגלת בחטאת פנימית (זבח׳ יג:).

***טְבִיעָה**, ש״נ, — שה״פ מן טָבַע: שהסרתי אותו (את משה) מן הטביעה על ידי רחיצת בת פרעה (מד״ר במד׳ יד). — ובפרט *טְבִיעַת עַיִן, כמו *טביעות עין: כאדם המכיר את חבירו בטביעת עין שטבע בו ואין בו סימן (רש״י ב״מ יט.). שהרי העדים מתוך בינת הלב וטביעת העין הם מעידים (תשו׳ ר״ת 60).

***טְבִיעוּת**, ש״נ, — טביעות העַיִן, הפעולה לטבֹּע העין בדבר ולהכירו: איזהו תלמיד חכם שמחזירין לו אבידה בטביעות העין זה המקפיד על חלוקו להופכו (שבת קיד.). וכל זה צריך עיון וטביעות עין (שו״ת רלב״ח א). — ובהשאלה גם בקול: ואם סתם בני אדם מכירין כן מה יהיה ביצחק החכם והבקי להכיר בין בניו שתהיה לו באמת טביעות[1] בקול (רמב״ן ברא׳ כז יב).

א. טבל[2]), ממנו א. טָבַל, א. *טִבּוּל, *טְבִילָה, *הַטְבָּלָה, טוֹבֵל.

א. טָבַל, פ״י, טֹבֵל, יִטְבֹּל, יִטְבְּלוּ, יִטְבְּלֵנִי, — טָבַל דבר במים וכדומה, השקיע את הדבר קצת בתוך המים, immerse, immerser; eintauchen: וְטָבַל הכהן את אצבעו בדם (ויקר׳ ד ו). ולקח אזוב וְטָבַל במים (במד׳ יט יח). ולקחתם אגדת אזוב וּטְבַלְתֶּם בדם אשר בסף והגעתם אל המשקוף (שמות יב כב). ברוך מבנים אשר יהי רצוי אחיו וְטֹבֵל בשמן רגלו (דבר׳ לג כד). גשי הלם ואכלת מן הלחם וְטָבַלְתְּ פתך בחמץ (רות ב יד). ויקרבו בני אהרן את הדם אליו וַיִּטְבֹּל (אהרן) אצבעו בדם (ויקר׳ ט ט). וישלח (יונתן) את קצה המטה אשר בידו וַיִּטְבֹּל אותה ביערת הדבש (ש״א יד כז). ויקח המכבר וַיִּטְבֹּל במים ויפרש על פניו (מ״ב ח יה). ויקחו את כתנת יוסף וישחטו שעיר עזים וַיִּטְבְּלוּ את הכתנת בדם (ברא׳ לז לא). אז בשחת תִּטְבְּלֵנִי ותעבוני שלמותי (איוב ט לא). — וכמו פ״ע: וירד (נעמן) וַיִּטְבֹּל בירדן שבע פעמים (מ״ב ה יח). — ובתו״מ, פ״ע: לא תצא אשה לא בחוטי צמר ולא בחוטי פשתן ולא ברצועות שבראשה ולא תטבול בהן עד שתרפם (שבת ו א).

---

[1]) המקור לזה בגמ׳ בארמ׳, והעיר בעל הכריתות וז״ל: מצינו טביעות עין על השמע בלשון תלמוד בגיטין דף כג דקאמר סומא היאך מותר באשתו אלא בטביעות עינא דקלא.

[2]) רק עברית וארמית.

ותינוק שאין בו דעת האשה מסעדתו ומזה ואוחזת לו במים והוא טובל ומזה (פרה יב י). מעשה בר׳ יוסה בן חלפתא שראו אותו טובל בצינעה ביום הכיפורים (ירוש׳ ברכ׳ ג ו ג). טבל ועלה בעלייתו אומר ברוך אשר קדשנו במצותיו וצונו על הטבילה (פסח׳ ז:). נדה ויולדת טובלות כדרכן בלילי יוה״כ בעל קרי טובל והולך כל היום כולו רבי יוסי אומר מן המנחה ולמעלה אין יכול לטבול (יומ׳ פח.). — ופ״י: עושה הוא את מי המלח וטובל בהן פיתו ונותן לתוך התבשיל (שבת יד ב). — ואת הקלמוס בדיו וכדומה: הטובל קולמוס לא יתחיל אותיות השם (מס׳ סופר׳ ה ו). — טוֹבֵל, עי׳ זה הערך.

— נִפע׳, נִטְבַּל, — שטבלו אותו: ורגלי הכהנים נשאי הארון נִטְבְּלוּ בקצה המים והירדן מלא על כל גדותיו (יהוש׳ ג יה). בשלשה מקומות נשאו הכהנים את הארון כשעברו ישראל את הירדן וכשסבבו את יריחו וכשהחזירוהו למקומו וכיון שניטבלו רגלי הכהנים במים עמדו מי הירדן במקומן (תוספתא סוט׳ ח ב-ג).

— פִּע׳, *טִבֵּל, מְטַבֵּל, — כמו קל בנחץ הפעולה: החושש בשיניו לא יגמע בהן את החומץ אבל מטבל הוא כדרכו (שבת יד ד). הביאו לפניו (הירקות) מטבל בחזרת עד שמגיע לפרפר את הפת (פסח׳ י ג). אפילו לא טיבל עמו אלא בציר ולא אכל עמו אלא גרוגרת אחת זהו שכרו (ב״מ סח:). רשאין פועלין לטבל פיתם בציר כדי שיאכלו ענבים הרבה (שם פט.). שבכל הלילות אין אנו מְטַבְּלִין[1]) אפילו פעם אחת והלילה הזה שתי פעמים (סדר הגדה של פסח).

— הִפע׳, *הִטְבִּיל, — כמו טִבֵּל: ספק חשבה ספק אין חשבה אין מעשרין את הודאי ואין מטבילין את הכלים (שבת ב ז). הלוקח כלי תשמיש מן הנכרי את שדרכו להטביל יטביל (את שדרכו) להגעיל יגעיל (ע״ז ה יב). המפרק את המטה להטבילה והנוגע בחבלין טהור (כליס יט א). שבכל הלילות אנו מטבילין פעם אחת הלילה הזה שתי פעמים (פסח׳ י ד). אין מטבילין חמין בצונן ולא צונן בחמין (מקוא׳ י ו). כלי שהוא מלא משקין והטבילו כאלו לא טבל (שם). השמש מטביל בבני מעיין ונותנן לפני האורחים (פסח׳ קז:). והפשיטוני את כותנתי והטבילוני לאכול בתרומה (כתוב׳ כו.). לא גיירום

[1]) כך מנוק׳ במחזור כ״י ביה״ם בזנתנסי רומא, כן קריאת הספרדים.

ולא הטבילו אותם (מד״ר רות, ויבאו לשם).

— הפע׳, *הֻטְבַּל, הוטבל, — שהטבילוהו, בפרט לשם נצרות: כי שלשים שנה היה דר במצרים והיה שרוי בטומאה עד שהטבילו יואניש בירדן לטהרו וכן הוא בלשונם והרי המטביל טוב מן הנטבל כי הוא הקריבו לטבילה וכשהוטבל נפתח השמים (נסתור הכומר 7).

ב. *טבל[1]), ממנו *טֶבֶל, ב. *טְבוּל, ב. *טַבָּל.

*טֶבֶל[2]), ש״ז, בכנ׳ טִבְלוֹ, מ״ר טְבָלִים, — תבואה קודם שנפרשו ממנה תרומות ומעשרות: אכל טבל ומעשר ראשון שלא ניטלה תרומתו (ברכ׳ ז א). היו לו תאנים של טבל בתוך ביתו והוא בבית המדרש או בשדה אומר מה שאני עתיד להפריש הרי הן תרומה (דמאי ז ה). המוצא כלי וכתוב עליו ק׳ קרבן מ׳ מעשר ד׳ דמאי ט׳ טבל ת׳ תרומה שבשעת סכנה היו כותבים ת׳ תחת תרומה (מע״ש ד יא). מערבין בדמאי וכו׳ אבל לא בטבל ולא במעשר ראשון שלא ניטלה תרומתו (ערוב׳ ג ב). אין זורעין את הטבל ואין מחפין את הטבל ואין עושין עם הגוי בטבל (תוספתא דמאי א כג). מודד אדם את טיבלו ומכניסו לתוך ביתו (שם תרומ׳ ג כא). נאכלו פירות או נגנבו או שאבדו עד שלא הגיע לעיר בלבלה בטיבלה (שם ב ח). רשאי ישראל לומר לכהן הילך סלע זו והנח טבלים (שם דמאי ה כ). אחד המקדיש טיבלו ואחד המקדיש תרומתו (ירוש׳ שבת ב ה.). אין הטבל מתחייב במעשר עד שיראה פני הבית (ברכ׳ לה:). — ומ״ר: המוכר פירות לחברו ואמר לו פירות שמכרתי לך טבלים הם (תוספתא תרומ׳ ב א). שמא תיבקע הנוד ונמצא זה שותה טבלים למפרע (ירוש׳ דמאי ז כו:). שהיו לו טבלים ממורחים בתוך ביתו שנפלו מבית אבי אמו (בכור׳ יא.). עניה זו הולכת לעשות רצון קונה ואתם מאכילין אותה טבלים

[1]) רק בעברית ולא נתבאר מקורו, ועי׳ הערה להערך.

[2]) מלה שהיתה בודאי נהוגה בלשון הדבור החי בענין התבואה והפרות ביחס למתנות כהונה, אך לא נתברר מקורה, ולא נמסר לנו בקבלה שום מקור ודאי לזה. הערוך אמר: פי׳ כטבלא של עץ שאין אדם יכול לאכול ממנה. ע״כ. ואין צרך להרבות דברים להוכיח זרות גזרה זו ולא טבעיותה. ולא יותר טבעית היא גם סברתו של הרמב״ם שראה במלה זו הרכבה מן טב לא. וכן אין כל חשיבות לגזרתו של לוי שהוא כמו טפל, ולא של קוה׳ שהוא כמו תבל.

(חול׳ ז:). ואל תהי רגיל אצל עם הארץ שסופך להאכילך טבלים (נדר׳ כ.). הטבל כיצד כל אוכל שהוא חייב להפריש ממנו תרומה ומעשרות קודם שיפריש ממנו נקרא טבל (רמב״ם, מאכ׳ אסור׳ י יט).

ב. *טָבַל, פ״ע, טֹבֵל, טֹבֶלֶת, טָבוּל, טְבוּלִים,—שהיה טֶבֶל: אין תרומה טובלת בפירות שלא נגמרו מלאכתן (ירוש׳ מעשר׳ ב מט ד). ישראל שהיה מוכר זתים בששים לוג טבולים אמר לו תנם לי ואני נותן לך ששים לוג מתוקנין מותר ששים לוג טבולין ואני ואת חולקים את המעשרות אסור (שם דמאי ו כה ג). המוכר פירות טבולין לחבירו הרי זה רץ אחריו ומתקנו (שם ז כו:). חולין הטבולין לחלה כחלה דמו (נדה ו:). היה כבר טבול אכלו עד שלא עישרו (מד״ר ויקר׳ לג). — ובמשמ׳ פעל יוצא, עשה טֶבֶל: מתוך שיודע שביתו טובל אף הוא מפריש תרומה משעה ראשונה (ירוש׳ מעשר׳ ב מט ד). פירות שלקטן שלא לצורך השבת וקדש עליהן השבת ר׳ יוחנן אומר השבת טובלת ר״ש בן לקיש אמר אין שבת טובלת (שם). היסב בשדה טובל אם לא היסב אינו טובל (שם ד נא:).

— נפע׳, *נִטְבַּל, — נהיה טֶבֶל: בטבל שנטבל מדבריהן אבל טבל שנטבל דבר תורה (אף חכמים מודים) (ירוש׳ מעש׳ א מט:). אשכול שסחטו לכוס נטבל לתמחוי לא נטבל (שם ד נא:). תינוק שחיפה כלכלה לשוק נטבלה (שם).

טבע[1]), ממנו טַבַע, טַבַּעַת, *טֶבַע, *טִבּוּעַ, *טְבִיעָה, *טְבִיעוּת, מַטְבֵּעַ, ״טִבְעָה, ״טַבְעוֹן, ״טִבְעִי, ״טִבְעֲנִי.

טָבַע, טָבְעוּ טָבַעְתִּי, יִטְבַּע, אֶטְבָּעָה,—א) פ״ע, טָבַע בתוך גוף קשה או רך, נשקע בכח אל תוכו, hineinsinken; s'enfoncer; to sink: וישלח דוד את ידו אל הכלי ויקח משם אבן ויקלע ויך את הפלשתי אל מצחו וַתִּטְבַּע האבן במצחו (ש״א יז מט). טָבְעוּ בארץ שעריה (איכ׳ ב ט). ויקחו את ירמיהו וישלכו אתו אל הבור וכו׳ ובבור אין מים כי אם טיט וַיִּטְבַּע ירמיהו בטיט (ירמ׳ לח ו). טָבַעְתִּי ביון מצולה ואין מעמד (תהל׳ סט ג). הצילני מטיט ואל אֶטְבָּעָה (שם יה). טָבְעוּ גוים בשחת עשו (שם ט יו). — ובתו״מ, טבע בים: אפילו טבעה ספינתו בים (ברכ׳ יו:). מעשה בשני תלמידי חכמים שהיו באין עם אבא יוסי בן סימאי בספינה וטבעה והשיא רבי נשותיהן (יבמ׳ קטו.). באותה שעה נצטרע אבדן וטבעו שני בניו ומיאנו שתי כלותיו (שם קה:). באותה שעה (שטבעו המצריים) בקשו מלאכי השרת לומר שירה לפני הקב״ה אמר להן הקב״ה מעשה ידי טובעין בים ואתם אומרים שירה לפני (סנה׳ לט:). א״ר עקיבא כשהייתי בא בים ראיתי ספינה שטבעה בים ונצטערתי על תלמיד אחד שהיה בה (מד״ר קהל׳, בלת לתמן).—ומקו׳ ״טְבוֹעַ: וילכו בנחל ההוא הלוך וטבוע ויגיעו המים עד צואריהם ויבהלו כלם יחד מהמים (ספ׳ הישר, ויצא). — ומשל: הטובע יחזיק בקוץ, השבע בדבש יקוץ (עמנ׳, מחב׳ יא). — ב) *פ״י, טָבַע את פלוני במים: עמד עליו נחשול שבים לטובעו אמר כמדומה אני שאלהיהם של אלו אין גבורתו אלא במים בא פרעה טבעו במים בא סיסרא טבעו במים אף הוא עומד עלי לטובעי במים (גיט׳ נו:). ר״ג היה בא בספינה עמד עליו נחשול לטובעו אמר כמדומה לי שאין זה אלא בשביל ר״א בן הורקנוס (ב״מ נט:). — ובהשאלה: ויטבע עצמו בתוך עמק המלחמה ויבוא בין רגלי הפיל וידקרהו בחרבו (יוסיפון כד).—ופעול ״טָבוּעַ, במשמ׳ עשוי בטֶבַע: אילו היו (אברי האדם) עוברים ברית הבורא באדם וינוחו אבריו הטבועים על התנועה וכו׳ היה חבורו נפסד והרכבתו נתקת (חו״ה, חשבון הנפש ג). — ג) *טבע מַטְבֵּעַ, עשה את הפתוח שבהמטבע[1]), prägen; estamper, frapper (la monnaie); to coin: שאדם טובע כמה מטבעות בחותם אחד וכולן דומין זה לזה ומלך מלכי המלכים הקב״ה טבע כל אדם בחותמו של אדם הראשון ואין אחד מהן דומה לחבירו (סנה׳ ד ה). —ופעול ״טָבוּעַ, ואמר הפיטן: חותמות שנים עשר נחתמו מזה חותם, בטבעת המלך טבועים באחד חותם, על לב ועל זרוע חתמתי חותם (יוצ׳ א׳ שבוע׳, באמצ׳). — ובהשאלה, *וקבע נוסח קבוע בתפלה, ברכה וכיוצא בזה: אין לך רשות להוסיף על מטבע שטבעו חכמים (ירוש׳ ברכ׳ ט יב ד). כל המשנה ממטבע שטבעו חכמים בברכות לא יצא ידי חובתו

[1]) משותף לכל הלשונ׳ השמיות. בערב׳ طبع[a]).

[1]) גם בערב׳ משמש שרש זה במשמ׳ זו, אך כבר פקפק פרנקל (S. Fr. Aram. Lw. 193) במקוריותו הערבית והחליטו לשאול מארמית.

[a] طبع

(בבלי שם מ:). ובמטבע ברכות שטבע רבינו יוסף זצ"ל מצאתי ברכת חנוכה וכו' (שבלי הלקט, חנכה קפה).

—ד) *טבע את פלוני, נקבו בשמו, nennen; nommer; to name: בשעה שהיה מצוה אותם על הברכות ועל הקללות בברכות היה מזכירן שנאמר אלה יעמדו לברך את העם ובקללות לא היה טובען שכן הוא אומר ואלה יעמדו על הקללה בהר עבל (מד"ר במד' כ).

— פע', טבע, — שהשקיעו במים: מרכבת פרעה וחילו ירה בים ומבחר שלישיו טבעו בים סוף (שמות יה ד).

— הפע', הטבע, — כמו טבע: הסיתוך ויכלו לך אנשי שלמך הטבעו בבץ רגלך (ירמ' לח כב). — ואדן וכדומה, שקוע באדמה: על מה אדניה (של הארץ) הטבעו או מי ירה אבן פנתה (איוב לח ו). — ובהשאלה במליצה: בטרם הרים הטבעו לפני גבעות חוללתי (משלי ח כה). — ואמר הפיטן: שמנה וארבעים ומאתים נטועים, כמו מסמרות תקועים, במספר אברים בסיני נודעו, ומרום נשמעו ויחדיו הטבעו, בתוך עשרת דברים (אזהר' ר"י ברגלוני, אמון). — ובמשמ' הושם בטבעו: לפי שהוא (הכח) מוטבע בלחות (ראב"ע, ספ' העצמים). שהדבר שהוא עושה מעשה אחד תדיר מורה שמעשהו אינו לרצונו אך הוא עושה בטבעו שהוטבע עליו בלבד ויש לו מכריח שמכריחו על המעשה ההוא ואין לו יכולת לשנות ממנו (חו"ה, הבחינה א). ומין התימה הגדול שהוטבע האדם על הבושת מבני אדם בעבור מה שזכרנו מתועלותיו בה ויותר ממה שזכרנו ולא הוטבע על הבושת מבוראו המשקיף עליו תמיד (שם ה). וכן בטבע מין ומין ממיני החיים נטיה ותאוה אל מין ממיני הצמחים והחיים הוטבע עליו להיות סיבה למזונו (שם, הבטחון ג). והדין נותן שתחזק התאוה מפני שמשתמשים בה תדיד ויחלש השכל מפני מעוט השמוש בו והנהגתו על מה שהוטבע עליו (שם, עבוד' ה' ג). שנמצא איש אחד מוטבע מתחלה לעשות טוב ואחד מוטבע לעשות רע (מלמד התלמ', בשלח). שכל אדם ששב מוטבע בדבר גופני אין ראוי שיעזוב אותו לגמרי בדרך שיענה נפשו בו (שם, תולדות). אין משיג השלמות הזה אלא חכם ומוטבע ביצירתו על זה (שם, פינחס). גם כלל התנועות המוטבעות בעולם שלש תנועה מן האמצע ותנועה אל האמצע ותנועה סביב האמצע (שם, מתן תורה). שאין ממנהג ההשגחה להצילו מההפסדים כולן מפני היות בהן קצת הכרחיים לטבע החומר והוא מוטבע ומוכן בקיבולן (ידע' הפניני, ביאור תהל' ח). כי המוטבע מן המורגש והמורגש מן המושכל והמושכל מרום המעלה (רמב"ן פי' יציר' א ה). אמנם אתה תוכל ללמד הטוב למי שבו טוב אבל המוטבעים על הרע אם תתחבר להם יפסידו שכלך (המעל' לרב"ט פלקיירא ג). — ובמשמ' שקוע בדבר: היוצאים ממצרים שהיו מוטבעים במעשה ארץ מצרים ומורגלים בחומר ובלבנים (מלמד התלמיד', בלח). שמי שהוא ידוע חולי ובעל ייסורין וכו' תהיה רפואתו קשה מצד היותו מוטבע בחליים (המאירי, משלי כט). לפי שבכל השנה הוא מוטבע בתאוות ואינו מתעורר אל התשובה צוותה תורה לתקוע שופר (מגוה"מ ה ד ב א). הבוחר באשה כשרה וממשפחתה כלם ברורים כלם צדיקים כי בהיותה משרש צדיקים טבע האב מוטבע בבן (שבט מוס' לר"א כד). — ובמשמ' נעשה צורת מטבע: וקבלתי ממנו כך וכך דינרין יפין שקולין לבד לבד ומוטבע ממטבע פלונית מפרוטת דינר כך וכך זוזים (השטר' לר"י ברגלוני ז). לקחו הכסף שלא היה מוטבע ועשו אותו מוטבע (פרשי רד"ק, תקן).

— נפע', נטבע, — הושם טבע: דרך האש והרוח להיות מהלכם ממטה מטבור הארץ למעלה וכו' ואין הילוכם לא בדעתם ולא בחפצם אלא מנהג שנקבע בהן וטבע שנטבע בהן (רמב"ם, יסודי התורה ד ב). הצורות הנטבעות (תרג' מקור חיים לרשב"ג ב). — ובהשאלה במשמ' שקוע: ויש שהוא חכם ונטבע בתאות העולם מנעוריו (הקד' אורח' לדיק').

— פע', טבע, — כמו קל במשמ' השקיע: טיען העליונים במאמר לתלות, טיבע התחתונים בעמקי מצולות, טורדים כצינורות למולם לעלות (מחז' ויטרי תעח). פשעיך סביב וכון, טבעך בטיט היון, כי לא יצא מעפר און (רמב"ע תוכח', אם חסדיך).

— הפע', הטביע, — א) השקיע, ובהשאלה: הטבעת בתרמית רגלי בת ענמית ופעמי שולמית יפו בנעלים (שבת ב חנכה, יוס ליבנה). — ב) שם בטבע הדבר: וכל אשר תוכל להטביע נפשך שלא להרגיש על ענין המאכל והמשתה (חו"ה, הפרישות ה). ולכל אדם שחפץ במלאכה או סחורה מבלתי זולתה כבר הטביע האל לה בטבעו אהבה וחבה וכן בשאר החיים כמו שהטביע בטבע החתול צידת העכברים (שם, הבטחון ג). — ואמר המשורר: וכאשר ציד רעבון הדבורים חבש,

בהטביעו אותם על בנין חדרי משכית ועשות דבש (עמג׳, מחב׳ ז). כאשר הנן הטבע הבריות הנזכרות הסכלות, והטביעם על מלאכות מהוללות, כן חמל האל על הכסילים, ונהם אותם מהבל הבלים (שם).
— התפ׳, ״הִתְטַבַּע, — הונח בטבע: אך הם כשהגיעו בו והתטבעו החמרים בהם תכוסה זאת הצורה המחודשת בבסויים זרים (אגר׳ חי בן מקיץ). — ובמשמ׳ נחקק: כי הצורות המוחשות יתטבעו בכלים (מקור חיים לרשב״ג ב). — ובמשמ׳ הנהיג טבעו: שיש לגוף האנושי נפש על דרך ההנהגה כלומר שלא יתנהג ויתטבע הגוף מעצמו מבלתי דבר אחר חוץ ממנו (תגמולי הנפ׳ ג).

*טֶבַע, ש״ז, מ״ר טְבָעִים, — א) מַטְבֵּעַ, התיכת מתכת טבועה עליה צורה וכדומה, וקבוע בחקי המדינה לתשלומים במקח וממכר, Münze; monnaie; money: שכשעלו ישראל מן הגולה היו שוקלים דרכונות חזרו לשקול סלעים חזרו לשקול טבעים ובקשו לשקול דנרים (שקל׳ ב ד). לפי שמכרה בכורה של רחל בעשרים כסף ונפל לכל אחד ואחד מהן טבע לפיכך יהא כל אחד ואחד נותן שקלו טבע (ירוש׳ שם ב מו ד). אמר אביי בקשו לגנוז (דנרי אדריינוס וטרינוס) מפני טבעה של ירושלם (ע״ז נב:). — יצא טִבְעָהּ של ממלכה פלונית או טִבְעוֹ של מלך פלוני בעולם, מטבעות של ממלכה זו או של מלך זה מתקבלות בכל העולם, ובמליצה במשמ׳ נתקבל שלטון של הממלכה או המלך על העולם: זו פרס חייבת שטיבעה יצא בכל העולם כולו (שבוע׳ ו:). אמרה לו (אביגיל לדוד שדן את נבל כמורד במלכות) עדיין שאול קיים ולא יצא טבעך בעולם (מגי׳ יד:). — ב) יסוד, והוא העצם הראשון שנברא בעולם שממנו מתרכבים שאר העצמים, Urelement; substance; element: ארבעה טבעים שברא מהם הקב״ה העולם השלשה הם עליונים זה למעלה מזה והרביעי הוא התחתון הכבד שבכולן ואלו הן הארץ היא הכבדה שבכולן וכו׳ המים למעלה מן הארץ האויר שממנו נוצר הרוח למעלה מן המים והאש למעלה מן האויר (מד״ר במד׳ יד). שכל דברים שמתחייבים ונעשים בעולם בהשתנות עקרם מן הבריאה והיצירה הנבראת משׁשת ימי בראשית מארבע טבעים ומן איכיות ואותיות שמן האש והאויר והמים והארץ נצמדים (פי׳ י׳ הדבר׳ לנסי בן נח, לקו״ק 3). — ג) ״הכח המהוה את העצמים ועושה אותם כמו שהם[1], Natur; nature: ומצאנו בבריאתו של עולם ארבעה דברים צווי מלאכה מטביע וספור ויאמר אלהים יהי אור הוא צווי ואשר אמר ויהי אור הוא מלאכה ואשר אמר ויבדל אלהים בין האור ובין החושך הרי טבע (פי׳ י׳ הדבר׳ לנסי בן נח, לקו״ק 7). החכם היודע טבע העולם (יוסיפון ד). חרטומי מצרים והכמיה המתעסקים בחכמות הרקיע ובטבעי היצורים והכוכבים (שם ו). אמר הכוזרי וזהו המיוחס אל הטבע אמר החבר ומה הוא הטבע אמר הכוזרי הוא כח מהכחות על מה ששמענו בחכמות ואין אנו יודעים מה הוא אבל החכמים יודעים אותו בלי ספק (כוזרי א עב). כי הצורה אשר בה יהיה עצם צמח מבלתי צמח וחי מבלתי חי איננה מן הטבעים אך מעשה אלהי מאת האלהים יתברך קוראים אותו החכמים טבע ואמת הוא כי הטבעים מזדמנים

---

[1] בארמ׳ טבעא: אמר ר׳ זירא טבעא דבבל גרמא לי דלא חזאי דמא דאמינא בטבעא לא ידענא בדמא ידענא (נדה כ:). ואחד מגדולי התלמוד׳ האחרונים אמר וז״ל: אבל צריך לידע ששם טבע הוא מהמצאת האחרונים מזמן ארבע מאות או חמש מאות שנה סמוך לזמנינו מאחר שאינו מצוי בדברי חכמינו הקדמונים ז״ל (שאל׳ לח״ל בשו״ת חכם לבי יח), אבל אין ספק בדבר כי כבר בימיהם השתמשו במלה זו במשמ׳ כל כח המהוה. בערב׳ טביעה[a]), וגם במשמ׳ זו יש מקום לפקפק במקוריותו הערב׳. וכבר הביא פרנקל במקום הנזכר למעלה כי באתיאפ׳ בא השם טבע בתרגום התנ״ך במשמ׳ זו, ואולי היה שרש טבע במשמ׳ יצר בלשונ׳ השמיות הדרומיות. ואמר ר״ש א״ת בפרוש המלים הזרות שבמו״נ: טבע שם משותף לענינים רבים וכל שכן בלשוננו ששמתיו במקום שתי מלות ערביות שונות חלוקות בענין, האחד טביעת והאחר בפתח תחת הטית ושוא תחת הבית ולא ראי זה כראי זה וכל א׳ משניהם משותף לענינים רבים ראה מה יהיו בלשוננו שיתקבצו הענינים שבשתי המלות הערביות במלה אחת עברית היא מלת טבע וכבר בארו הפלוסופים שתי המלות ולאיזה ענינים כל אחת מהן משותפת ואולם הצריך לנו טוב מהם הם המינים האלו יאמר טבע להתחלה לכל שינוי וקיום ועמידה והרופאים יקראו טבע המזג והחום הטבעי ותכונת האברים ויקרא טבע כל תכונה שישלם בה מין המינים תהיה פועלת או מתפעלת וכל כח למצא בדבר תמיד לא ישנהו יקרא טבע. ע״כ. ור״י חריזי שם: טבע הוא כח הגוף הנברא ותולדתו ומנהגו.

---

a) طبع

לקבול המעשה ההוא כפי ערכם (שם ג כג). הטבע שם לדבר אשר איננו נמצא אך יודע מכחותיו ופעולותיו (רמב"ע, ערוג' הבשם, ליון ב). כי הכח הבשריי קצר מהשיג והטבע האנושיי חסר מהשלים (הקד' חו"ה). שהרי טבע הכבד לירד למטה במהרה (רמב"ם, רולח ו יב). וזה הענין אשר ישבחהו אריסטו תמיד ויאמר הטבע חכם ולא יעשה דבר לבטלה (ר"ב א"ת, מו"נ ג יד). כשברא הבורא זה המציאות והגבילו על אלה הטבעים נתן בטבעים ההם יכלת לחדש כל אשר חדש מן הנפלאות (ר"י חריזי, שם ב ל). והטבע האלהי פעל בראשונה דבר בטל חלילה לנו להאמין (זכות אדם 14). והטבע החכם מסיר הדאגות (משל הקדמוני א). חכמים מחוכמים על דרך ההשאלה כי חכמתם אינה במחשבה ועצה אבל מטבע מוטבע בהם ועל כן אמרו הטבע חכם בלא שכל (פי' משלי לזרח' הלוי ל כח). כי השם יתעלה משגיח רוצה ויכול לשנות הטבעים שהוא אדון הטבעים לקיימם או לשנותם (שו"ת רשב"א י). לא תמלא האוזן לשמוע מוחשיה לרוב החלופים אשר בהם אלא שעם כל זה ימצאו בהם טבעים קיימים (רלב"ג קהל' א). בשנת חמשת אלפים ואחת וארבעים, לצאת לפועל אדם וטבעים, ויעבר רוח עליו, והבין רוח פעליו (הקד' משל הקדמוני). כי הטבע הוא אחד מעבדי האל ומשרתיו יצונו וירוץ בעבד לפניו (מ' אלדבי, ש"א א). — ואמר המשורר: היתכן בתנועת הגלגל מבלי הרכבת הטבעים, ובעלייתו וירידתו מבלתי ביאת הפגעים (עמנ', מחב' כד). — טֶבַע נעלם: וע"כ קראוהו בעלי הטבע (את כח הסגולות של הגופים) טבע נעלם לא ידע טבע הסגולה הזאת אלא אדון הטבע (רשב"ל דורן, מג"א חלק בוסינו א). — לפי טֶבַע העולם, בדרך הטבע, הטבע הנהוג: וקחו לכם עדים ודמיון ומשל מבהמות והחיות המתגאים ומושלים זה על זה לפי טבע העולם וסדרו (יוסיפון פד). ועדיין לא השגתי לגבול בקשת המות בדרך הטבע לא בבחירה בלתי רצון ולא ברצון בלתי בחירה (שם פה). אם בשנת היובל אחרי חשבונך ודי בזה ארכא בחיים זמן ועדן כפי הטבע הנהוג (ר' קלוני', אבן בחן עג). — טֶבַע האדם וכדומה, התכונה הנטועה בו מברייתו: כמה טבענו עבה וערפנו קשה ואמונתנו מעוטה וכמה אנו קשים להמשך אחר האמת (חו"ה, חשב' הנפ' ג). שהנביאים כשתבואם הנבואה אעפ"י שיהיה במראה

עכ"ז יתקלקלו טבעיו ויזדעזעו בניני גופו (ר"י אברבנאל, ראש אמנה א). ואפי' אם יעשה כל העברות שיש בעולם מצד התאוה והיצר וגבורת טבעיו החסרים הנה הוא מפושעי ישראל (שם). אחר זמן כשיתעוררו ויתחזקו בו הטבעים ראוי מדרך הטבע שידבר או יגמגם גמגום שרובו יהיו מלות מדוברות (שאל' ר' הלל לר"ז הלוי, או"נ ב). לכן צריך אדם לכוין שעת החבור בחצי הלילה שהוא שעה שנפשו מיושבת עליו ושקטו טבעי הגוף מרתיחת המזון שאכל (מגוה"מ ג כ ו ו). — יצא מטבעו, נשתנה ממה שהוא בטבעו: ואמר המנסה שאם תקח האלים הנזכר ויתלהו עליו למי שיצא מטבעו ר"ל שאין לו פנים יפות ויש לו ג"כ דאגה יסור למראהו ולטבעו הראשון (ראב"ע, ספ' הנסיונות ב). — ורפו טבעיו של אדם: והגיע לעת זקנותו בחולשת טבעיו ואפיסת כחותיו (המאירי, הקד' למשלי). כי גם אם ארכו הימים ונושנו העתים מן היום אשר נתחברנו בעיר רומי עד היום הזה ורפו טבעיי ונחלשו כחותיי מאז ועד עתה עם כל זה לבבי חדש וטבעי חזק וכוחי גדול להתחבב בחיבתך (מכת' ר' הלל ע"ד ספרי הרמב"ם). — ובמשמ' תכונה ומנהג קבוע: שטבע של אדם נוטה להרבות קניינו ולחוס על ממונו (רמב"ם תמור' ד יג). כי טבע האדם תלוי במנהג (הוא, אגר' לבנו, דרך טובים). לפי שטבעה של אשה להתביש יותר מן האיש (ספ' מוסר לר"י בן יהודה א). — טֶבַע שני, ר"ל תכונה קבועה שלא היה לו מקודם: יגביר שכלו על תאותו עד שתשוב יראתו לו טבע שני (המאירי משלי ט). — טֶבַע דבק: יהיה תמיד נכנע ושפל עד אשר תהיה לו הכניעה טבע דבק לא יפרד ממנו (חו"ה, הכניעה א). — ובמשמ' מדה ממדות הנפש: יש באדם ארבעה טבעים שכל וסבלות ויושר ותאוה (מוסרי הפלסופ' ב ב). — מה שאחר הַטֶּבַע, מה שלמעלה מהטֶּבַע: ויקראו ג"כ את החכמה האלהית מה שאחר הטבע (מלות הגיון יד). זאת היא סברת בעלי העיון האמת במה שאחר הטבע (אמונ' רמה ב א). ויאמרו בעלי העיון במה שאחר הטבע כי אחדותו ית' הוא עצמותו (שם). שהתחלת הדברים הנפסדים תהיה בהכרח מתחלפת להתחלת הדברים הבלתי נפסדים והיא אחת מהשאלות אשר יחקור בהן הפלוסוף במה שאחר הטבע (רלב"ג, מלחמ' ה' ה ג יג). — ד) בהשאלה, יציאת הצואה מהגוף: ואמנם ההוראה מדרך העגול הנה

העכול הטוב אמנם יהיה כשיהיה המאכל הנקל עליו וכו׳ וביאת הטבע לצאת נקלה (קאנון ג יג א יד). אמר אבוקרט מי שיהיה בבחרותו רך הטבע או קשה הנה יהיה בזקנתו בהפך (שם יו א ב). ואם יהיה הטבע נעצר ראוי שישתה בכל יום פעם מזה המשקה (שם י ה ד). וראוי שיתמעט מהם העוגות הקובצות ואעפ״י שיהיו חזקים כמו עוגות ברבריש וביחוד בעת העצר הטבע (שם ד יד יב).—ובהרחבה, עולם ומלוא: הבט ימין ושמאל קדמה וימה, פה תרדמת נצח נרדם הטבע (יל״ג, בית מועד לכל חי).

⁝טִבְעָה, ש״נ, — כמו טֶבַע: וכל הדיעות יש מהן שהיו לאדם מתחילת ברייתו לפי טבע טבעת גופו ויש מהן דעות שטבעו של אדם זה מכוון ועתיד לקבל אותם מהרה יותר משאר דעות (הקד׳ אורת׳ לדיקים).

⁝טִבְעוֹן, ש״ז, —כמו *טִבּוּעַ: כהן הדיוט עם הארץ שנשא גרושה או חלוצה ולא ידע שדבר זה אסור לסוף נודע הדבר וכתב לה גט וגרשה הקידושין שקידשה בהן ניתנו לטיבעון או לא כך ראינו שאילו הקידושין לטיבעון ניתנו בין הכיר בה שהיא גרושה ובין לא הכיר בה (תוס׳ הגה׳, הרכבי יז).

⁝טִבְעִי[1], ת״ז, לנק׳ טִבְעִית, מ״ר טִבְעִיִּים, טִבְעִיּוֹת, א) של הטבע, מסגולת הטבע, natürlich: physisch; naturel, physique; natural, physical: טבע יסוד האש לעלות למעלה כאשר תראה העשן העולה מן העצים שהוא מגביה למעלה מן האויר עד היותו למקומו הטבעי (רות חן ז). ואחר שהגשם הוא טבעי יש בו גדר הטבע כי הוא נקרא טבעי מפני שהטבע דבוק בו (שעה״ש יג). לכל גשם טבעי יש לו תנועה טבעית (שם). כי נסמך על הקדמות טבעיות אשר נתבארו (מנח׳ קנא׳ לר״י מפיסא 26). — וטבעי בנגוד לנפשי, במשמ׳ גופני, חמרי: הפרק השלישי (מדבר) בתנועה ומיניה וזכרון הטבעית ממנה והנפשית (אמונה רמה א ג). הוצרכנו ג״כ לומר שמהן (מהתנועות) נפשיות ומהן טבעיות (שם א). — וטבעי בנגוד למלאכותי: כל מה שלא יבדיל בין מה שבכח ובין מה שבפעל ומה שבעצמות ומה שבמקרה ובין הענינים המלאכותיים ובין הענינים הטבעיים (מלות הגיון, פרק יא). ראו הפלוסופים שהפעולות הטבעיות הולכות על דרך הפעולות המלאכותיות (ספורנו, אור עמים, ידיעה).—ובנגוד לנפי: כי כארץ תוציא צמחה וכגנה זרועיה תצמיח אשר הוא דבר טבעיי דומה לנסיי (יוסף דון יחייא, מבוא לפי׳ שה״ש). — ובנגוד למקרי: ולא יועיל הממון והשמירה אחר שהגופות נאבדים בדרך מקריי או טבעיי או עונשיי כמו שזכר שלשת אלו המתות (פי׳ משלי לזרח׳ הלוי יא ד).—וחכמה הטבעית, החוקרת בכחות הטבע: והפלוסופיא העיונית נחלקת לשלשה חלקים החלק האחד הלמודית והטבעית והאלהית (מלות הגיון יד). והחכמה הטבעית תעיין בגשמים הנמצאים בטבע (שם). ויחקור האדם סביב הדברים הנמצאים אשר אין פעולתם אלינו והיא החקירה בשלשת מיני החכמות למודית טבעית אלהית (זכות אדם 10). כי מעשה בראשית יורה על עניני המציאות מצד הנודע בחכמות למודיות וטבעיות ומעשה מרכבה יהיה ענייני התנועות הגלגליות (מנח׳ קנא׳ לר״י מפיסא 102).— ומ״ר הַטִּבְעִיּוֹת, ר״ל החכמות הטבעיות: כי כבר התבאר בטבעיות שאין באש כח פועל זולת החום (רלב״ג, מלחמ׳ ה׳ ה ג ב). ואמר (אבן רשד) וכשנחבר עם זה מה שנתבאר בטבעיות והוא שיש מניע ראשון קדמון נבדל בהחלט מכל חומר (ספורנו, אור עמים, בלתי גשם). — ב) חכם בקי בחכמת הטבע, Physiker; physicien; -cist: שזאת האמונה הנפסדת היתה מפורסמת בימי משה רבינו ע״ה והיא אמונת הטבעיים הקדמונים קודם סקראט וחבריו שהיו מאמינים כי אין האדם אלא מציאותו המורגש (המעל׳ לרב״ט פלקיירא א). כי הלמודיי יחקור בגשם המוחלט והטבעי יחקור גם בגשם מוחלט אלא שהוא יחקור בו מצד שהוא מתנועע (הקד׳ מלחמ׳ ה׳ לרלב״ג). ועל ההתחלות ההן נבנו כל מופתי החכמה ההיא כמו שיקבל המהנדס מציאות הקו והנקודה מהטבעיי והמספרי מציאות האחדות והטבעי מציאות העצמים והמקרים מבעלי הפלוסופיא הראשונה ובעל הפלוסופיא הראשונה יקבל מן הטבעי מציאות מניע ראשון (העקרים א יז). ובעבור זה יבנה (התכוני) כל מופתיו עליהם ולא יחוש להנחות הטבעי ולהתחלותיו והטבעי יכחיש התחלות התכוני והנחותיו (שם ד ב). והדעות היותר קרובות לאמת בזה דעות הטבעיים כפי התחלפותם (אמונה רמה א ו). שחשבו

---

[1]) בערב׳ טביעי a).

a) طبيعى

אנשים מהטבעיים שגלגלי כוכבי לכת כולם בעל חיים אחד (שם ח). כי כבר בארו הטבעיים היות היסודות המורכב בפועל (דרך אמונה כז). ויקבל במסרת הרופא מן הטבעי שם (היסודות) ארבעה ואין עוד (קאנון א א ה ג). אמר אבן רשד בפירושיו כי מציאות העלה ראשונה יתבאר בחכמה הטבעית והאלהי יקחנו כמו דבר מקובל מהטבעי (מנח׳ קנא׳ לר״י מפיסא 19). כי ידיעת הטרפיות לגדולי אומתנו היא יותר דקה מכל מה שזוכר אותו הגדול שבטבעיים כי זכות נבואתן מסייעתן לעמוד על מה שלא יוכל עליו טבע שכלו של אדם (קול יהודה, כוזרי ג סד).—ואמר המשורר: ואין כמוך בכל הארץ טבעי, ובירדן התעודות רוחצת למשעי, ואני לא כטבעך טבעי (עמנ׳, מחב׳ ח).

***טַבְעֲנִי**, ת״ז, לנק׳ טַבְעֲנִית, — כמו טִבְעִי: שיש ראיה טבענית והודאה פתוכית מבארים לנו איזהו המובחר מכל כלל היצורים (ברכ׳ הנקדן כא).

טַבַּעַת, נ״ג, כנ׳ טַבַּעְתּוֹ, מ״ר טַבָּעוֹת, טַבְּעוֹת, טַבְּעֹתָיו, טַבְּעֹתָם, טַבְּעֹתֵיהֶם,—עגול עשוי ממתכת וכדומה, Ring; anneau: ויחדו יהיו תמים על ראשו אל הטבעת האחת (שמות כו כד). ויצקת לו (להארון) ארבע טבעת זהב וכו׳ והבאת את הבדים בטבעת על צלעת הארון (שם כה יב-יד). לעמת המסגרת היו הטבעת בתים לבדים לשאת את השלחן (שם לז יד). ואת הקרשים צפה זהב ואת טבעתם עשה זהב בתים לבריחם (שם לו לד). ואת הקרשים תצפה זהב ואת טבעתיהם תעשה זהב (שם כו כט).—ובתו״מ: בילגה לעולם חולקת בדרום וטבעתה קבועה וחלונה סתומה (סוכה ה ח). תמיד של שחר היה נשחט על קרן צפונית מערבית על טבעת שניה (יומ׳ סב:). וטבעות היו לצפונו של מזבח וכו׳ שעליהן שוחטין את הקדשים (מדות ג ה).—ובפרט עגול קטן ילבישוהו על האצבע לקשוט, Fingerring; bague: כל נדיב לב הביאו חח ונזם וטבעת וכומז כל כלי זהב (שמות לה כב). איש אשר מצא כלי זהב אצעדה וצמיד טבעת עגיל וכומז (במד׳ לא נ). — ועם חותם למעלה יחתמו בו: ויסר פרעה את טבעתו מעל ידו ויתן אתה על יד יוסף (ברא׳ מא מב). ואתם כתבו על היהודים כטוב בעיניכם בשם המלך וחתמו בטבעת המלך כי כתב אשר נכתב בשם המלך ונחתום בטבעת המלך אין להשיב (אסת׳ ח ח). ויכתב בשם המלך אחשורש ויחתם בטבעת המלך (שם י). — ובתו״מ: ולא (תצא האשה בשבת) בנזמים ולא בטבעת שאין עליה חותם (שבת ו א). ואין עושין תכשיטים לעבודת אלילים קוטלאות ונזמים וטבעות (ע״ז א ח). טבעת אדם טמאה טבעת בהמה וכלים ושאר כל הטבעות טהורות (כלים יב א). טבעת של מתכת וחותם שלה של אלמוג טמאה טבעת של אלמוג וחותם שלה של מתכת טהורה (שם יג ו). טבעת שיש עליה עבודה זרה אסור לחתום בה (ירוש׳ ע״ז ג מב ג). השירין והנזמים והטבעות הרי הן ככל הכלים הניטלין בחצר (מו״ק יב:). למלך שעשו לו טבעת מה היתה חסירה חותם כך מה היה העולם חסר שבת (מד״ר בראש׳ י). פעם אחת הייתי משתעה בטבעתי ובא שיד שימדין וחטפה ממני והשליך אותה לים (שם שה״ש ג ח, הוצ׳ גרינהוט).—וטבעת שבראש הרצועה להכניס דרך בה הקצה השני של הרצועה ולהדקה: טבעת שהתקינה להגור בה מתניו ולקשר בה בין כתפיו (שבת נב:). שאין מחוברות יחד אלא ע״י טבעת מתכת שבראש הרצועה ובו מסמר קטן (רש״י שם קנד:).— וטבעת הקנה שבגרון: השוחט מתוך הטבעת ושייר בה מלא החוט על פני כולה (חול׳ א ג). לא אמר אלא בטבעת הגדולה הואיל ומקפת את כל הקנה אבל בשאר טבעות לא (גמ׳ שם יח.). השוחט בשאר טבעות אע״פ שאין מקיפות את כל הקנה הואיל ומקיפות את רוב הקנה שחיטתו כשרה (שם:). —ובהשאלה: כך עשה ר״ע ועשה כל התורה טבעות טבעות (אדר״נ יט). — *ונקב עגול, ובפרט פי הטבעת, הפתיחה בתחתית השת ליציאת הצואה, After; anus: יד לפי טבעת תיקצץ (שבת קח:). שלש (עצירות עצר הקב״ה כשלקח אבימלך את שרה) באיש שכבת זרע וקטנים ופי טבעת ד׳ באשה שכבת זרה ולידה וקטנים ופי טבעת (ב״ק צב.). בפיקעא פי׳ טבעת של בית רעי (רש״י ע״ז כח:).— ואמר המליץ: יגורשו צבי מן גו ונתן ויהיו על שני עצים צלובים, אשר תתמיד שטותם עם חוזתם בטבעתם שפודי עץ תחובים (ר״ע פרגס׳, הקד׳ מתק שפת׳).—וטבעת של ברזל גדול לצחצח הבגדים: ופירוש הגיהוץ שמעבירין על הבגד אחר שמנקין אותו בכביסה טבעת לצחצחו (תשו׳ הגא׳, הרכבי רמט).

טבר[1], ממנו טַבּוּר, *טִבּוּר, ״טֶבֶר ״הִטְבִּיר.

---

[1]) רק בעבר׳, ולא נתברר מקורו ושרשו האמתי.

***טָבַר**, — קל לא נהוג.

— הִפע׳, *הִטְבִּיר, — עשה כמו טַבּוּר, הגביה: דגלים סבות סביבותיו הקיף והתקיע, דמיון קרח הנורא האיר והרקיע, הרי בשמים הטביר וכביר הצביר, הצמיח משמח ומסעד ופנים מסביר (מאיר נר״י, את הכס).

טֵבֵת[1], ש״ז, — שם החדש העשירי מחדשי היהודים מאחרי חדש האביב שבו חג הפסח, והוא חדש הרביעי מראש השנה: בחדש העשירי הוא חדש טֵבֵת בשנת שבע למלכותו (אסת׳ ב יו). — ובתו״מ: באחד בטבת שבו בני פרעוש שנייה (תעני׳ ד ה). אותו היום ערב שבת היה ותקופת טבת היה וירד עליו השלג מן השמים (יומ׳ לה:). חצי תשרי ומרחשון וחצי כסלו זרע חצי כסלו וטבת וחצי שבט חורף (מד״ר ברא״ש׳ לד). לא הוציאו (את ישראל ממצרים) אלא בחדש כשר לצאת לא בתמוז מפני השרב ולא בטבת מפני הצנה אלא בניסן (שם במד׳ ג). טבת הוא המועד לזמור את הכרמים ראוי לאכול בו כל אוכל מדושן ממשמני הבשר ולשתות הממתקים מכל יין מרוקח ולהרבות לרחוץ במרחץ ולעסוק בנשים לשכיבה (אסף הרופא 38). — ואמר המשורר: טבת הוא הרביעי למונים, הוא מועד הזמיר לגפנים, תאכל בו בשר ממשמנים, תשתה המרוקחים מיינים, גם תרחץ במרחץ רב מונים, תקץ משכב נשים מעדנים (ראב״ע, שמעו נא). חדש טבת מרפא לנפש נדאבת ולרוח נעצבת השוכבת למעצבת (ר״י חריזי, תחכמ׳ ה). — ומשל: טוב לשנה שטבת מגוולת[2]. — ומלאך הממונה על זה החדש *עַנְאֵל: ואם נולד בחדש טבת ששם מלאך ראש משמרתו, שמזלו ענאל ארור הוא מפיו ומפי כל משמרתו (חרס גדול בספ׳ ברכ׳ אברהם).

***טגן**[3], ממנו *טִגּוּן, *טִגֵּן, *טִיגָן.

***טִגּוּן**, ש״ז, מ״ר טִגּוּנִים, — א) שה״פ מן טִגֵּן: ותקח את המשרת ותצוק לפניו א״ר יהודה אמר רב שעשתה

[1] באשור׳ טֵבֵת, וכן בארמית.

[2] גוף המשל בארמ׳: טבא לשתא דטבת מנוולתא (תעני׳ ו:).

[3] גם בסור׳ וערב׳ נמצא שרש זה במשמ׳ שיש לו בעברית. אבל, כבר חשבוהו הערבים בעצמם בין המֻעַרב, ר״ל מלות הזרות שנהיו לערביות, והביא אבו מנצור אלג׳ואליקי בהמ׳ערב בשם אבן דריד כי המלה טיגן לקוחה מפרסית. אך הערבים מדברים בה (מערב דף 100). והעקר שמקורה ביונית.

לו מיני טיגון (סנה׳ כא.). אמר רבי יצחק מה נשתנית מנחה שנאמר בה חמשה מיני טיגון הללו משל למלך בשר ודם שעשה לו אוהבו סעודה ויודע בו שהוא עני אמר לו עשה לי מן חמשה מיני טיגון כדי שאהנה ממך (מנח׳ קד:). ומתקנין אותו (את האגוז) ע״י טיגון הדבש (הלכות או״ח רב יג). שאם היו אוכלין כל היום כולו ובסוף אכילתם היו מביאים להם מעשה טיגון היו לוחכין גם הקערה (הקנה, ברכ׳ הנהגין). — ב) *כמו טִיגָן: אבוב קלאים פי׳ כלי חרש כמין טיגון[1] שקולין בו (רה״ג כלים ב ג). וע״י שמן נעשה בטיגון ואין נאפה בתנור (האשכל, נט״י וסעודה).

***טִגֵּן**, פ״י, — טִגֵּן דבר בשמן, בשל אותו היטב בשמן, gar machen; frire; fry,roast: הצולהו המטגן השולק והמעשן (ירוש׳ שבת ו י:). אופה אותה ואחר כך מטגנה (שם בקל׳ ז כ ד). שלקו (את הקור) וטגנו (ערוב׳ כח:). מיד נטלוהו (את הבן הראשון של מרים) ונתנוהו בתוך הטיגן וטגנו אותו (פסיק׳ רבתי מג). בשעת אפייתה בתנור תהא נאה ואם מטגנה תחילה הרי היא שחורה מן השמן ומן המחבת (רש״י מנח׳ נ:). עיסה שבלילתה עבה כעיסת לחם גמור המתגלגלת בידים וטגנה במחבת בשמן (ברכ׳ הנהג׳ ב יב). — ובהשאלה, צער את פלוני ועִנָּה אותו: אמר הקב״ה ליהודה אין לך בנים ואין את יודע צערן של בנים את טיגנת מעיו של אביך והטעית אותו ואמרת לו חיה רעה אכלתהו (אגד׳ ברא״ש׳ נט).

— פע׳, *טֻגַּן, מְטֻגָּן, מטוגן, — שטגנו אותו: הנודר מן המבושל וכו׳ מהו שיהא מותר במטוגן (ירוש׳ נדר׳ ו לט ג). הסופגנין עשויין כספוג והדובשנין מטוגנין בדבש (רש״י פסח׳ לז.). שהמנחות מטוגנות בשמן (תוספ׳ ברכ׳ לז:). אגוז המטוגן בדבש (הלכות או״ח רב יג). שאינה ממולאת בפירות וכיוצא בהם אלא בגבינה ומטוגנת בחמאה או בבשר ומטוגנת בשומן (ברכ׳ הנהג׳ ב יב). — ואמר המליץ: ושירותי כאור שמש והם כעב תעופינה וברננה ובנגינה, מליצתי מהוגנה מתוקה היא כצפיחית אשר בדבש מטוגנה (רמב״ח, הקד׳ דרכי נעם).

— נִפע׳, *נִטְגַּן, — כמו טֻגַּן: מעשה היה בהר בדגים שניטגנו במחבת בשמן ונמצא בין קרבי הדגים שרץ קטן (רשימ׳ כ״י קמרידג 87). כיון שנטגנין בשמן

[1] כך בפרוש רה״ג שבש״ס וילנה, אבל בערוך טיגן.

כנתבשלו דמי (תוספ׳ כרכ׳ לז:). אבל אם משימים לתוך הקדירה שנטגנים בתוכה הרבה שומן הצף ע״פ החלב ה״ז כמין בישול גמור (כרכ׳ הגהג׳ ג יב).

***טַדִי**[1]), ש״ז, — קשת מחדדה: ה׳ שערים היו להר הבית וכו׳ טדי[2]) מן הצפון לא היה משמש כלום (מדות א ג). יוצא והולך לו בטדי (שם ט). כל השערים שהיו שם היו להם שקופות חוץ משער טדי שהיו שם שתי אבנים מוטות זו על גבי זו (שם ב ג).

***טהב**[3]), ממנו *טַהַב.

***טַהַב**[4]), ש״ז, — כנוי לקרקע הים: ותר די זהב, אויבי זקר טהב[5]), והעניק לזרע אהב, תורי זהב (משול׳ כר׳ קלוני׳, יוצ׳ ב׳ פסח, אפיק רנן).

[1]) עי׳ הערה לקמן. — [2]) כך ד אחרי ט ברוב נוסח׳ הדפוס, וכך ר״ש בפרוש: טדי בדלת. ובקצת נוסח׳ טרי בריש. ולא בא לנו בקבלה שום פרוש קדמון למלה זו. הערוך הביא השם הזה ולא פרשו, וכן הרמב״ם והר״ש ושאר המפרשים. רק הרא״ש כתב: טדי לשון גובה כדתנן לקמן כל השערים שהיו שם היו להן שקופות חוץ משער טדי שהיו שם ב׳ אבנים מוטות זו על זו כזה והיה הגובה באמצע. ע״כ. והנה אין זו אמנם אלא השערה, ויש לפקפק ולשער כי טדי הוא אולי שע״פ כמו הולדה וקיפונוס הנזכרים שם. אבל, שום מסורה ע״ד איש ששמו טדי ג״כ לא נמסרה לנו, ומבחינה הלשונית אין מניעה להניח מציאות שרש טדי בעברית, הואיל ושרש זה בעצמו ישנו גם בערב׳ טדו a), ופרשוהו המלונים הערבים במשמ׳ הזק וקבוע, ואמרו שהוא מסורס מן וטד b) בערב׳, ושרש זה משמש בערב׳ במשמ׳ חזק וקבוע, וגם משמש במשמ׳ הנחת אבן בפי מערה, וגם במשמ׳ הר גבוה, וכן משמש בערב׳ השרש טוד c) במשמ׳ של הר גבוה, עי׳ הערה לערך טיד. מכל זה נראה כי אין עצם הצרוף הזה זר לרוח הלשון המזרחי, ובאין פרוש מסור להמלה טדי, כדי הוא הרא״ש לסמוך עליו ולקבל פרושו שיש לו עכ״פ סמך מצורת השער ההוא שמבואר בפרוש במשנה בעצמה. — ועי׳ עוד ערך טיד.

[3]) עי׳ הערה להערך.

[4]) עי׳ הערה לקמן. — [5]) כך הגרסה ברוב הספרים, ויש מי שהגיהו תאב ותחב. והנה גם הנוסחה עפ״י הגהות אלו אינה יותר טבעית, ואין הכונה מתישבת יפה, ולכן יותר יש לקבל הנוסחה כמו שהיא לפנינו ברוב הספרים, ובפרט שיותר יש להניח השתבשות מן טהב, שאין כמותה לא במקרא ולא בתלמוד, לתהב או תאב, שהן מלות ידועות, מלהניח השתבשות להפך,

a) طدو b) وطد c) طود

טָהוֹר[1]), טָהֹר, סמי׳ טְהֹר, טְהָר־, לנק׳ טְהוֹרָה, מ״ר טְהוֹרִים טְהוֹרוֹת, — נקי, שאין בו שום תערובת, rein ; pure : וצפית אתו (את הארון) זהב טהור מבית ומחוץ תצפנו (שמות כה יא), שאין בו תערובת מתכת אחרת. לא יערכנה (את החכמה) פטדת כוש בכתם טהור לא תסלה (איוב כח יט). — ומה שאינו מלכלך: וישימו צניף טהור על ראשו (זכר׳ ג ה). — ובהשאלה, שאינו טמא, לפי המקבל או המדמה: ויקח (נח) מכל הבהמה הטהֹרה ומכל העוף הטהור ויעל עלת במזבח (בראש׳ ח כ). כל עוף טהור תאכלו (דבר׳ יד כ). כל צפור טהֹרה תאכלו וזה אשר לא תאכלו מהם הנשר והפרס והעזניה (שם יא־יב). ולקח למטהר שתי צפרים חיות טהֹרות ועץ ארז (ויקר׳ יד ד). — ומי שלא נגע בדבר טמא, או שלא קרהו דבר שמטמא אותו: נרפא הנתק טהור הוא (ויקר׳ יג לז). כל טהור בביתך יאכל אתו (במד׳ יח יא). כי אמר (שאול אולי מה שלא בא דוד אל השלחן) מקרה הוא בלתי טהור הוא (ש״א כ כו). הכהנים והלוים כאחד כלם טהורים (עזר׳ ו כ). — ודבר טהור, מקום טהור וכדומה: ואת המנרה הטהֹרה ואת כל כליה (שמות לה יד). והוציא את כל הפר אל מחוץ למחנה אל מקום טהור אל שפך הדשן (ויקר׳ ד יב). אך מעין ובור מקוה מים יהיה טהור (שם יא לו). על השלחן הטהור לפני יי׳ (שם כד ו). וזרקתי עליכם מים טהורים וטהרתם מכל טמאותיכם (יחזק׳ לו כה). — ובמשמ׳ מוסרית, לב טהור וכדומה, שאינו מלכלך בחטאים, בעול וחמס וכדומה: טהור עינים מראות רע והביט אל עמל לא תוכל (חבק׳ א יג). לב טהור ברא לי אלהים ורוח נכון חדש בקרבי (תהל׳ נא יב). אהב טהור[2]) לב (משלי כב יא). ויאחז צדיק דרכו וטהר־ידים יסיף אמץ (איוב יז ט). יראת יי׳ טהורה

מן תחב או תאב לטהב. ולהצרוף הזה של טהב אין מניעה מבחינ׳ טבע הלשונ׳ השמיות, כי עצם צרוף זה ישנו גם בערב׳ בהשם טהב a) שהוא שם לאילן קטן, ולכן רשאים אנו לקבל צרוף זה גם בלשוננו למושג מן המושגים אחרי שהשתמש בו הפיטן. ובמשמ׳ המלה פרשו המפרשים שהכונה בטהב לקרקע הים, והוא כמו טחב. ואעפ״י שאין גזרה זו טבעית ביותר מ״מ בעצם פרוש המלה אפשר להסכים, כי משמעה זו מתישבת יפה לפי הענין.

[1]) בערב׳ טַאהִר b). — [2]) כך הכתיב, והקרי טְהָר.

a) طهب b) طَاهِر

עמדת לעד (תהל' יט י). תועבת יי' מחשבות רע וטהרים אמרי נעם (משלי טו כו). אמרות יי' אמרות טהרות כסף צרוף בעליל לארץ (תהל' יב ז).—ובתו"מ: אין תורמין מטהור על הטמא (תרומ' ב א). אונקלין של כתפין טהורה ושל רוכלין טמאה (כלים יב ב). וכל הכסויין טהורים חוץ משל מיחם (שם יד ג). ארובות של נחתומין טמאות ושל בעלי בתים טהורות (שם יח ב). מדרס כלי חרס טהור ומגעו טמא (שבת פד.). זו שכבת זרע שהוא טמא ואדם הנוצר ממנו טהור (נדה ט.). אמר הקב"ה לאדם זה ראה שאני טהור ומעוני טהור ומשרתי טהורים ונשמה שנתתי לך טהורה (מד"ר ויקר' יח).

טהר[1]), ממנו טָהוֹר, טֹהַר, טְהַר, טָהֳרָה, *טהרון, *מטהרת.

א. **טֹהַר**, ש"ז, בכנ' טהרו, — סגולת מה שהוא טהור, במשמ' טבעית, Klarheit, Reinheit; pureté; -ty טהר השמים וכדומה, בענין הגון הטהור שאין בו כתם: ותחת רגליו כמעשה לבנת הספיר וכעצם השמים לטהר (שמות כד י).—וטהר חקי ודתי: ושלשים יום ושלשת ימים תשב בדמי טהרה (ויקר' יב ד).

ב. ***טְהַר**[1]), ש"ז,— כמו צהר, גב העליון של כלי: הזה על טהרו[2]) של מזבח ז' פעמים ושירי הדם היה שופך על יסוד מערבי של מזבח החיצון (יומ' ה ו). ארבעה חלות צריכות ג' ג' קנים וכו' התחתונה אינה צריכה כל עיקר לפי שמנחת על טהרו של שולחן (מנח' צז.).

טָהֵר, פ"ע, טהרה, טהרה, אטהר, תטהרי, טהר, — טהר פלוני, היה טהור, בכל המשמעות של התאר, rein s.; être pure; be-: במים יובא וטמא עד הערב וטהר (ויקר' יא לב). וכפר עליו הכהן (על המצורע שנרפא מצרעתו) וטהר (שם יד כ). ואם טהרה (האשה הזבה) מזובה וספרה לה שבעת ימים ואחר תטהר (שם טו כח). לפני יי' תטהרו (שם טז ל). וכפר (הכהן) עליה וטהרה ממקר דמיה (שם יב ז). הוא יתחטא בו ביום השלישי וביום השביעי יטהר (במד' יט יב). הלא ארחץ בהם (בנהרות דמשק) וטהרתי וכו' כי אמר אליך רחץ וטהר וכו' וישב בשרו כבשר נער קטן ויטהר (מ"ב ה יב-יד). וכבסתם בגדיכם ביום השביעי וטהרתם ואחר תבאו אל המחנה (במד' לא כד). אוי לך ירושלם לא תטהרי אחרי מתי עוד (ירמ' יג כז). תחטאני באזוב ואטהר תכבסני ומשלג אלבין (תהל' נא ט). האנוש מאלוה יצדק אם מעשהו יטהר גבר (איוב ד יז).

—פע', טהר, טהרת, טהרה, טהר, טהרי, טהרני, יטהרם, —עשה שפלוני יטהר, החליט שפלוני טהור, reinigen, purify; purifier: וראה הכהן והנה כסתה הצרעת את כל בשרו וטהר את הנגע (ויקר' יג יג), ר"ל יחליט כי הנגע טהור. והנה לא פשה הנתק בעור ומראהו איננו עמק מן העור וטהר אתו הכהן (שם לד). שאת המכוה הוא וטהרו הכהן (שם כח). קח את הלוים מתוך בני ישראל וטהרת אתם וכה תעשה להם לטהרם הזה עליהם מי חטאת (במד' ח ו-ז). וטהרתי אותם והיו לי לעם (יחזק' לז כג). וטהרתים מכל עונם אשר חטאו לי (ירמ' לג ח). טהרנו את כל בית יי' (דהי"ב כט יח). כי ביום הזה יכפר עליכם לטהר אתכם מכל חטאתיכם (ויקר' טז ל). ביום טהרי אתכם מכל עונותיכם (יחזק' לו לג). זאת תורת נגע צרעת וכו' כל כלי עור לטהרו או לטמאו (ויקר' יג נט). מקברים את העברים את הנותרים על פני הארץ לטהרה (יחזק' לט יד). מכל טמאותיכם ומכל גלוליכם אטהר אתכם (שם לו כה). ועצמות כהנים שרף (יאשיהו) על מזבחותם ויטהר את יהודה ואת ירושלם (דהי"ב לד ה). ויטהרו (הכהנים) את העם ואת השערים ואת החומה (נחמ' יב ל). כבסני מעוני ומחטאתי טהרני (תהל' נא ד). והעמיד הכהן המטהר את האיש המטהר ואתם לפני יי' (ויקר' יד יא).— וטהר את השמים מעננים וכדומה: ועתה לא ראו אור בהיר הוא בשחקים ורוח עברה ותטהרם (איוב לז כא).— וטהר כסף וכדומה מסיגיו: וישב מצרף ומטהר כסף וטהר את בני לוי וזקק אתם כזהב וככסף (מלא' ג ג).—ובתו"מ: מה מקוה מטהר

---

[1]) בערב' טהר a).

[2]) בערב' טְהַר b).— [3]) ושאלו בגמ' שם (צז.): מאי טהרו אמר רבה בר רב שילא פלגיה דמזבח כדאמרי אינשי טהר טיהרא והוי פלגיה דיומא וכו' אלא אמר רבה בר רב שילא על גלויי דמזבח כדכתיב ועצם השמים לטוהר. ע"כ. והנה שני הפרושים האלה אינם אלא דרשה, כי לא במשמ' חצי ולא במשמ' גלוי תגזר לשון טבעית מלה על סמך מליצה כזאת, וברור הוא כי בימיהם אעפ"י שהיתה ידועה כונת המלה כבר נשכח עקר משמעתה, כי מלה זו יצאה כר מהשמוש הרגיל במשמ' העקרית שנשארה עוד בלשון ערבית בתקף השמוש המצוי, כמו שרשום בהערה למעלה, וכמו שאמרו שם עוד: יהיב על גגו.

a) طهر b) طُهْر

את הטמאים אף הקב"ה מטהר את ישראל (יומ' ח ט). הוא (עקביא) היה מטמא שער הפקודה ודם הירוק והכמים מטהרין (עדי' ה ו). אותו היום הביאו כל טהרות שטיהר ר"א ושרפום לפניו (ברכ' יט.). תלמיד ותיק היה ביבנה שהיה מטהר את השרץ במאה וחמשים טעמים (ערוב' יג:). אין מושיבין בסנהדרין אלא מי שיודע לטהר את השרץ מן התורה אמר רב אני אדון ואטהרנו (סנה' יז.). ידי מלוכלכות בדם ובשפיר ובשליא כדי לטהר אשה לבעלה (ברכ' ד.). חייב אדם לטהר את עצמו ברגל (ר"ה טז:). אם שאלה לך אשה על נידותה אתה אומר לה טבלי בבור הזה שמימיו מטהרין (מד"ר קהל', שמור רגליך).— ומשל: אמר רבי יהושע בן לוי כסף מטהר ממזרים (קדוש' עא.).— *וטהר את הגוף מהמותרות שבפנים: שומרי הבית וכו' שהם הארבעה הממונים בכל אבר ואבר לשמרו והם המושך והמעכל והמעכב והמטהר (ראב"ע קהל' יב ג).— ובהשאלה, *טהר החשבונות, פרע מה שהיה חייב ונגמרו החשבונות: כי מהשותפות אשר היה ביניהם זמן רב כמו חמש עשרה שנים ועסקים רבים לא יכלו לטהר כל החשבונות עד עתה (שו"ת תורת אמת ט). שיום ע"ש אחר שלבש בגדי שבת בהליכתו לבהכ"נ מצאו הגוי והפציר בו לטהר החשבון ולא היה לו נייר וכתב החשבון על כף ידו וטיהר חשבונו עמו (שו"ת פרי הארץ, או"ח ד).

— פע', טֹהַר, מטֹהָר, מטֹהָרָה, — שטהרו אותו: את ארץ לא מטֹהָרָה היא (יחזק' כב כד).

— התפ', הִטַּהֵר, — טהר את עצמו: הסרו את אלהי הנכר אשר בתככם והטהרו והחליפו שמלתיכם (ברא' לה ב). וכבסו בגדיהם והטהרו[1]) (במד' ח ז). כי מרבית העם רבת מאפרים ומנשה יששכר וזבלון לא הטהרו כי אכלו את הפסח בלא ככתוב (דהי"ב ל יח). כי הטהרו הכהנים והלוים כאחד (עזר' ו כ). ויטהרו הכהנים והלוים (נחמ' יב ל). המעט לנו את עון פעור אשר לא הטהרנו ממנו עד היום הזה (יהוש' כב יז). והזה על המטהר מן הצרעת שבע פעמים וכו' וכבס המטהר את בגדיו (ויקר' יד ז-ח). ועשה הכהן את החטאת וכפר על המטהר מטמאתו (שם יט). המתקדשים והמטהרים אל הגנות (ישע' סו יז).—ובתו"מ: אמר ר' עקיבא אשריכם ישראל לפני מי אתם מטהרין ומי

1) אמר ריב"ג: ושמוהו (הסגול) במקום הקמץ וכו' ומקום הפתח וכו' במלת והטהרו (הרקמה ח).

מטהר אתכם אביכם שבשמים (יומ' ח ט). כלי מתכת מיטמאין ומיטהרין שבורין דברי ר"א ר"י אומר אינן מיטהרין אלא שלמין (כליס יד ז). כשהקב"ה מטהר שבטים שבטו של לוי מטהר תחילה (קדוש' עא.).

— נפע', *נטהר, להטהר, ליטהר, — כמו התפ': יכולין ממזרים ליטהר כיצד ממזר שנשא שפחה הולד עבד שהררו נמצא הבן בן חורין (קדוש' ג יג). בא ליטמא פותחין לו בא ליטהר מסייעים אותו (שבת קד.).

טָהֳרָה, ש"נ, בכנ' טהרתו, — כמו טֹהַר: ואם פשה יפשה הנתק בעור אחרי טהרתו וראהו הכהן וכו' (ויקר' יג לה-לו). זאת תורת אשר בו נגע צרעת אשר לא תשיג ידו בטהרתו (שם יד לב). וישמרו משמרת אלהיהם ומשמרת הטהרה (נחמ' יב מה). כל לבבו הכין לדרש האלהים יי' אלהי אבותיו ולא כטהרת הקדש (דהי"ב ל יט). — ובתו"מ: משעבר הרגל היו מעבירין על טהרת העזרה וכו' כיצד מעבירין על טהרת העזרה מטבילין את הכלים שהיו במקדש ואומרין להן הזהרו שלא תגעו בשלחן ובמנורה ותטמאוהו (חגי' ג ז-ח). משמת ר"ג הזקן בטל כבוד התורה ומתה טהרה ופרישות (סוט' ט טו). זריזות מביאה לידי נקיות ונקיות מביאה לידי טהרה וטהרה מביאה לידי פרישות (שם). ומביאין קרבן טהרה ואומרים אם אני הוא הטמא קרבן טומאה שלי וקרבן טהרה שלך וזה קרבן טהרתי ואם אני הוא הטהור קרבן טהרה שלי וקרבן טומאה שלך וזה קרבן טהרתך (נזיר ח א). דם עכו"ם ודם טהרה של מצורעת (נדה ד ג). ועל כל דבר ודבר של טהרה (היה סומכוס אומר) ארבעים ושמונה טעמי טהרה (ערוב' יג:). שמא יהא רגיל אצלו ויאכילנו דברים טמאין בימי טהרתו (שבת יג.). ללמדך שקשה עליהם טהרת כלים יותר משפיכות דמים (יומ' כג.). לאהליהם שהלכו ומצאו נשיהם בטהרה (מו"ק ט.). הכדור והאמום והקמיע וכו' טמאין וטהרתן במה שהן (סנה' סח.). לאילן שכולו עומד במקום טהרה ונופו נוטה למקום טומאה (קדוש' מ:). אברהם אבינו אוכל חולין בטהרה היה (ב"מ פז.). וכלם פותחים את פיהם בקדושה ובטהרה בשירה ובזמרה (תפי' שבת, יתברך).—ומ"ר טהרות[1]), טהרות[2]), ההלכות בעניני

1) כך הנקוד במשנ' מנוק' כ"י פרמה, וכן בקטע' הנדפסים REJ 1887, Janv. 273, וכן מנוקד בספ' הפזמ' של התימנ'. וכן גם בבר ZDMG 63, 207.— 2) קריאת

טהרה: דיני ממונות הטומאות והטהרות מתחילין מן הגדול דיני נפשות מתחילין מן הצד (סנה׳ ד ב). כלל אמרו בטהרות כל המיוחד לאוכל אדם טמא עד שיפסל מאוכל הכלב (טהר׳ ח ו). מעשה בשוקת יהוא שהיתה בירושלם והיתה נקובה כשפופרת הנוד והיו כל הטהרות שבירושלם נעשות על גבה (מקוא׳ ד ה). ואין נשאלין לעם הארץ על טהרותיו (תוספתא דמאי ב כד). — ובהשאלה, *טהרת החשבון, גמירת החשבון: ואחר טהרת כל חשבונותם נמצא ביניהם שנתפרע ממנה מכל מזונותיה עד היום ההוא עד פרוטה אחרונה (שו״ת תורת אמת כג). ואחר טהרת כל חשבונותם נמצא שנתפרע ראובן מאחותו ממזונותיה (שם). — *טהרת הלשון, בלי תערובת מלים שאינן ממקור הלשון, שאינן לפי חקי הלשון: כי נמעטו ונצערו אוהבי לשון הקדש בדור יתום הזה ואין מחזק את ידי המחבר ספר על טהרת הלשון ההוא (הקדמ׳ מא״ג, הגרפת׳ ברוסיה).

***טַהֲרוֹן**, ש״ז, — כמו ב. *טֹהַר: צחצח שבע על טהרון ושפך השריין עד צאתו (רסע״ג, עבודה).

***טַהֲרִיאֵל**, ש״ז, — שם מלאך הממונה על שערי דמעה: הוא נקרא שערי דמעה ובפתח הזה מבפנים יש שני מלאכים האחד שמו פתחון והשני שמו סגרון והממונה עליהם הוא טהריאל [1]) המלאך (עמה״מ, עולם הבריאה׳ י). ועל המדור הזה (הראשון שבשבעה מדורי עולם העשייה) ממונה עליו מלאך אחד שמו טהריאל ועמו שבעים ממונים (שם, עולם העשייה). בפתח היכל אחד לבנת הספיר שם מלאך טהריאל העומד לקבל תפילת היחיד אם היא הגונה מכניסה לפני המלך לדורון (שבט מוסר לג).

טוב [2]), ממנו א.טוב, ב.טוב, טוב, טובה, *טובות, *טובי, *טוביות.

א. טוֹב, ת״ז, נקב׳ טוֹבָה, טֹבָה, טֹבַת, מ״ר טובים, טובות, — א) שאינו רע, שהוא נעים, יפה, מועיל, שהוא כמו שצריך וראוי להיות, שהוא לפי החק, הצדק והדעת, good ; bon ; gut: וירא אלהים את האור כי טוב (ברא׳ א ד). וירא אלהים את כל אשר עשה והנה טוב מאד (שם לא). וזהב הארץ ההוא טוב (שם ב יב). ויקח בן בקר רך וָטוב (שם יח ז). זבדני אלהים אתי זבד טוב (שם ל כ). ותרא אתו (את הילד) כי טוב הוא (שמות ב ב). ויאמר חתן משה אליו לא טוב הדבר אשר אתה עשה נבל תבל גם אתה גם העם הזה אשר עמך כי כבד ממך הדבר (שם יח יז-יח). לא יחליפנו ולא ימיר אתו טוב ברע או רע בטוב (ויקר׳ כז י). הֲטוב טוב אתה מבלק בן צפור (שופט׳ יא כה). תנה לי את כרמך ויהי לי לגן ירק כי הוא קרוב אצל ביתי ואתנה לך תחתיו כרם טוב ממנו (מ״א כא ב). ואת הבשמים ואת השמן הַטוב (ישע׳ לט ב). וחכך כיין הַטוב (שה״ש ז י). לבונה משבא תבוא וקנה הַטוב מארץ מרחק (ירמ׳ ו כ). לך נא אל הצאן וקח לי משם שני גדיי עזים טֹבים (ברא׳ כז ט). ובתים טֹבים תבנה וישבת (דבר׳ ח יב). ואת כרמיכם וזיתיכם הַטובים יקח (ש״א ח יד). ואת בחוריכם הַטובים ואת חמוריכם יקח (שם יו). כספי וזהבי לקחתם ומחמדי הַטֹבים הבאתם להיכליכם (יוא׳ ד ה). ראה דבריך טובים ונכחים (ש״ב יה ג), ר״ל נאמרו בצדק. אם היום תהיה עבד לעם הזה ועבדתם ועניתם ודברת אליהם דברים טובים והיו לך עבדים כל הימים (מ״א יב ז), ר״ל דברים של רצון, בנחת, לפי בקשתם. ילדים אשר אין בהם כל מאום וטובי מראה (דני׳ א ד). ולהעלתו מן הארץ ההוא אל ארץ טובה ורחבה אל ארץ זבת חלב ודבש (שמות ג ח). ומה הארץ אשר הוא ישב בה הֲטובה הוא אם רעה (במד׳ יג יט). ואראה בשלל אדרת שנער אחת טובה ומאתים שקלים כסף (יהוש׳ ז כא). הלא אחותה הקטנה טובה ממנה (שופט׳ יה ב). אל בני כי לוא טובה השמעה אשר אנכי שמע (ש״א ב כד). טובה עצת חושי הארכי מעצת אחיתפל (ש״ב יז יד). והנער טֹבת מראה מאד (ברא׳ כד יו). והאשה טובַת שכל ויפת תאר (ש״א כה ג). ויראו בני האלהים את בנות האדם כי טֹבֹת הנה ויקחו להם נשים מכל אשר בחרו (ברא׳ ו ב), יפות ונהמדות. שבע שבלים עלות בקנה אחד בריאות וְטֹבֹת (שם מא ה), מלאות, לא

ספרדים ואשכנזים.

[1]) בארמ׳ בזהר: בהאי היכלא חד ממנא שמשא טהריאל שמיה ואיהו קיימא על פתחא דההוא היכלא וכל נשמתין דסלקין קיימא האי ממנא בהאי פתחא (זוהר, פקודי). מדורא קדמאה לתתא הוא אתר בי חשוך דלא נהיר וכו׳ ועל ההוא אתר ממנא חד מלאכא טהריאל שמיה ועמיה שבעין ממנן מעופפין (שם, ברא׳).

[2]) שרש משתף לכל הלשונות השמיות, בערב׳ טיב a).

a) طيب

שדופות. הדוד אחד תאנים טֹבות מאד כתאני הבכרות והדוד אחד תאנים רעות מאד אשר לא תאכלנה מרע (ירמ׳ כד ב).— הדבר טוב לדבר: עץ נחמד למראה וטוב למאכל (בראש׳ ב ט).—ובגמ׳: תבשיל של תרדין יפה ללב וטוב לעינים וכ"ש לבני מעים (ברכ׳ לט.). —לבו טוב עליו, עי׳ לב.—*טוב שברופאים, עי׳ רופא. —ודבור ״בטוב שבענינים, באופן היותר טוב שאפשר: לכן הם (השכלים) מניעים על צד הדמותם לאל ית׳ שהוא המניע הראשון אשר בזה ההדמות יקויימו נצחיים במציאות ובטוב שבענינים וכו׳ ואמנם ן׳ רשד יראה שהשכלים הם על הטוב שבענינים למה שהם מניעים וזה הטוב לא שיגיע בהם ויקבלו אותו מחדש אבל בשביל התנועה יקוימו בטוב שבענינים (מנח׳ קנא׳ לר"י מפיסא 32).—״לא-טוב, הלא-טוב, כנוי להשד: ונעשה ברוגז עליה ונזרקה מפיו דיבור שהלא טוב יקח אותך (מוהר"ן, ספורי מעש׳ ג).--ובמשמ׳ תה"פ, טוב, טוב לפלוני, טוב לעשות כך וכך: ויאמר יי׳ אלהים לא טוב היות האדם לבדו (בראש׳ ב יח). ויאמר לבן טוב תתי אתה לך מתתי אתה לאיש אחר (שם כט יט). וירא שר האפים כי טוב פתר (שם מ טז). כי טוב לנו עבד את מצרים (שמות יד יב). כי טוב לנו במצרים (במד׳ יא יח). הלוא טוב לנו שוב מצרימה (שם יד ג). כי טוב לו עמך (דבר׳ טו טז). דברו נא באזני כל בעלי שכם מה-טוב לכם (שופט׳ ט ב). הנה שמע מזבח טוב (ש"א טו כב). ויאמר דוד אל לבו עתה אספה יום אחד ביד שאול אין לי טוב כי המלט אמלט אל ארץ פלשתים (שם כז א). למה באתי מגשור טוב לי עד אני שם (ש"ב יד לב). ועתה טוב כי תהיה לנו מעיר לעזור (שם יח ג). כי טוב יום בחצריך מאלף (תהל׳ פד יא). טוב להודות ליי׳ (שם צב ב). טוב לחסות ביי׳ (שם קיח ח). טוב לי כי עניתי (שם קיט עא). הנה מה-טוב ומה נעים שבת אחים גם יחד (שם קלג א). גם ענוש לצדיק לא טוב (משלי יז כו). שאת פני רשע לא טוב (שם יח ה). טוב שבת בארץ מדבר מאשת מדונים וכעס (שם כא יט). כי טוב אמר לך עלה הנה (שם כה ז). אכל דבש הרבות לא טוב (שם כז). טוב אשר לא תדר משתדור ולא תשלם (קהל׳ ה ד). — ובמשמ׳ זו ישמש טוב בל"י גם לרבים ורבות: וירא מנחה כי טוב ואת הארץ כי נעמה (בראש׳ מט טו). הלא טוב עללות אפרים מבציר אביעזר (שופט׳ ח ב). הלא טוב אבנה ופרפר נהרות דמשק מכל מימי ישראל (מ"ב ה יב). ואני קרבת אלהים לי טוב (תהל׳ עג כח). טוב לי תורת פיך מאלפי זהב וכסף (שם קיט עב). טוב ארחת ירק ואהבה שם (משלי טו יז). טוב בתי כי תצאי עם נערותיו (רות ב כב). — והמלה טוב בלבדה, במשמ׳ אני מסכים לדבריך, אעשה כרצונך: אם כה יאמר טוב שלום לעבדך ואם חרה יחרה לו דע כי כלתה הרעה מעמו (ש"א כ ז). וישלח אבנר מלאכים אל דוד וכו׳ לאמר כרתה בריתך אתי וכו׳ ויאמר (דוד) טוב אני אכרת אתך ברית (ש"ב ג יב-יג). שאלה אחת אנכי שאל מאתך וכו׳ אמרי נא לשלמה המלך וכו׳ ותאמר בת שבע טוב אנכי אדבר (מ"א ב טז-יח). —טוב בעיני פלוני לעשות דבר פלוני, שדבר פלוני רצוי לו: וירא בלעם כי טוב בעיני יי׳ לברך את ישראל (במד׳ כד א). ככל אשר עשה המלך בעיני כל העם טוב (ש"ב ג לו). יעשה לי כאשר טוב בעיניו (שם טו כו). ועשה לו את אשר טוב בעיניך (שם יט לח). אם טוב בעיניך לבוא אתי בבל בא (ירמ׳ מ ד). -- טוב על פלוני, זה רצוי לו: ואומר למלך אם על המלך טוב אגרות יתנו לי על פחות עבר הנהר (נחמ׳ ב ז). אם על המלך טוב יצא דבר מלכות מלפניו (אסתר א יט). אם על המלך טוב יכתב לאבדם (שם ג ט). ותאמר אסתר אם על המלך טוב יבוא המלך והמן היום אל המשתה (שם ה ד). ויאמר דויד לכל קהל ישראל אם עליכם טוב ומן יי׳ אלהינו נפרצה נשלחה על אחינו וכו׳ ויקבצו אלינו (דהי"א יג ב). —*בטוב, בחסד: הכל צפוי והרשות נתונה ובטוב העולם נידון (אבות ג טו). — ובמשמ׳ בדרך טוב, בדרך רצוי: אם יודע הוא לתרגמו מוטב ואם לאו נותנו למי שידע לתרגם בטוב ומתרגם (סופרים יח ד). שאלך עמך ותראני גן עדן בטוב עד שאסתכל בהדריו מן השער (א"ב פל ב"ס כט.). והרב רואה ובודקם ובטוב הם לומדים שאינם טועים (ספ׳ חסיד׳, תתרפד). מה שאני נותן לך המעות בידיך בשביל שאני מכירך שאתה נאמן ואע"פ שאם לא תרויח כאחר אינני מקפיד רק תשמרם בטוב (שם תתתיב). — ובמשמ׳ ״במעמד טוב: ואמר אחד מן החסידים שהיה לו שכן סופר מהיר היה מתפרנס משכר ספרותו אמר לו יום אחד היאך ענינך אמר לו בטוב בעוד ידי שלמה (חו"ה, הבטחון ג). בדורות אשר היו לפנינו שהיה מעמד ישראל בטוב (ד"ת

ודעת חכמ׳ ב יו). — *רצה בטוב, ברצון טוב באמת: וענתה לאביה שהיתה רוצה בטוב שרבי חיים הנזכר יקבל גיטה מיד בעלה (שו״ת ריב״ש תעב). — *היה בטוב עם פלוני, ביחס טוב: אתה שעוסק במשא ומתן תהיה בטוב עם העולם ותזהר שלא יהא ההכרע שלך אלא לחבירך (ספר חסידים, תתתט״ז). — ב) ש״ז, דבר טוב: לא נוכל דבר אליך רע או טוב (ברא׳ כד נ). באשר לא נגענוך וכאשר עשינו עמך רק טוב (שם כו כט). ובניכם אשר לא ידעו היום טוב ורע המה יבאו שמה (דבר׳ א לט). ואני שנאתיו כי לא יתנבא עלי טוב כי אם רע (מ״א כב ח). דרשו טוב ואל רע (עמוס ה יד). זנח ישראל טוב (הוש׳ ח ג). מבשר טוב משמיע ישועה (ישע׳ נב ז). שמעו שמוע אלי ואכלו טוב ותתענג בדשן נפשכם (שם נה ב). לא תשוב עיני לראות טוב (איוב ז ז). והוא (האלהים) מלא בתיהם טוב (שם כב יח). כי טוב קויתי ויבא רע (שם ל כו). סור מרע ועשה טוב (תהל׳ לד יה). משכיל על דבר מפרי פי איש ישבע טוב (משלי יב יד). ימצא טוב (שם יז כ). מצא אשה מצא טוב (שם יח כב). גמלתהו טוב ולא רע כל ימי חייה (שם לא יב). — ובתו״מ: על כן צפור יגיעו רחמיך ועל טוב יזכר שמך (ברכ׳ ה ג). מה בעלך עושה עמך אמרה לה כל טוב הוא עושה עמי חוץ מחבית זו שהיא מליאה נחשים ועקרבים שאינו משליטני עליה (מד״ר ברא׳ יט). — *זכור לטוב, עי׳ א. זכר. — ומשל: טוב [1]) לרע לא תעשה ורע לא יגיעך (מד״ר ברא׳ כב). שאין רע שאין בו טוב כמשל הדיוט (צרור המור, חיי שרה). איש טוב מבשר טוב ור מכסה ומעלים (ר״י מודינא, צמח צדיק, משלי). — ג) * ש טוב, ואמר בן סירא: תן לטוב ומנע מרע (ב״ס גני׳ יב 7). האומר יברכוך טובים ה״ז דרכי מינות (ברכ׳ לד.). לעולם ידבק אדם בטובים (ב״ב קט:). — *בן טובים, בת טובים, אדם ממשפחה טובה, מיוחסת וכדומה: מעשה בהלל הזקן שלקח לעני בן טובים אחד סוס שהיה מתעמל בו ועבד שהיה משמשו (תוספתא פאה ד י). כשהיה רואה (ר׳ יונה) בן טובים שירד מנכסיו היה אומר לו בני בשביל ששמעתי שנפלה לך ירושה ממקום אחר טול ואת פורע (ירוש׳ שקל׳ ה מט:). הדבר דומה לבן טובים שנמצא גונב כלים מבית המרחץ ולא היה רוצה בעל הגניבה לפרסמו התחיל נותן סימניו אמרו לו מי גנב כליך אמר להם אותו בן טובים בעל קומה ושיניו נאות ושערו שחור (מד״ר במד׳ יח). הלכה אשה אחת בת טובים ליקטה ואכלה פגי שביעית (ספרי דבר׳ כו). משל למי שנשא אשה בת טובים עד שהוא מתקן לה חופה מצאה שזנתה (מד״ר שה״ש א). למלך שמבקש ליקח לו אשה בת טובים ובת גנוסים (שם, ישקני). — *טובי [1]) העיר, העומדים בראש הנהגת העיר, Vorsteher; représentant: שלא התנו שבעה טובי העיר במעמד אנשי העיר (מגי׳ כז.). מקלסו בשנים עשר טובי העיר כנגד י״ב שבטים (סופרים יט י). ואין קוברין בתוכן מת עד שירצו שבעה טובי העיר (רמב״ם בית הכנסת׳ ז יג). ואם יטעון קניתיו משבעה טובי העיר כדרך שמוכרין ההקדשות ז׳ טובי העיר אם יודו שבעה טובי העיר יש לו חזקה אע״פ שאין לו שטר (טוחו״מ קמט לט). שיחיד לא יוכל לעכב אפילו לכתחלה בלא טעם אם לא ע״י טובי העיר שיאמר טעם הגון לפניהם למה מעכב (הלבוש או״ת נג כ). בכל מין ועד שעושים בין מחכמי העיר בין מטובי העיר (פלא יועץ, ברורים). — ובמשמ׳ *היותר חשוב בעיר: ומטובי העיר רבי פתחיה הצורף היה איש גדול בעניניו ונכבד בהמוניו (ר״י חריזי, תחכמ׳ מו). — טובי הקהל: טובי הקהל שרוצים להטיל חרם (שו״ת תמת ישר׳ פו). — והטובים בלבד, במשמ׳ טובי העיר: נע״ז העמדנו את הטובים יצ״ו באם אשר הפרנס החדש וכו׳ (פנק׳ קראקא, שנת שנ״ה).

ב. **טוב**, פ״ע, טובו, טבו, טובת, טובתי [2]), אטוב, יטב [3]), — היה טוב: מה־טבו אהליך יעקב משכנתיך ישראל (במד׳ כד ה). מה־טבו דדיך מיין (שה״ש ד י). — הפע׳, הטיב, הטיבות, הטיבת — א) פ״ע, עשה טוב: יען אשר היה עם לבבך לבנות בית לשמי הטיבת [4]) כי היה עם לבבך (מ״א ח יח). יען אשר הטיבת לעשות הישר בעיני וכו׳ בני רבעים ישבו לך על כסא ישראל (מ״ב י ל). — *והטיב לאחרים, עשה שיהיה להם טוב, ואמר ב״ס: אם תטיב דע למי תטיב (ב״ס גני׳ יב א). ועל בשורות טובות אומר ברוך

[1]) גוף המשל בארמית: טב לביש לא תעביד וביש לא ימטי לך.

[1]) כך נקוד בלוי וקוה׳, אך ספרדים ואשכנזים קוראים טובי.

[2]) ר״י חיוג. — [3]) רד״ק, מכלול. — [4]) בדהי״ב (ו ח): הטיבות מלא.

הטוב והמטיב (ברכ׳ ט א). כל העושה מצוה אחת מטיבין לו ומאריכין לו ימיו (קדוש׳ א י). והמסית את ההדיוט אמר לו יש יראה במקום פלוני כך אוכלת כך שותה כך מטיבה כך מריעה (סנה׳ ז י). כל המריעין לו לא במהרה מטיבין לו (ב״ק פ:). אם הטיבות הרבה יהא בעיניך מעט ואם הטיבוך מעט יהא בעיניך הרבה (דא״ז ב).— ב) *פ״י, הֵטִיב את האשה וכדומה, יפה אותה, קשטה: משהיו מטיבין אשה לבעלה היה גדול נכנס ובועלה תחלה (מד״ר בראש׳ כו).—הֵטִיב חלום, החליטו שיהיה טוב: הרואה חלום ונפשו עגומה וכו׳ ייטיבנו בפני שלשה (ברכ׳ נה:).—הֻפעַ׳, *הוּטַב, — נעשה טוב, ומוּטָב, במשמ׳ יותר טוב, besser; mieu; beter: מוטב לי להקרא שוטה כל ימי ולא ליעשות שעה אחת רשע לפני המקום (עדי׳ ה ו). מוטב להניח דברי היחיד ולאחוז בדברי המרובין (שם ו). הנשר הזה אינו מתיירא אלא מאדם בלבד שלא יזרוק בו חץ אומר מוטב שיכנס בו ולא בבנו (מכי׳ יתרו, החדש ב). אם שחט מוטב שיטול מאפר שהוסק ביום טוב ואל יחפור בדקר ויכסה (ירוש׳ ביצ׳ א ס:). ראיתי אותם מבקשין להטעות את חכמים אמרתי מוטב שאלך אני ונודיע לחכמים (שם ר״ה ב נח.). ונשמתו של אדם קרויה נר מוטב תכבה נר של בשר ודם מפני נרו של הקב״ה (שבת ל:). לאדם שאמר לשלוחו העלה לי כור חטין לעלייה הלך והעלה לו א״ל עירבת לי בהן קב חומטין א״ל לאו אמר לו מוטב אם לא העליתה (שם לא.). הנח להם לישראל מוטב שיהיו שוגגין ואל יהיו מזידין (ביצ׳ ל.). מוטב שתעקר אות אחת מן התורה ואל יתחלל שם שמים בפרהסיא (יבמ׳ עט.). מוטב שיתכפרו בפרו של אהרן וכו׳ ואל יתכפרו בשעיר הנעשה בפנים (שבוע׳ יג:). מוטב שתחזור ההיא אשה לחוליה ולא תעבוד עכו״ם (סנה׳ סד.). מוטב תיעקר תורה ואל תשתכח תורה מישראל (תמור׳ יד:). מוטב לי שאמות כאן ואקבר בקבורת אבותי (מד״ר במד׳ כג). אם אני משיבו יודע אני שהוא חכם גדול עכשיו יקפחני בדבריו ומקלקלני ואני מתרצה לו בעל כרחי מוטב שלא אזקק לו (תנחומא קרח טו).— ובמשמ׳ טוב בהחלט: אם נצחו מוטב ואם לאו יעסוק בתורה (ברכ׳ ה.). לכו ואמרו לו בשמנו אם שומע מוטב ואם לאו יהא בנדוי (שם סג.). על עסקי נר הזהרתי אתכם אם אתם מקיימים אותם מוטב ואם לאו הריני נוטל נשמתכם (שבת לב.). כל מקום שאתה מוצא עשה ולא תעשה אם אתה יכול לקיים שניהם מוטב ואם לאו יבא עשה וידחה לא תעשה (שם קלג.). אם אתה מראה עצמך מוטב ואם לאו הרי אנו מנוקין משבועתך (סוט׳ יג.). אם אתם עושין כן מוטב ואם לאו באין מים ושוטפין אותיכם (שם לד.). אם תרצה להיות השדה שטרפת שומה לך בכל המאתים שיש לך הרי מוטב ואם לאו הילך מאתים של חובך והסתלק (רמב״ם מלוה ולוה יח ט).—החזירו את פלוני למוטב, העלהו למוטב: גדולה הסרת טבעת יותר מארבעים ושמונה נביאים ושבע נביאות שנתנבאו להן לישראל שכולן לא החזירום למוטב ואילו הסרת טבעת החזירתן למוטב (מגי׳ יד.). מכל טורח שטרח בו ומכל עמל שעמל בו לא העלהו למוטב אלא ייסורין (סנה׳ קא:).—ודבור *בין טוב למוּטָב, במשמ׳ בין טוב ובין רע: וכל מה שיפסקו עלינו נקבל עלינו כפי מה שיראום מן השמים בין טוב למוטב[1] בין לזכות בין לחובה בין לדין בין לפשרה (השטר׳ לר״י ברצלוני ח). ולכשנפרד זה מעם זה יוציא כל אחד ואחד ממנו הקרן שלו שלם והשאר נחלק בשוה בין טוב בין מוטב ושטר שיתוף זה שריר ומקויים (שם סד). כי החי הוא יודע דבר אשר לפניו דבר שהוא עתיד לבוא אליו הן טוב הן מוטב ויכול לחזור ולחפש הדרך אשר הוא מטיב ומביא אל הטוב ההוא (הגיון הנפ׳ לבר חייא ד). כי שום דבר שיצא מהקב״ה לא ישוב ריקם בין במחשבתו בין בדבורו כי הכל עשה פרי בין לטוב בין למוטב (התייט, מערכ׳ האלהות). שהשר יקבל כל דמי הפדיון ולא יחסר לו מאומה על כל אופן שיהיה בין לטוב בין למוטב (תשב״ץ ד כט). הסכימו שכל פרנס אשר ימנו הקהלות כל מה שיעשה יהיה עשוי הן לטוב הן למוטב וזה נעשה ברשות ועצת והסכמת שתי הקהלות (שו״ת מהרשד״ם, יו״ד קכה). ועיניו חזו בחלוקתו של שותפות הן לטוב הן למוטב ולוי ושותפיו עשו בערמה כחפצם ונתנו עיניהם בחלקו של ראובן (שו״ת פרח מטה אהרן פט). כי תחלה הודיעם שעב״פ יתקיימו כל היעודים הן לטוב הן למוטב ושלא יפול דבר מכל דברו

[1]) לא נמצא אצלי מקור יותר קדום לדבור זה, אך נראה כי אין זו המצאת המחבר אלא מליצה קבועה ורגילה, ולא ידעתי מי חדש אותה.

הטוב (נפול׳ יהוד׳ כח). ולהבחין בין טוב למוטב (פלא יועץ, תענית). — ב) ״הוטב, שעשו לו טובה, מוטב, מי שנעשה לו טובה: ואמר (אריסטו) ויחשב שהמטיב יותר רב חבה להמוטב מן המוטב אל המטיב (ר״י כספי, ספ׳ מוסר ט, כ״י וטיקן).

טוּב, ש״ז, בכנו׳ טובי, טובה טובך, —א) דברים טובים, עשר, נכסים, אבני חפץ, פרות וכדומה, Kostbarkeit, Güter;: ויקח העבד עשרה גמלים מגמלי אדניו וילך וכל טוב אדניו בידו (בראש׳ כד י). ואתנה לכם את טוב ארץ מצרים (שם מה יח). ועינכם אל תחס על כליכם כי טוב כל ארץ מצרים לכם הוא (שם כ). ולאביו שלח כזאת עשרה חמרים נשאים מטוב מצרים (שם כג). ובתים מלאים כל טוב אשר לא מלאת (דבר׳ ו יא). ויקח מנחה בידו וכל טוב דמשק משא ארבעים גמל (מ״ב ח ט). אם תאבו ושמעתם טוב הארץ תאכלו (ישע׳ א יט). ואביא אתכם אל ארץ הכרמל לאכל פריה וטובה (ירמ׳ ב ז). ורויתי נפש הכהנים דשן ועמי את טובי ישבעו (שם לא יד). והם במלכותם ובטובך הרב אשר נתת להם וכו׳ והארץ אשר נתת לאבתינו לאכל את פריה ואת טובה הנה אנחנו עבדים עליה (נחמ׳ ט לה-לו). — ובמדרש: למלך שהיה לו מגדל מלא כל טוב ואין לו אורחים מה הנייה יש למלך שמלאו (מד״ר בראש׳ ח).—ב) טוב הגוף, בריאותו, שמנו, יפיו, Beleibtheit, Schönheit; beauté, embonpoint; beauty: ואני עברתי על טוב צוארה (הוש׳ י יא). כי מה-טובו [1]) ומה יפיו (זכר׳ ט יז).—ג) כבוד ויקר: ויאמר (אלהים) אני אעביר כל טובי על פניך (שמות לג יט).—ד) תכונה טובה, הנטייה לעשות טוב והסד, Güte; bonté; kindness: ובקשו את יי׳ אלהיהם ואת דויד מלכם ופחדו אל יי׳ ואל טובו באחרית הימים (הוש׳ ג ה). לולא האמנתי לראות בטוב יי׳ בארץ חיים (תהל׳ כז יג). כחסדך זכר לי אתה למען טובך יי׳ (שם כה ז). זכר רב טובך יביעו וצדקתך ירננו (שם קמה ז). מה רב טובך אשר צפנת ליראיך (שם לא כ). — ה) טוב לב, שלבו טוב עליו, שמחה וששון, Fröhlichkeit; gaité; -ty: תחת אשר לא עבדת את יי׳ אלהיך בשמחה ובטוב לבב מרב כל (דבר׳ כח מז). הנה עבדי ירנו מטוב לב ואתם תצעקו מכאב לב ומשבר רוח תילילו (ישע׳ סה יד).—ו) אשר, הצלחה, Glück; prospérité; felicity: הן לא בידם טובם (איוב כא טז). יברכך יי׳ מציון וראה בטוב ירושלם כל ימי חייך (תהל׳ קכח ה). בטוב צדיקים תעלץ קריה (משלי יא י).— ז) איכות טובה של דבר: טוב טעם ודעת למדני (תהל׳ קיט סו). — ועי׳ טעם.—ובתו״מ: טובך עדיף עלי ועל כל באי העולם יעדיף טובך עלי ולמדני חקיך (ספרי במד׳ קיט). ותתעטף בחסידותך ותתאזר בחנינותך ותבא לפניך מדת טובך וענותנותך (ברכ׳ יז:). שואל אדם בטובו לעולם (ב״מ קג.).—ומשל: זהו המשל שאומרים בני אדם מטוב אדוני לא טוב לי ומרעתו רע לי (מד״ר איכ׳, פתיח׳).—*טוב, כמו טוב, טובי [1]) העיר, עי׳ טוב, טובי העיר.

טוֹבָה, —א) ת״נ, מ״ר טובות, עי׳ טוב משמ׳ א.— ב) ש״נ, כנ׳ טובתי, מ״ר, טובות, טבות, — מה שטוב לאדם, בחמר׳ או במוסר׳: ויחד יתרו על כל הטובה אשר עשה יי׳ לישראל אשר הצילו מיד מצרים (שמות יח ט). ולא עשו חסד עם בית ירבעל גדעון ככל הטובה אשר עשה עם ישראל (שופט׳ ח לה). ואם טובה עשיתם עם ירבעל ועם ביתו ואם כגמול ידיו עשיתם לו (שם ט טז). כי אתה גמלתני הטובה ואני גמלתיך הרעה ואת הגדת היום אשר עשיתם אתי טובה וכו׳ ויי׳ ישלמך טובה תחת היום הזה (ש״א כד יח-כ). וגם אנכי אעשה אתכם הטובה הזאת אשר עשיתם הדבר הזה (ש״ב ב ו). משיב רעה תחת טובה לא תמיש רעה מביתו (משלי יז יג). חיתך ישבו בה תכין בטובתך לעני אלהים (תהל׳ סח יא). — ובתו״מ: בטובה שהשפעתי לכם אתם מתגאים בה לפני (מכי׳ בשלח ג). בטובה שהיטבתי לכם אתם מתגאים בה אני אפרע מכם (ספרי דבר׳ מג). חייב אדם לברך על הרעה כשם שמברך על הטובה (ברכ׳ לג:). ואם רצו בני חבורה לעשות עמו טובה באין ויושבין בצידו (פסח׳ פו.). כל טובתן של רשעים אינה אלא רעה אצל צדיקים (נזיר כג:) אומה שכל טובה שהיא באה לעולם אינה באה אלא בזכותה (מד״ר בראש׳ סו). ארורים הם הרשעים שאין עושין טובה שלימה (שם פט). אלא זו טובה עשה לי שבכל מקום שאתה הולך קיטון אחד עשה לי שאדור אצלכם (שם ויקר׳ לג). מה עשו בטובה שעשה להם האלהים התחילו אומרים ליצנות עליו (שם במד׳ ז). על מה אתה מתרברב עלינו מה טובה

[1]) בהללי טובו.

— [1]) לפי הקריאה הרגילה, כמו סור בור.

עשית לנו הוצאתנו ממצרים שהוא כגן ה' ובארץ כנען לא הכנסתנו (שם יח). אינו כדין שאני מצר למי שעשה בי טובה (שם כב). וכופרים במי שעשה להם טובה (שם אסת' ג ט). ואם עשית לחברך טובה הרבה יהא בעיניך מעט (אדר"נ מא). הרבה פעולות וטובות עשיתי עמו היום בשביל פרוסה שנתן לי (מד"ר ויקר' לד). אראך לאומות העולם שאתה משפיע להם טובות וכופרים בך (פסיק' רבתי, נחמו). — חשב לטובה, הותיר לטובה וכדומה: ואתם חשבתם עלי (במה שמכרתוני למצרים) רעה אלהים חשבה לטבה למען עשה כיום הזה להחית עם רב (בראש' נ כ). והותרך יי' לטובה בפרי בטנך ובפרי בהמתך (דבר' כח יא). —*הטה לטובה: לא כהטייתך לטובה הטייתך לרעה הטייתך לטובה על פי אחד הטייתך לרעה על פי שנים (סנה' א ו). —*לטובתו של פלוני: לטובתו של אהרן בא קרח וערער על הכהונה נגדו (ספרי במד' קיט). עצה טובה אני נותן לך לטובתך (שם דבר' קיח). כל מה שעושה הקב"ה הכל לטובה (ברכ' סא.). מעשה בר"א בן הורקנוס שהיו אחיו חורשים במישור והוא חורש בהר ונפלה פרתו ונשברה אמר לטובתי נשברה פרתי (מד"ר בראש' מב). לטובתך מקשקשין וממרקין לך מן חוביך (שם סט). ואם תאמרו לרעתכם נתתי לכם את התורה לא נתתי אותה לכם אלא לטובתכם שמלאכי השרת נהאוו לה ונעלמה מהן (שם דבר' ח). האגוזה היא נגזזת ונחלפת ולטובתה היא נגזזת (שם שה"ש, אל גינת). לטובתו אדם למד תורה ושוכח (שם קהל', ונתתי את לבי). — ומליצה, *גם זו לטובה: נחום איש גם זו (היה רגיל שכל מה שארע לו) אמר גם זו לטובה (סנה' קח:). —ואמר המליץ: וכל דבר אשר מאל יהי בא, רצה בו ואמור גם זאת לטובה (רה"ג, שירי מוסר השכל). —דבר אתו טובות, דברים טובים, דברי ידידות: נשא אויל מרדך מלך בבל בשנת מלכו את ראש יהויכין מלך יהודה מבית כלא וידבר אתו טבות ויתן את כסאו מעל כסא המלכים אשר אתו בבבל (מ"ב כה כז-כח). —*עשה דבר בטובה, לא מפני שכר או מפני חובה, אלא חנם, מפני טוב לבו, בחסד, gratis; gratuitement: אוכלין פירות שביעית בטובה ובה"א אוכלין בטובה ושלא בטובה (שביע' ד ב). משרבו עוברי עברה התקינו שיהא זה מלקט מתוך של זה וזה מלקט מתוך של זה שלא בטובה (שם א). עבודת

אלילים שהיה לה גינה או מרחץ נהנין מהן שלא בטובה ואין נהנין מהן בטובה (ע"ז ד ג). אין מדיירין לא בשבתות ולא בימים טובים ולא בחולו של מועד אפילו בטובה (תוספתא שבי' ב כ). בראשונה היו אומרין מלקט אדם זיתים מתוך שלו כדרך שמלקט מתוך של חבירו את הגם הגם חזרו להיות נותנין זה לזה בטובה התקינו שיהא מביא מן הקרוב (שם ג ח). ומוסרים להם שומר לנער את צאנם רבי אומר בשבת בטובה ביו"ט במזונות במועד בשכר (מו"ק יב.). כותב אדם תפילין ומזוזות לעצמו וטווה על ירוכו תכלת לציציתו ולאחרים בטובה (שם יט.). —לשום טובה, רק לעשות טובה ולא בשביל שכר: לא יתן אדם תרומת גיתו לשומר גיתו ולא בכר צאנו לרועה צאנו אם נתן להן שכרן רצה ליתן להם לשום טובה (תוספתא דמאי ה יח). — משום טובה, שפלוני יודהו בשביל הטובה: מתנות כהונה ולויה כגון הזרוע והלחיים והקיבה יש בהן משום טובה ונותנן לכל כהן שירצה (תוספתא פאה ב יג). הלקט והשכחה והפיאה אין בהן משום טובה ואפי' עני שבישראל מוציא את שלו מתחת ידו (שם). — עשה בדבר פלוני טובה: שלא יתננה במתנה ושלא יעשה בה טובה (ספרי דבר' ריד). — *החזיק טובה לפלוני, עי' ערך חזק. —כפה טובה, עי' ערך כפה. — *טובת הנאה, עי' הנאה. —ג) אשר והצלחה: לא תדרש שלמם (של המואבים) וטבתם כל ימיך לעולם (דבר' כג ז). וימי קלו מני רץ ברחו לא ראו טובה (איוב ט כה). זכרני יי ברצון עמך פקדני בישועתך לראות בטובת בחיריך לשמח בשמחת גויך (תהל' קו ד-ה). —ואמר בן סירא: לא יודע בטובה אוהב ולא יכוסה ברעה שונא בטובת איש גם שונא ריע וברעתו גם ריע בודד (ב"ס גני' יב ח-ט). — ובתו"מ: כל שהוא בטובה אל יתיאש מן הרעה וכל שהוא ברעה אל יתיאש מן הטובה (סעו"ר כח). כל המאריך באחד מאריכין לו ימיו ושנותיו בטובה (ירוש' ברכ' ב א). כך התניתי עם אבותיהם שבזמן שהם בטובה ואני עמהם ואם אחרת כבודי עמהם (פסיק' רבתי, ותאמר ציון). אמרתי כשראיתי בצרתן כך אראה בטובתן ועכשיו שהגיע טובתם של ישראל אתה אומר לי לא תעבור את הירדן (מד"ר דבר' יא). ביום טובתו של חברך היה בטובה וביום רעה ראה היאך עשות עמו חסד (פסיק' רבתי, ביום השמיני). — *וטובת יום:

טובת יום תשכח רעה ורעת יום תשכח טובה (ב"ס גגי' יא כה). אל תמנע מטובת יום ובהלקה אח אל תעבר (שם יד יד). — ובמשמ מעשה טוב, מדה טוֹבָה: גם טוֹבוֹתיו (של טוביה) היו אמרים לפני (נחמ' ו יט). אל יספר אדם בטובתו של חבירו שמתוך טובתו בא לידי רעתו (ב"ב קסד:). אמר לה הקב"ה (לציון) רעותייך אני שוכח וטובותייך לא אשכח (פסיק' רבתי, ותאמר ציון). וכל עונות האדם וחטאותיו כלם הם נמשכות אחרי החמר אשר לו לא אחרי צורתו אבל מדותיו החמודות וטובותיו הם נמשכים אחרי צורתו (ר"י תריזי, מו"נ ג ח).—ואמר החכם: מי מבני אדם תאהב יותר מי שרבו טובותיו אצלו (מבח' הפנינ', האהבה). כמו שאמר חכם אחד ממבחר הטובות הזריזות וההשתדלות (בית מדו', מעל' הזריז').—*בְּטוֹבָה, ברצון טוב, בהסכמתו, שֶׁלֹּא בְּטוֹבָה, על כרחו: פותחין את פיו (של הנדון לשרפה) בצבת שלא בטובתו ומדליק את הפתילה וזורקה לתוך פיו (סנה' ז ב). רצה אדם לשמוע בטובתו משמיעין לו שלא בטובתו לשכח בטובתו משכחין אותו שלא בטובתו (מכי' בשלח ד א). זו דרכו של רב"ג להסתכל בנשים וכו' והביט בה שלא בטובתו (ירוש' ברכ' ט יג ג). הקב"ה יושב ומזווג זיווגים בתו של פלוני לפלוני וכו' מזווגן בעל כרחן שלא בטובתן (מד"ר ברא' סח). ויט אליה אל הדרך בעל כרחו שלא בטובתו (שם פה). לפרה שהיו מושכין אותה למקולין ולא היתה נמשכת מה עשו לה משכו את בנה לפניה והיתה מהלכת אחריו על ברחה שלא בטובתה (שם פו). כמה ביקש ירמיה שלא להתנבאות ונתנבא שלא בטובתו (שם שמות ד). זה פרעה והמצריים שכיון שנתכלו במכות שלא בטובתם שלחו את ישראל (שם כ). מה העבד בטובתו ושלא בטובתו משמש לאדוניו בעל כרחו כך אתם תעשו רצונו של מקום בטובה ושלא בטובה על כרחכם (שם כד). אם הבאתה לפני קרבן ברצון ובטובה הוא קרבני ואם באונם על כרחך איני מעלה לך שתקריב לפני (שם ויקר' כז). לחרש שהיה עושה איקונין של מלך מתוך שהוא עושה בה נשברה לתוך ידיו אמר המלך אלו בטובתו שיברה היה נהרג עכשיו ששיברה שלא בטובתו יטרד למטלון (שם דבר' ב). מוטב שתראה בטובה קודם שתראה שלא בטובה (פסיק' רבתי מג). אם ראה מוטב ואם לאו תראה שלא בטובתך (שם). היו נוטלים אחד מהם והורגים אותו ועושים אותו איברים איברים ומשליכים אותו לפניהם והם רואים ומהלכים שלא בטובתן כשם שהלסטים עושים כשהם שובים את הצאן (שם כט). עמדו (המוכסים) עליו (על אברהם) ופתחו את התיבה שלא בטובתו (תנחומא לך לך ת). העין הזו רואה שלא בטובת אדם והאזן שומעת שלא בטובת אדם (שם מקץ ה). — ואמר הפיטן: וגאולים השיבו לא יצאנו ברשותם, כי אם ביד רמה בעל כרחם שלא בטובתם (יוצ' ז' פסח, חסדי).— *טוֹבַת עַיִן, בלי קנאה, בנדיבות, בלי קמוץ: משה נהג בה טובת עין ונתנה לישראל (נדר' לח.).— *טובת נפש, טוב לבו, רצון, שמחה: וחייב אדם לברך על הרעה בטובת נפש כדרך שהוא מברך על הטובה בשמחה (סמ"ג, מ"ע כז). — ובמשמ' עשר וברכה ביבול השדה ובנכסים: עטרת שנת טוֹבָתֶךָ ומעגליך ירעפון דשן (תהל' סה יב). הודו לה' שגובה הובתו של אדם בטובתו עשיר בשורו ואת עני בשיו יתום בביצתו אלמנה בתרנגולתה (פסח' קיח.).

*טוֹבוֹת, ש"נ, — א) סגולת מה שהוא טוב: ולשון בריאה סובלת שלשה ענינים האחד הוא מענין בריאות וטובות (עמנואל, ברא', פייטרו פירו). — ב) משרת טובי העיר: אינו רשאי שום אחד מהם לנהוג ראשות וטובות עד שיבררו כסדר הקהל (פנק' קראקא, שנת שמג).

*טוֹבִי, ת"ז, — של טוב, מטבע הטוב: ולא שהיה השינוי הטוביי ההוא בבחירת המקום (רמב"ל דורן, מגי' ספ', אסתר).

*טוֹבִיּוֹת, ש"נ, — סגולת מי שהוא טוב: כשנאמר עליו יתברך שהוא טוב ראוי שיובן שהוא בלתי ב"ת בטוביות בהכרח שאם היה הטוב מוגבל יהיה אפשר שיהיה טוב יותר גדול ממנו (העקר' ב כה). הנה הם ז"ל הסיבו פני הטוביות ההיא ששינה בה שהוא הוזר אל דבר אחד נקרא טוב (מגי' ספ' לרמב"ל דורן, אסתר). אפילו שתהיה הארץ רעה מצד עציה הקב"ה יעשה אותה טובה ואם היא טובה יוסיף בה טוביות (תולד' יצחק לר"י קארו, תולדות). וכאשר ישתוו שני אנשים בקבלת תועלת או בערבות או בטוביות תהיה האהבה יותר שלמה ביניהם (מרפא לנפש, האהבה). ופעולותיו

(של הבורא) חסד משפט ותפארת טוביות ואחדות ויתר התוארים (פעה"ש לר"א אירירו א ה). כי הפועל הנעדר והפחות מהטוביות יורה על העדר וחסרון הטוביות והיכולת (שם ג ג). — וטוביות הארץ וכדומה, סגולותיה הטובות: ויהי כאשר ראה כי ארכו ימי חוליו רצה ללכת אל עיר מוא"ב אולי ימצא שם מזור לחליו כפי טוביות הארץ ההיא (תשב"ן ד לג). —ומ"ר: הטובה ממנה כפי מה שפרשוה קצת מפרשים ז"ל הטובה מעצמה ומצדה ולא שיהיו טוביותיה מצד התיחסותה לבית אביה כושתי (מגי' ספ' לרשב"ל דורן, אסתר).—ובמשמ' מדה טובה, Tugend ; vertu ; virtue: ולא היה להם טוביות הצאן שהן אוהבות הקבוץ (שבט יהודה ז). ושטוביות האדם ושלמותו הוא להשתדל בעולם הזה כדי שישיג הע"ה המושג אחר המות (ראש' דעת לר"מ אלבילה ב ז). וכמו שטוביות הפרי ושבחו הפנימי בצורתו העצמית מוליד ערבות נמרץ ריח טוב ויופי מצהיל פנים בחיצונו (נפול' יהוד' ז). שכן אמרו מביני מדע והם בעלי ברית אפלטון שהיופי אינו אלא ריח הטוביות (שם).

***טובל**, ש"ז, מ"ר טובלים, — א) מי שדרכו ומנהגו לטבול: מה טובלי שחרית עושין פה (ירוש' ברכ' ג ו ג). מה טיבן של טובלי שחרין (בבלי שם כב.).—ב) "שם עוף מעופות המים, Taucher ; plougeon; diver: הטובל וכו' נתנו מחקרי הטבע רק למשפחה זאת הכלולה משש ועשרים מינים את השם הזה ביתר שאת אשר לה במלאכה זאת ועל כולהם גם בנין גופם כונן ביותר לפעולה זו רגליהם עומדות קרוב לאחוריהם יותר מבשאר עופות וכו' רובם הם חסרי הזנב ולזאת כאשר יטבלו וילכו שטים כה לא נראה גופם מאומה (תוה"א לשינהק, העוף קעב). המחלקה הזאת תכלכל בתוכה טובלי המסוה החרטום שטוח על פני כל ארכו משני צדיו באמצעו הוא גבוה ארבע פעמים יותר מרחבו (תוה"ט לאכרמוב', העוף).

טוד, עי' "טיד.

טוה[1], ממנו טוה, מטוה, *טויה, "טווי.

טוה, פ"י, טוו, טוית, אטוה, טוה, טווי,—טוה חוטים, עשה חוט מצמר או מפשתן על ידי פתול ושזירה, spinnen; filer ; to spin: וכל אשה חכמת לב בידיה טוו ויביאו מטוה את התכלת ואת הארגמן וכו' וכל הנשים אשר נשא לבן אתנה בחכמה טוו את העזים (שמות לה כה-כו). — ומצוי בתו"מ: שיעור המלבן והמנפץ והצובע והטווה כמלא רחב הסיט כפול (שבת יג ד). כותב אדם תפילין ומזוזות לעצמו וטווה על יריכו תכלת לציציתו (מו"ק ג ד). יוצאה וראשה פרוע וטווה בשוק ומדברת עם כל אדם (כתוב' ז ו). כדי שיהו נשים טוות לאורו (ירוש' ברכ' ח יב ג). וכמה יגיעות יגע אדה"ר עד שמצא בגד ללבוש גזז ולבן ונפץ וטוה וארג (בבלי שם נח.). הטוה צמר שעל גבי בהמה בשבת (שבת קעד:). והאשה (האבלה) טווה בפלך בתוך ביתה (מו"ק כא:). בטווה ורד כנגד פניה (כתוב' עב:). גזזו טוואו וארגו (ב"ק לג:). פשתן שטוואתו נדה מסיטו טהור (זבח' עט:). — ופעול טווי: אין אסור משום כלאים אלא טווי וארוג וכו' דבר שהוא שוע טווי ונוז (כלא' ט ח). תכלת טווי ושזור לבן (ספרי שלח קטו). אין דרך גזיזה בכך ואין דרך מנפץ בכך ואין דרך טווי בכך (שבת עד:). טרפן וטוה אותן כאחד וארג בגד מטווי זה (רמב"ם כלא' י ב).— "נשים הטוות לאור הלבנה: ששמע מהנשים הטוות לאור הלבנה נושאות ונותנות בה שזינתה (רמב"ם סוט' א ח). —ולמלאכת העכביש: לעכביש שמושלת בהם (בהזבובים) וגם שטוה ברוקה פעם או פעמים ביום (ספ' חסיד', תתתתשג).— ובמליצה, "טוה שיר וכדומה, ואמר המשורר: ויטוה לשוני, פתיל רעיוני, ובגדי זמני, בשירי אשבץ (ר"י חריזי, הקד' תתכמ'). טוו בנות שיר מחלצות הודו ממשבצות עדים וטוב נשים (שם א).

—נפע', *נטוה, — שטוו אותו: הנותן צמר בפשתן להיות אורג עליו אסור שבשעה שהיה ליגוז היה ניטווה (תוספתא כלא' ה כא). זהב שחוט שנטווה כחוט (חול' ל:). וצמר גמלים וארנבים וחיה שבים ושאר כל הנטוין כדי לטוות חוט וכו' (רמב"ם שבת יח יג).

*אימה.—*אשויה.— חוט.—*כוש.— כישור.— *פיקה.— פלך.—*פקעת.— פשתן, וכדומה.— פתל.— צמר.—*צנור.— שזר.—ועי' חוט.

טוהר,— עי' טהר.

---

[1] בערב' טוי a) במשמ' קפול וקמוט, אך במשמ' עשיית חוטים רק בעברית.

a) طوى

טווי, ש"ז, — מה שנטוה : חשר לחמי הטעמת, בשובע שמחות הונעמת, מה יפית ומה נעמת, טווי יריעות רקמתך, ידידות שכן הקמתך, זאת קומתך (ג פסח, אודך).

טוח[1], ממנו א. טוח, טיח, *טיחה, וי"א גם "טוחה, טחה.

א. **טוח**, א) פ"י, טח, טחתם, יטוח טוח, — טח את הקיר וכדומה, צפה את האבנים בטיט ושיד וכדומה, übertünchen; crépir; to daub : ולקחו אבנים אחרות והביאו אל תחת האבנים ועפר אחר יקח וטח את הבית (ויקר' יד מב). והוא בנה חיץ והנם טחים אתו תפל אמר אל טחי תפל וכו' איה הטיח אשר טחתם וכו' והרסתי את הקיר אשר טחתם תפל וכו' וכליתי את חמתי בקיר ובטחים אתו תפל ואמר לכם אין הקיר ואין הטחים אתו (יחזק' יג י-יה). ושבעת אלפים ככר כסף מזקק לטוח קירות הבתים (דהי"א כט ד). — ובהשאלה, הוא טח תפל, דבר דברים בטלים, שאין בהם ממש : ונביאיה טחו להם תפל חזים שוא וקסמים להם כזב (יחזק' כב כח). — ומצוי בתו"מ : בית שהצצו בקנקנים וטח בטיח (אהל' ו ג). תאינה שנתקלפה אין טחין אותה בטיט (תוספתא שביע' א ט). הביא עפר לטוח את גגו סיד לסוד את ביתו מכסין בו (ירוש' ביצ' א ס :). אבל לא (נותנים) קדרה ע"ג מיחם ומיחם על גבי קדירה וטח את פיה בבצק (שבת נא :). אם טח פניה בטיט (פסח' מה :). לפי שבעולם הזה גשמים טרדות לעולם יוצאי דרכים מצירין בהם מפרשי ימים מצירין בהם ודורכי גתות וטחי גגות (מד"ר ויקר' לה). סתם החבית בכלי שאינו מהודק כדרך שסותמין כל אדם וטח בטיט (רמב"ם מאכ' אסור' יג ח). — ובשמן : שמן ערב בימינו וכוס בשמאלו וכו' וטחו בראש השמש אם היה שמש ת"ח טחו בכותל שאין שבחו של ת"ח להיות יוצא מבושם (ירוש' ברכ' ח יב :). — ובביצה : שהיו טחין ביצה על הדג כשצולין אותו (תוספ' ביצ' יה:). — ובמיני תמרוקים : ואין צריך לטוח את פניה ולחפות אותן בתמרוקין כי צהובין הן (תשו' הגא', הרכבי שנו). — ובזהב וכדומה : ומפארין אותו (את היכל הקדש) ומייפין כפי כחן אם יכולין לטוח אותו בזהב ולהגדיל במעשיו ה"ז מצוה (רמב"ם בית הבחיר' א יא). — ופעול *טוח, טוחים, טוחות, שטחו אותו בדבר : שכל הבית טוח בזהב חוץ מאחר הדלתות (מדות ד א). אמר להם (ר"ח לבניו) כלום בא מעשה לידכם אמרו לו פנים טוחות בא לידינו וטימאנוה (נדה כד.). אלו הכליות שהן טוחות בגוף (מד"ר במד' י). סיד שהוא טוח על גבי אבנים (אדר"נ נוסח' ב לה). תנור המוקף צמיד פתיל שניקב נקב בעינו של תנור הטוחה (רמב"ם טומ' מת כב ה). העין נברא משבע לחות קצתם שטוחות וקצתם עגולות וטוחות ובהם רוחות שלוחות לבחות (ר"י חריזי, אגר' לשון הזהב). כשטח לצד חבירו ואינו טוח לתוך שלו (רע"ב ב"ב א ב). — ב) "ש"ז, מה שטחים על הפנים : שער אשר הוזהב לעין החרס, מצח אשר נמרט במלקחים פנים מלוטשים בטוח ארם (רע"פ, שמעו שחקים). — ועי' טחח.

— נפע', הטוח, נטוח : ואם ישוב הנגע ופרח בבית אחר חלץ את האבנים ואחרי הקצות את הבית ואחרי הטוח וכו' צרעת ממארת הוא (ויקר' יד מג-מד). רפידתו זהב וכו' שכל הבית נטוח בזהב (מד"ר שה"ש, עמודיו). כלי נחושת הנטוח בזהב ששוכרין אותו לכלה להתקשט בו (רמב"ם טוען ונטע' ח ט). — ואמר המשורר : דודים בלבנת יעלה אם לא ידעתוה תמול אל תבטחו בטוח, כי ראתה עיני שחורה משחור שבה לבנה אחרי הטוח (עמנ', מחב' יז).

— הפע', *הטיח, — כמו טח בקל : הרואה (שמוליך את הסולם משובך לשובך) אומר להטיח גגו הוא צריך (ביצ' ט.). יורה (נקרא המטר הראשון ע"ש) שמורה את הבריות להטיח גגותיהן ולהכנים את פירותיהן (תענ' ו.). המשכיר בית לחבירו וכו' שוכר חייב לעשות לו סולם לעשות לו מעקה לעשות לו מרזב ולהטיח את גגו (ב"מ קא:). ויטיחו את השער בזפת ובו מעורבים קוצי מדבר ויתנו בהם אש וישרפו את השער (יוסיפון כג). שהיו רגילים להטיח את הדג בביצים (רשב"ם פסח' קיד :).

— הפע', "הוטח, יוטח : וימורח בטנו בשמן מור מריתה דקה ויוטח טבורו במרת בקר (קלגון א ג א ג).

ב. **"טוח**, ש"ז, מ"ר טוחים, — המחשבה הנסתרה בדעתו של אדם, verborg. Gedanke; pensée secrète secret, thought : כי הוא יתברך שמו לעד שהוא מרומם על כל ברכה ותהלה עד עלי והוא יודע

---

[1]) קצת דומה לזה בערב' טיח' a) במשמ' לכלוך, אך במשמ' המיוחדה שמשמש שרש זה בעברית בפרט במלאכ' הבנין אין לו חבר בשאר הלשונות האחיות.

---

a) طيخ

טוחי לבי ומסתרי כי אין בונתי אלא לשמו (הקד׳ ר״נ גאון להתלמוד). — ואמר הפיטן: זמם להרוג ששת אחיו, זד יהיר בעברת טוחיו, זבחם ככבש אלוף בחוחיו (יוצ׳ שבת א׳ חנכה, אודך). טפלתי שקר, וטוחי לאין חקר, טפלו עלי שקר (ר״י הלוי, ודוי, רבש״ע). ידע (האלהים) לבבי כי בתום הולך בוחן סעיפותי ובָן טוחי, לא לעשות לי שם אני כותב ולהעלות זכרי וטוב שבחי (רד״ק, מכלול, שיר, השכל וידוע).—ובמשמ׳ כליות: יודו לאל חי, לבי וטוחי, ורעי ואחי, ונשמת כל חי (רשות לנשמת, יודו). למבין מחשבות לבי וטוחי, אעורר ואסדר את שבחי (ר״א גאביזון, עמר השכחה). ואודה ואזמר ואהלל למבין מחשבות לבי וטוחי (שם). לבי ובשרי וטוחי, ירננו לך אל חי, אספר שמך לאחי (ר״י נגארה, לבי ובשרי).

***טֹוַח**, ש״ז, מ״ר טֻוחִים, טווחים, — ירייה, כמו טחו: שני טווחים בקשת מיל (מד״ר בראש׳ נג).

א. טוחה, — עי׳ טְחָה.

ב. **טוּחָה[1], ש״נ, מ״ר טוחות, — כמו ב. טוּחַ, כִּלְיָה, כְּלָיוֹת: שם הליכות עולם ששה כמו ששה בלבביהם טוחות וכסל ושכוי וסרעף ובטן וקרב (מוס׳ א׳ ר״ה, ואתה אזון). ויצר בראשו מזכרת ומשמרת ונתן לשכוי בין וחכמה בטוחותיו, בקרב אנוש הושם כמלך עלי כסאו וכל האברים לעבדיו ואמהתיו (ראב״ע, בשם אל). די לו להיות עיניו תוך גן עדן ובתוך טוחותיו אח (רמב״ע, תרשיש א). ולשור נגידי אמרים במעבה לבבי יצקתים צרפתים בטוחות, היותם כאזן לשכל ועין לדעה ואל גוף תעודות ברוחות (שם, הקד׳). ופניהם ימלאו בשחוק לפני וטוחותם באש קנאה אכולות (הוא, הענקות, או״נ ב). להבה השיקתני מלהטת כסל וטוחות, מספד מר אגדילו ארחיק שמחות (רשב״י ב׳ נתנאל, י״ז תמוז, וארץ שפל). מטוב אמרות טהורות (מלותיו) השוקות, בככר כור השכל יצוקות, ובמעבה הטוחות טוחות ומוצקות (ר״י חריזי, תחכמ׳ יו). גם אנכי אשנן כליותי ואסיר טיח תפל מטוחותי ודברי תוכחות אחבר (כתינ׳ עולם יד). — ובמשמ׳ סתרי המחשבות: ואסון אין במגורתם, ודמעה אין בעפעפותם, וצרה אין במחשבותם, וצוקה אין בטוחותם, ויצר רע אין בלבותם (ר״א קליר, יוצ׳ ב׳ סכות, כי אקת). ויש נותן בפיהו לי ברכות ויטור לי בטוחותיו

[1]) עפ״י הפרוש הרגיל של המלה טְחָה, עי׳ זה.

מארה (ר״ש הנגיד, לבני). בלב נדכה ונשבר באנו לחלותך ובשברון רוחות, גם עשתונות קשטנו והכננו סתרי טוחות (סליח׳ ד׳ עי״ת, ה׳ אלהי). וירקדו צבאות מרומות, ויובילו לרוחות מנוחות, ולטוחות שובע שמחות, וירפאו הנפשות האנושות, ויחלימו הגופות הנגופות (ר״י ב״ר תנח׳ לר״ד נכד הרמב״ם). והוא היודע מה בסתרי טוחותיהם שהרי הוא עשאן ואין להסתיר בהן דבר ממנו (מחז׳ ויטרי תכד). ועץ הדעת נטע בלב יציר כפו וטוחותיו, טוחותיו פוחדות אל השם ואל טובו (הקד׳ תרג׳ פי׳ המשנ׳ לרמב״ם, מועד). בוחן כליות ולב תאות לבו יגלה ויגיל טוחותיו ויסיר טיחותיו והאלהים אנה לידו להפק רצון כל מזימותיו (ר״ש אוליויירו, אגר׳ אילת אהב׳). שיתקן גופו ויטהר נשמתו ויזקק טוחותיו כדי שימצא חן בעיני אלהים חיים (שערי אורה, המחשב׳ ט). בך חוקר טוחות אל את לבי יודע, בך אלהים נשבעתי אף אקימה (מיכל, הריס׳ טרויא).

טוֹחֵן, ש״ז, מ״ר טוֹחֲנִים, — א) מי שאומנותו לטחן, Müller ; meunier ; miller: ויאחזוהו פלשתים (את שמשון) וינקרו את עיניו ויורידו אתו עזתה ויאסרוהו בנחשתים ויהי טוֹחֵן בבית האסירים (שופט׳ יו כא). —ובתו״מ: המוליך חטים לטוחן כותי או לטוחן עם הארץ בחזקתן למעשרות ולשביעית לטוחן נכרי דמאי (דמאי ג ד).—ומ״ר: כגון חמורים של טוחנים (תנחומא משפט׳ יט).— ב) **שם אחד ממיני הצפרים: הטוחן נקרא בשמותיו אלה למהירת קול צפצופו אשר ישמיענו דחופים זה אחר זה בקול בית הטחנה קלאפ קלאפ קלאפ מראהו ממעל אמוץ אדמוני ובטנו לבן משכנו בגנים ובחורש על שוכות ועצים שפלים אשר ירוץ עליהם במהירות נפלאה מצפצף בקולו הנעים והוא עוף המסע (תוה״א לשינהק, העוף קמה). להצפור הנחמד הזו קראו טוחן מפני אשר בשירתו יצלצל בקול קלאפ קלאפ בקול הטחנה גבו אמוץ חום ומלמטה הוא לבן ארכו חמש אצבעות ורביעית משכנו בארצות אירופה ואזיה (תוה״ט לאברומ׳, העוף 125).

טוֹחֲנָה, ש״נ, מ״ר טֹחֲנוֹת, טוחנות, — השִׁנַּיִם הגסות שמשני צדדי הפה, המדקדקות המאכל: ביום שיזעו שמרי הבית והתעותו אנשי החיל ובטלו הַטֹּחֲנוֹת[1]) כי מעטו וחשכו הראות בארבות (קהל׳ יב

[1]) ואמרו בגמ׳ (שבת קנב.): ביום שיזועו שומרי